

MIMOHOD BLAGA

MATERIALNA KULTURA POTROŠNIŠKE DRUŽBE NA SLOVENSKEM

MIMOHOD BLAGA
MATERIALNA KULTURA
POTROŠNIŠKE DRUŽBE
NA SLOVENSKEM

UREDIL

ANDREJ STUDEN

Ljubljana 2019

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica: dr. Mojca Šorn
Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj: dr. Damijan Guštin
ZBIRKA VPOGLEDI 22
ISSN 2350-5656

Andrej Studen (ur.)
MIMOHOD BLAGA
MATERIALNA KULTURA POTROŠNIŠKE DRUŽBE
NA SLOVENSKEM

Recenzenta: dr. Jernej Mlekuž
dr. Žiga Zwitter
Jezikovni pregled: Ajda Gabrič
Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj
Tisk : Medium d.o.o.
Naklada: 300 izvodov
Izid knjige je Javna agencija za raziskovalno dejavnost
finančno podprla: Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
930.85(497.4)"18/19"(082)

MIMOHOD blaga : materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem / uredil Andrej Studen. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2019. - (Zbirka Vpogledi, ISSN 2350-5656 ; 22)

ISBN 978-961-6386-99-9
1. Studen, Andrej, 1963-
COBISS.SI-ID 302353920

© 2019, Inštitut za novejšo zgodovino
Vse pravice so pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja izdajatelja je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, objavljanje, predelava ali katera koli druga oblika uporabe tega dela ali njegovih delov, bodisi s fotokopiranjem, tiskanjem, snemanje ali shranitvijo in objavo v elektronski obliki.

VSEBINA

Andrej Studen, <i>Predgovor</i>	5
Aleksander Žižek, Boris Golec, <i>De nobeden sin in hči neč ne dobi: materialno v slovenskih oporokah iz fondov krajevnih sodišč Zgodovinskega arhiva Celje</i>	9
Andrej Studen, <i>Razstave 19. stoletja kot medij industrijske in potrošniške družbe</i>	25
Marija Počivavšek, <i>Privlačnost izbire: prodajni katalogi trgovine Stermecki</i>	45
Dunja Dobaja, <i>Učila in učni pripomočki v ljubljanskih javnih ljudskih in meščanskih šolah v obdobju med obema vojnama</i>	67
Jerneja Ferlež, <i>Avtomobil, televizor, pralni stroj: premiki prostorov vsakdanjika v šestdesetih letih 20. stoletja</i>	83
Meta Remec, <i>»Vsak kmet svoj traktor«: traktor kot statusni simbol na Slovenskem v času socializma</i>	101
Ana Kladnik, <i>Materialna kultura gasilske brizgalne na Slovenskem</i>	131
Jurij Hadalin, <i>Jugoslovanska malica</i>	151
Marta Rendla, <i>Hitro, gospodarno, po meri: sestavljeno sistemsko pohištvo v socializmu</i>	165
Daša Ličen, <i>Trženje izvoženega hygge in »dobrih starih časov«</i>	187
Veronika Zavratnik, <i>»O, čevlji, kako vas ljubim!«</i>	199
Viri in literatura	211
Imensko kazalo	233
Avtorice in avtorji	241

Predgovor

Skupnost neke predmoderne vasi, katere prebivalci so imeli v lasti le malo premoženja, naravnost zbledi v primerjavi z današnjo visoko razvito družbo izobilja, ki jo obdajajo rastoče gore reči oziroma predmetov. S tem naraščajočim kopičenjem je povezano spreminjanje odnosa ljudi do reči. V nasprotju s predmoderno vasjo, kamor je večina predmetov dospela kot darilo ali dota in je nato bila posredovana naprej, so reči v modernih družbah večinoma kupljene kot blago na trgu. Če so bile v preteklosti zelo dragocene denimo postelje ali skrinje, ki so prehajale iz generacije v generacijo, nas danes reči, kupljene na trgu, ne spremljajo več skozi tako dolgo časovno obdobje. Če se iztrošijo, pač kupimo nove. Za družbo izobilja je značilno, da se ogromne količine predmetov nato skladiščijo v kartonih, ki jih ljudje hranijo po garažah, lopah, v kletah ali na podstrešjih. V omarah se najdejo obleke ali čevlji, ki jih njihovi lastniki ali lastnice niso nikoli oblekli oziroma obuli. V družbi izobilja nas skratka obdaja nešteto stvari in tudi sami imamo v lasti nepregledno množico predmetov. Danes smo bolj kot sploh kdaj potrošniki. Identiteta, politika, gospodarstvo in okolje so v osnovi determinirani s tem, kaj in kako konzumiramo. Okus, pojavnost in življenjski stil definirajo, kdo smo (ali hočemo biti) in kako nas vidijo drugi. Potrošnja blaga tvori pomemben motor tako globalne konjunktore kot tudi nacionalnih ekonomij. »Razvita gospodarstva so v dobrem in slabem odvisna od svoje sposobnosti, da z oglaševanjem, oblikovanjem blagovnih znamk in potrošniškimi krediti dosežejo in ohranjajo visok nivo potrošnje.«¹

S kupci blaga so nastale figure moderne potrošniške družbe, ki vedno bolj dominirajo v našem življenjskem svetu in predstavljajo centralni aspekt (post) moderne konstrukcije subjekta. Z industrijsko proizvodnjo se je pospešil tempo in ritem obtoka reči. Intenzivne diskusije o estetskih vprašanjih v časopisju, številni nasveti o vsakdanjem okusu, razkazovanje vzorčnih zbirk in tudi

---

1 Trentmann, *Herrschaft der Dinge*, str. 12.

organizacijsko povezovanje potrošnikov, proizvajalcev in trgovcev so spremljali procese spreminjanja v potrošniško družbo. K potrošnji seveda ne štejemo več zgolj uporabe in potrošnje blaga in storitev, kot pravi klasična definicija, temveč tudi s tem povezana socialna ravnanja, diskurze, kode, podobe in simbole, ki našemu ravnanju s stvarmi šele dajejo smisel in pomen. Javno razkazovanje blaga, tekmovalni duh izložb, opremljanje mestnih zunanjščin z ilustrativnimi oglasi so prispevali k fascinaciji novega. Ustvarjali so nov ritem velemest in mest, saj je vidna potrošniška kultura od preloma iz 19. v 20. stoletje naprej predvsem urbani fenomen.

Za razliko od v veliki večini skromno opremljenih bivališč tradicionalnega, predmodernega sveta so se ob porajanju moderne masovne potrošnje vse bolj množili proizvodi za hišo in njene stanovalce. Enormno so naraščale količine reči, ki si jih lahko kupil z denarjem, in govorimo lahko o času eksplozije prebivalstva in blaga. Prelomni prehod iz tradicionalnega v moderni svet je spremljal pojav tako imenovane »more blaga« in množičnega okusa. Popularizacija potrošnje ni bila samo akcijsko področje kulturnih elit, bila pa je v kontrastu z miljejem spodnjega meščanstva in njegovimi vsakdanjimi praksami. Blago je proti koncu 19. stoletja z velikimi koraki stopilo na prizorišče in eno osnovnih raziskovalnih vprašanj je kulturna retorika javnega življenja reči. Tematizira se lahko razkazovanje blaga v trgovinah, veleblagovnicah, modernih nakupovalnih središčih, izložbah, na razstavah, na ulici, v stanovanjih. Nič manj pomembno ni tudi režiranje vsakdanjega okusa in strategij popularizacije materialne kulture. Dandanes smo priča pravi paradi blaga, ki je prispevala k predrugačenju vsakdanjega življenja. Potrošnja ima svojo dinamiko, nakupovanje je posebna izkušnja in posebno doživetje. Kupce zasipa z novostmi, napredno tehnologijo, z urejenimi izložbami in oglasi, z embalažo, modnimi zapovedmi, blagovnimi znamkami, originali in imitacijami.

V gospostvu reči, v kraljestvu materialne kulture, si lahko kot izhodišče zastavimo raziskovalno vprašanje o spreminjanju ravnanja z blagom in nato raziščemo potrošniške strukturne povezave z materialno kulturo: Kaj naredi reči v blago? Kaj pomeni razstavljanje predmetov? Kako se spreminja razmerje med ljudmi in rečmi v času oblikovanja potrošniške kulture? Kako vpliva potrošniško blago na strukture vsakdanjega življenja? Kako stvari učinkujejo na navade potrošnikov, na ravnanje spolov, različnih družbenih skupin, na primer mladostnikov in starostnikov? Kaj zapovedujejo modne smernice? Kako se nakazujejo sugestije okusa, na primer namigi, v čem se razlikuje okusno opremljeno stanovanje od »hišne grozote«? Kakšne spremembe in učinke prinašajo v bivanjski vsakdanjik moderni hišni aparati, kot so sesalec za prah, pralni stroj, električni štedilnik, pomivalni stroj, radio, televizija, računalnik,

mobilni telefon in podobno? Kako avtomobili spreminjajo mobilnost? Zakaj nekateri potrošniki posegajo samo po določenem blagu na prodajnih policah? Zakaj nekateri zaupajo samo določeni blagovni znamki? Zakaj tako imenovane »akcije« v nakupovalna središča privabijo toliko ljudi? Kako vplivajo na ravnanje potrošnikov dominacija vidnega, razstavljanje v izložbah in oglaševanje? Kaj prinese modernizacija gospodarjenja kmetu?

In še bi lahko naštevali in še marsikaj bi se lahko vprašali. V modernem svetu potrošništva bi vedno trčili v pravi mimohod blaga in ugotavljali, da se na primer veleblagovnica pojavlja kot nekakšna agencija okusa, kot paradiž za dame in gospode, kot mesto kodiranja okusa in estetike. Pomembno je tudi spreminjanje odnosa do materialne kulture. Zakaj se ponekod še vedno kopičijo stari čevlji, zakaj se hranijo stare ponošene obleke? Zakaj danes raje kupimo nov dežnik ali čevlje, kot da bi jih dali v popravilo? Poklic popraviljalca dežnikov je danes praktično izginil. Končno pa lahko raziščemo tudi mnoge reči, ki so skorajda povsem izginile iz našega vsakdanjika in sodijo samo še v imaginarni muzej vsakdana, med relikte preteklih vsakdanjih praktik in mode, ki se prezentirajo z debelim slojem prahu, ki ga komajda še lahko odpihnemo (na primer nočna posoda, iztepač za preproge).

Svet materialne kulture v potrošniški družbi na Slovenskem je v slovenski historiografiji precej skromno raziskan, zato smo se v raziskovalni programski skupini *Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju*, ki deluje na Inštitutu za novejšo zgodovino, odločili, da je treba nameniti večjo pozornost historičnemu raziskovanju problematike, ki še kako zaznamuje naša potrošniško obarvana življenja. S celovitejšo obravnavo materialne kulture v potrošniški družbi od skromnih začetkov v času proto-industrializacije preko procesa industrializacije in do današnje globalizacije naj bi torej tudi slovensko zgodovinopisje intenziviralo raziskovanje različnih vprašanj, fenomenov, vzorcev in strategij, ki se dotikajo omenjene problematike in so ključna za razumevanje desetletja trajajočega civilizacijskega procesa oblikovanja moderne potrošniške družbe ter oblikovanja današnjih življenjskih standardov in vsakdanjega načina življenja. V interdisciplinarnem smislu naj bi historične raziskave s svojimi spoznanji služile tudi kot opora podobnim raziskavam drugih ved in zgodovino zbližale z izsledki kulturne antropologije, sociologije, marketinga in podobnega. Prispevki v monografiji so študije primerov (case studies), ki naj bi poglobile naše védenje o socialni, gospodarski in kulturni zgodovini. Prispevale naj bi k večjemu razumevanju današnje družbene blaginje in izobilja reči, ki jih vsakodnevno kopičimo s potrošništvom. Opozorile naj bi na procese, ki so privedli do današnjih standardov, novih mentalitet in modernega življenjskega stila. Izpostavile naj bi tudi strukturne razlike in procese, ki se v zvezi z materialno

kulturo in potrošništvom pojavljajo v različnih družbenih sistemih, torej v kapitalizmu, socializmu in v dobi tranzicije. Potrošnja blaga je z intenzivnejšo industrializacijo od konca 19. stoletja naprej in vse živahnejšim trgovanjem ter vzporedno s stalno naraščajočim prostim časom in postopnim naraščanjem kupne moči prebivalstva postala osrednja vsebina modernega načina življenja. Študije primerov v monografiji odstirajo nekaj novih spoznanj o fenomenu materialne kulture v preteklosti, med njimi pa najdete tudi kulturnoantropološke študije, ki se soočajo s sodobnim potrošništvom, njegovo govorico in sporočili. Upam, da bodo v prihodnosti vzpodbudile še globlje in celovitejše raziskovanje te zanimive družbene, gospodarske in kulturne problematike.

Andrej Studen

Aleksander Žižek, Boris Golec

DE NOBEDEN SIN IN HČI NEČ NE DOBI*

MATERIALNO V SLOVENSKIH OPOROKAH IZ FONDov KRAJEVNIH SODIŠČ ZGODOVINSKEGA ARHIVA CELJE

OPOROKE KOT ARHIVSKO GRADIVO

Oporoka je pravni akt, s katerim posameznik za primer svoje smrti določi prejemnike (dediče) svojega premoženja, predpiše pogoje za prevzem dediščine, skoraj vedno pa tudi podrobnosti v zvezi s svojim pogrebom (kraj, verski obredi, pogrebščina, volila cerkvenim in dobrodelnim prejemnikom).

V slovenščini zapisane oporoke se, če pustimo ob strani zelo redke izjeme, v večjem številu začnejo pojavljati od konca 18. stoletja naprej.² Tudi v Zgodovinskem arhivu Celje hranimo več deset fondov krajevnih sodišč, ki so delovala na območju arhiva med Logarsko dolino in Sotlo ter med Slovenskimi Konjicami, Brežicami in Motnikom, časovne meje arhivskega gradiva, ki se je ohranilo po teh sodiščih, pa se popolnoma ujemajo s časom od začetka množičnejšega zapisovanja

* Oporoka Uršule Žibret, 27. 3. 1843 (Krajevno sodišče Zgornja Sevnica, SI_ZAC/0573/001/00175).

2 Golec, *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*.

oporok v slovenskem jeziku do zaključka projekta Borisa Golca, ki je evidencialno tovrstne oporoke do 1850. Njegova raziskava predstavlja nadaljevanje oziroma specializacijo projekta evidentiranja uradovnih dokumentov v slovenščini, katerega nosilec je bil Matija Ogrin.

Prav evidentiranje gradiva krajevnih sodišč za potrebe projekta o uradovnih dokumentih v slovenščini je razkrilo dotlej skoraj nepoznano bogastvo slovenskih oporok v fondih Zgodovinskega arhiva Celje – v množici podobnih dokumentov, pisanih v nemškem jeziku in gotici.

Na primeru 28 podložniških oporok (kar 16 so jih dale zapisati ženske) si bomo ogledali odnos oporočiteljev do njihovega imetja ter pridobili vpogled v njihove družbene povezave in sistem vrednot.

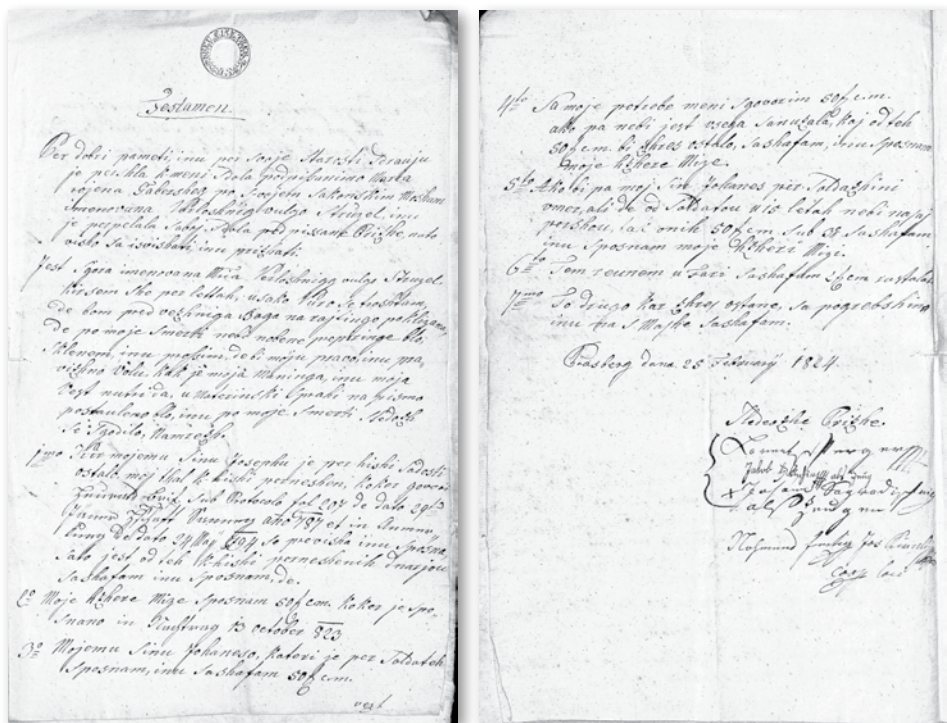
SESTAVA OPOROK

Evidentirane oporoke so sestavljene precej podobno. Večinoma se začnejo z intitulacijo (podatkom o imenu in priimku izstavitelja), včasih sledi opomba o zdravstvenem stanju (to je ponavadi slabo), starosti, vedno pa sta omenjena opravilna sposobnost oporočitelja (poudarjen »zdrav razum«), ki je osnova za njeno veljavnost, ter podatek o navzočih pričah (v uvodu splošno – število oziroma omemba, na primer »vpričo dveh poštenih mož«),³ kar se ponovi v zaključku (z dodanimi podpisi/križci).

Med obravnavanimi oporokami, ki so jih oporočitelji večinoma narekovali na smrtni postelji, je posebna oporoka Mozirjanke Marije Berložnik,⁴ ki je za svojo zapuščino kanila poskrbeti »per dobri pameti, inu per svoje starosti zdravju« ter k zapisovalcu kar sama »perpelala saboj zdola podpisane priče, na to vižo za izvižati inu pričati.« Zavedala se je namreč pravnega pomena oporoke in tudi svojega stanja: »Kir sem že per letah, vsako vuro se troštam de bom pred večniga Boga na rajtingo poklicana, de po moje smrti ne bi nobene prepiringe blo«. Edina je tudi omenila jezik, v katerem je dala zapisati svojo »pravo inu pravično volu«, saj si je želela, da bi »v materinski šprahi na pismo postavleno blo«.

3 Livk, 1809: 1809 I. 22., [Ločica pri Vranskem], Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnika Antona Livka. – SL_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 3, Nepravdna dokumentacija za leti 1821 in 1822, IX/44.

4 Berložnik, 1824.

Oporoka Marije Berložnik

(Zgodovinski arhiv Celje, Krajevno sodišče gosposčine Žovnek, SI_ZAC/0576/001/00090)

Zelo redko uvaja oporoko omemba ali klicanje Boga za pričo – med obravnavanimi oporokami samo v štirih primerih, pri čemer sta dva zapisa – Helene Tičar iz okolice Tabora («Jast šenkam mojo dušo Bogu Vsigamogočnimu, truplu pak črni zemli. Kar pak sa tu časnu blagu am tiče, sem pak tako naredila») ⁵ in Martina Vrhovca («V imenu Boga Očeta inu Sina inu S. Duha. Amen. Jest izročim mojo dušo Bogu, truplu črni zemli, kar pak sa tu časnu blagu am tiče, sem pak tako naredu») ⁶ – v nadaljevanju identična. Marija Verdev je bolj redkobesedna («V imeni presvete Trojice sklenem per zdravi pameti svojo posledno sporočilo»), ⁷ nekoliko bolj avtorski pa je začetek oporoke Antona Brinška: «Posledna vole ali testament, sturjen v imenu B. O. = †, inu Si = †, inu S.ga D., Amen.» ⁸ Jest vidim, de sem zagvišen umreti enkrat...» ⁹

5 Tičar, 1827.

6 Vrhovec, 1831.

7 Verdev, 1843.

8 V imenu Boga Očeta, inu Sina in Svetega Duha.

9 Brinšek, 1832.

Anton Šuperger¹⁰ je v začetku oporoke pomislil na pravno varnost in »*gosposki lepo in ponižnu perporoči[l], de bodo le-ta testament al to naročejne potardili inu toku spovnil, kokar je to zamerkano al zapisano*«. Podobno formulacijo najdemo tudi v oporoki Marije Vengust.¹¹

Jakob Drev z Andraža nad Polzelo je z omembo Boga oporoko zaključil, spomnil pa se je tudi na ljudi, ki so ga obkrožali v zadnjih trenutkih: »*Tok vse le-to vam bod parporočen, lub moj pa[r]jатели, ker jest že občotem na svojmo žvot, de vas bom zapusti. Tok prosite Boga zame, jest bom pa za vas, to potrdim jest iz svojoj lastnoj rokoj s parstavljenim križem.*«¹²

Glede na premoženjsko stanje oporočitelja se razlikuje nadaljevanje oporoke – posestniki nadaljujejo s popisom in delitvijo nepremičnega premoženja (z bremeni vred), pri skoraj vseh oporočiteljih najdemo popis in delitev denarja (terjatev), redkeje pa premičnin (inventarja, oblek) ter volila v pobožne (ali dobrodelne) namene. Kar 15 oporok se začneja s popisom premoženja iz posesti (grunta), 7 oporočiteljev se je na začetku posvetilo bolj zveličavnim zadevam – dobrotelnosti in plačilom za maše, en oporočitelj je na začetku ukazal popisati vse svoje dolžnike in prav tako eden vse svoje vrednejše premičnine.

Posebnost med obravnavanimi oporokami je Šupergerjeva,¹³ saj gre za drugo – spremenjeno oporoko, potem ko je oporočitelj »*ta parvi testamend sam s sojoj lastnoj rokoj vpričo zravno stoječih prič staru inu pretargou, in je reku, jest sam že dougu bolan, som že velku zanucou al zacerou in na to vižo je le-ta testament naredu in is svojem lastnim križem potardo.*«

NEPREMIČNINE

O tem, kaj je v pojmovnem svetu kmečkega človeka prve polovice 19. stoletja zasedalo osrednje mesto, ni dvoma – zemljiška posest (huba, mlin, delež na posestvu) je bila glavno materialno sidro in steber družinske eksistence tako za moške kakor za ženske, ki so gospodarile s celoto (vdove) ali svojim deležem v skupnem premoženju (doto – nepremičnino ali denarnim vložkom). V nekaterih primerih so oporočitelji že zaživa izročili posest v naslednikove roke in si z izročilno pogodbo zagotovili dosmrtno oskrbo kot preužitkarji, včasih pa so s pogodbo dobili tudi določeno vsoto kot odškodnino za posestvo oziroma premičnine.

Med večinoma kmečkimi oporočitelji izstopa oporoka Antona Brinška, dokaj premožnega mlinarja iz okolice Galicije v Spodnji Savinjski dolini, ki je v

¹⁰ Šuperger, 1842.

¹¹ Vengust, 1844.

¹² Drev, 1821.

¹³ Šuperger, 1842.

oporoko vključil izčrpen inventar s popisom in cenitvijo svojega imetja: »1.mo Ta moj lastni mlin, ves formös¹⁴ inu ta malu vredne grunt zravnno per mlino za šeststu sedeminuštirdeset: 642 [sic!] f m: n. 2.do Ta vinograd v Rudnice za tristu gul¹⁵ – 300 f. 3.tio To gošo v Rebru za petdeset gul – 50 f. 4.to To seliše, kir kozouc stoji; trij g – 3 f.«¹⁶

Jakob Drev¹⁷ je oporoko začel s popisom dolžnikov: »1/ Vam povem, kar je douga na te gront, Johan Čenč je dau na 11ten decembra v let 801 10 fb. k., Matevž Čenč pa nadelje douk¹⁸ od leta 819 W. W., Andrejas Drev, sin, je pa posodiu v let 820 60 f W. W. Tok tolk se ma z grunta plačet.«¹⁹ Drugič poročeni vdovec med otroki iz prvega in drugega zakona ni delal nepoštenih razlik: »2/ Na ta gront se še pa jma dobit jerbšne za mojoj to parvoj ženoj od Simona Grila 7 f 30 x, te douk je pa od leta 1781. Tok pa činža pride glih 15 f, tok je cela šoma²⁰ 22 f 30 x W. W.

3/ Kar je tega parviga za ženitvajne iz Nežoj Grilkvoj, to parvošem tem parvim jerbam, več koker tem druge[m], ker otroc so vsi moji. Tok kar še bo pa za manoj, pa vsegljeh te parvi koker te drug.«

Drev žal z izbiro prevzemnice posestva ni imel sreče: »4/ Te gront je pa soj žen Marij zašafou, ona se pa gruntu odpave, pravi, nej ga da grašina komer óče, jest ga na bom nase opravlela«, zato je raje »zašafau soji žen Marij eno kravo no kozoh, ene bele štunfe [in] omarco«. Precej nepričakovana in (preveč?) samokritična ženina odločitev, še zlasti če jo primerjamo z naslednjo oporoko.

Odločna in sposobna Elizabeta Razpotnik,²¹ »74 let stara, pezicar²² pod šeneško grašino,« je v oporoko dala zapisati veliko več in bolj odkrito, kakor je bilo v navadi: »Ker jes imam šestér mojih la[s]tnih otrok, je Falent, Jur, Marka, Micka, Neža ino Alena, pa zmed teh vseh šestih te drugi so me vsi zapostil, samo Micka te je zmerem bla per men. Tok je moje majniga, de bo ona pezicar za menoj, čegljeh se Falent hval, de sem jes križ naredila, de bo on jimeu za menoj, pa če je križ naret, je brez moje vole naret«. Določitev otroka, ki je do smrti skrbel za starše, za glavnega dediča, je v tem kontekstu pričakovana, bolj nenavadno pa je, da oporočiteljica razkrije tudi špekulacijo enega od dedičev in mu celo odkrito pripiše ponarejanje oporoke. Glede drugega premoženja je določila: »Po moj smrt se ma šacat²³ cel

14 Premičnine.

15 Goldinarji.

16 Brinšek, 1832.

17 Drev, 1821.

18 Dolg.

19 Sin je očitno že gospodaril na svojem.

20 Suma, vsota.

21 Razpotnik, 1837.

22 Posestnik, iz nem. *Besitzer*. Rabo moške oblike bi lahko pojasnili s prevladujočim nazorom tedanje družbe. Oporočiteljica je z lastništvom posestva prestopila v moški svet, kar čaka tudi njeno hčerko, prejemnico posestva.

23 Oceniti.

Testament

Mihela Uraniča katirga je turu turu
dan sushpa ad deo nante ure do dooh dce
po podan, on sashaffa toka, per wighit
drow kamet.

1. Utes grant is limenam urt 450f em
2. Utes sumpar kar ga je per grant 60f em
a sabbu stau - - - - - 60f em
3. Dce korae is kuy urt obi dce 60f em
4. En Janey dce urt star - - - - - 60f em
5. Ena Broja vojja - - - - - 10f em
6. anant shapau aude Poda s shajpa
Turshre 7 ufe ukop 6 shajpa
ufe jenem dragem 60f em 20f 240m
7. 60 shajpa Kompjira en shaff 12f em.
8. 12f em
8. Kpeha 60 puntou en punt 10f em
9. Suko Musso 25 puntou en punt 10f em
10. Dedit Klobad - - - - - 60f em

11. 20 Paly Patna ena Paly 24f em. ufe ukop
12. 10 Paly Mironc enzent 18f em - - - - - 8f em
13. Pantonu klame enzent 20f em. - - - - - 8f em
14. En Miroc ena Grana nu derou - - - - - 10f em.
15. Shiro Motike grovna tude - - - - - 6f em
16. Kovel sell jenu kati uk ukop - - - - - 8f em.
17. Soblehen seu jenu sashaffa 6f em
18. gnoi na doovish - - - - - 8f em
19. Ena Keltina jenu sashaffa 14f 10f em
20. Kuhenski kuy is enobidaga 10f em.
21. Mas Mastu jenu sashaffa 6f em
22. Dedit Klobad - - - - - 60f em.

Nela shuma 700f 75k 100

Vestava ta 17 Dan Sushpa 1840.

X Klobad shajpa urt ad dce
ben turu jenu sashaffa
mul jenu dce sashaffa sashaffa
X jenu sashaffa urt ukop
kon jenu sashaffa
mul jenu dce sashaffa sashaffa
X jenu sashaffa urt ukop
mul jenu dce sashaffa sashaffa
X jenu sashaffa urt ukop
mul jenu dce sashaffa sashaffa
X jenu sashaffa urt ukop
mul jenu dce sashaffa sashaffa

1. Miha Uraniča sashaffa sa seboi sa
pogrob sa E. Mashe jenu ta te aboge
sa ufe unkshtenge - - - - - 40f em
2. Te Dnari se usa mejo noro is Dentagja
is te shume.
3. Sawol Douchnikou je toka, koller jek
600 Erb parmedel, toka se jek 60 plashol
te mashe 600 poterdu.
4. Dce kar shos ufe unkshtenge ostare jenu
shis douchniko, to pride na ufe H Erb
glah Potalen.
5. Kar na tura starvishiga lina sashaffa ure
nigha pride Erbshne, to ostare bres shajpa
sha do tistiga taita dakter Tomu na pride
ker on tud sa to Kirtshoft na tauba
6. Shenga je dce, koler se todo, ti kije
Erb mas seboi ughali tait 60 sa birta.

Oporoka Mihaela Uraniča

(Zgodovinski arhiv Celje, Krajevno sodišče posestva Brode,
SI_ZAC/0500/001/00005)

moj premožejne. Iz te sume, kar bo von zneslo, se pa ma narpopret plačet, kar bodo koštale opravile za menoj, pol pa sa majo plačet dovžnik.« Po plačilu obveznosti naj se »stri obtalenga na vseh šestér otrok glih.«

Oporoka Mihaela Uraniča,²⁴ posestnika iz Tešove pri Vranskem, prinaša zelo izčrpen inventar in cenitev nepremičnin in premičnin, ki si jih bodo razdelili dediči, oporočitelj pa jo je narekoval »*ta 17ten dan sušca od dvanajste ure do dveh ure popoudan*«. Kot dober gospodar je natančno popisal in ocenil svoje premoženje od nepremičnin, stavb, orodja, živine in krme do zalog hrane. »*Vas grunt is semenam vret*« je ocenil na 450 goldinarjev, »*vas cimpar, kar ga je par grunt v slabib²⁵ stanu*«, na 50, »*dve krave is teuc vret, obe dve*« na 60, dveletnega junca na 30, »*eno brejo svijo*« pa na 10 goldinarjev.

Sledi popis pridelkov in zalog: »*anaajt škafov²⁶ ajde, prosa 8 škafov, turšce 7, vse vkop 26 škafov (23 goldinarjev 24 krajcarjev), 60 škafov krompirja (12 gld). Špeha 60 funtov²⁷ (9 gld), suho meso 25 funtov (2 gld 55 kr), deset klobas (30 kr), 20 palc platna (8 gld), 10 centov²⁸ mrve (8 gld), 6 centov slame (2 gld). En voz, ena brana nu dervu (10 gld), š[t]ire motike, gnojne vile (3 gld). Kisel zele jenu kat vse vkop (8 gld), ribelžen zeun jenu svensk futer²⁹ (3 gld). Gnoj na dvoriš (8 gld), ena ketna jenu zavernica (1 gld 10 kr), kuhenski cojg, iz eno besedo vse (1 gld), vas nastu³⁰ jenu stou za rezanco delat (3 gld), poden cojh (36 kr)*«. Popisanega premoženja je bilo za več kakor 700 goldinarjev, od česar je oporočitelj »*zašafa[l] za seboj za pogrob za s[v]. maše jenu za te uboge za vse unkoštenge*« 40 goldinarjev, kar so morali odšteti od skupne vsote.

Z dolžniki si Uranič ni belil glave – »*kolker jeh bodo erb povedal, tolk se jeh bo plačal*«. Ostanek se je moral razdeliti na štiri enake dele, delež »*tiga starejšiga sina Jakopa*« pa je moral ostati vknjižen na posestvu, »*dokler domu na pride*«. Svojih štirih dedičev (razen odsotnega sina Jakoba) sploh ni omenil z imenom, jim je pa verjetno precej zaupal, saj »*koker se bodo ti terje erbi med seboj uglihali, tist bo za birta*«.

Anton Javeršek³¹ je v oporoki hkrati s posestvom (»*use soj premožejne z gruntam čist*«) izročil bratu Blažu (»*Reštarju*«) tudi skrbi – izplačilo dediščine (»*de Blaž bo za eno erbšno al šenkengo Ani jen pa Terezi po 10 f plačou*«), izterjavo (več kot 100 goldinarjev in žito) oziroma vračilo dolgov (70 goldinarjev) in seveda, »*de za nim oprau kokar se spodob*«.

24 Uranič, 1840.

25 Očitno pomota, prav: *slabim*.

26 1 škaf je dobrih 26 litrov.

27 1 funt je 0,56 kg.

28 1 cent je približno 56 kg.

29 Izraz je zapisan nemško in zato v gotici.

30 Stelja.

31 Javeršek, 1850.

DENAR

Denar se omenja kot (denarni) delež na posestvu, (sirotinska) zadolžnica ali gotovina – pogosto posojena v plemenitnje (v obliki terjatve).

Delež na posestvu je bil značilen za žene, preužitkarje, neporočene tete in strice ter sirote. Oporočitelji pa so poleg konkretnih predlogov delitve svojega premoženja zanamcem večkrat zapustili tudi bolj ali manj odkrite zabeležke o svojih odnosih z najbližjimi.

Vdova Marija Berložnik³² je živela na posestvu, ki ga je že prevzel sin Jožef, zato je v svoji oporoki kanila poskrbeti za svoja preostala otroka. Kljub omenjeni želji, da svojo oporoko dá zapisati v »materinski šprahi«, se ob omembi pravnih aktov in dokumentov ni hotela ogniti rabi uradovnega jezika: »Kir mojemu sinu Josefu je per hiši zadosti ostalo, moj tal k hiši pernešen, koker govori Heurats brif sub Protocolo fol 207 de dato 29ten Jänn[e]r H[err]schaft Sanneg ano 787 et in Anmerkung de dato 24 May 794 se previža inu spozna, zato jest od teh k hiši prenešenih dnarjov zašafam inu spoznam« hčerki Mici in sinu »Johaneso, kateri je per soldateh« vsakemu po 50 goldinarjev. Prav toliko pa je namenila tudi za svoje potrebe. Če ji denarja ne bi uspelo v celoti porabiti, bi ga dobila hčerka, ki bi dedovala tudi bratov delež, »ako bi ... Johanes per soldačini umer, ali de od soldatov v 15 letah ne bi nazaj peršou«.

Marko Potočnik³³ z Andraža nad Polzelo je bil očitno precej bolj naklonjen hčerki in zetu kakor ženi, ki ga je v ženitni pogodbi (ali v poravnalnem pismu) očitno prezrla:

»1. Ker je men spoznano iz grunta 440 f W. W., tako od le-te sume sam že jest von vzeu od Matija Jelena 100 f inu Anton Medvet pa 140 f. Tako še ostane men sam dat 200 f W. W.

2. Kter³⁴ je moja žena skazila sama glihansko pismo, de ni neč men unšala polovico svojga tale, toko pa tud jest ne³⁵ neč na zašafam. Ona je že od me zadost dobila.³⁶

3. Kar je od teh dvestou goldinerjov, zašafam jest stou inu petdeset Micki inu Anton, to je mojem tem mladem. Onadva bota že vedla, kam jimata obrnit, teh drugeh 50 f W. W. pa postim, de se reztale po cesarskih postavah, s tem rezločkam, če jest na bom več odnuou, če še bom pa jes v mojem živlejni kaj odnuou, tok se ma pa tud na to vižo od te sume glih od vseh 4 talov nazaj potegnati.«

32 Berložnik, 1824.

33 Potočnik, 1825.

34 Očitno mišljeno: ker.

35 Njej.

36 Povsem drugačen odnos do svojega moža je imela Elizabeta Knez, ki »je zašafala vse premožejne sojmo mož, žlaht nazaj neč.« – 1830 III. 30., [Loke pri Taboru], Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnice Lize (Elizabete) Knez, rojene Pirkovič. V: SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 9, N9/35, zapuščinski spis Elizabete Knez, rojene Pirkovič.

Helena Tičar³⁷ je svoj denar razporedila takole:

»Moj erbtal, katirga jast imam, znese iz vsem, za kar imam iz Tičerjovega grunta pogirvat, 245 f C. M. Tok zdej jast od teh dnarjov zašafam moji sestri, katiri ja jime Mica inu ledik, 40 f C. M. inu zraven tega še eno ruto inu ene čevle. 2tens Zašafam 40 f C. M. Terezi, katera je od moje sestre Neže rojena. 3tens Jast zašafam 70 f C. M. mojmu bratu Anžetu. Inu zato, kir ja on mene vusi moji boleznj mene lepu antlov. 4tens Zašafam moji sestri, katiri ja jime Neža, eno kiklo inu an firtah inu eno jopico.«

Očitno je bila oporočiteljici nečakinja ljubša od sestre, saj je v zvezi z nečakinjinim deležem zapisala: »Tajsti dnarij morjo tok doug per hiš ostar, de bo dekle zadosti stara za tate dnarje von vzdignit. Nobenmu drugmu pak jeh na smejio v roke dat.«

Preužitkar Martin Vrhovc s Črnega vrha pri Taboru v Savinjski dolini je posestvo že zaživa predal nasledniku, zato je v oporoki poskrbel za ženo ter (neporočeno in očitno zapravljivo) hčer:

»Jest sem jemu v grunt 130 f C:M., tok od tih dnarjov sem pa ži zanucou 30 f C:M., tok le-te stou goldinarje, katirih še nisem zanucou, jeh zašafam mojmu sinu Antonu na tako vižo, de bode on svojo mater inu svojo sestro Mico do smarti per hiši rediu inu po nih smrti, koker se šika, za nimi opraviu. Jest sem tud takrat, kir sem mojmu sinu Antonu birtšaft čez dajau, v glihensku pismu zapisati pustu, de Valentinu od moje hčire Mice sinu sem oblubu dati 10 f C. M., pa tako de le-ti deset goldinarji bi imeli moji kčiri Mici od jejniga tala odvzeti biti inu jejnimu sinu Valentinu dani bit. Zdej, kir je pa moja hči Mica svoj tal ži sama zanucala, tok pa jejni sin Valent nima enga krajcerja več per moji hiš jeskat.«³⁸

Podobno je ravnal Anton Kolenc,³⁹ ki je prepustil sinu Janezu »ves farmus⁴⁰ za 40 f CM«, od česar so štirje »erbi« dobili po 10 goldinarjev, in sicer: »Tok eden je Matias Kolenc [neporočeni sin], te drugi je Janez Kolenc [prevzemnik posestva], ta treki [bodoča vdova] Mica Kolenka, ta četrti [neporočena hči] Neža Kolenka«, ki je prejela še »en[o] kravo in eno hišo za njeno prebivalše ino to hišo bo glih zaval tega mela, ko bojo gnarje brez činže noter ležali.« Neporočeni sin Matija bo »svoje jerberge⁴¹ doma jemeu«, a bo »svoje gnarje brez činže noter ležati pustiu« in ne bo terjal izplačila. Verjetno je vsaj za Nežo še obstajala možnost poroke.

37 Tičar, 1827.

38 Vrhovc, 1831.

39 Kolenc, 1835.

40 Premičnine.

41 Bivališče, iz nem. Herberge.

Med prejemniki se omenja bodoča vdova Mica, ki »*ma pa spoznano, kar bo ona za potrebo zanucala.*« Verjetno že poročena in odseljena otroka »*Martén Kolenc ino Barba Kolenka, ta dva pa na vlečeta iz tega farmusa neč, ta dva sta ži bla pret oderbana.*«

Anton Livk iz Ločice pri Vranskem je začel oporoko s popisom svojih dolžnikov: »*Jest, Anton Livk, očem na znajne dati moje zadno volo ali testament vpričo dveh poštenih mož, narpoprej le-to. Jest imam let[e] dovžnike...*«, čemur sledi seznam enajstih dolžnikov in opomba o 18 goldinarjih obresti.⁴²

Oporočitelji pa niso omenjali samo svojega premoženja, ampak tudi obveznosti, ki jih je bilo treba poplačati iz zapuščine. Janez Sušec se je denimo svojih upnikov spomnil takoj za volili za reveže in maše: »*Doužen som pa Dovniko 5 f, Jekopo 30 xr, Burlizgo 36 xr, Flerjano 30 x, Jurko 24 x, Šoušterjo 24 x, Lamperčniko 30 x, temo Gornemo Ledrerjo 51 x, Kokošineko 6 xr, Močivniko 20 xr.*«⁴³

Vdovi Elizabeti Pavelšek (ali Godlar)⁴⁴ iz Velikega Širja v Zasavju so bili dolžniki gotovo manj pomembni od poslov, saj »*ona svojo jutarno zašafa za pogreb inu za svoje delovce*« in samo »*kar pa čez le-tu ostane, se pa more plačati: Lazniku v Reki⁴⁵ je doužna 1 geldinar... 1 minc,⁴⁶ Naratovki v Rejki 24 x minc, Gospudu fajmeštru v Sankt Paul⁴⁷ 36 x minc*«. Elizabeta bolj mimogrede omeni tudi dva svoja dolžnika, preden se spet spomni in ukaže: »*3 polovice erži je rekla zmelet za moje delovce*« ter razodene nezadovoljstvo in razočaranje: »*Josef Paulšek, tu je pasterku pa neč dat, zatu kir ga neč blizu ni blu, ne k meni inu ne k svojmu očet.*«

Neporočena Katarina Medvešek⁴⁸ iz Zabukovja pri Sevnici je očitno uspešno plemenitila »*svoj erbtal f 54*«, ki ga je namenila svaku Matevžu Kunšku, potihem pa je špekulirala tudi, »*če še kej za vunem dvejma sestrem pride, ko so že pred umrle, inu če bo kej intaresa*«,⁴⁹ in dala zapisati »*tud kar ma med ludmi ko ve⁵⁰ krajcerje posodla je*« trem dolžnikom. Vse to »*inu če bo še kej gvanta*« je obljubila svaku in sestri Neži, ki »*za tu dejejo oblubu, da smrt žvejt*«. Za oporoko je to kar precej načrtov za prihodnost.

Dolgotrajni bolnik Anton Šuperger je posestvo že prej izročil v druge roke (bratu?), zato se je v oporoki posvetil delitvi denarja, ki »*čez te svete maše inu čez pogrejpšno ostane*«, kar »*ima pa negov brat Jernej Supergar vse čisto prejeti al*

42 Livk, 1809.

43 Sušec, 1820.

44 Pavelšek, 1829.

45 Marija Reka nad Preboldom v Savinjski dolini.

46 V kovancih.

47 Šentpavel v Savinjski dolini, danes Prebold.

48 Medvešek, 1836.

49 Obresti.

50 Predlog v: v krajcarjih.

dobiti, zato ko je njemo poponema v njegovi veliki inu dougi bolejni lepo postreju inu veliko nadležnost al mujo iz ž nim jemeu«. Kaže, da je z izročitvijo grunta in izplačilom svojih otrok – vsak od njih je dobil po 200 goldinarjev –, naredil dobro potezo.

Sin Jurij je v času nastanka oporoke že gospodaril v Železnem pri Galiciji, od koder je bila doma Marija Vengust,⁵¹ ki je namenila »svojmu sinu Jurju Venguštu 218 f, svoj hčeri Marij [pa] 50 f« ter pojasnila, »de je ona sinu branila, de se ni v glihengo podau, ko so njemo g. Jaut travnik otlj plačeti, pa ni storiti otou, ko mo je mati branila, zato je pa biu veliku poškodvan,⁵² zato je pa njemo več zašafala.«

Prežitkarica Eva Plešej⁵³ je ob izročitvi posestva zetu in hčerki obdržala »eno šumo«⁵⁴, vredno 93 goldinarjev in 55 kron, od katere je cerkvi v Gaberkah in Mici Globačnik namenila po 4 goldinarje, za glavna dediča pa je dodala: »Kar pa sa opravile am tiče, to vaj jast prosim, de za manoj opravta, koker se šika inu kar od te šume črez ostane. Pa tudi rečem tebi, Jaka inu Ana, de vama ostane, kir mata velku mujo z mano inu Boh ve, kok dolgo še bota imela.«

Prežitkarja Jerneja Vodanška⁵⁵ je skrbelo predvsem, »de moja žena Jera Moškatevc dobi za menoj istega grunta al od kapitala od Martina Krajnc 20 f sreb[rnih] in pa enga junčeka«. Šele nato so prišle na vrsto maše (»na Slimnco k s[v]. Marij Madalen... inu k svetemo Janezu na Slimnco« po pet maš) in skrb za svojo primerno zadnjo pot: »[I]n pa is konduktam⁵⁶ me morejo h grobu al k zemli spravt al spremti«. Za dediča je (po poplačilu treh upnikov) imenoval svoja otroka Tomaža in Jero.

V oporoki Marije Verdev⁵⁷ je krava odigrala vlogo zavarovanja terjatve – oporočiteljica je namreč dvema upnikoma dolgovala 17 goldinarjev: »Če to Gašper Verdev plača, mo ostane krava; če na plača, bota kravo vzela, kar čez ostane, dobi Gašper Verdev.«

Na svoje dediče Janeza (Johana), Rozalijo in Franca je Marija Zabukovšek⁵⁸ pomislila šele na koncu (po obsežnih določilih o mašah): »Ino kravo da Johan,⁵⁹ za 20 fl iz teh dobi Rozalja 5 fl, Franc 10 fl, Johan pa 5 ostane. Iz 100 fl. bo talenga, kar pa črez ostane, dobi Franc Zabukušek.«

51 Vengust, 1844.

52 Oškodovan.

53 Plešej, 1845.

54 Vsoto, delež.

55 Vodanšek, 1845.

56 Pogreb.

57 Verdev, 1843.

58 Zabukovšek, 1849.

59 Prezemnik kmetije?

INTENCIJE IN DRUGA VOLILA CERKVI TER DARILA REVEŽEM

Intencije, volila cerkvi ter darila za reveže so stalnica obravnavanih oporok, zneski zanje pa znašajo tudi do polovice popisane premoženja. Med prejemniki se pojavljajo domače župnijske cerkve in podružnice, a tudi oddaljenejšie pomembnejše cerkve in božje poti. Nekateri oporočitelji so zelo natančno predpisali, kaj naj prejemniki opravijo v zameno za volilo (zadušnico, péto mašo, tiho mašo), drugi pa so v ta sklop vključili vse mogoče: »[B]ogejme, to je na svete maše, na dobro majnigo za duše v vicah.«⁶⁰

Prvi sklop volil za maše je obsegal pogreb, zadušnico in sedminko mašo, drugi pa vse druge obrede za pokojnika ali/in njegove družinske člane v obdarovanih cerkvah, včasih tudi skozi daljše časovno obdobje.

Že omenjeni precej premožni oporočitelj Anton Livk⁶¹ se je v oporoki spomnil petih različnih cerkva, ki jim je namenil skoraj 200 goldinarjev: »[K] far svetimo Mihelu (10 gld), na Ločice sveti Magdalen (10 gld), na taber s. Heromnimo (5 gld), Mater Božji Začreto (5 gld)«. Največ je namenil »za štiftengo na Ločico (100 gld), za pogrob inu za svete maše« izdatnih 50, za sedmino 15 goldinarjev, »pogrobcam po goldinarju inu po 10 krajcerjov, temo, ke bo svetu, 1 goldinar«. Nekaj manj kot 190 goldinarjev v zneskih med 1 in 100 goldinarji⁶² pa je razdelil med (vsaj) 11 prejemnikov.⁶³

Čeprav odsluženi vojak Janez Sušec⁶⁴ še zdaleč ni premogel toliko denarja kot Livk, je na miloščino in maše pomislil takoj na začetku oporoke: »Na moje smartne posteli par moje zdravi ino lejpi pameti to parvo je, kar je za von dat od moje erbšne tem bogem 10 f na svete meše, 10 f to sliši v Šmarken.«⁶⁵

Tudi oporočiteljica Helena Ribar⁶⁶ je delitev svoje zapuščine začela z intencijami: »[H] prvem, ona ja zašafala za svete maše 50 f W. W.«

Jakob Drev je verjetno zaupal izvršiteljem svoje poslednje volje, ko jim je naročal: »[B]ogejme, to je na svete maše, na dobro majnigo za duše vicah, svetmo Andrej 10 f W. W., na Povsev⁶⁷ h svet Marjet 10 f W. W., na Goro Volko⁶⁸ 5 f W. W., v Petrovče h Mater Bož 5 f W. W.« Vendar pa ni pozabil dodati, da tisti, »kater bo teh 30 f W. W. na svete maše dau, tok more za kvitengo pogervat, de se z[a]viže, de je rihtek odrajtano.«⁶⁹

60 Drev, 1821.

61 Livk, 1809.

62 Najvišji znesek je določil ženi(?) Neži Livk.

63 Dvoumna je formulacija: »[I]nu ne (njenim – hčerkam stare Močnice) dekletam ..... po 2 (gld).«

64 Sušec, 1820.

65 Šmartno pri Velenju.

66 Ribar, 1822.

67 Polzela.

68 Gora Oljka nad Polzelo.

69 Drev, 1821.

Zelo skromno imetje je zapustila oporočiteljica Marjeta Konovšek,⁷⁰ ki je imela »v grunt Konovškoum 1 f 50 šajna«. ⁷¹ Z izjemo »25 srabornih«, ki jih je »zašafa[la] svojmu brat Meklauvž Konovšek«, je vse premoženje namenila »za svete maše (»20 srabornih«), od teh za jena sveta maša na Sveta Planina, še⁷² za jena na sveti Kom,⁷³ za jena pa k svetim Francišk, to drug pa svetim Jurju al pa komr vóča Martin Konovšek dat«. Ostanek (številka ni navedena) je namenila za pogreb.

Oporočiteljica Mica Bokal⁷⁴ iz okolice Tabora v Savinjski dolini, ki je imela »v grunt 39 goldinarjov«, je jasno in natančno naročila, da »od teh zašafa na Vranska⁷⁵ fajmeštr 10 maš, Šnkjuri,⁷⁶ za 10 maš, v Reka,⁷⁷ za 5 maš na Sveta Planina, 1 f 40 za maše za to Kunaurma, počem zo to drug pa, kar ostane čez pokopališe,⁷⁸ majo pa vse glih«, pri čemer teh vseh ni niti napisala z imenom.

Martin Vrhovc⁷⁹ je naložil plačilo maš svojemu sinu in glavnemu dediču tudi v bodoče: »Kader jest umarjem, tok bo moj sin dva goldinarja CM za s. maše dati mogu, v glihi viži tud, kader bo negova mati inu negova sestra Mica umarla, tok bo tudi per vsake smrti 2 f CM za s. maše dati mogu«.

Premožni mlinar Anton Brinšek⁸⁰ je na premoženje pa tudi na posmrtno življenje gledal zelo racionalno: »Tu je en tavžent guldin. v srebru sum 1000 f m: m:«. Sinu je naročil: »[Z]a manoj imaš 7. s[v]. maš opraviti«. Precej pomembneje pa se mu je zdelo opozoriti: »Le-te 1000 f imaš se pustiti na 6 tajlu rezdelit inu pohlevnu se med saboj rezdeliti.«

Anton Šuperger,⁸¹ ki je prvo volilo sicer namenil za »dvašt svetih maš« v Galiciji zase in za »cejlo žlahto«, pa je vseeno zapisal, da »cerkvam na more neč zašafati, zato ker na vej, koku dougu bo še živeu, in še zna sam vse zanucat al zacerati.«

Marija Verdev⁸² iz Galicije je plačala za »4 tihe [in] 4 is žegnam svete maše«, glede zvonjenja pa je dala natančna navodila: »Zvonilo se bo na gori per sveti Šentjungat,⁸³ nu per farni cirkvi po ½ ure.«

70 Konovšek, 1828.

71 Dejansko: ššajna.

72 Dejansko: šše.

73 Kum.

74 Bokal, 1829.

75 Vransko.

76 Sv. Jurij pri Taboru, danes Tabor.

77 Marija Reka nad Preboldom.

78 Pokop.

79 Vrhovc, 1831.

80 Brinšek, 1832.

81 Šuperger, 1842.

82 Verdev, 1843.

83 Šentjungert. Cerkev sv. Kunigunde.

»Testamon« Marije Zabukovšek⁸⁴ izčrpno popisuje, »kako se ma za njoj opravl.« Oporočiteljica se je pred narekom oporoke očitno dobro pozanimala o stroških verskih storitev, ki si jih je zaželela po smrti: »[P]ogrebšna s kanduhtam⁸⁵ košta 6 fl. 48 x, 15 svetih meš tihih 7 fl 30 x, 5 pa pétih iz libero 11 fl 45 x, 5 tihih s Blas Zabukušek⁸⁶ 2 fl 30 x, 1 s. maša v Petročeh 40 x, 1 s. maša v Vojnik par M. Božji 40 x«. Za sedmino je namenila bogatih 30 gld, za po eno tiho mašo v naslednjih osmih letih pa 4 gld.

Filip Miklavčič⁸⁷ je svoje volilo »11 goldinarjov zašafov za maše«, »pa ne use na enkrat – 3 krat bo dajov: 2 krat po 4 goldinarje, enkrat pa 3.«

Marija Berložnik⁸⁸ se je ob koncu oporoke spomnila na revne v župniji z 2 goldinarjema, »to drugo kar čres ostane za pogrebšino inu na s. maše zašafam.«

Na splošno bi lahko rekli, da so bile ženske do Cerkve bolj darežljive od moških. Marija Trofl⁸⁹ iz okolice Braslovč, ki je od celotne zapuščine 400 goldinarjev po sirotinski zadolžnici (100 goldinarjev), voliloma hčerki (»Malobraslovški Mlinarci«) in vnukinji (»jejne hčeri – hčir Jozéf Ludvik«), ki sta dobili vsaka po 75 goldinarjev, ter darilu »ubogim« (10 goldinarjev), vse ostalo, torej ponosnih 140 goldinarjev, zapustila Cerkvi: »[K]ar (pa) čes ostane zašafa[la] za svete maše«.

Precej revnejša Marija Roter (»Teksarca«)⁹⁰ je »zašafa[la] pamuč trem otrokam usakmu deset goldinarjo«, »za svete maše Kšenjurj«⁹¹ pa je namenila »5 goldinarjov, v Stopenk⁹² 5 [in] na Vranske⁹³ 10« – torej samo malo manj kakor otrokom.

Vsem oporočiteljem je ogromno pomenilo, da svojci za njimi pravilno »opravijo«, kar se je nanašalo zlasti na primeren pogreb in obrede, povezane z njim (nekateri so to izrecno zapisali). Razen priprave na smrt (spoved, maziljenje), ki jo je umirajoči lahko opravil sam, pa se je moral pri ostalih opravih slovesa zanašati na ljudi, ki jim je zaupal – to je veljalo tudi za izvedbo plačil za maše.

OSEBNI PREDMETI, INVENTAR

Žal so v oporokah omembe osebnih predmetov (oblačil, obutve, ur, pokrival, orodja), ki so še posebej zanimiv vir podatkov o vsakdanjem življenju, prej izjema kot pravilo. Kljub splošni podatkovni suši pa je v izbranih oporokah vsaj nekaj izjem.

84 Zabukovšek, 1849.

85 Pogreb.

86 Pokojni mož?

87 Miklavčič, 1846.

88 Berložnik, 1824.

89 Trofl, s. d. (1839).

90 Roter, s. d. (1838).

91 Sv. Jurij pri Taboru, danes Tabor.

92 Stopnik.

93 Vransko.

Poleg že omenjenih »ene krave no kožoha, enih belih štunfov [in] omarce«, kar je namesto posestva dobila vdova Jakoba Dreva, ter »šrijne no pa sukne« za Anžeta Dreva ter »en[ega] siv[ega] rekelc[a]« za »Falentina«,⁹⁴ so oporočitelji delili tudi »vas gvant al vas klajdr«. ⁹⁵ Natančnejši in bolj gostobeseden je bil odsluženi vojak Janez Sušec,⁹⁶ ki je za glavno prejemnico določil svojo mater, ki ji je namenil 30 goldinarjev in (skupaj s tremi brati) še delež od ostanka po plačilu pogreba in sedmine. Precej blizu mu je bil še brat Tomaž, prevzemnik kmetije, saj je Janez natančno popisal, kako mu je Tomaž pomagal, ko je bil pri vojaki in ko se je vrnil domov: »[P]recej, ko som šou h seldatam, me je dau 50 f bankocedelnov,⁹⁷ tedaj ko som na orlaub paršeu, me je dau 25 f Einlesungscheina,⁹⁸ enkret me je poslau 10 f srebra, zdaj ko som damú paršuv, me je dau 5 f ww.« Janez pa je »jemo pustiu, ko som šo h seldatam, en plajš, ko me je 70 f v bankocedeln[i]h koštau, ino te drugi gvant.«

Prav z obleko in obutvijo Sušec tudi nadaljuje delitev imetja: »Kar je pa zdaj mojga gvanta ino drugih reči, pa zašafam tem vsakemo nekaj, kar je mojga gvanta, materi, kar je platneniga, Tomažo plajš ino priftošl, Josefo zakvuro⁹⁹ ino te delavne škorne, Martino pa hlače, lajbelce, klabuk no te bouli škorne«. Med prejemniki v nadaljevanju omeni »dekle«, ¹⁰⁰ ki dobi »en fajcev, te mlade Švoganje¹⁰¹ tisti frematel, gospot farbolterjo¹⁰² velenskemo« nameni »tisti seldaške križ, vesoku vrednem[u] gospod[u] koplano, (pa podari) ringelce, to srebarno pokro od fajse ino te romene hlače.«

Zanimivo je, da svoje uniforme ni podaril naprej, ampak je določil: »Mojo seldaško sukno ino klabuk¹⁰³ se more pa predat«. Janez Sušec že zaradi svoje vojaške kariere ni bil povsem običajen podložnik – izviral je iz razmeroma premožne družine, po vrnitvi iz vojske je prijateljaval s precej uglednimi ljudmi (gospoščinski upravitelj, kaplan), v domači Šalek pa je prinesel tudi za podeželje nekoliko neobičajne predmete – žepno uro, denarnico (listnico), vojaški križ (medaljo, svetinjico?), uhane in skrivnostno »srebarno pokro od fajse«, pa karkoli je že mislil s tem.

Matej Potočnik,¹⁰⁴ ki je bil zaradi nepoštene poročne pogodbe gorák svoji ženi, je tudi delitev premičnin opravil po pričakovanjih: »[K]ar je pa tega drugiga mojga premožejne, koker škrijne, gvant, druga posodva, inu vino, če ga kaj ostane,

94 Drev, 1821.

95 Ribar, 1822.

96 Sušec, 1820.

97 Bankovci.

98 Menica.

99 Žepna ura.

100 Deklo?

101 Svakinja?

102 Gospoščinskemu upravitelju.

103 Dejansko klabukuk. Zadnji ponovljeni zlog uk je pomota.

104 Potočnik, 1825.

to vse ostane tem dvema [hčerki Micki in zetu Antonu], zato ko mene ahtata ino ko bota za menoj opravla.«

Helena Tičar¹⁰⁵ je hkrati z denarjem razdelila med svoji sestri in svakinjo: neporočeni Mici »eno ruto inu ene čevle«, Neži »eno kiklo inu an firtah inu eno jopico« medtem ko je svakinja (Anžetova žena) dobila »kar ša pak gvanta ostane inu škrijo«.

Marija Roter¹⁰⁶ je svojim otrokom Valentu, Alenki in Mici namenila 30 goldinarjev, obleko pa je razdelila takole: »[G]vant nu škr[i]jo pa soj hčer inu Mica, Ale[n]k eno ki[k]lo, rokavce eno ruto in fertoh, kožih pa Mihevk.«

»Gvant inu škrina« se pojavita tudi v oporoki Marije Vengust,¹⁰⁷ ki je »škrino in en kožuh« namenila sinu Juriju, »ene škore«¹⁰⁸ vnuku Mihcu, »ta drugi gvant ima pa njena hči vzeti«.

Filip Miklavčič,¹⁰⁹ ki je posestvo že prej predal nasledniku, je hčerki Mici v oporoki izročil »kolker ma še sojga, za to ker ona iz grunta na bo neč dobila, gvant pa – kolker ga je tok tega slabiga beračem, tega bolšiga pa žlaht.«

Iz zapisanega sta razvidna pomen in dragocenost posameznih (dražjih) kosov oblačil in obutve (škornji, kožuhi, plašči), ki so v družini ostajali več let, čeprav so oporočitelji omenjali in podarjali tudi preprostejša oblačila – krila, rute in predpasnike. Precejkrat se v istem sklopu omenja tudi skrinja kot najpogostejši in najuporabnejši kos pohištva.

---

105 Tičar, 1827.

106 Roter, 1838.

107 Vengust, 1844.

108 Škornje.

109 Miklavčič, 1839.

Andrej Studen

RAZSTAVE 19. STOLETJA KOT MEDIJ INDUSTRIJSKE IN POTROŠNIŠKE DRUŽBE*

Proces industrializacije in modernizacije so spremljale razstave. Poduk in omika posameznika sta predstavljala cilj liberalnogospodarskega spodbujanja in pospeševanja obrti na osnovi vzpostavljanja ideje konkurenčnosti. Pojem razstava zaobjema vse prireditve, ki javno razkazujejo predmete, da bi predstavile njihovo gospodarsko in idejno vrednost. Na razstavah se prekrivajo ekonomske in simbolne, prostorske in funkcionalne ravni predmetov, ki so prisotni v neki kulturi. Pri razstavljanju je poudarek na organizaciji prezentacije, na prikazu, na specifični trodimenzionalnih predmetov.¹¹⁰

---

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

110 Prim. König, *Konsumkultur*, str. 161.

Šesta izdaja Meyersovega leksikona s konca 19. stoletja definira razstave kot »prikaze obrtnega in umetniškega delovanja neke države (nacionalne razstave) ali več držav (internacionalne, svetovne razstave) s predstavitvijo proizvedenih izdelkov. Deloma gre za splošne razstave za vse mogoče izdelke, deloma za posebne razstave (industrijske, umetniške razstave, razstave strojev)«. ¹¹¹

Leksikon navaja, da so prvo obrtno razstavo leta 1756 priredili v Londonu, ¹¹² na celini je bila prva v Pragi leta 1791, ¹¹³ tej pa je sledila tista v Parizu leta 1798. ¹¹⁴

Arhitekt in zgodovinar anonimne zgodovine Siegfried Giedion je omenjeno pariško razstavo na *Champ de Mars* označil za začetnico popularizacije tega medija, in sicer zato, »ker ni prikazovala zgolj luksuznih predmetov, temveč tudi običajne predmete za vsakdanjo rabo«. ¹¹⁵ Na razstavi, na kateri »prebivalci seveda niso videli kaj več kot teatralično povečevanje dela, fabrikanti pa so jo imeli za novo obliko letnega sejma«, ¹¹⁶ so obiskovalci namesto svile lahko videli volnene izdelke, namesto čipk in atlasa pa »blago, ki je koristno za domače potrebe tretjega stanu«. ¹¹⁷ Giedion je menil, da so se razstave porajale skorajda istočasno z moderno industrijo in da so imele namen, »da v času skokovitega prehoda iz rokodelske v strojno proizvodnjo nemudoma postavijo na ogled vsa odkritja na enem mestu«. ¹¹⁸ Giedion je razlikoval dve fazi razvoja razstav: prva je v prvi polovici 19. stoletja pripravljala in slavila odpravo cehovskih omejitev in prisil, druga polovica 19. stoletja pa je internacionalizirala razstavljanje na osnovi proste trgovine. »Drugo obdobje velikih razstav je bilo torej rezultat liberalnega pojmovanja gospodarstva: prosta trgovina, prost promet in izboljšanje proizvodnje in kvalitete proizvodov s svobodno konkurenco.« ¹¹⁹

111 *Meyers kleines Konversations-Lexikon*, geslo *Ausstellungen*, str. 172.

112 Razstavo je priredila Society of Arts, ki je razpisala nagrade za manufakture, ki so izdelovale tapete, preproge in porcelan, in javno razstavila predložene novosti. Gl. Paquet, *Das Ausstellungsproblem*, str. 127; Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie*, str. 227.

113 Razstava čeških manufakturnih izdelkov je bila prirejena za Leopolda II. (ob njegovem kronanju) in naj bi poživila češke obrtnike v njihovem konkurenčnem boju z industrijsko Saško in prusko Šlezijo. Gl. Paquet, *Das Ausstellungsproblem*, str. 127.

114 *Meyers kleines Konversations-Lexikon*, geslo *Ausstellungen*, str. 172.

115 Giedion, *Space, Time and Architecture*, str. 179. V Franciji je namreč revolucija pometla z vsakoletnimi razstavami luksuza, ki jih je v Louvru prirejela Akademija lepih umetnosti. Gl. Paquet, *Das Ausstellungsproblem*, str. 127–128.

116 Prav tam, str. 128.

117 König, *Konsumkultur*, 2009, str. 162.

118 Giedion, *Space, Time and Architecture*, str. 178.

119 Prav tam, str. 179–180.

OBRTNO-INDUSTRIJSKA DRUŠTVA KOT PROMOTORJI RAZSTAV

Napredna Velika Britanija kot pionirka industrijske revolucije je že sredi 18. stoletja odkrila pomen medija razstavljanja reči, torej skoraj stoletje pred slovito prvo svetovno razstavo industrijskih izdelkov v Londonu (1851). Pomen razstavljanja in s tem primerjanja faktorja gospodarske zmogljivosti in rasti je izpostavljal že veliki nacionalni ekonomist in predstavnik gospodarskega liberalizma Adam Smith. V 19. stoletju pa je z razmahom gospodarskega razvoja prirejanje razstav tudi na evropski celini vse bolj pridobivalo na pomenu. Razstavljavcem je vse do srede 19. stoletja kot vzor služil francoski način razstavljanja.¹²⁰ Razstave so postale medij porajajoče se potrošniške družbe tudi v deželah habsburške monarhije, kjer so veljale za »odlično sredstvo poduka o industrijskih razmerah, o razvoju in zmogljivosti industrije v celoti in tudi posameznih vidnejših podjetij«¹²¹ in kjer je bilo »z organizacijo obrtnih razstav povezano predvsem ustanavljanje obrtnih društev«.¹²²

V Pragi je bilo takšno *Društvo za vzpodbujanje podjetnosti na Češkem* (1829/1833).¹²³ Pomemben mejnik pri organiziranju obrtnih razstav v Notranji Avstriji predstavlja nato ustanovitev *Društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti* leta 1837 v Gradcu. Glavna naloga društva, ki je bilo ustanovljeno na pobudo priljubljenega nadvojvode Janeza, je bila »spodbujanje podjetniške vneme in populariziranje dosežkov moderne industrije«.¹²⁴ Društvo je imelo podružnice sprva le v Celovcu in Ljubljani, potem pa je svojo dejavnost razširilo še na Zgornjo in Spodnjo Avstrijo ter Salzburško. Za najučinkovitejše sredstvo oglaševanja notranjeavstrijskih industrijskih in obrtnih izdelkov doma in v tujini je društvo štelo razstave. V predmarčni dobi mu je uspelo organizirati štiri velike obrtne razstave: v Celovcu leta 1838, Gradcu 1841, Ljubljani 1844 in Linzu 1847.¹²⁵ Leta 1839 je bilo na iniciativo meščanstva ustanovljeno še *Spodnjeavstrijsko obrtno društvo* pod protektoratom cesarjevega brata nadvojvode Franca Karla.¹²⁶

120 Paquet, *Das Ausstellungsproblem*, str. 131; Gieger, *Die Londoner Weltausstellung*, str. 63.

121 Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie*, str. 176.

122 Brandt, *Das Wirtschaftsbürgertum Österreichs*, str. 80.

123 Vzodbuda za ustanovitev društva so bile obrtne razstave, ki so jih v Pragi prirejali od leta 1828. Statuti društva so bili potrjeni že 9.12.1828, društvo pa se je konstituiralo šele 1. 3. 1833. Besedo podjetnost (*Gewerbsgeist*), ki je bila izven Češke komajda poznana, je prvi uporabil grof Josef Dietrichstein, ki je bil soudeležen pri ustanovitvi društva in je po uradnem naročilu prevzel tudi njegovo vodstvo. – Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie*, str. 216–217; Pokorný, *Praktische Erziehung*, str. 225.

124 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 111.

125 Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie*, str. 218–220; Cvirn, *Notranjeavstrijsko društvo*, str. 221. Gl. tudi Brandt, *Das Wirtschaftsbürgertum Österreichs*, str. 80; Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 111.

126 Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie*, str. 221–223; Brandt, *Das Wirtschaftsbürgertum Österreichs*, str. 80.

Graško *Društvo za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti* je na petem občnem zboru 30. marca 1843 sklenilo, da bo tretjo obrtno razstavo organiziralo v Ljubljani. Vodstvo društva je na prirediteljev opozorilo vse tovarnarje, manufakturiste, rokodelce, skratka vse, ki so se ukvarjali s kakršnokoli proizvodnjo, in poudarilo:

»Podpisano vodstvo pa je menilo, da morajo industrialci in obrtniki usmeriti pozornost na zanje najpomembnejšo okoliščino, da jim javna obrtna razstava v Ljubljani zaradi bližine Trsta, ki je eno najpomembnejših trgovskih pristanišč v južni Evropi, utegne nuditi mnoge prednosti in izvrstne prilagoditve. Pričakovati je namreč, da se bodo na njej, ker je Ljubljana le nekaj ur oddaljena od Trsta, prikazali tamkajšnji trgovci in trgovski posredniki in se bo z njimi lahko navezalo precej trgovskih stikov.«¹²⁷

Društvo je menilo,

»da razstave nimajo drugega namena, kot da pokažejo viden napredek, ki ga je dosegla dežela ali samo neko področje, oziroma samo ena sama tovarna pri proizvodnji svojega raznolikega blaga. Zato nikakor ni nujno, celo niti ni zaželeno, da se za tako razstavo izdelajo in razstavljajo posebni razstavniki ali vzorčni kosi, ker z njimi lahko zlahka pridobimo povsem napačno mnenje o stanju obrti neke dežele in o njenih običajnih zmogljivostih, ki večinoma skrbijo trgovce in potrošniško javnost. – Potemtakem se pošilja na razstavo najodličnejše reči, katere se po naročilu običajno izdeluje in se jih lahko kadarkoli ponovno izdelata. A svoje mesto na razstavi najdejo tudi manj odlične reči, ker ravno te pripravijo javnost, da preko njih lahko prilagodi njena naročila in nakupe. Zato so za razstavljanje primerni vsi obrtni izdelki dežel v ingerenci društva, ki pridejo v poštev v vsakdanjem malem ali velikem, domačem ali inozemskem trgovskem prometu in ne spadajo med živila. Pri tem niso izključeni niti najpreprostejši obrtni izdelki, ker ima razstava, poleg nagrajevanja najodličnejših, namen, da seznanijo javnost s stanjem in napredkom vseh panog domače industrije.«¹²⁸

OBRтна RAZSTAVA V LJUBLJANI 1844

Septembra leta 1844 so »razstavo obrtniških reči« priredili tudi v Ljubljani. Razstava je potekala v Reduti in Virantovi hiši na trgu pri sv. Jakobu in na njej naj bi obiskovalci videli »več ko štiri tavežent raznih in umetno izdelanih reči«.

¹²⁷ *Allgemeines=Blatt für technische Literatur, Industrie, Handel, Künste und Gewerbe*, 17. 1. 1844.

¹²⁸ Prav tam.

Ogled je bil brezplačen. Janez Bleiweis ga je še posebej priporočal »rokodelcem iz dežele«, saj naj bi jim koristila zlasti seznanitev s tujimi izdelki.¹²⁹ *Kmetijske in rokodelske novice* so vzhičeno oznanile, da sta si industrijsko-obrtno razstavo, ki so jo sodobniki ocenjevali kot izjemno pomemben dogodek za gospodarski razvoj notranjeavstrijskih dežel, 5. septembra 1844 v spremstvu direktorja *Društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti* nadvojvode Janeza ogledala tudi premilostljivi cesar Ferdinand in presvetla cesarica Ana Marija. Zapisale so, da jima je bila razstava »prav všeč in po godu« in da sta zase kupila »več dopadljivih reči«.¹³⁰

Obisk cesarskega para je seveda mnogo prispeval k popularizaciji razstave. Zanimanje javnosti zanjo je sploh presešlo pričakovanja, saj je bila zmeraj polna »ogledovavcev iz bližnjih in daljnih krajev. Nekteri dan so se ljudje tako drenjali, de ni bilo mogoče vse noter pustiti.«¹³¹ Vodstvo graškega *Društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti* kot prireditelj razstave je najprej predvidelo, da bo ta trajala od 4. do 18. septembra, torej 14 dni, toda zavoljo velikega zanimanja javnosti so jo morali podaljšati do 22. septembra.¹³² Obiskovalci so si razstavo lahko ogledali med 10. in 12. uro dopoldan ter med 2. in 4. uro popoldan, ob nedeljah pa med 10. in 12. uro dopoldan ter med 3. in 5. uro popoldan. Zainteresirani so si lahko za 6 krajcarjev kupili tudi natisnjen seznam razstavljenih predmetov. Otroci do 10. leta starosti so si razstavo lahko ogledali samo v spremstvu odraslih. Razstavni red je predpisoval, da se obisk razstave prične z ogledom I., II. in III. dvorane v Virantovi hiši, kjer so bili na ogled metalurški izdelki, grobi in fini izdelki iz železa in jekla, stroji in lončarski izdelki. Obiskovalci so morali v Virantovi hiši pokazati, ne pa tudi oddati vstopnice, ki so jih dobili pri zapisnikarju (Protokollführer) v pritlični dvorani Virantove hiše. Po ogledu razstavljenih predmetov v Virantovi hiši so se lahko podali v Reduto, kjer so oddali vstopnice ter si ogledali dvorane IV, V, VI in VII. V četrti in peti dvorani v prvem nadstropju Redute so bili razstavljeni finejši izdelki iz železa in jekla, orožje in puške, kemijski in kmetijski proizvodi, steklovina, ure, izdelki iz zlata, srebra, kovin, roževine in kosti, dalje laneno, bombažno, volneno in svileno blago, krzneni izdelki, papir, tiskarski in knjigoveški izdelki, pa slike, pletenine in rože. V dvoranah št. VI in VII v istem nadstropju so bili razstavljeni usnje in usnjeni izdelki, modeli strojev, glasbeni inštrumenti, litografije, pohištvo, mizarski izdelki ter izdelki pletarstva in košarstva.¹³³

129 *Kmetijske in rokodelske novice*, 4. 9. 1844.

130 Prav tam, 11. 9. 1844. Gl. tudi Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie*, str. 248.

131 *Kmetijske in rokodelske novice*, 18. 9. 1844.

132 Prav tam, 2. 10. 1844.

133 *Verzeichniss, Ausstellungs=Ordnung* na prvih dveh straneh. Bleiweisove *Novice* so razstavne dvorane takole opisale v okorni slovenščini: »Vse blago je bilo v 7 shrambah za ogled razstavljeno, 3 so bile namreč v Virantovi hiši, kjer je bilo večidel železnine, ključarskih in lončarskih izdelkov in nekaj

Za shranjevanje dežnikov, palic in podobnega je bil pri vsakem vходу nameščen garderober. Dotikanje, dvigovanje ali premikanje razstavljenih predmetov v razstavnih dvoranah je bilo prepovedano in več ljubljanskih meščanov se je prostovoljno javilo za nadzornike. Če so si zainteresirani hoteli natančneje ogledati posamezne eksponate oziroma so o njih želeli podrobnejše informacije, so se morali obrniti na stalno prisotnega člana organizacijskega komiteja. Zaznambe o interesentih za nakup razstavljenih predmetov je zapisoval zapisnikar, kupljeni artikli pa so se s pologom prodajne cene lahko prevzemali šele po koncu razstave.¹³⁴

Bleiweisove *Novice* so o razstavi pompozno zapisale same laskave besede:

»Le en glas je, de toliko lepiga blaga in umetno izdelanih reči, še nikoli ni bilo v Ljubljani skupej zbranih. Ljudje pa ne ogledujejo samo na ogled postavljene reči, ampak si tudi imenitniši fabrike in umetne mojstre zaznamujejo, in silno veliko reči je že prodanih. Zdaj so se šele nekterim rokodelcem, ki niso nič za razstavo pripravili, oči odprle, ter se za ušesam praskajo, de so to lepo priložnost zamudili, svoje rokodelstvo razglasiti, ktera bo v Ljubljano šele čez 12 let zopet prišla; zakaj čez tri leta bo enaka razstava v Lincu, čez tri leta potem v Celovcu, zopet čez tri leta v Gradcu in potem čez tri leta šele v Ljubljani. «Kdo je pa popred to vedil, de bo taka!» smo jih slišali že več govoriti. Nečimerni! Saj smo vam dolgo in dosti od tega v Novicah trobili, toda zastoj...«¹³⁵

Urednik *Novic* je med 9. oktobrom in 25. decembrom objavljaj tudi obširen »Popis obertniške razstave v Ljubljani«, ki je predvsem poln hvale razstavljenih reči, mestoma pa naletimo tudi na kakšno grajo, ki pa je bila dobrohotno, bolj kot kažipot, namenjena le redkim posameznikom, češ, »da svoje rokodelstvo popravijo in poboljšajo«. ¹³⁶ Bleiweis je izpostavil spretnost »nemških, francozkih in anglijskih rokodelcev«, ki naj bi Slovencem služili za zgled. V isti sapi pa je povzdignil tudi »prebrisane glavice« in »spretnost slovenskih rokodelcev«, saj je bilo na razstavi videti tudi »veliko [njihovih] umetno izdelanih reči«. Slavil jih je z naslednjimi besedami: »Tudi mi Slovenci imamo že več takih izdelkov, kteri krog in krog slovijo, in ktere v daljne kraje pošiljamo in nam veliko tavžentov vsako leto v deželo doneso!« A k temu je zopet kritično pristavil: »Pri vsem tem je pa pri nas vender še veliko rokodelstev, ki so še zlo pomanjkljivi, družih pa še clo ne poznamo.«¹³⁷

Janez Bleiweis je menil, da je obrtna razstava javno pokazala in potrdila, da so

---

družih mašin viditi. V Reduti so pa bile 4 shrambe. V eni so bile lesene mašine, usnje in usnjato blago, v drugi mizarški izdelki in muzično orodje, v tretji in četrti pa mnogoverstno blago prav očitno (javno, op. a.) in umetno razstavljeno.« – *Kmetijske in rokodelske novice*, 9. 10. 1844.

134 *Verzeichniss, Ausstellungs=Ordnung* na prvih dveh straneh. Gl. tudi Kundmachung (Najavo razstave), v: *Intelligenz=Blatt zur Laibacher Zeitung*, 31. 8., 3. 9. in 5. 9. 1844.

135 *Kmetijske in rokodelske novice*, 18. 9. 1844.

136 Prav tam, 16. 10. 1844.

137 Prav tam, 9. 10. 1844.

Cesar Ferdinand si ogleduje razstavne predmete v Reduti

(Denkbuch der Anwesenheit Ihrer k. k. Majestäten Ferdinand I. und Maria Anna in Krain und Kärnten im September 1844, Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet)

take razstave najboljše sredstvo za prepoznavnost kakovostnih obrtnih izdelkov. Zapisal je:

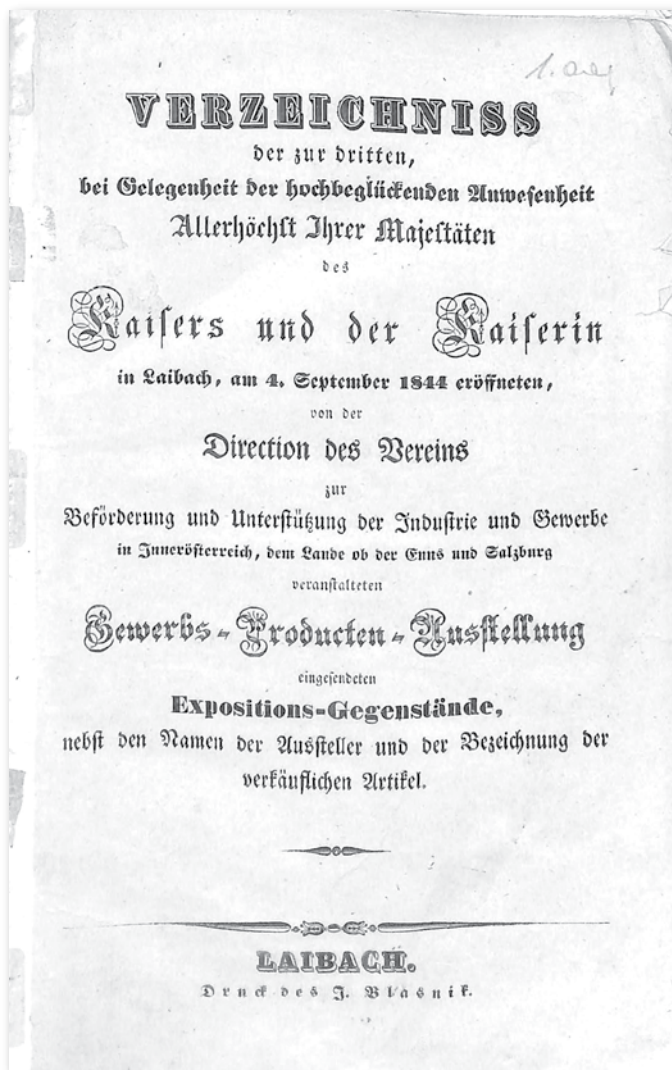
»Nobeden semenj ne zamore, če še tako dolgo terpi [traja], take razstave nadomestiti, kjer je vsaka, nej bo še tako majhna reč, od toliko ljudi ogledovana bila. Naša razstava je 18 dni terpela in ker je vsaki dan 5 do 6 sto ogledovavcov imela, jih je skupaj nar manj 10 tavžent bilo, ki so jo celi čas obiskovali. 4 tavžent 2 sto in petdeset posameznih izdelkov smo v ti razstavi vidili, ki so jih 2 sto in osemdeset mojstrov va - njo poslali. 195 jih je bilo iz Kranjskiga, 31 iz Koroškiga, 28 iz Štajerskiga, 20 iz gorniga in 5 iz spodniga Estrajha, 1 pa iz Gorice. Kar število posameznih izdelkov vtiče, je bila ljubljanska razstava močnejši, kakor poprešna v Celovcu in Gradcu.«¹³⁸

Za razliko od preveč vzhičenega urednika *Novic* je vodstvo *Društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti* v svojem glasilu *Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbe=Blatt* razstavo ocenilo za »zadovoljivo« in ni skrivalo razočaranja, da so na njej izstopali razstavljalci iz dežele Kranjske (od 195 jih je bilo 88 iz Ljubljane) in da so se je nekatere društvene dežele (*Vereinsländer*) udeležile s tako skromnim številom razstavljalcev. Med vzroki za nizko udeležbo nekaterih dežel so izpostavili oddaljenost, podjetnike pa naj bi od sodelovanja na razstavi odvrnila tudi »bližina splošne velike industrijske razstave v glavnem mestu cesarstva«.¹³⁹

¹³⁸ Prav tam.

¹³⁹ *Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbe=Blatt*, 11. 9. 1844. Tudi predstavnik ljubljanske delegacije za vojvodino Kranjsko g. Samassa je na šestem splošnem zborovanju društva 17. 10. 1844 menil, da je razstava prinesla »zelo zadovoljiv rezultat«. Sosednjim deželam je izrekel zahvalo za

Seznam razstavljenih predmetov z imeni razstavljavcev
 in oznako artiklov za prodajo

(Verzeichniss, naslovnica kataloga, hrani Knjižnica Narodnega muzeja Slovenije)

Navkljub mnenju, da je razstava zgolj »zadovoljiva«, pa je društvo vendarle pohvalilo, »da se glede na kakovost povsod kaže očiten napredek, da so se pojavile marsikateri nove obetavne industrijske panoge in da se je sploh pokazalo

---

sodelovanje in poudaril, da je bilo prodanih veliko razstavljenih izdelkov v skupni vrednosti več kot 3000 goldinarjev. – *Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbe-Blatt*, 30. 10. 1844.

tako dejavno in patriotično sodelovanje pri pripravi razstave, da moramo vse prikazano imeti za polnopravno zagotovilo razveseljive prihodnosti.¹⁴⁰

Notranjeavstrijski list za industrijo in obrt je nato sistematično našteval razstavljenе predmete. Najprej je poudaril, da je bila na razstavi sijajno zastopana »odlična in svetovno znana notranjeavstrijska rudarsko-železarska industrija«. Razstavljeni so bili kameni, glineni in stekleni izdelki,¹⁴¹ izdelki iz lesa, slame in sorodnih materialov, pa preje, prediva, tkanine in podobno.¹⁴² Zanimivi so bili izdelki iz živalskih materialov, pa razstavljen papir, izdelki knjigovezov in tiskarjev ter litografije.¹⁴³ Končno so bili razstavljeni še stroji, modeli, ure, instrumenti, pa izdelki iz mešanih materialov, kot so npr. dežniki in sončniki.¹⁴⁴

Obiskovalci, ki so se drenjali ob javno razstavljenih rečeh, so res imeli kaj videti. Na ogled so postavili puške, pištole, pasti za podgane, zvonove, sekire, »žeblje vsake sorte«, kose, žage, lopate, nože, sablje in »žico (drat) od nar debelje do nar tankejši sorte«. Razstavo so poživljale umetne rože, pisane nogavice, rokavice in čepice, kožuhi, »lično farbani višnjevi pavolniki [Cottone, torej bombažne tkanine]«, pa umetelno narejeni čevlji, torbice, »usnje, lepих farb in nizke cene« in »prav lepe omikavnice (kertače) za volno«. S kakovostnim papirjem sta se predstavili papirnici Goričane pri Medvodah in Vevče. Zlasti slednja se je po Bleiweisovem mnenju »z mnogoverstnim papirjem, ki ga na mašinah izdeluje, prav dobro obnesla; nje papir je dobriга jedra in lepe farbe in nižejši cene, kakor vsih drugih enakih papirnic«. Ljudje so lahko občudovali čudovite mize, svete podobe, »glasovite« idrijske čipke, pa »volnate sage (Teppiche)«, ki so »v resnici zalo blago« in bi si »marsikateri želel, kaj taciga v svoji stanici [stanovanju] imeti«.¹⁴⁵

V paradi izdelkov je bila po Bleiweisovem mnenju morda preskromno zastopana tudi v tujini dobro poznana suha roba iz Ribnice, Sodražice in Dolenje vasi.¹⁴⁶ Pohvaljeni so bili kranjski slamniki, ki »imajo že davnej dobro ime tudi po ptujih deželah«. Izstopali so zlasti tisti, »kterih nam je A. Jelenc iz Ihana v razstavo poslal«.¹⁴⁷ »Med nar lepši blago razstave« so se prištevala tudi »žimnate sita in drugi žimnati izdelki iz fabrike A. Globočnika v Stražišu«.¹⁴⁸ Bleiweis je menil, da ni bilo nič čudnega, da je proizvajalec zanje prejel srebrno odlikovanje, ter nadaljeval: »Že davnej tudi Lokerjeve sita iz Kranja po ptujih deželah krog in krog slovijo, posebno zavoljo lepe in žive farbe; zato je tudi ta fabrika že na Dunaju

140 *Innerösterreichisches Industrie= und Gewerbe=Blatt*, 11., 14. in 18. 9. 1844.

141 Prav tam, 18. 9. 1844.

142 Prav tam, 25. 9. 1844.

143 Prav tam, 28. 9. 1844.

144 Prav tam, 2. 10. 1844.

145 *Kmetijske in rokodelske novice*, 16. 10., 23. 10., 30. 10., 6. 11., 13. 11., 11. 12., 25. 12. 1844.

146 Prav tam, 23. 10. 1844.

147 Prav tam, 6. 11. 1844.

148 Več o žimnatih sitih gl. Dular, Žimnata sita.

27

Alphabetisches
Namensverzeichnis
der
EXPONENTEN.

A.		C.	
	Exp. Nr.		Exp. Nr.
Nchatschitsch Franz und Sohn	96	Chart Franz Aad.	177
Nchatschitsch Georg	60	Czerny Anton	266
Nchatschitsch Ignaz	61		
Nchazel Nina	194 246	D.	
Nichselzer Leopold	174	Dasch Cajetan Erben	115 128
Nibrecht Anton	250	Dasch Zacharias	213 255
Nindreschich Joseph	4	Dettelbach Franz	19
Ninderwald Johann	200	Deu Joseph	88
Nindzevitsch Johann	74	Dicenta Daniel	187
Nindrieli Edl. Ritter von	201	Dierzer's Johann Erben	72
Nippei Maria	87	Dickmann-Secherau Eugen, Ritter v.	126
Nuersberg Carl, Fürst von	155	Dittrich Joseph Freiherr v.	171
Nugustin Franz Paul	84	Dolenz Blas	12 31
		Dolenz Franz	18
B.		Dolinschek Joseph	17
Baumgartner Augustin	162	Derfmeister Auguste	262
Bednascheck Franz	259	Derfmeister Nina	261
Benedig Joseph	197	Deuschau J.	269
Bessentheimer Johann	145	Dubeis J. G. S.	175
Bismutter Lenzin	248		
Bonatz Michael	247	E.	
Boschitsch Lorenz	224	Eger Rosalia	53
Bostianovich Maria	43	Eger Ferdinand Graf v.	123
Breitenthaller Johann	109	Eger Gustav Graf v.	39 40
Brenschich Franziska	110	Eger Johann	54
Brenschich Paulina	218	Ehler Johann	178
Brenschich Zaleha	111		

Abecedni seznam razstavljalcev

(Verzeichniss, str. 27.)

in v Celovcu sreberne svetinje [medalje] dobila.«¹⁴⁹ Bleiweis je kot poznavalec razmer poudaril, da fabrikanti sit iz Kranja in okolice preživljajo veliko ljudi, »da veliko družin nima družiga zaslužka, kakor od statev.«¹⁵⁰

Urednik *Novic* pa ni skrival razočaranja nad tem, da »so suknarske fabrike na Gorenškem prav zelo opešale.«¹⁵¹ Javno razstavljenih je bilo namreč samo šest

¹⁴⁹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 6. 11. 1844.

¹⁵⁰ Prav tam.

¹⁵¹ Prav tam, 20. 11. 1844.

kosov sukna Janeza Resmana, suknarja iz Zgoš. Bleiweis je pripomnil, da se Resmanova fabrika med vsemi na Gorenjskem

»še nar bolj derži in na leto okoli tavžent kosov sukna izdela, kteriga cena je za vatel od 45 krajcarjev do 2 goldinarjev. Volno za bolj žlahtne sukna na mašinah predejo, za slabši robo jo pa drugi delavci pripravljajo. Okoli 80 ljudi ima sedaj delo v ti fabriki, ktera se je že v letu 1795 pričela in takrat na kupe dela imela, ko še niso na Českim, Marskim in Šlezskim sukna z mašinami delali. Glejte, kako so se časi spreobrnili! Samo ta fabrika se še na dobrih nogah derži, zakaj nje prvi lastnik Anton, Janezov oče, je veliko let po ptujih krajih hodil, razne suknarske fabrike ogledoval in si jih po teh svojo lastno fabriko napravil. Tudi sedanjimu lastniku hvala gre, de z časam naprej hiti, kolikor je mogoče.«¹⁵²

Javna razstava raznovrstnih rokodelskih in industrijskih izdelkov je med gledalci vzbujala različne vtise. Ljudje so lahko ocenjevali kakovost, koristnost, dekorativnost, estetsko vrednost razstavljenih predmetov. O slednjem nas prepričajo atributi kot lep, čeden, zal, ličen in podobno. Obiskovalci so se lahko seznanjali z uporabnostjo izdelkov ali pa so radovedno iskali odgovore na vprašanja, kako naj bi se z njimi sploh ravnalo ali kako delujejo. Izdelke iste branže so lahko preizkušali in primerjali. Ne nazadnje so bili soočeni tudi z aktualnimi proizvodi, ki so bili potrebni na primer za izgradnjo revolucionarne prometne novotarije – železnice: »Fužina iz Ošberga [Wolfsberga] na Koroškem nam je razne izdelke za železno cesto v razstavo dala, kteri so bili v resnici zlate svetinje [medalje] vredni.«¹⁵³

Večina razstavljenih reči je bila deležna pohvalnih in laskavih ocen. Bleiweis je denimo pel slavo lepoti zrcal, ki jih je razstavila tovarna pri sv. Vincencu na Koroškem in za katera je prejela zlato odlikovanje: »Le en glas je bil, de so bile zerkala (špegli) Vincenške fabrike iz Koroškiga nar imenitniši izdelki naše razstave.«¹⁵⁴ Pohvalil je tudi druge izdelke: »Ni ga mende lepšiga sukna na svetu, kakor ga žlahtna brata Moro, fabrikanta v Celovcu, izdelujeta. Zato pa tudi že davnej slovi po domačiji in po ptujim. – Med nar lepši reči razstave so sodniki izdelke V. Volheima, ključarja iz Ljubljane, razsodili, namreč: malin [mlin] za kofe mleti, z kterim se da na enkrat pol centa kofeta zmleti. [...] And. Vitenc v Ljubljani je za klavirje sreberno svetinjo dobil.«¹⁵⁵

A nekaterim rokodelcem je urednik *Novic* vendarle namenil kakšno pikro in jih grajal. Ljubljanski barvarki Mariji Apel tako o njenem barvanem blagu ni imel

152 Prav tam.

153 Prav tam, 27. 11. 1844.

154 Prav tam, 20. 11. 1844.

155 Prav tam, 11. 12. 1844.

povedati nič posebnega.¹⁵⁶ Prav tako ni bil navdušen nad žebli fužinarja Jožefa Globočnika iz Železnikov ali pa nad cerkvenimi »špicami« (čipkami), ki jih je odločno premalo poslala na ogled Frančiška Wrempin iz Idrije.¹⁵⁷ V opisu obrtne razstave je moč prebrati tudi sledeče: »Sodniki obertniške razstave so od Ferd. Malyhofskitovih malih orgelj tole sodili: omara od orgelj je bila lično izdelana, orglje pa niso tako pele, kakor bi jih bili radi slišali.«¹⁵⁸

Novice so se, kot smo opazili, v predstavitvi obrtne razstave slovenskim bralcem pri iskanju ustreznih domačih izrazov pogosto znašle v zadregi. A Bleiweisov opis smo izbrali namenoma, saj gre za dragoceno pričevanje poznavalca in sodobnika, čeprav bi bilo mnogo lažje opisovati razstavo na podlagi poročil v graškem notranjeavstrijskem listu za industrijo in obrt, še primerneje pa bi bilo, če bi se oprli kar na sam razstavni katalog oziroma seznam razstavljenih eksponatov, ki je bil obiskovalcem na voljo za 6 krajcarjev. Seveda je povsem razumljivo, da se je na omenjene opise oziroma seznam v svojem poročanju in opisovanju v slovenščini naslanjal tudi Bleiweis.

Za ilustracijo, kaj prinaša seznam razstavljalcev in razstavljenih eksponatov, povejmo, da v njem pod številko 37 najdemo edinega razstavljalca iz Gorice, lastnika svilarne Franza Jucha, ki je razstavljal in tudi prodajal kos karminsko rdečega svilenega damasta. Pod številko 38 mu je sledil Joseph Pobeheim, puškar iz Borovelj, ki je med drugim razstavljal dvocevke, angleške pištole in tako dalje.¹⁵⁹ Zanimiv je tudi ljubljanski izdelovalec kirurških inštrumentov in nožar Nikolaus Hoffman pod številko 127, ki je razstavil kar 70 različnih vrst nožev.¹⁶⁰ Hoffmann je konec septembra 1844 v oglasu še enkrat opozoril na svoj širok nabor izdelkov, ki jih je javno razstavil na obrtni razstavi ter se zahvalil strankam za zaupanje in se še naprej priporočal z nizkimi cenami svojih izdelkov. Naštel je natančno in umetelno izdelan in lep žepni nož, nož na vzmet, nož za prižiganje ognja (Feuerstahlmesser),

»na povsem nov način narejene lovske in vrtne nože, kot tudi lovske nožiče z ročaji iz jelenovega rogovja [Hirschknicker], dalje krojaške škarje za urezovanje vseh vrst, od velikih do najmanjših, in razne druge škarje in škarjice, trsne škarje, pa britve in povsem nov jermen za brušenje, ki si ga je sam zamislil, in tudi nekaj običajnih kirurških in živinozdravniških inštrumentov«.¹⁶¹

Ljubljanski nožar je za razstavljene nože, škarje in kirurško orodje prejel bronasto medaljo.¹⁶²

¹⁵⁶ Prav tam, 13. 11. 1844.

¹⁵⁷ Prav tam, 20. 11. 1844.

¹⁵⁸ Prav tam, 4. 12. 1844.

¹⁵⁹ *Verzeichniss*, str. 4.

¹⁶⁰ Prav tam, str. 13.

¹⁶¹ *Intelligenz=Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 9. 1844.

¹⁶² *Kmetijske in rokodelske novice*, 6. 11. 1844.

Vodstvo Društva za pospeševanje in podpiranje notranjeavstrijske industrije in obrti v Gradcu se je na seji dne 17. oktobra 1844 zahvalilo vsem razstavljavcem. S svojimi izdelki naj bi namreč povzdignili dobro ime »domače obrtnije«. Zahvalilo se je tudi deželnim stanovom, da so brezplačno odstopili prelepe prostore v Reduti, še posebno pa vodji obrtne razstave Leopoldu baronu von Lichtenbergu in njegovemu namestniku, ljubljanskemu županu Janezu Nepomuku Hradeckemu. Zahvalo so izrekli tudi ljubljanskim trgovcem, ki so razstavne predmete sprejemali, jih postavili na ogled, po zaprtju razstave pa zopet pošiljali nazaj razstavljavcem.¹⁶³ Posebno zadovoljstvo z njihovim prizadevnim delom je izrazil nadvojvoda Janez. Vodstvo obrtniškega društva se je končno zahvalilo tudi vsem tistim meščanom, ki so prostovoljno celih 18 dni varovali razstavljeno blago.¹⁶⁴

Društvo je tovarnarjem, fužinarjem in rokodelcem, ki so bili najzaslužnejši za uspeh ljubljanske obrtne razstave, podelilo 6 zlatih, 14 srebrnih in 24 bronastih medalj ter 51 diplom. Seznam odlikovanih in pohvaljenih razstavljavcev so *Novice* objavile v začetku novembra 1844. Objavljena so bila tudi imena tistih zaslužnih tovarnarjev, fužinarjev in rokodelcev, ki so prejeli zlate, srebrne ali bronaste medalje oziroma diplome že na predhodnih razstavah v Celovcu in v Gradcu in jih je društvo ob ljubljanski razstavi zopet potrdilo.¹⁶⁵

RAZSTAVE KOT NAJODLIČNEJŠE PRIREDITVE 19. STOLETJA

Gospodarski zgodovinar Ivan Slokar je v svojem neprecenljivem delu o avstrijski industriji v času cesarja Franca I. izpostavil, da je

»najpomembnejše sredstvo za pospešeno prodajo industrijskih proizvodov njihova čim večja popularizacija. Več kot imajo trgovci in potrošniki priložnosti, da se neposredno seznanijo z izdelki domače industrije in spoznajo njihovo kvaliteto in cene, zlasti v primerjavi s tujimi izdelki, tem večja bo po eni strani prodaja tistih tovarn, ki izdelujejo dobre in cene vredne izdelke, po drugi strani pa bo večja tudi tekmovalnost med podjetniki, da na trg dostavijo čim boljše proizvode po najnižjih cenah. Ko se bo enkrat v državi zasedlo spoznanje o zmogljivosti domače industrije, bodo izginili tudi mnogokrat na psihološke momente nanašajoči se predsodki v korist tujega blaga.«¹⁶⁶

163 Zaslužni trgovci za uspeh razstave so bili: Josef Aichholzer, Johann Baumgarten, Julian Fichtenau, Josef Karinger, Josef Pleiweis, Franz Souvan in Janez Nepomuk Zupančič.

164 *Kmetijske in rokodelske novice*, 6. 11. 1844.

165 Gl. *Delitva svetin in pohvalnih pisem za obrtniško razstavo v Ljubljani 1844 v Kmetijske in rokodelske novice*, 6. 11. 1844. Seznam prejemnikov medalj in diplom je objavil tudi v *Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbe-Blatt*, 20. 11., 23. 11. in 27. 11. 1844.

166 Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie*, str. 225.

Industrijske razstave so po Slokarju

»najodličnejše prireditve, da zainteresiranim predočijo izdelke vseh ali vsaj večine pomembnejših tovarn in obrtnih podjetij neke pokrajine ali celotne države, da z javnimi priznanji in odličji vzpodbudijo tovarnarje, da uporabijo vse svoje moči in izpopolnijo produkte ter tako dvignejo nivo industrije, s ceremonialnim razkazovanjem in sporočanjem pa povečajo blišč domače industrije ter predstavijo njen pomen vsem drugim stanovom.«¹⁶⁷

Koncept prirejanja obrtnih razstav prve polovice 19. stoletja se je, kot rečeno, razvil v Franciji, na omenjeni nacionalni razstavi v Parizu 1798. Uwe Beckmann, ki je raziskal obrtne razstave v zahodni Evropi pred letom 1851, jih je takole definiral:

»Obrtne razstave so služile prezentaciji rokodelskih, obrtnih in industrijskih izdelkov nekega natančno omejenega ozemlja pred široko, neomejeno publiko. Ekspoziti niso bili kupljeni od prirediteljev, temveč so jih udeleženci prostovoljno dali na razpolago in jih na kraju prireditve podvrgli ocenjevanju žirije, ki je javno objavila rezultate. Prireditelji so si prizadevali za pospeševanje obrti, prireditve pa naj bi se ponavljale v rednih presledkih.«¹⁶⁸

Za organizirane razstave so bile značilne nazorne predstavitve blaga, predmetov in izdelkov, na katere so opozarjali v vzorčnih zbirkah in jih razprostirali v vzorčnih kovčkih. Poleg tehnično-industrijskih so razstave prve polovice 19. stoletja spremljale tudi družbeno-ceremonialne funkcije, na primer plesi in vojaške parade z godbo. Slovesno ozadje razstav so tvorile priljubljene nočne razsvetljave. Poleg podeljevanja odlikovanj so po francoskem vzoru pred odprtjem razstave izdali tudi uradni katalog, ki je vseboval pravila za obisk razstave, seznam vseh razstavljalcev in kratke navedbe ekspozitov. »Odlikovanja s strani žirije so kot stopnjevanje prestiža predstavljala enormno vzpodbudo za razstavljalce, ker so povratno pomembno učinkovala tudi na samo podjetje.«¹⁶⁹

Razstave so »primarno konstruirale resničnost preko svoje materialnosti in inscenacije« in njihovi pobudniki so v njih videli »pomembne instrumente za napredek industrijskega razvoja«. ¹⁷⁰ Od 30. let 19. stoletja naprej so na mesto državnih oblastnih organov okrepljeno stopala obrtna društva, gospodarska združenja in politehnična društva. Postopna menjava nosilnih skupin je prispevala k močnemu porastu števila razstav, ki so v vedno večji meri delovale kot forumi meščanske javnosti. »Razstave so še posebej služile elitam meščanstva po premoženju [Besitzbürgertum] kot oder za samopredstavitve in za pridobivanje ugleda.«¹⁷¹

¹⁶⁷ Prav tam, str. 226.

¹⁶⁸ Cit. po Gieger, *Die Londoner Weltausstellung*, str. 63.

¹⁶⁹ Prav tam, str. 64.

¹⁷⁰ Großbölting, »*Im Reich der Arbeit*«, str. 62–63.

¹⁷¹ Prav tam, str. 64.

Geneza moderne razstave je bila povezana z ločevanjem eksponatov od njihovega tradicionalnega sakralnega in gosposkega konteksta. Na področju tehnike in industrije so inovacije in naraščajoča integracija trga s sabo prinesle rastočo potrebo po javnosti, posebni popularizaciji in oglaševanju.

»Zgodnje industrijske razstave so bile ob tem tako javni prostori izmenjave in informacij kot tudi odri za primerjavo in konkurenco. [...] Obrtna društva, ki so se iztrgala iz gosposke in religiozne navezanosti, so postala nosilci razstav, kjer so se obrtno-pedagoška prizadevanja mešala z gospodarsko-političnimi iniciativami in s prizadevanjem za družbeni ugled. V javnosti tako društev kot tudi razstav so bile artikulirane potrebe in tendence, ki so presegle okvir gosposko-korporativno organiziranega ‚starega sveta‘. S tem so bile razstave sinonim za spreminjanje gospodarskih praktik in načina ravnanja. Na njih so se gospodarsko področje in njegovi akterji izkazali kot samostojen in ciljni sektor, ki temelji na učinkovitosti in konkurenci.«¹⁷²

Uspeh medija razstave se je krepil v drugi polovici 19. stoletja. Razstave so se vedno bolj oddaljevale od obrtnih razstav, na katerih so bili v ospredju posamezni eksponati in posebni razstavniki. Razvile so se v industrijske razstave, ki so svoje izdelke razkazovale predvsem potencialnim potrošnikom in niso več dajale prednosti poslovnim partnerjem in tekmecem.

»Sprememba funkcije je prišla do izraza v spremenjeni izbiri krajev razstave: poleg glavnih mest, v katerih so si prireditelji zaradi njihovih reprezentativnih možnosti najprej obetali dobiček in od katerih je marsikatero zaradi svoje posebne infrastrukture ostalo še naprej atraktivno, so od šestdesetih in sedemdesetih let naprej kot mesta za razstavo izbirali tudi pomembna trgovska in obrtna središča.«¹⁷³

PRIMER SAMASSA

Umetelni ljubljanski zvonar Anton Samassa, »ki je upravičeno zaslovel ne samo v provincialnem glavnem mestu, temveč tudi na Kranjskem in celo v sosednjih deželah, torej na Koroškem in Štajerskem«,¹⁷⁴ je na ljubljanski razstavi leta 1844 »zaradi tehnične dovršenosti razstavljenih bronastih livarskih izdelkov nove vrste in zelo razširjenega poslovanja«¹⁷⁵ prejel srebrno medaljo z diplomom. Razstavil

¹⁷² Prav tam, str. 168–169.

¹⁷³ Prav tam, str. 170.

¹⁷⁴ Iz obrazložitve, ko je Anton Samassa prejel zlato častno medaljo za meščanske zasluge na področju dobrotelnosti. – *Illyrisches Blatt*, 12. 12. 1844.

¹⁷⁵ *Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbe-Blatt*, 20. 11. 1844.

Ex- pos. Nr.	Name, Aufenthaltsort und Gewerbs-Etablissement des Exponenten	Vorkauf-Nr. der Stücke	Benennung der einzelnen Expositions-gegenstände	Verkauf. Stücke
185	Matthäus Schreiner, Süßler, Bronze- u. Sil- berarbeiter in Laibach.	3386 bis 3388	Kirchengeräthe und Altar- Leuchter.	verk.
186	Johann Mey. Horak, bürg. Handschuh-Fabrikant in Laibach.	3389 bis 3467	Handschuhe, Hofenträger- u. Handschuhmacher-Arbeiten.	dto.
187	Daniel di Centa, Han- delsmann in Laibach.	3468	Modell für Breter- und Fournier-Sägen.	—
188	Johann König, bürgert. Zischlermeister in Gräg.	3469	Ein Salontisch aus Nussholz, mit geschliffnen Horn-Ver- zierungen.	verk.
189	Peter Simonetti, Gold- und Silberarbeiter in Lai- bach.	3470 bis 3472	Zwei Zuckervasen und ein Strickkörbchen aus Silber.	dto.
190	Vincenz Pollak, Lederer- meister in Neumarkt.	3473 bis 3492	Verschiedene Sorten gegär- ten Leders.	—
191	Anton Furmann, k. k. Bau- direktions-Kanzlei-Prakti- kant in Laibach.	3493	Ein Schriften-Quodlibet un- ter Glas in Rahmen.	verk.
192	Anton Samassa, Glocken- gießer in Laibach.	3494 bis 3496	Eine Wurstpresse, eine dreiseitige Wechsepipe zu einer Feuerspritze, eine Lunette zu einer Dreh- bank.	dto. — —
193	Alfisia Rusheim in Klagenfurt.	3497	Ein Kistchen mit roher, und gefärbt. titirter Seide.	—
194	Mina Achazel, in Klagenfurt.	3498 bis 3501	Französische Rahmen-Stricke- reien.	—
195	Valentin Pleiweiß Sohn, Handelsmann und Koggenfabrikant in Krain- burg.	3505 bis 3512	Verschiedene, gestreifte und quadrillirte Wollentogen.	verk.

Zvonar Anton Samassa je v seznamu razstavljalcev naveden pod številko 192, njegovi razstavljeni predmeti pa so bili označeni s številkami 3494, 3495 in 3496

(Verzeichniss, str. 19.)

je stiskalnico za klobase po lastni zamisli, tristransko menjalno pipo za gasilsko brizgalno in luneto za stružnico.¹⁷⁶ *Illyrisches Blatt* je zapisal, da se »na videz preprosta luneta še posebej odlikuje z visoko čistostjo in preciznostjo.«¹⁷⁷ Podjetje

176 *Verzeichniss*, str. 19.

177 *Illyrisches Blatt*, 19. 9. 1844.

Samassa je bilo s strani *Društva za pospeševanje in podpiranje notranjeavstrijske industrije* sicer nagrajeno že na prvi razstavi v Celovcu leta 1838, kjer je prejelo bronasto medaljo »zaradi sijajnih medeninastih izdelkov in pomenljivega obsega proizvodnje«. ¹⁷⁸

Uspešno ljubljansko podjetje se je pod vodstvom Antona Samasse, po letu 1866 pa njegovega sina Alberta, pogosto pojavljalo tudi na razstavah druge polovice 19. stoletja, v dobi veličastnih svetovnih razstav, ki jih zaradi njihove atraktivnosti in spektakularnosti lahko imamo za »vodilni medij 19. stoletja«. ¹⁷⁹ Firma Samassa je bila za svoje dosežke nagrajena že na svetovni razstavi v Parizu 1855. ¹⁸⁰ S sodelovanjem na teh »institucijah prikazovanja«, ¹⁸¹ na katerih se je slavil napredek tehnike in komunikacij, strojev, znanosti in novih odkritij ter se je internacionalizirala prosta trgovina, je imelo ljubljansko podjetje koristi za nadaljnji razvoj in prepoznavnost podjetja. Velike svetovne razstave so namreč s svojimi specialnimi in fascinantnimi arhitekturnimi rešitvami ¹⁸² »služile predvsem za informacijo in so bile sredstvo medsebojne gospodarske tekme med narodi«. Bile so razstave, »na katerih so pokazali predmete, ki jih je lahko ocenjevala mednarodna žirija.« ¹⁸³ Za podjetnike so bile torej edinstvena priložnost za mednarodno afirmacijo podjetja.

Zlasti Albert Samassa si je že z obiskom svetovne razstave v Parizu 1855 in tudi na velikih potovanjih v Belgijo, Švico, Anglijo in Italijo nabiral bogate izkušnje in širil obzorje, kar je bilo zelo pomembno za nadaljnjo uspešnost podjetja. ¹⁸⁴ Veliko uspeha mu je prinesla svetovna razstava na Dunaju 1873, kjer je navdušil s štiriglasno ubranimi zvonovi »v Rotundi, ki so vsak dan oznanjali začetek in konec in ki so pod imenom ‚Zvonovi Rotunde‘ postali znani širom sveta«. ¹⁸⁵

Svetovne razstave, ki jih je nemški filozof in kulturni kritik Walter Benjamin nekoč označil za »božjepotne kraje fetišiziranega blaga«, ¹⁸⁶ seveda niso bile izredni dogodki samo za obiskovalce, ki so v svojem navdušenju in radovednosti nanje vezali velika pričakovanja. Tudi razstavljavci, med njimi smo kot primer izbrali

178 *Laibacher Zeitung*, 27. 12. 1838.

179 Großbörling, »*Im Reich der Arbeit*«, str. 23.

180 Samassa, *Festschrift zur Feier des 125-jährigen Bestandes*, str. 3; Samassa, *Festschrift zur Feier des 150-jährigen Bestandes*, str. 6.

181 Prim. König, *Der Schauwert der Dinge*, str. 12–19.

182 Nebeško cesarstvo čudovitega in predhodnica vseh nakupovalnih središč je bila gotovo Kristalna palača Josepha Paxtona, ki so jo občudovali na Great Exhibition of the Industries of all Nations, torej na prvi svetovni razstavi leta 1851 v Londonu in je služila kot vzorec za nešteto drugih steklenih in železnih zgradb 19. stoletja. Vplivala je tudi na obliko bistvenih spomenikov naslednjih svetovnih razstav in utemeljevala industrijsko moderno kot estetski fenomen. Podrobneje Nelle, *Künstliche Paradiese*, str. 183–185.

183 Beutler, *Weltausstellungen im 19. Jahrhundert*, str. V.

184 Samassa, *K zgodovini zvonarstva*, str. 177.

185 Prav tam.

186 Kretschmer, *Geschichte der Weltausstellungen*, str. 7.

podjetje Samassa, »so si od njih obetali gospodarske koristi, pridobitve prestiža in ne nazadnje razširitve strokovnega znanja zaradi razstavljenih konkurenčnih izdelkov.«¹⁸⁷ Moda tistega časa je podjetnike naravnost silila, da se udeležujejo razstav, če niso hoteli nazadovati. Firma Samassa je sodelovala na razstavah v Gradcu 1870, Trstu 1871, Dunaju 1873, Münchnu 1876, Parizu 1878, Gradcu 1880, Egru 1881, Trstu 1882, Rimu 1888, Dunaju 1890, Gradcu 1890 in v Zagrebu 1891 ter za razstavljene izdelke večinoma prejela prve nagrade.¹⁸⁸ Dober glas firme je v svet ponesel tudi Albertov naslednik Maks Samassa, ki sicer ni imel tako razvitega smisla za razstave kot njegov predhodnik, a se je z razstavo zvonov in cerkvenega orodja vendarle pojavil na svetovni lovski razstavi na Dunaju leta 1910 in v daljnem Buenos Airesu istega leta.¹⁸⁹

Primer Samassa lepo kaže, da je vzporedno z uspešnostjo razstav naraščal tudi interes po samoreprezentaciji podjetnikov. Razstave so bile še posebej atraktiven medij za novince v vrstah meščanstva po premožemju, za tiste, ki se še niso uspeli vključiti v obstoječe industrijske elite.

»Na njih so lahko povezali prikaz tehničnega in industrijskega napredka s samopredstavitvijo lastne socialne in statusne skupine. Medtem ko so bile zgodnje industrijske razstave še vključene v veljavni gospodarski, socialni in oblastni red, so se kasnejše razvile v javna mesta reprezentacije novih in nadvse disparatnih poklicnih in socialnih skupin industrialcev, obrtnikov in tovarnarjev.«¹⁹⁰

OD SKROMNIH DO FASCINANTNIH ŠTEVILK – UMEMSTITEV LJUBLJANSKE RAZSTAVE

Tako za ljubljansko kot tudi za številne druge razstave prve polovice 19. stoletja je bilo značilno, da so bile v primerjavi s kasnejšimi po svojem obsegu skromne. V Ljubljani se je glede na uradni katalog, ki je bil podobno kot drugod oblikovan po francoskem kriteriju, predstavilo 270 razstavljalcev, ki so skupaj razstavili 4238 eksponatov.¹⁹¹ Kot je ugotavljal Bleiweis, je razstavo v osemnajstih dneh obiskalo najmanj 10 000 ljudi. Obiskovalci so si podobno kot drugod lahko ogledali predvsem iznajdbe, vzorce in modele, novosti so konkurirale uveljavljenim predmetom. Preizkušeno, kot na primer furmanski krzneni plašč,¹⁹² je tekmovalo z aktualnimi železniškimi tiri in sestavnimi deli lokomotiv in vagonov.¹⁹³ Vmes

187 Prügel, *Die Welt als Vitrine*, str. 25.

188 Samassa, *Festschrift zur Feier des 150-jährigen Bestandes*, str. 7.

189 Samassa, *K zgodovini zvonarstva*, str. 178.

190 Großbölting, »*Im Reich der Arbeit*«, str. 170.

191 *Verzeichniss*, str. 26.

192 Prav tam, str. 4.

193 Prav tam, str. 16.

so se znašle tudi umetniške stvaritve kiparjev, slikarjev, litografov, denimo portreti graškega litografa Josepha Franza Kaiserja,¹⁹⁴ upodobitev šopka z vazo Ljubljančanke Amalije Toman¹⁹⁵ ali leseni anatomski kipec človeka idrijskega kiparja Čeferina.¹⁹⁶ Razstavljeni so bili tudi pripomočki za risanje, kot na primer svinčniki vseh vrst tovarnarja svinčnikov iz Zgornje Avstrije Franza Paula Augustina.¹⁹⁷ Sladkosnednejše obiskovalce so mamile različne vrste čokolade ljubljanskega trgovca Florianana Maurerja ali pa kanditi, ki jih je ob rafiniranem sladkorju razstavila ljubljanska cesarskokraljeva privatna Sladkorna rafinerija.¹⁹⁸ Tiste, ki so se navduševali za napredek, pa je gotovo očaral teodolit s kompasom optika in mehanika iz Celovca Johanna Fanzoya sina, torej Fanzoya mlajšega.¹⁹⁹

Čeprav je bila po Bleiweisovem mnenju ljubljanska razstava obsežnejša in bolje obiskana kot prejšnji dve v Celovcu in Gradcu, pa je bila zanjo še vedno značilna maloštevilnost tako razstavljalcev kot obiskovalcev. Njena skromnost je bila primerljiva denimo s prvo razstavo pruskih obrtnih izdelkov, ki je po uvedbi obrtne svobode v Prusiji in carinskega reda iz leta 1818 ter odpravo pruskih notranjih carin leta 1822 šest tednov potekala v hiši obrti v Berlinu in je v smislu pospeševanja obrti razočarala.²⁰⁰ Približno 180 razstavljalcev je predstavilo pičlih tisoč predmetov, prodali pa so 9514 vstopnic, kar je pomenilo približno 200 obiskovalcev in obiskovalk dnevno. A pri šesturnem odpiralnem času med 10. in 16. uro je bila to vendarle opazna številka. Pomembnejša je bila nato šele tretja razstava v Berlinu (druga je bila leta 1827), na kateri je sodelovalo 1913 razstavljalcev.²⁰¹

Povsem drugačne, naravnost fascinantne številke, pa so bile značilne za drugo fazo razstavljanja, torej za drugo polovico 19. stoletja, dobo velikih svetovnih razstav. Že na prvo svetovno razstavo v Londonu leta 1851 je prišlo več kot šest milijonov obiskovalcev. A celo ta, za nek dogodek 19. stoletja nenavadno velika številka, je bila večkratno presežena na pariški razstavi leta 1900, ko so našteli več kot 50 milijonov obiskovalcev. V Londonu je prejelo odličje več kot 5300, v Parizu pa že več kot 40 000 razstavljalcev. Te številke dajejo vtis o razsežnosti teh velikih prireditev, ki so se dogajale v drugi polovici 19. stoletja v glavnih mestih in industrijskih centrih zahodne Evrope in Severne Amerike²⁰² in govori o njihovi atraktivnosti in spektakularnosti.

---

194 Prav tam, str. 5.

195 Prav tam, str. 25.

196 Prav tam, str. 7.

197 Prav tam, str. 9.

198 Prav tam, str. 24–25.

199 Prav tam, str. 26.

200 König, *Konsumkultur*, str. 163.

201 Prav tam, str. 163–164.

202 Prim. Prügel, *Die Welt als Vitrine*, str. 19; Wyss, *Bilder von der Globalisierung*, str. 184.

SKLEP

Zaključimo lahko, da so bile razstave projekti,

»ki so se izhajajoč iz idejnih in gospodarskih stališč neposredno obračali na publiko. [...] Z gospodarskim namenom pridobivanja kupcev pa so razstave predstavile oziroma razkazovale izdelke tako, da so tako kot veleblagovnice vpeljale pregledovanje in primerjanje blaga brez obveznosti za nakup. Zato jih je Werner Sombart označil za ‚modernizirane sejme‘.«²⁰³

Obiskovalec se je lahko na razstavah torej hitro in nadrobno informiral in se sam odločal, ali bo določeno reč kupil ali pa jo zna bolje narediti sam.

Z razmahom novih medijev in množične proizvodnje so se v 19. stoletju preoblikovale navade zaznavanja in ljudje so se navadili novih načinov gledanja. K novim medijem predstavljanja reči je od srede 19. stoletja naprej prispevalo postopno naraščanje števila splošnih in posebnih, nacionalnih in mednarodnih razstav. Njihovo število je nato v 20. stoletju s krepitvijo potrošniške družbe hitro raslo. Prirejanje razstav je predstavljalo sečišče okusa in pedagoškega momenta vzgoje in je služilo kot motor in motiv urjenja v kulturi potrošnje. Razstave so bile skratka »sporočevalne in posredniške agencije kulturnih predstav, ciljev in norm«, ki jih tako upodablajo kot tudi izzovejo.²⁰⁴

V mladostnih časih potrošniške kulture na prelomu iz 19. v 20. stoletje »so se množili strategije in mediji fabrikacije opaznosti blaga in k temu spadata tudi razstavljanje in prikazovanje.«²⁰⁵ Ljubljanska obrtna razstava 1844 se v tem oziru gotovo uvršča med predhodnice modernih razstav kot »laboratorijev prikazovanja, katerih eksperimenti demonstriranja so javno razkazovali povezanost ekonomije in kulture«.²⁰⁶

203 König, *Konsumkultur*, str. 164.

204 Prim. prav tam, str. 160–161.

205 König, *Der Schauwert der Dinge*, str. 17.

206 Prav tam, str. 18.

Marija Počivavšek

PRIVLAČNOST IZBIRE

PRODAJNI KATALOGI TRGOVINE

STERMECKI

KATALOŠKA PRODAJA – NOVOST 20. STOLETJA

Ideja izbire je bila prisotna že od zgodnjega kapitalizma dalje, najbolj seveda v smislu potrošništva, pa vendar ne le tega. Družba postane potrošniška šele, ko doseže določeno stopnjo razvoja, njene vrednote pa izražajo tudi predmeti kot dobrine.²⁰⁷ Izbira se (je) tekom stoletij in spreminjajočih se gospodarskih razmer spreminja(la). Spreminjala se je tudi trgovina na daljavo. V 20. stoletju jo je zaznamovala razvejana mreža trgovskih poti, pojavili pa se tudi novi načini prodaje. Med slednje lahko uvrstimo tudi moderno kataloško prodajo, katere zametki segajo v zadnjo četrtino 19. stoletja; leta 1872 je enolistni katalog v ZDA izdal Aaron Montgomery Ward (1843–1913),²⁰⁸ 15 let kasneje pa mu je v Evropi sledilo podjetje Kastner & Öhler.²⁰⁹

Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je v urbanih naseljih najbolj razširjen tip trgovine z mešanim blagom postopoma izgubljal prevlado: zaradi procesov urbanizacije in modernizacije se je tudi na trgovinskem področju uveljavljala specializacija. Nov trend razvoja so trgovini začrtali tudi vse večja prisotnost oglaševanja (časopisni, interni in eksterni oglasi), novo nastajajoče (vele)blagovnice²¹⁰ in razpošiljalna

---

²⁰⁷ Miller, *Potrošnja*, str. 53, 83.

²⁰⁸ Montgomery Ward, *Encyclopedia Britannica*.

²⁰⁹ Damjan in Lazarevič, *Pionir*, str. 27.

²¹⁰ Ustanavljanje večjega števila (vele)blagovnic v Sloveniji lahko umestimo v čas med svetovnima vojnama. Takrat so takšne nakupovalne centre, v katerih je bil omogočen neposreden stik kupcev s

trgovina – torej kataloška prodaja v današnjem pomenu. Trgovina predstavlja most med proizvajalci in potrošniki. Njen silovit napredek²¹¹ – od krošnjarja do modernega trgovinskega centra je bila dolga razvojna pot – pa (je) nedvomno podpira(lo) oglaševanje. Pod pojmom oglaševanje razumemo različna sredstva, s katerimi se skuša vzbuditi zanimanje za določen(e) predmet(e). Gospodarsko oglaševanje je zacvetelo konec 19. in v začetku 20. stoletja, v procesih urbanizacije, industrializacije in modernizacije ter v času razvoja grafične umetnosti.²¹² Tako se je sčasoma oblikovala kompleksna in za kupce privlačna in zadovoljujoča trgovina. In ko kupci pravijo, da je neka prodajalna dobra, pomeni, da je namesto njih našla idealno ravnovesje med različnimi lastnostmi (funkcionalnostjo, videzom in ceno) blaga.²¹³

Proces modernizacije se je različno intenzivno dotaknil tudi našega prostora; trgovska hiša Stermecki je bila pri nas med prvimi, ki so v večjem obsegu zasnovale oglaševanje. Stermecki je bil pionir kataloške prodaje v našem prostoru. In ne samo to: konfekcija, ki jo je prodajal s pomočjo katalogov, je nastajala v okviru njegovega podjetja. Sicer pa je bil ta trgovec znan po izvirnih oglaševalskih akcijah. Izdajal je tudi vzorčne kolekcije manufakturnega blaga, ki jih je na zahtevo pošiljal malim trgovcem po Jugoslaviji. Njegovi ilustrirani ceniki, ki so v jugovzhodnem delu Evrope predstavljali novost, so bili brezplačni.

TRGOVSKI DOM STERMECKI

Že sama geografska lega je Celju nudila veliko možnosti za razvoj trgovine. Mesto je bilo namreč v trgovskem oziru težišče obsežnega ozemlja: Savinjska dolina, na zahodu območje do Litije, na jugu in vzhodu pa področje do Save in Sotle. Med svetovnjima vojnama je mesto gospodarsko napredovalo. V novi jugoslovanski državi so se namreč odprla nova tržišča, kar so nekateri podjetniki znali izkoristiti. Med novodobnimi podjetnimi trgovci zasluži v Celju največjo pozornost Trgovski dom Stermecki, ki se je z inovativnim pristopom, kvalitetno in ugodno ponudbo ter dobrim oglaševanjem uveljavil že v času avstro-ogrske monarhije, znan pa je postal zlasti s svojo razpošiljalno trgovino. Z leti se je trgovina razširila v veliko manufakturno, modno in galanterijsko veletrgovino, v tovarno konfekcije in razpošiljalnico po vsej tedanji Jugoslaviji.²¹⁴

---

prodajnim blagom in kjer je bila na ogled vrsta blagovnih znamk, ki so diktirale modo in vplivale na okus potrošnikov, poznala večja mesta v Evropi, Ameriki, pa tudi na Daljnem vzhodu. Več o uvedbi (vele)blagovnic Počivavšek, Veleblagovnice, str. 46–51.

211 Prim. Počivavšek, *En gros*, str. 45–105.

212 Počivavšek, »Brez reklame«, str. 103–113.

213 Miller, *Potrošnja*, str. 183.

214 Počivavšek, *Trgovec*, str. 50.

Rudolf Stermecki na začetku svoje uspešne poslovne poti

(Muzej novejšje zgodovine Celje, foto: Viljem Pick)

Že Benjamin Franklin je trdil, da je večina najuspešnejših mož v zgodovini izšla iz skromnih razmer in da so bili pogosto samouki. Skupna jim je bila sposobnost, da so znali premagovati težave, ki jim jih je na pot postavilo življenje in da so pri zasledovanju svojih ciljev izkoristili prav vsako priložnost. Ideal ameriškega *selfmademana* je temeljil na prepričanju, da je obogatjenje naravna posledica tega, da človek uresničuje svoje talente; biti *selfmade* v tem primeru pomeni, da se je človek z odločnostjo in trdim delom povzpел po lestvici uspeha, in to nad družbene in gospodarske okoliščine, v katerih se je rodil.²¹⁵

²¹⁵ Salecl, *Izbira*, str. 21–22.

Tak primer *selfmademana* bi lahko predstavljal Rudolf Stermecki (1876–1957). Izhajal je z Bizeljskega, iz kmečke družine, po trgovskem uku v Brežicah in službovanju v Ljubljani²¹⁶ se je leta 1905 osamosvojil in naselil v Celju. Začel je z enim pomočnikom in enim vajencem, in kar je pri tej zgodbi najpomembneje, je to, da je imel odlično podjetniško idejo. Ustanovil in vodil je eno največjih trgovskih hiš v državi. Leta 1911 je kupil enonadstropno hišo v središču mesta in jo kasneje dvakrat adaptiral: prvič leta 1926, ko ji je nadzidal drugo nadstropje in dvorišče pokril s stekleno streho, drugič pa v letih 1937/1939, ko jo je praktično zgradil na novo – večnadstropna vogalna stavba z dvema traktoma je v dolžino in širino merila po 25 metrov.²¹⁷ Predmeti trgovanja so bili predvsem manufakturno, modno in galanterijsko blago, čevlji in konfekcija, ki je v veliki meri skupaj s perilom nastajala v lastnih šivalnicah. Trgovinski dejavnosti je bilo namenjeno kar 3 500 kvadratnih metrov prostora; v vseh prostorih je bil parket, stavba je imela dvigalo, centralno kurjavo, lastno avtomatsko telefonsko centralo, skratka vse tedanje udobje. Celotno podjetje je zaposlovalo okrog 200 ljudi, v času izdelave vzorcev in opremljanja cenikov pa še dodatnih 100.²¹⁸ Podjetje je bilo med največjimi trgovskimi družbami v Sloveniji, podjetnik Stermecki pa med najbolj angažiranimi gospodarstveniki: ves čas med svetovnimi vojnami je bil predsednik celjskega trgovskega gremija, bil je podžupan mestne občine, vodja Javnega skladišča in prevozne družbe v Celju, zaslužen za izgradnjo palače Pokojninskega zavoda v Celju, predsednik Trgovinske in obrtne kreditne zadruga, pa banovinski svetnik, svetnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo in tako dalje.²¹⁹ Med drugo svetovno vojno je doživljal usodo izgnanca, po vojni pa je bilo zanj še huje. Sodni senat Vrhovega sodišča LRS ga je po Zakonu o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže leta 1946 obsodil na 10 let odvzema prostosti, na izgubo državljanskih časti za dobo 10 let po prestani kazni in na zaplombo celotnega premoženja. V tem procesu so celjskim trgovcem – poleg Stermeckega sta bila obsojena še Miloš Pšeničnik in Franc Dobovičnik, oba na smrt – očitali, da so v skladiščih svojih trgovin skrivali blago oziroma da so nekaterim strankam blago prodajali pri stranskih vratih. Ker je šlo v tem primeru za političen proces in ker so med postopkom našli vrsto nepravilnosti, je bila na obnovljenem sodnem procesu leta 1991 sodba razveljavljena.²²⁰ Sicer pa je bil zasebni sektor do leta 1948 tudi na področju trgovine praktično ukinjen. Trgovski dom Stermecki, ena najmodernejših trgovskih hiš v Jugoslaviji, je tako v socializmu postala Ljudski magazin.

216 *Slovenski biografski leksikon*, str. 475–476.

217 Počivavšek, *En gros*, str. 210–211.

218 *Oris*, str. 687.

219 Počivavšek, *En gros* str. 209–211.

220 Mikola, *Zaplembe*, str. 214–224; Mikola, *Sodni*, str. 130–141.

KATALOGI STERMECKI: NAJBOLJŠA KAKOVOST IN NAJNIŽJE CENE

Stermecki je s pomočjo kataloške prodaje blago sprva razpošiljal po Avstro-Ogrski in kasneje po vsej Jugoslaviji; v ta namen je imel lasten poštni ter reklamno-propagandni oddelek. Izdajal je vzorčne kolekcije manufakturnega blaga (sukna, kamgarna, ševiota za ženske in moške obleke, barhanta, cefirja, hlačevine, platna ...), ki so se na posebno zahtevo pošiljale malim trgovcem po Jugoslaviji. Brezplačno pa je bil vsem zainteresiranim na razpolago ilustrirani cenik s številnimi prodajnimi artikli.

Prodajni katalogi so se z leti spreminjali tako po obliki kot tudi po obsegu – št. 2 (Jesen/zima 1911/12), 15 (Pomlad/poletje 1918) in 58 (Jesen/zima 1939/40).

(Muzej novejšje zgodovine Celje)

Spomladi 1911 je Stermecki izdal prvi katalog z oznako Jugoslovanska razpošiljalnica Rudolf Stermecki Celje:

»Na obče zahtevanje narodnega občinstva po slovenskem ilustrovanem ceniku, sem se odločil izdajati dvakrat v letu in sicer prvega v mesecu svečanu za spomlad in poletje in drugega v avgustu za jesen in zimo. S tem je vstrežena želja marsikaterega rodoljuba in rodoljubkinje, ki lahko sedaj podpira svoj lastni narod ne pa različne nemške in židovske tvrdke, katere prodajajo svoje blago z večkratnim dobičkom kakor jaz. Omenim pa vnaprej, da ne bodem

tolike važnosti polagal na krasno izpeljavo cenika in kričečo reklamo kakor na strogo solidno postrežbo, to je, razpošiljal bodem samo dobro blago po nizki ceni. Moj princip je in bode vedno: mali dobiček velik promet, da pa to res lahko izpeljam, ni nobena tajnost. Jaz kupim samo velike množine blaga, plačam takoj in na ta način dobim res po najnižjih cenah naravnost in sicer od samih prvih in najboljših fabrikantov. Povrh tega izdajam in razpošiljam svojim odjemalcem samo navadne cenike in vzorce, torej nimam nobenih dragih potnikov in agentov, ne dajem nič na up, da bi moral z zgubami računati, ampak pošiljam samo po povzetju in s tem prihranim tudi stroške velikega knjigovodstva.«²²¹

Stermecki je bil pionir kataloške prodaje, ki je v tem delu Evrope predstavljala novost; kot podjetnik je na ta način nezadržno širil svoje poslovanje brez posrednikov in maloprodajne mreže. Letno sta v izjemni nakladi, praviloma med 60 000 in 70 000 izvodov, izšla dva prodajna kataloga: pomlad/poletje in jesen/zima. Skupaj je v tridesetih letih izšlo 61 številčk, od številke 1 (pomlad/poletje 1911) do številke 61 (pomlad/poletje 1941). Katalogi so bili sprva v slovenskem, od leta 1921 pa v srbohrvaškem jeziku. Njihov obseg je z leti naraščal: od 22 strani v prvih dveh letih pa vse do 144 v zadnjih letih izhajanja. Izjema je čas ob koncu prve svetovne vojne – leta 1918 sta bila oba kataloga najskromnejša, saj sta obsegala le po štiri strani. Tudi po prvi svetovni vojni je trajalo kar sedem let, da so se katalogi po obsegu vrnili na predvojno stanje. Vzporedno s tem se je izboljševala tudi kvaliteta tiska: notranjost je bila vsa leta črno-bela, sprva tudi naslovnice, od leta 1928 pa so uvedli barvni ovitek.

V svojih katalogih je Stermecki naročnike nagovarjal, naj po končani izbiri katalog posredujejo še svojim sorodnikom in prijateljem oziroma vsem tistim, ki bi lahko kaj naročili. Na zahtevo je poslal franko (s plačano poštnino) tudi vzorce blaga za ženske ali moške obleke.²²² Glede vzorcev je pričakoval, da jih naročniki v roku 8 dni vrnejo ali pa plačajo stroške pošiljanja.²²³ Samo za cenik in vzorce je podjetje letno porabilo 4 vagone papirja in 15 000 metrov tekstilnega blaga.²²⁴ Stranke so blago lahko naročale od doma, saj so bile katalogu priložene naročilnice s kuvertami. Naročeno blago je trgovina odposlala s plačilom vnaprej (v tujino) ali po povzetju, v prvih letih nad določenim zneskom naročila brez poštnine. Kasneje je bilo za vsako pošiljko treba plačati poštnino, zato je Stermecki svetoval, da se sorodniki, prijatelji ali sokrajani povežejo in naročilo oddajo skupaj. Tistemu, ki je organiziral takšno skupno naročilo, je pripadla

²²¹ *Prodajni katalog Strmecki*, št. 2, Jesen–zima 1911/1912, str. 2.

²²² Prav tam.

²²³ *Prodajni katalog Strmecki*, št. 28, Jesen–zima 1924/1925, str. 1.

²²⁴ Šink, *Razvoj* str. 687.

na začetku svoje kataloške prodaje skušal približati morebitnim kupcem: »Ako še tedaj niste moj naročnik, poskusite enkrat, ker sem prepričan, da boste zadovoljni in ostanete moj stalen odjemalec. Niste pa s čim zadovoljni, sem vedno pripravljen zamenjati ali vrniti denar, torej kak riziko ali izguba je izključena.«²²⁶

Trgovski dom Stermecki je obsegal v pritličju trgovino na drobno (*en detail*) z 251 kvadratnimi metri površine, v prvem nadstropju pa razpošiljalnico, veliko 205 kvadratnih metrov. Ostali prostori (pisarna, trgovina na veliko (*en gros*), prostori za krojače, čevljarje in proizvodnjo perila) so skupaj znašali 310 kvadratnih metrov.²²⁷ Trgovski dom je bil največja domača veleblagovnica, znanilec moderne, in se je lahko meril s podobnimi v velikih mestih v Jugoslaviji in tudi v Evropi.²²⁸ »Ne lepe slike, kričeča reklama in krasni popisi, kakor imajo tuje tvrdke, so potrebni za pridobitev stalnih odjemalcev, ampak dobro, sveže in lepo blago ter najnižje cene.«²²⁹

Cenovna dostopnost in možnost takojšnje uporabe konfekcije sta v industrijskih družbah nagovarjala širše kroge potrošnikov, zlasti srednje sloje, pa tudi premožnejše delavstvo. Konfekcija je bila namreč prepoznana kot praktično vsakdanje oblačilo, ki je bilo zaradi enostavnejših in običajnejših krojev manj izpostavljeno hitrim modnim spremembam, po drugi strani pa je razvoj konfekcijskih tehnologij omogočil bolj množično proizvodnjo oblačil.²³⁰

V katalogih je bila predstavljena moda nižjega in srednjega cenovnega razreda; slikovni del (ilustracija) je spremljal natančen opis izdelka – barve, materiali, mere oz. konfekcijske številke ter cena. V svojem prispevku bom izhajala iz teh prodajnih katalogov ter analizirala blago, ki ga je prodajal, in nakazala spreminjanje kataloške ponudbe skozi tridesetletno obdobje (pred in med prvo svetovno vojno ter med obema vojnoma).²³¹

KONFEKCIJA, METRAŽA

Osrednji nosilec modernizacijskih procesov na različnih področjih (političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem) je bilo tudi v slovenskem prostoru meščanstvo. Te družbene skupine, ki ji je bila glavna vrednota delo, ni toliko opredeljevala njena gospodarska in politična moč, temveč predvsem meščanska kultura oziroma meščanski način življenja. Med razpoznavne znake meščanske kulture je sodilo tudi ravnanje po (zadnji) modi, potrošnja mode pa je postala del

226 *Prodajni katalog Strmecki*, št. 3, Pomlad–poletje 1912, str. 2.

227 *Prodajni katalog Strmecki*, št. 28, Jesen–zima 1924/1925, str. 1.

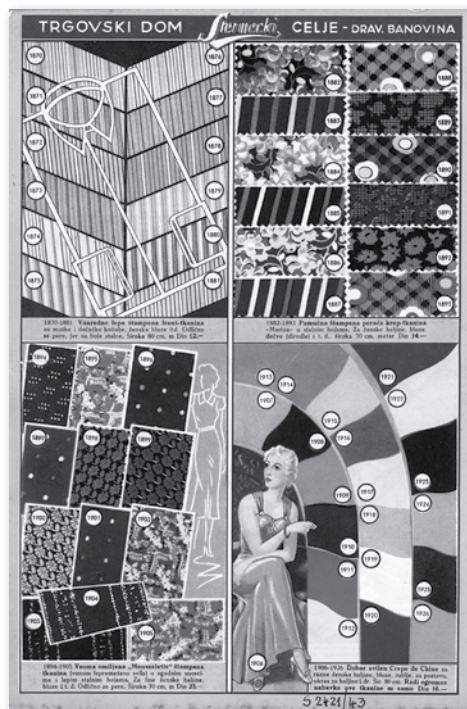
228 Gombač, *Kulturni*, str. 52.

229 *Prodajni katalog Strmecki*, št. 8, Jesen–zima 1914/1915, str. 2.

230 Žagar, *Moda*, str. 158.

231 Za analizo sem pregledala vse kataloge od št. 1 (Pomlad/poletje 1911) do 61 (Pomlad/poletje 1941), ki jih hrani Muzej novejšje zgodovine Celje.

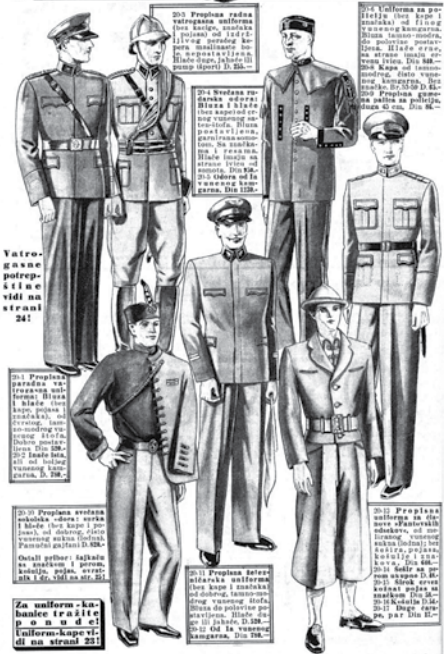

meščanske identitete. Meščansko družbo je definiral njen način življenja, vendar pa je meja te družbe »navzdol« postajala vse bolj zabrisana; nižji družbeni sloji so – kolikor so pač lahko – prevzemali meščanske kulturne in vedenjske vzorce, zlasti (modni) način oblačenja. Moda je bila torej med svetovnjima vojnama v takšni ali drugačni obliki dostopna vsem družbenim slojem, tudi podeželskemu prebivalstvu. V obravnavanem obdobju so bile na Slovenskem razširjene tri med sabo konkurenčne oblike oblačilne oziroma modne proizvodnje: industrijska, obrtniška (šiviljska, krojaška) in domača, z različnimi cenovnimi razponi. Največji porast sta doživeli industrijska proizvodnja oblačil in obutve ter domača izdelava oblačil. K slednji sta pripomogla velika razširjenost šivalnega stroja (tako v meščanskih in delavskih kakor tudi kmečkih družinah) in dostopnost krojnih pol. Ekspanziji industrijskih oblačil in obutve je sledila tudi trgovina. Zlasti v mestih je nastala vrsta specializiranih trgovin z manufakturnim, modnim in galanterijskim blagom, ki so dajale velik poudarek privlačno urejenim izložbam in seveda oglaševanju.²³²

Ponudba metražnega blaga. Katalog št. 59
(Pomlad/poletje 1940)
(Muzej novejše zgodovine Celje)

232 Prim. Gombač, »Modni pêle mêle«.

Naročniki, ki so s katalogi prejeli tudi naročilnice s kuvertami, so lahko izbirali med različnimi konfekcijskimi izdelki, sešitimi v lastni delavnici – od delavskih, turističnih, belih likanih, pisanih srajc iz kretona in cefirja, belih platnenih ovratnikov, moških in ženskih triko hlač, klotastih spodnjih kril, pa vse do otroških predpasnikov. V katalogu so bile poleg risb izdelkov navedene velikosti ter cene. Ta skupina artiklov je bila v katalogih med najbolj zastopanimi. Zanimivo je, da se v letih prve svetovne vojne nabor prodajnih artiklov ni zmanjšal, je pa bilo v tem času poleg cen navedeno opozorilo, da so zaradi pomanjkanja surovin cene nestalne. Ponudbo so dopolnjevali moške srajce, tudi delavske, telovniki in perilo. Izbor konfekcije se je razširil po letu 1925, leta 1939 pa še izbor (krznenih) plaščev in pletenin. Pred drugo svetovno vojno je bila izbira res velika: moška, ženska in otroška kopalna moda, perilo (stezniki, podvezice za nogavice, kombineže, nedrčki, spodnje hlačke), spalne srajce. Ves čas je bilo v ponudbi prisotno metražno blago (platno, šifon, svila, bombaž in drugo), zadnja leta pred drugo svetovno vojno pa tudi izbor uniform – gasilskih, železničarskih, policijskih, rudarskih in sokolskih.

<h3>26 IRGOVSKI DOM - ČELJE - DRAV. BANOVINA</h3> <p>203 Propijana ruda valovana uniforma (srajc, suknja) ... 204 Vestna ruda valovana odprta ... 205 Vestna ruda valovana z zapiranjem ... 206 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 207 Propijana ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 208 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 209 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 210 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 211 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 212 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 213 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 214 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 215 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 216 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 217 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 218 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 219 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ... 220 Vestna ruda valovana s prečnim odprtim prednim delom ...</p>		<h3>44 Tvojnica rublja i odelja - Celje, Dravska banovina</h3> <p>30-66 Kratkoročni stezniki ... 30-67 Pleteni stezniki ... 30-68 Pleteni stezniki ... 30-69 Pleteni stezniki ... 30-70 Pleteni stezniki ... 30-71 Pleteni stezniki ... 30-72 Pleteni stezniki ... 30-73 Pleteni stezniki ... 30-74 Pleteni stezniki ... 30-75 Pleteni stezniki ... 30-76 Pleteni stezniki ... 30-77 Pleteni stezniki ... 30-78 Pleteni stezniki ... 30-79 Pleteni stezniki ... 30-80 Pleteni stezniki ...</p>	
<p>Vatrogarske potrebe - slike vidni na strani 21!</p>		<p>Pozor! Način!</p>	
<p>Za uniform-kapice p o n u d e l i uniform-kape vidni na strani 23!</p>		<p>Cene niške!</p>	
<p>Kod naručbe uniforma za kompletne momčadi tražite posebne ponude!</p>		<p>Nikavaj priti!</p>	

Javno in intimno: kataloška ponudba uniform in perila. Kataloga št. 59 (Pomlad/poletje 1940) in 44 (Jesen/zima 1932/33)

V letih med svetovnjima vojnama so oblačila postajala udobnejša, obleke krajše in ohlapnejše. Običajno žensko oblačilo je postalo srajčna obleka, segajoča do kolen. (Meščanski) moški so nosili moške obleke, uveljavljati se začno puloverji in športna oblačila. Modi so po svojih močeh skušali slediti tudi nižji sloji – kmetje, delavci, služničad. Njihov oblačilni videz se je sicer približeval meščanskemu po oblikah, ne pa tudi po materialih in količini oblačilnih kosov. Njihova oblačila so izdelovali šivilje in krojači, pogosto so bila izdelana tudi doma.²³³

Ženska moda se je v prvi polovici 20. stoletja bistveno spremenila. Katalogi št. 12 (Jesen/zima 1916/17), 14 (Jesen/zima 1917/18) in 59 (Pomlad/poletje 1940).

(Muzej novejšje zgodovine Celje)

Poglejmo si še, kako se je spreminjala obleka šolskih otrok. Do večjih sprememb v oblačenju šolarjev, zlasti v mestih, je prišlo po prvi svetovni vojni. Deklice iz delavskih, pa tudi iz kmečkih družin na podeželju, so začele nositi enodelne obleke. Obleke za v šolo so bile iz boljših materialov. Praznje obleke zlasti mestnih deklet so bile okrašene z belimi ali svetlimi polkrožnimi (tako imenovanimi bubi) ovratniki. Dečki iz delavskih družin so vse leto nosili kratke hlače, le da so pozimi spodaj oblekli še dolge volnene nogavice, ki so jih pripeli z elastiko. Dolge hlače so fantje dobili za prvo obhajilo ali za birmo in so jih nosili le ob večjih praznikih. In kakšna je bila obleka učiteljic? Leta 1925 je prosvetni minister izdal posebno naredbo o tem, kako naj se oblačijo učiteljice v šoli in izven nje. Nositi so morale dostojna oblačila, ki so bila v skladu z njihovim poklicem. Pedagoški tisk je dajal učiteljicam takšna navodila: »Učiteljica ne bodi

²³³ Studen, Modernizacija str. 504–506.

modna dama ostrizanih las, pobarvanih lic, razkošnih, gizdalinskih oblek in blestečega nakitja, kar vse obrača nase pozornost ulice in daje povod za umestne in neumestne opazke ter ponižuje vzvišenost in važnost zlasti vzgojne strani njenega poklica.« Malo pred drugo svetovno vojno pa je kraljevska banska uprava z odlokom določila uniformiranost učiteljic in učiteljev – v šoli so morali nositi halje temnejše barve z dolgimi rokavi.²³⁴

115-1 Pletena dečji prslučič iz dobre, melirane potvune, u raz. bojama, sa bordurom, za god.: 4-6 6-8
Din 27- 33-
8-10 10-12 12-14
39- 45- 59-

115-2 Pletena dečja vesta iz dobre vune, u lepim bojama, spredu uszorkovana, za god.: 1-3 3-5
Din 29- 31-
za god.: 5-7 8-10
Din 38- 42-
za god.: 10-12 12-14
Din 46- 58-

115-3 Sportska vesta sa ogrliceom, pletena iz čvrste, melirane vune, u raznim bojama, sa bordurom, za god.: 1-3 3-5
Din 49- 57-
za god.: 5-7 7-10
Din 65- 73-
za god.: 10-12 12-14
Din 81- 89-

115-4 Fina vesta iz Ia vune, šakard-uszorkovana, u raznim, modnim bojama, za god.: 1-3 3-5
Din 48- 68-
5-7 7-10 10-12
72- 84- 96-

115-5 Fina vesta iz Ia vune, u raznim, modnim bojama, cela sitno uszorkovana, za god.: 1-3 3-5
Din 64- 74-
za god.: 5-7 7-10
Din 84- 94-
za god.: 10-12 12-14
Din 104- 114-

115-6 Sport-pulover iz fine vune, u modnim bojama, šakard-uszork., za god.: 2-4 4-6
Din 49- 54-
za god.: 6-8 8-10
Din 58- 64-
za god.: 10-12 12-14
Din 69- 74-

Cene niske!

115-7 Sport-haljetak za devojčice, iz vune, u crvenoj ili modroj boji, sa slatnim dugmetima, za god.: 3-5 5-7
Din 83- 100-
7-10 10-12 12-14
115- 130- 145-

115-8 Pletena garnitura (sviter i kapica) za dečaka ili devojčica, iz dobre, ratave vune; ratave boje i uzorci, za god.: 4-6
Din 78-
za god.: 8-10 10-12
Din 78- 86-

115-9 Sviter za dečaka, iz dobre vune u raznim bojama, sa bordurom, za god.: 2-4 4-6
Din 43- 48-59
za god.: 6-8 8-10
Din 54- 59-59
za god.: 10-12 12-14
Din 65- 70-59

115-10 Sviter za dečaka ili devojčicu, iz čvrste, ratave vune; u raznim bojama, za god.: 2-4 4-6
Din 49- 54-
za god.: 6-8 8-10
Din 59- 64-
za god.: 10-12 12-14
Din 69- 74-

115-11 Pulover za decu, iz dobre, melir. vune, ru-tavo pleten, u raznim bojama, za god.: 2-4 4-6
Din 48- 54-
za god.: 6-8 8-10
Din 60- 66-
za god.: 10-12 12-14
Din 72- 78-

115-12 Prsluk za dečaka iz vigoj vune, u sivoj boji, sa zelenom bordurom, za god.: 2-4 4-6
Din 35- 49-
za god.: 6-8 8-10
Din 45- 59-
za god.: 10-12 12-14
Din 55- 69-

Bogat izbor!

Oblačila za deklice in dečke. Katalog št. 42 (jesen/zima 1931/32)

(Muzej novejše zgodovine Celje)

Kaj lahko rečemo o cenah tekstilnih izdelkov v katalogih? Če vzamemo pod drobnogled delavske mezde in življenjske stroške, vidimo, da so cene zelo nihale. Za par delavskih čevljev je bilo treba leta 1913 delati 3 do 4 dni, leta 1928 pa 10 dni. Po izračunih Delavske zbornice je bil za leto 1934 minimum potrošnje obleke za delavca sledeč: na vsakih 5 let ena moška suknja, vsako leto pa po ena obleka, 4 srajce, 4 spodnje hlače, 6 parov nogavic, 2 para čevljev in en klobuk. Za družino so računali pavšalno: za ženo 80 odstotkov teh sredstev, za 2 otroka tudi 80 odstotkov.²³⁵

234 Balkovec Debevec, *Obleka*, str. 36–56.

235 Kresal, *Zgodovina*, str. 135–137.

54 **Tvornica rublja i odela** *Stermečki Celje / Drav. banovina*

55 **Trgovski dom** *Stermečki Celje / Drav. banovina*

54 **Tvornica rublja i odela** *Stermečki Celje / Drav. banovina*

55 **Trgovski dom** *Stermečki Celje / Drav. banovina*

Med modnimi dodatki so lahko izbirali tudi moški.

Katalog št. 50 (Jesen/zima 1935/36)

(Muzej novejša zgodovine Celje)

MODNI DODATKI, OBUTEV

Poleg konfekcijskih izdelkov je Stermečki s pomočjo kataloga prodajal tudi različne modne dodatke, čevlje, dežnike, ženske torbice, denarnice, cigaretno doze in podobno.

Med modnimi dodatki velja omeniti izbor moških srajčnih vravnikov in napsrnikov, kravat, naramnic, pasov, nogavic, gamaš, rokavic, sibirskih kap, robčkov, rut in raznih emblemov. V ponudbi so bili modni izdelki za ženske, moške in otroke. Konec dvajsetih let se v katalogih pojavijo tudi izdelki iz pravega in umetnega krzna.

Pri obutvi je bila ponudba skromnejša kot pri tekstilu, a je bila namenjena tako ženskam kot moškim in otrokom.

■ Razpošiljalni dom ■   **Ženski in moški čevlji**   R. STERMECKI V CELJU

2725. Moderni damski polčevlji svitlo ali temno rujavi iz močnega boks usnja, lepa ameriška oblika. K 61/20

2726. Damski polčevlji iz naj-finejšega boks usnja z gumbi, svitlo ali temno rujavi, v zelo fini obliki. K 61/20

2727. Najnovejši damski polčevlji, krasno izpeljani, spodaj lak, zgoraj z drap ali črnim ševro usnjem dostavljeni in solidno izdelani. K 4/80

2728. Ženski polčevlji iz črnega ševret usnja. K 39/60

2729. Finejši in lepše oblike zelo solidno izdelani rujavi ženski polčevlji. K 54/-

2730. Damski čevlji iz posebno finega boks usnja ameriške oblike. K 62/-, 68/40, 74/-

2731. Isti v najnovejši visoki obliki spodaj lak, zgoraj s sivim usnjem dostavljeni. K 74/-

2732. Ženski nizki čevlji iz črnega boks usnja zelo solidno izdelani, čedna kmečka oblika z nizkimi petami. K 36/-

2733. Trpežni ženski čevlji iz močnega ševret usnja, jako čedna oblika. K 44/10

2734. Ženski črni sukneni čevlji z usnjem obšiti, z dobro parhent podlogo in z žebelji zbiti. K 34/50

2735. Isti zelo močni s file podlogo. K 42/-

2736. Zelo močni ženski čevlji iz trpežnega boks usnja, kmečka oblika, nizke pete. K 49/-

2737. Moderni moški čevlji iz boks usnja, ameriška oblika. K 56/-, 62/-

2738. Isti najfinejši, zelo močni. K 60/-, 85/-

2739. Za fante štev. 36-38. K 47/-

2740. Delavski čevlji iz zelo močnega kravjega usnja, solidno izdelani dobro podkovani in z žebelji nabiti. K 45/-

2741. Boljši iz govejega usnja. K 70/-

2742. Zelo solidno izdelani moški čevlji iz močne govedine. K 52/-

2743. Moški ševro, polameriška oblika. K 56/-

2744. Iz močne boks teletine, ista oblika. K 65/-

Prosi se slik iz cenika ne izrezavati, zadostuje samo natančna številka in cena.

Ponudba obuval med prvo svetovno vojno ni bila prav velika.

Katalog št. 14 (Jesen/zima 1917/18)

(Muzej noveše zgodovine Celje)

HIŠNI TEKSTIL

Pred prvo svetovno vojno so bili v tej kategoriji zastopani zlasti prti, preproge, brisače, zavese in odeje. Leta 1928 se je pojavil velik izbor ročnih del, katalog jesen/zima 1928/29 pa je prinesel novost – stensko preprogo z motivom kraljevega para. Ponudba hišnega tekstila je z leti naraščala in tako najdemo v zadnjem katalogu izpred druge svetovne vojne tudi žimnice, rjuhe, prešite odeje, vzglavnike, brisače, prte, preproge (talne in stenske), zavese, ročna dela ter material zanje (volno, čipke, elastiko, šivalne pripomočke in pribor ter gumbje).

Izdelki za krepitev (jugoslovanske) nacionalne zavesti. Iz katalogov št. 36 (jesen/zima 1928/29) in 50 (jesen/zima 1935/36)

(Muzej novejšje zgodovine Celje)

GALANTERIJA, IZDELKI ZA ŠPORT

Tovrstna ponudba je počasi naraščala, v zadnjih izdanih katalogih najdemo med galanterijskimi izdelki torbice, denarnice, kovčke, dežnike, med izdelki za šport pa žoge, loparje za namizni tenis, telovadne hlače, športne copate, šah in igralne karte. V to skupino lahko prištevamo še kolesa in rezervne dele zanje.

6 2474/34

Trgovski dom *Sternceki*, Celje / Drav. banovina

200 201 202 203 206-209 210-217 218 219

220 221 222-225 226-228 229 230-232 233 234-236

237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

Ponudba izdelkov za smučanje. Katalog št. 46
(jesen/zima 1933/34)
(Muzej novejšje zgodovine Celje)

IGRAČE

Med igračkami najdemo tipične igrače za deklice (na primer punčke) in fantke (na primer avtomobilčke) ter lep izbor družabnih iger. Na veselje otrok so ponujali nekatere izdelke celjske tovarne Pyrota, ki je proizvajala najrazličnejša pirotehnična sredstva za prosti čas, med drugim kemikalije za bengalski ogenj, rakete, čudežne svečice in šaljive otroške igrače.²³⁶

236 Goropevšek, *Stoletje*, str. 84.

110 TROGVSKI DOM STERKEVI — CELJE, DRAVSKA BANOVINA

111 TVORNIŠKA BURLJA I ODELA

Niske cene!

Bogat izbor!

Med igračkami je bilo tudi orožje. Katalog št. 43 (Pomlad/poletje 1932)

(Muzej novejše zgodovine Celje)

FOTO, OPTIKA, SVETILA, GLASBILA

Kataloška ponudba je bila tudi v tem sklopu bogatejša v tridesetih letih: kupci so lahko izbirali med daljnogledi, fotoaparati in različnimi fotopripomočki, pri svetilih med lestenci, petrolejkami in baterijskimi svetilkami, pri glasbilih pa med najbolj razširjenimi glasbili in rezervnimi deli zanje ter med gramofonskimi ploščami.

337-1 Slager! Columbia gramofon, najnoviji model, u metalnoj kutiji, bojenoj u vidu kroko-kože, fin i pouzdan mehanizam. Svira jednom navukom jednu stranu ploče svake veličine. Columbia patentni zvukovod, najfinija zvučnica i automatska kočnica, prom. somotom presvučenog tanjura 20 cm, velič. zatvorene kutije 22x23x13 cm . . . . . Din 750.—

337-2 »Limania« putni gramofon najbolja drvena kutija, presvučena lakov, kožom u raznim bojama, kočnat držak, ključanica sa ključem, poniklovani okovi, kutija za igle. U poklopu ima mesta za 8 do 10 ploča do 25½ cm. Najbolji stroj sa pužastom navukom. Odsavira jednom navukom jednu stranu 20 cm ploče. Tanjura sa poniki, kraljicom, presvučen somotom, pr. 20 cm. Najnovija automatska kočnica! Najfin. zvučnica i zvukovodi! Najveća punoća i čistota glasa! Vel. zatvor. kutije 29x28x15 cm, tež. ca 7 kg, Din 750.—

Rezervne opruge za gramofone iz najboljeg švedskog čelika!

337-3 21x0-60x2900 mm, komad . . . Din 45.—
 337-4 22x0-60x2900 mm, komad . . . Din 50.—
 337-5 23x0-60x3100 mm, komad . . . Din 55.—

Veoma pogodna prilika za jeftinu nabavku gramofonskih ploča!

Uz cenu **Din 130.—** isporuču Vam 5 ploča: 1 Columbia, 2 Arriphton, 1 Farjopphon i 1 Beks, sa jeponu i omiljenom glasbom, pevanjem i t. d. — Ikoristite ovu jedinstvenu priliku i imaćete jeftinu a lepu glasbu. — Dok zaliba traj!

337-6 Praktična novosti Četka za čišćenje gramofonskih ploča, presvučena somotom, uzul sa magnetkom polugom, koja čisti raske igle . . . . . Din 18.—

Izbor gramofonov in gramofonskih plošč. Katalog št. 51 (Pomlad/poletje 1936)

(Muzej novejše zgodovine Celje)

GOSPODINJSTVO, ORODJE

Med gospodinjskimi pripomočki so lahko kupci iz katalogov kupovali kuhinjske pripomočke, posodo, izdelke iz stekla in porcelana ter jedilni pribor.

Hišni mojstri pa so lahko našli različno orodje, žage, svedre, primeže, klešče, vijake, metre, ključavnice, barve ter orodje za rezbarstvo.

108 Tvorница rublja i odela *Sternecki*, Celje / Drav. banovina

105-1 Nož od javorovog drveta, lepo gladan, dug 38 cm, komad Din 2.—

105-2 Metala (sprudl), tokareno od javorovog drveta, dugo 42 cm, Din 2.75

105-3 Kasika od javorovog drveta, duga 25 cm, komad . . . Din 1.50

105-4 Kupače od javorovog drveta, dug, cm . . . 25 . 35 . 50
12 kom. Din 2.75 2. 16.50
1 kom. Din 0.50 0.50 1.50

105-5 Valjak za testo, od javorovog drveta, dug 50 cm, komad . . . Din 8.—

105-6 Batle za meso, iz javorovog drveta, sa 1 poniklovanom plohom, Din 10.50

105-7 Strojno izradene čačkalice, dobra vrst, 500 komada u kutiji . . . Din 2.—

105-8 Fine čačkalice, okrugle, 1 omot = 10 svežnjica Din 4.—

105-9 Najfinije, posnate, 1 omot 10 svežnjica Din 5.50

105-10 Daska za meso, od bukovog drveta, velika cm 13x28 19x40
Din 4.75 8.75

105-11 Tanjuri za meso i povrće, iz javorovog drveta, promer cm 25 31
komad Din 5.50 9.50

105-12 Daske za secanje mesa i povrća, iz javorovog drveta, sa obrubom, dužina cm 55
komad Din 21.—

105-13 Kalup za maslac, od javorovog drveta, unutra lepo izrekan za ½ kg maslaca Din 16.— za ¼ kg maslaca Din 25.— za ¼ kg maslaca Din 29.—

105-14 Goba za pasiranje, tokarena iz javorovog drveta . . . . . Din 3.—

105-15 Ribez od bukovog drveta, za razno voće i povrće, sa 2 noža; jedan sa zubima, drugi gladak; dug 41 cm . . . . . Din 11.—

105-16 »Victoria« patent-ribez za krastavce, kumpir, bundeve i povrće; iz bukovog drveta, sa 1 glatkim i 1 talasastim nožem, dug 48 cm, Din 26.—

105-17 Poslužanik za kućanstvo, iz tvrdog drveta izraden i sjajno, žuto poliriran, velik vel. 35x42 cm Din 22.— vel. 34x53 cm Din 39.— vel. 42x62 cm Din 48.—

105-18 Karika za servietu, iz tvrdog drveta, naravno lakovana, Din 2.50

105-19 Čaša za jaje, tokarena iz javorovog drveta, vis. 9 cm, Din 2.—

105-20 Praljača, čitava od tvrdog drveta, komad Din 7.—

105-21 Praljača od četnog, neolčanog lima, okvir od bukovog drveta, komad . . . Din 29.—

105-22 Stožiri stitnici stola, iz drveta, u 2 boje radeni, vel. cm 22x30 24x36 28x42
Din 12.50 15.— 21.—

Raznija se same najbolja roba!

Poštarine slobodno šiljanje paketa preko 250 dinara.

Del obširne ponudbe gospodinjskih pripomočkov.

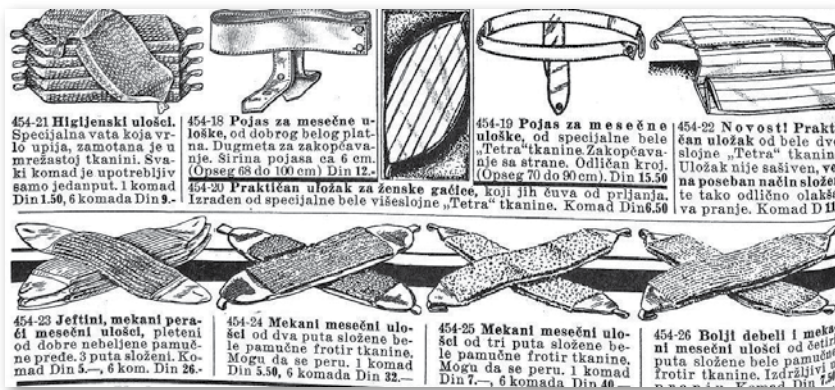
Katalog št. 47 (Pomlad/poletje 1934)

(Muzej novejše zgodovine Celje)

HIGIENA

Iz kataloške ponudbe lahko izluščimo tudi sklop izdelkov za osebno higieno, na primer mila, dišave, šampone, ličila, pribor za higieno, plenice, pralne vložke iz belega frotirja – ti se v katalogu prvič pojavijo leta 1929, šest let kasneje pa so v ponudbi tudi že higieniški vložki za enkratno uporabo.

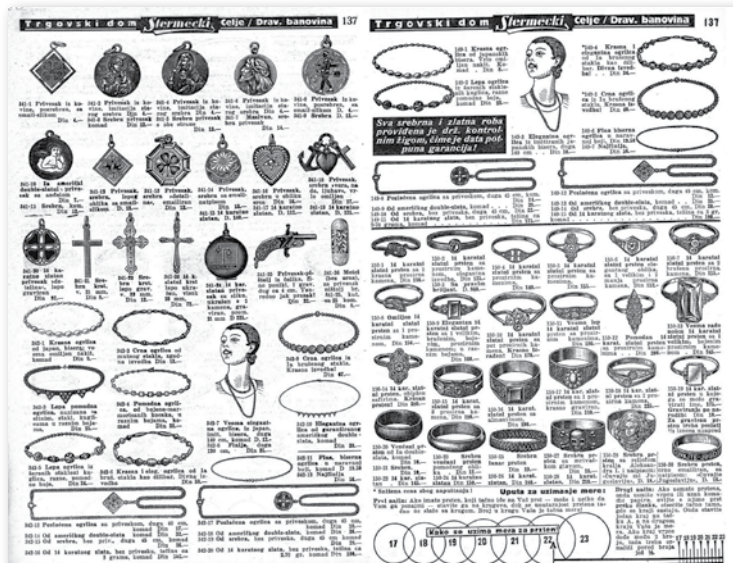

Pred drugo svetovno vojno je bila ponudba higienskih vložkov že kar izborna. Katalog št. 61 (Pomlad/poletje 1941)

(Muzej novejše zgodovine Celje)

URE, NAKIT

V katalogih sta bila na prodaj večji izbor ur (žepnih, ročnih, stenskih, budilk) in manjši izbor nakita – zlatega, srebrnega in iz alpake (zlitine bakra, cinka in niklja). V katalogu jesen/zima 1935/36 se v ponudbi pojavi srebrn, črno emajliran prstan z napisom »Čuvajte Jugoslavijo«.

Nakit za ženske, pa tudi za moške. Kataloga št. 46 (jesen/zima 1933/34) in 50 (jesen/zima 1935/36)

(Muzej novejše zgodovine Celje)

DRUGO

Med ostalimi izdelki, ki jih ne morem uvrstiti med doslej navedene kategorije, lahko izpostavimo občasne priloge (1925/26 D. Gams – razni stroji, 1926/27 barve Brauns, 1928 kolesa in motorji Peugeot), cigaretni in kadilski pribor, pisemski in pisarniški papir, pisala, štipalnice in razna zdravila (npr. kapljice proti kurjim očesom, proti bolečinam v želodcu, smrekove esence, emulzije za masažo, inhalatorje).

Omenimo lahko še nekaj šaljivih prodajnih artiklov: npr. magično dozo za cigarete (ko te nekdo zaprosi za cigareto, mu pokažeš prazno dozo, čeprav je v resnici polna), steklene bombice (polnjene s tekočino, ki pri razlitju širi neznosen smrad), prašek za srbenje, prašek za kihanje, žepnega lajajočega psička (njegov lajež se menda ni ločil od pravega), miki miška (nosi se v gumbnici; tistega, ki jo potipa, poškropi z vodo), škatlico s klovnom (ko si jo odprl, se je iz nje dvignil klovn s cvilečim glasom), žepni nož v obliki revolverja, etui za cigarete v obliki browninga (ko odpremo pokrov pištole, se pokažejo cigarete).

118 TRGOVSKI DOM STERMECKI — CELJE, DRAVSKA BANOVINA

210-31 »Lukava tehnika«. Izbor 6 najlepših i interesantnih stipljivih igara. Sa nupitkom! K...ja veličina 12X14 cm . . . . Din 24—

210-32 Etui za cigarete, u obliku browninga; kad odapnemo, odigne se poklopac i prikažu se cigarete . . . Din 12—

Trgovci! Tražite engro-cenik!

210-33 Magična doza za cigarete; ako te netko moli za cigaretu, pokažeš mu praznu dozu, dapače je ista natrana sa cigaretama . . . . Din 10—

210-34 Kutija žigica za plašenje; kad je podignemo, izdima nam ruku poput elektriciteta . . . Din 11—

210-35 Prebačena botica sa mastilom, prvovrsna šala, Din 6—

210-36 Strecajući prsten, sa lepim kamenom. Zgodna šala! . . . . Din 12—

Čitajte uvete otpremanja na ovoju!

210-37 Čudotvoran vez; ako ga metnemo nekome na ruku, ne može se više osloboditi sopstvenom snagom Din 1—

210-38 Žive fotografije, koje promenjivaju lice, veličina 6X7½ cm. Vrlo zabavno. Komad . . . . Din 2—

210-39 Staklene bombe, punjene tekućinom, koja širi kod bacanja neznosan smrad, 3 komada u kutiji . . . . Din 2-60

210-40 Iste, punjene sa parfumom, koji širi ugodan miris, kutija

210-41 Svrbeći prašak, kutija promer 2½ cm . . . . Din 1—

Cene niske!

210-42 Prašak za kihanje, u kartonskim kutijama za štrcanje, promer kutije 4 cm Din 2—

210-43 Elektr. igla za kravatu, u raznim oblicima, sveti pomoću elektr. žarulje u vezi sa oblič. baterijom, koja se stavi u džep . Din 10—

210-44 Električna ruža za na kaput, iz vešt. materijala, poput prave ruže, sveti kao broj 210-43 Din 14—

Izdelki za zabavo. Katalog št. 42 (Jesen/zima 1931/32)

(Muzej novejše zgodovine Celje)

SKLEP

V primeru prodajnih katalogov celjske trgovine Stermecki je najpomembneje, da so imeli ljudje možnost (v miru) izbirati. Teorija racionalne izbire predpostavlja, da ljudje razmislijo, preden delujejo (v tem primeru kupujejo), in da bodo vselej poskušali kar najbolj povečati koristi in kar najbolj zmanjšati stroške v vsaki situaciji. Ljudje torej glede na okoliščine in ustrezne informacije izberejo možnost, ki jim bo najbolj v prid.²³⁷

---

237 Salecl, *Izbira*, str. 12.

Dunja Dobaja

**UČILA IN UČNI
PRIPOMOČKI V
LJUBLJANSKIH
JAVNIH LJUDSKIH IN
MEŠČANSKIH ŠOLAH
V OBDOBJU MED
OBEMA VOJNAMA***

UVOD

S sprejetjem Zakona o narodnih šolah²³⁸ z dne 5. decembra 1929 je bilo v vsej jugoslovanski državi in tako tudi v Dravski banovini osnovno šolstvo na novo pravno urejeno. Državni ljudskošolski zakon iz leta 1869 je bil razveljavljen.

---

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

238 *Uradni list KBUDB*, 28. 1. 1930.

Zakon iz leta 1929 je ločil dva tipa elementarnih šol, in sicer občo ljudsko šolo in meščansko šolo. Ljudska je imela pet razredov. Po končanem petem razredu so učenci nadaljevali obvezno osemletno šolanje v meščanski šoli, po kateri je obstajala možnost nadaljnega izobraževanja na strokovnih šolah, medtem ko prestop na gimnazijo ter druge višje srednje šole ni bil mogoč.²³⁹ Deželni šolski sveti so bili pred razpadom habsburške monarhije predvsem zagovorniki avstrijsko-nemške nacionalne šolske politike, ki je imela odklonilen odnos do slovenskih nacionalnih zahtev, tako tudi do širjenja šolske mreže na Slovenskem. Bistvo boja za slovensko šolstvo je bilo predvsem v uveljavljanju slovenščine kot učnega jezika.²⁴⁰

Nove oblasti so po letu 1918 uvedle v šole slovenski učni jezik, nemško govorečim šolarjem pa zagotovile manjšinske oddelke. V Ljubljani so iz obeh ukinjenih nemških osnovnih šol oblikovali nemško manjšinsko šolo, ki je imela svoje prostore v Waldherrjevi hiši na Beethovnovi ulici. Učni jezik je bila nemščina, slovenščina pa obvezen učni predmet. Leta 1918 je imela še osem oddelkov, nato pa se je število učencev postopoma manjšalo. V šolskem letu 1935/36 so jo zaprli, ker se je vanjo vpisalo le 17 učencev, kar je bilo pod zakonskim minimumom 30 učencev, ki je bil potreben za obstoj manjšinskega oddelka. Po ukinitvi nemške dekliške osnovne šole je bila leta 1918 ustanovljena III. mestna dekliška osnovna šola, ki se je leta 1924 združila z dekliško osnovno šolo na liceju v II. dekliško osnovno šolo.²⁴¹

Od nastanka nove jugoslovanske države je torej minilo več kot desetletje, preden so na novo pravno uredili osnovno šolstvo. Zakon o narodnih šolah je razlikoval osnovne šole in višje ljudske šole. Osnovna šola je obsegala prve štiri, višja ljudska šola pa naslednje štiri razrede. Osemletno šolanje je bilo obvezno. Med ljudske šole so sodile tudi šole za otroke s posebnimi potrebami.²⁴²

O osnovnih šolah in višjih ljudskih šolah je zakon govoril kot o ljudskih šolah (srbohrvaško: *narodne škole*).²⁴³ Od leta 1929 je namreč termin narodna šola v Kraljevini Jugoslaviji in tako tudi na Slovenskem nadomestil termin ljudske šole kot odraz jugoslovanskega unitarizma.²⁴⁴ Slovenski izraz *ljudska šola* je bolj ustrejal srbohrvaškemu izrazu *narodna škola* kot *narodna šola*.²⁴⁵

Meščanske šole je obravnaval poseben Zakon o meščanskih šolah z dne 5. decembra 1931. Po njem so imele veljavo kot nižje srednje šole. Imele so tri

239 Okoliš, Šolstvo na Slovenskem, str. 67.

240 Prav tam, str. 70.

241 Vovko, O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani, str. 156.

242 Sagadin, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva, str. 158.

243 Prav tam.

244 Okoliš, Šolstvo na Slovenskem od 1918 do 1945, str. 97.

245 Sagadin, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva, str. 158.

smeri, in sicer obrtno, trgovsko in kmetijsko.²⁴⁶ Značilnost ljubljanskega šolstva v obdobju med obema vojnama je bilo veliko število na novo odprtih meščanskih šol, za katere so v Zgornji Šiški, na Viču in v Mostah zgradili tudi nova šolska poslopja. Prvo državno deško meščansko šolo so v Ljubljani odprli leta 1919. Svoje prostore je imela v šoli na Prulah.²⁴⁷

Zasebne šole so bile po letu 1918 ukinjene, razen tiste, ki so jih vodili redovi, tako na primer zasebna deška šola v Marijanišču, zasebna dekliška šola Lichtenthurn, zasebna dekliška uršulinska šola, zasebna uršulinska vadnica in zasebna šola na Rakovniku.²⁴⁸

Do združitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 so ljudske šole glede osebnih izdatkov za učno osebje vzdrževale dežele, za stvarne izdatke pa so skrbele občine. Po združitvi so postali ljudskošolski učitelji, ki so bili v času monarhije deželni uradniki, državni uradniki. Vzdrževanje stvarnih šolskih potrebščin ljudskih šol in zagotovitev potrebnih prostorov je še naprej ostala pristojnost občine. Zakon o narodnih šolah iz leta 1929 je določil, da ljudske šole še naprej vzdržujejo upravne občine po šolskih občinah, katerih predstavniki so krajevni šolski odbori.²⁴⁹

Po Zakonu o meščanskih šolah iz leta 1931 so bile za stvarne šolske potrebščine zadolžene občine glede na razmerje učencev iz posameznih občin, ki so obiskovali meščanske šole. Dravska banovina je revnim občinam nudila pomoč.

PROSTOR

Predpogoj za izvajanje pouka je primeren šolski prostor. Po prvi svetovni vojni so se javne ljudske in meščanske šole v Ljubljani soočale s prostorskim problemom. Prebivalstvo Ljubljane se je v obdobju od leta 1910 do 1920 povečalo za približno 14 odstotkov, število šoloobveznih otrok pa za približno 34 odstotkov.²⁵⁰ S številom šoloobveznih otrok pa niso sorazmerno rastle tudi šolska poslopja. Od 1910 do 1920 je bilo zgrajeno le eno šolsko poslopje, to je šola na Prulah.²⁵¹ K prostorski stiski ljubljanskih šol pa naj bi prispevalo tudi dejstvo, da se je v srezu Ljubljana okolica, zlasti pa v najbližji okolici mesta, vsako leto veliko število otrok iz okoliških šol prešolalo v mestne šole, ker so imeli starši službo v mestu in so peljali otroke v šolo na poti v službo, ker so se družine preselile iz okolice mesta v center ali pa ker so starši menili, da so mestne šole prestižnejše

246 Prav tam; Turk, Šolstvo, str. 182.

247 Vovko, O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani, str. 157.

248 Prav tam.

249 Turk, Šolstvo, str. 178.

250 SI_ZAL/LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1830, Nadzornikovo poročilo, 24. 6. 1921.

251 Prav tam.

kot okoliške. Da bi razbremenili mestne šole in dosegli ravnovesje med številom otrok, številom razredov ter številom učiteljev tudi v okoliških šolah, je vršilec dolžnosti prosvetnega inšpektorja v letu 1927 odredil, da mora vsak šoloobvezen otrok obiskovati svojo matično šolo.²⁵²

Okrajni šolski nadzornik Maks Hočevar je v svojem poročilu iz junija 1924 navedel podatek, da je v Ljubljani za trinajst javnih osnovnih šol in štiri javne meščanske šole na voljo le sedem šolskih poslopij.²⁵³ To je pomenilo, da sta bili večinoma v istih prostorih dve ali več ljudskih šol oziroma so bile meščanske šole nastanjene v istih prostorih kot ljudske šole. Poglejmo primer. Dne 23. septembra 1919 je z delom pričela I. deška meščanska šola. Svoje prostore je imela v šolskem poslopiju IV. deške ljudske šole na Prulah.²⁵⁴

Vsem meščanskim šolam v Ljubljani je primanjkovalo potrebnih kabinetov, risalnih dvoran in fizikalnih kabinetov. Na voljo so imele v glavnem le učne sobe.²⁵⁵ Postopoma so se začele nad utesnjenostjo zaradi gostovanja meščanskih šol pritoževati tudi posamezne ljudske šole. Zato je na primer vršilec dolžnosti prosvetnega inšpektorja na podlagi sklepa lokalnih učiteljskih konferenc I. dekliške in IV. deške ljudske šole v Ljubljani odredil, da I. dekliška meščanska šola in I. deška meščanska šola vrneta po eno učno sobo omenjenima šolama.²⁵⁶ Svojo odločitev je utemeljeval s tem, da osnovna šola nudi otrokom primarno izobrazbo, zato pouk ne sme biti oviran zaradi gostovanja druge šole v istih prostorih. I. deška meščanska šola se je odredbi uprla. Ravnateljstvo je jasno povedalo, da zaradi števila svojih učencev ne more odstopiti niti ene učne sobe IV. deški ljudski šoli. Za 371 učencev I. deške meščanske šole bi bilo potrebnih najmanj deset učilnic, šola pa je razpolagala le z devetimi.²⁵⁷

Druge meščanske šole na nekdanjem Kranjskem so imele za silo primerne prostore, a je bilo treba v bližnji prihodnosti razmišljati o novih. V najslabši situaciji je bila meščanska šola v Ribnici, katere obstoj je bil zaradi pomanjkanja prostora ogrožen.²⁵⁸ Prva leta po prvi svetovni vojni namreč ni bilo moč pričakovati gradnje novih šolskih poslopij zaradi splošno neurejenih gospodarskih in upravnih razmer, kar pa seveda ne pomeni, da so bile prezidave in obnove šolskih poslopij zaustavljene. Potekala so tekoča obnovitvena dela.

252 SI_ZAL/LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1812, Prešolanje šoloobvezne mladine, 30. 7. 1927.

253 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo pri okrajni učiteljski konferenci v Ljubljani dne 10. 6. 1924.

254 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1513, Ravnateljstvo prve deške meščanske šole v Ljubljani, 29. 11. 1920.

255 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo pri okrajni učiteljski konferenci v Ljubljani dne 16. 6. 1923.

256 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1821, Izpisek iz lokalnih učiteljskih konferenc na I. dekliški in IV. deški osnovni šoli v Ljubljani; pomanjkanje prostorov, 5. 9. 1927.

257 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1821, Učne sobe na I. deški meščanski šoli, 6. 9. 1927.

258 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1830, Nadzornikovo poročilo, 24. 6. 1921.

Novi ljubljanski občinski odbor pa je bil naklonjen tudi vprašanju gradnje novih šolskih poslopij, tako da so vodstva šol upala na začetek gradnje vsaj ene nove šolske stavbe. Tedanji načelnik šolskega odseka v občinskem svetu, ravnatelj meščanske šole na Grabnu v Ljubljani Janko Jeglič, si je prizadeval, da bi gradnjo novih šol ponovno vključili na dnevni red.²⁵⁹ V občinskem svetu je bilo soglasno sklenjeno, da se zgradita dve novi, kombinirani šolski poslopji za ljudske in meščanske šole, in sicer eno na tedanji Karl Kotnikovi ulici in drugo na tedanji Tomanovi ulici. V ta namen je mestna občina že marca 1922 pri pokrajinski upravi za Slovenijo zaprosila za dovoljenje, da bi najela investicijsko posojilo. Prošnja je bila zavrnjena. Veliki župan ljubljanske oblasti je zavrnitev utemeljeval z neugodnimi finančnimi in gospodarskimi razmerami mestne občine. Po njegovem prepričanju gradnja tovrstnih dragih zgradb ni bila nujno potrebna in se je lahko odložila.²⁶⁰

V obdobju od 1925 do 1931 se je zaradi postopne ureditve gospodarskih razmer pričelo zidati v čedalje večjem obsegu.²⁶¹ Tako je na primer IV. deška ljudska šola na Prulah dobila dva nova prizidka.²⁶² I. deška ljudska šola Ledina je v šolskem letu 1927/28 dobila novo streho in fasado.²⁶³ Leta 1929 so zgradili tudi novo poslopje II. mešane meščanske šole v Zgornji Šiški.²⁶⁴ Gospodarska kriza je ta proces ponovno zaustavila in več možnosti za gradnjo novih šolskih poslopij in popravilo obstoječih je prineslo šele postopno izboljševanje gospodarskega položaja v drugi polovici tridesetih let. Ljubljanska mestna občina je tako v letu 1936 dogradila novo ljudsko šolo za Bežigradom. V isti zgradbi je bila sicer tudi meščanska šola, a je bilo po dograditvi dovolj prostora za obe. Pri ureditvi šole se je mestna občina prvič odločila, da bo k sodelovanju povabila akademske slikarje, ki so poslikali notranjost. Fran Tratnik je tako naslikal dve oljni sliki v telovadnici. S tovrstnim sodelovanjem je vodstvo šole želelo pri učencih vzbuditi smisel za likovno umetnost. Šola je imela tudi vrt in igrišče. Njeno vodstvo se je namreč odločilo, da bo šolsko zemljišče uredilo tako, da bo služilo praktičnemu pouku.²⁶⁵

V letu 1938 je občina pričela z gradnjo novega poslopja za meščansko šolo na Viču, kjer so bile razmere še posebej pereče. Ljudska in meščanska šola sta bili namreč nastanjeni v isti zgradbi. Obe šoli sta imeli zaradi prostorske stiske pouk dopoldan in popoldan, kar pomeni, da so bile vse učilnice nepretrgoma

259 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo pri okrajni učiteljski konferenci v Ljubljani dne 16. 6. 1923.

260 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1831, Nadzornikovo poročilo, 10. 6. 1924.

261 Turk, Šolstvo, str. 180.

262 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 64, a. e. 1685, Situacija m. ljudske šole na Prulah, 25. 2. 1926.

263 SI_ZAL_LJU/0025, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1927/28.

264 Vovko, O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani, str. 157.

265 *Pet let dela za Ljubljano*, str. 171–172.

zasedene od 8. ure zjutraj do 18. ure popoldan. Meščanska šola se je v novo zgradbo preselila leta 1939, dotedanje skupno poslopje pa je v celoti ostalo na voljo ljudski šoli.²⁶⁶

Ljubljanska mestna občina se je stroškom za gradnjo novih šolskih poslopij želela izogniti tudi s preselitvami. II. dekliška ljudska šola v Mladiki se je v šolskem letu 1939/40 preselila v licejsko poslopje in tako pridobila svetle učilnice ter potrebne kabinete. Občina je v licejsko poslopje nameravala preseliti tudi III. deško ljudsko šolo na Vrtači.²⁶⁷ Zavedala se je pomena vrtov in igrišč, zato je sprejela sklep, da je treba pri vsaki šoli urediti šolski vrt in igrišče. Šolski odsek je sporazumno z odsekom za telesno vzgojo in mestnim gradbenim uradom izdelal načrt za ureditev vrtov in igrišč pri vseh mestnih šolah. Mestna občina je ta sklep izvajala v skladu s proračunskimi zmožnostmi. Pri šoli na Prulah je tako v šolskem letu 1938/39 uredila šolske vrtove, šolsko dvorišče in sodoben prostor za telovadbo. Podobne ureditve je bila v šolskem letu 1939/40 deležna tudi ljudska šola na Ledini.²⁶⁸

ODSTRANJEVANJE UČIL IN UČNIH PRIPOMOČKOV STARE DOBE IN PRIDOBIVANJE NOVIH

Poverjeništvu za uk in bogočastje v Ljubljani je 29. novembra 1920 prvič, 28. decembra 1920 pa ponovno²⁶⁹ izdalo zahtevo, da se iz šolskih knjig odstranijo vse vsebine, ki niso v domoljubnem duhu, oziroma vse vsebine, ki so v duhu nekdanje habsburške monarhije. Na podlagi te zahteve je Višji šolski svet »najstrožje zaukazal«²⁷⁰ ravnateljstvom vseh šol v Sloveniji in mestnim šolskim svetom, da se iz šolskih knjig odstrani ali iztrga vse vsebine, ki »kvarno vplivajo na sedanje patriotsko čustvovanje in mišljenje naše mladine«, ter podobe zadnjih dveh avstrijskih vladarjev.²⁷⁰ Ravnateljstva šol so morala do 22. januarja 1921 mestnim šolskim svetom poročati o izpolnitvi te zahteve. Odstranitev vsega, kar je spominjalo na pretekle čase, je zajemalo tudi napise, spominske plošče, kipe in drugi šolski inventar. Vodstva šol so zahtevo izvajala zelo temeljito. Ravnateljstvo III. deške ljudske šole v Ljubljani je tako na primer poročalo mestnemu šolskemu svetu, da so odstranili vse slike habsburških vladarjev in njihovih družinskih članov, vključno s cesarico Marijo Terezijo. Iz učiteljske knjižnice je šola odstranila naslednje knjige: *Cesar Franc Jožef I.*, *Kaiser Karl I.*, *67 Jahre auf dem*

²⁶⁶ Prav tam, str. 172.

²⁶⁷ Prav tam.

²⁶⁸ Prav tam, str. 172–173.

²⁶⁹ SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Vodstvo mestne štirirazrednice na Barju, 11. 1. 1921.

²⁷⁰ SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Ljudskošolske knjige, ureditev v patriotskem smislu, 5. 1. 1921.

Throne Habsburgs, Slava cesarju Francu Jožefu I., Die Habsburger in Krain. Novo je nadomestilo staro tudi tako, da je šola sedem nekdanjih podob cesarja Franca Jožefa I. prelepila s podobo regenta Aleksandra.²⁷¹

Šišenska deška ljudska šola je izvedla odstranitev premičnin, inventarja, zbirk, učil in drugih predmetov, ki so spominjali na Habsburžane, že v šolskem letu 1919/20. Slike avstrijskih junakov in državnikov ter veliko sliko *Tu Austria felix nube!* so shranili v poseben predal, da bo »morda v poznejših časih služila kot učilo« meščanskima šolama, ki sta se nahajali v isti stavbi. Iz šolske knjižnice je ta šola odstranila vse knjige, pisane v habsburškem duhu. Iz otroških revij, kot sta *Zvonček* in *Vrtec*, ter drugih knjig pa so iztrgali sestavke in slike, ki so se nanašali na Habsburžane.²⁷² Zaradi pomanjkanja učil in učnih pripomočkov v prvih letih po nastanku nove jugoslovanske države so se namreč v veliki meri posluževali celo trganja motečih vsebin in prekrivanja le-teh z lepljenjem. Tako so na primer na IV. deški ljudski šoli prekrili napis na zemljevidu Vojvodina Kranjska z napisom Slovenija. Napisi na šoli, ki so povelečevali cesarja in njegovo rodbino, so bili prebarvani. Ravnatelj štirirazrednice na Barju je prepleskanje napisa, ki omenja cesarja Franca Jožefa, določil med visoko prioritete naloge. Na šoli je bilo treba popraviti tudi napis »Naj ljubezen ti ne mine do cesarja, domovine«.²⁷³

Mrzličnemu odstranjevanju učil, učnih pripomočkov in drugega šolskega inventarja stare dobe je sledilo pridobivanje novih šolskih pripomočkov za učitelje in učence, ki pa je bilo sprva zaradi pomanjkanja finančnih sredstev oteženo. Vodstva šol so apelirala na mestni šolski svet, naj mestna občina poviša prispevke za nakup šolskih potrebščin. Glede na poročilo šolskega nadzornika Maksa Hočevarja iz junija 1921 so bile v najslabši situaciji novoustanovljene meščanske šole, ki so bile z učili zelo slabo preskrbljene. Večinoma so jim učila prepustile ljudske šole, a ta niso zadostovala za potrebe meščanskih. S tem je trpela tudi kakovost pouka. Nenehne prošnje vodstev posameznih šol za dvig prispevkov za nakup učil, učnih pripomočkov in šolskega inventarja je imel šolski nadzornik Hočevar za upravičene. Mestno občino je pozval k temu, da času in draginji primerno zviša prispevke za vse ljudske in meščanske šole, meščanskim šolam pa nameni še izredne podpore za izpopolnitev notranje opreme in nabavo učil. Mestna občina je obseg svojega prispevka za šole utemeljevala s finančnimi okviri, ki so ji bili na voljo. Okrajni šolski nadzornik je zato občini predlagal nov vir dohodkov glede na konstantno povečevanje izdatkov za šole. V primerjavi s situacijo pred vojno naj bi cene šolskih potrebščin, po njegovih izračunih, poskočile za 2000 do 3000 odstotkov. Za primerjavo je navedel podatke o

271 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Vodstvo III. mestne deške ljudske šole v Ljubljani, 10. 12. 1920.

272 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Šišenska 5. razredna deška ljudska šola v Ljubljani, 14. 12. 1920.

273 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Vodstvo mestne štirirazrednice na Barju, 11. 1. 1921.

povišanju rednih prispevkov za stvarne šolske potrebščine in ugotavljal, da so se ti od leta 1914 povišali le za štirikrat, torej za približno 400 odstotkov.²⁷⁴

Kako je v praksi izgledala prošnja šole za povišanje prispevkov mestne občine za stvarne šolske potrebščine, nam kaže naslednji primer. Ravnateljica I. dekliske meščanske šole v Ljubljani je v pismu pozvala mestni šolski svet, naj pri mestnem občinskem svetu doseže povišanje prispevkov za stvarne šolske potrebščine na 1000 kron, saj naj bi bilo zaradi draginje s 347 kron, ki jih je ravnateljstvo prejelo za šolsko leto 1919/20, nemogoče kupiti nujne šolske potrebščine. Svoje pismo je zaključila s sledečimi besedami: »Papir, uradni pečat, šolsko perilo, kreda, peresa in razna popravila na šoli stanejo mnogo, mnogo denarja. Metle so stale 82 kron.«

²⁷⁵ Mestni magistrat je prošnjo zavrnil z utemeljitvijo, da imajo vsa ostala šolska vodstva dovolj kritja v svojih prejetih prispevkih, ki naj bi bili s 16. septembrom 1919²⁷⁶ povišani za 100 odstotkov. Vodstvu šole je svetoval, naj primanjkljaj pokrije s pribitki pri drugih prispevkih.²⁷⁷

Okrajni šolski nadzornik Hočevar je bil kritičen tudi do prenizko odmerjenih sredstev, ki so jih šole dobivale za nabavo učil za revne učence. Leta 1914 so stroški za šolske potrebščine in knjige za I. razred na primer znašali približno 4 krome na leto, v letu 1921 pa približno 179,90 kron.²⁷⁸ Prispevki za nabavo šolskih potrebščin za revne učence so bili po prvi svetovni vojni povečani le za 100 odstotkov, medtem ko so se cene šolskih potrebščin zvišale za 2000 do 3000 odstotkov. To pomeni, da je bilo brezplačnih šolskih potrebščin deležnih le malo otrok.²⁷⁹

Pregled arhivskih dokumentov je pokazal, da so šole, kolikor je bilo le mogoče, poskrbele, da so revni učenci dobili potrebne šolske potrebščine. Ravnateljstva šol so mestnemu šolskemu svetu predlagala število tako imenovanih »listkov iz založnih knjig za ubožne učence«. To so bili neke vrste kuponi, na podlagi katerih so šole prejele določeno število brezplačnih izvodov šolskih knjig za revne učence. Ravnateljstvo III. deške ljudske šole v Ljubljani je za šolsko leto 1919/20 poslalo mestnemu šolskemu svetu 60 kuponov, na podlagi katerih je šola prejela štiri knjige za revne učence. Za vsak brezplačen izvod so dali 15 kuponov. Šola je tako brezplačno prejela sledeče knjige: *Abecednik* Franca Gabrška in Antona Razingerja, *Berilo za občne ljudske šole, II. del* Franca Gabrška in Antona Razingerja, *Drugo berilo in slovnica za občne ljudske šole* Maksa Josina in Engelberta Gangla ter *Tretje berilo za štiri in večrazredne občne ljudske šole* Maksa Josina in Engelberta Gangla.²⁸⁰

274 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 102, a. e. 1830, Nadzornikovo poročilo, 16. 6. 1921.

275 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1505, Slavnemu mestnemu šolskemu svetu, 23. 4. 1920.

276 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1505, Mestnemu šolskemu svetu (pismo župana), 24. 9. 1919.

277 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1505, Mestnemu šolskemu svetu (županov namestnik), 6. 5. 1920.

278 Prav tam.

279 Prav tam.

280 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 59, a. e. 1487, Ubožne knjige, Vodstvo III. mestne deške ljudske šole v Ljubljani, 23. 12. 1919.

Razmerje med številom kuponov in brezplačnimi izvodi knjig iz vira ni razvidno, je pa očitno, da so šole same ocenile, koliko učencev potrebuje brezplačne šolske knjige, in na podlagi te ocene so vodstva šol posredovala mestnemu šolskemu svetu število kuponov za prejem brezplačnih izvodov šolskih knjig.

Tudi v kasnejših letih je mestna občina revnim učencem pomagala pri oskrbi s šolskimi potrebščinami. Tako je na primer mestno glavarstvo z dopisom z dne 22. marca 1939 obvestilo vodstvo ljudske šole na Ledini, da so na seji socialno-političnega odbora mestnega sveta za nakup šolskih potrebščin revnim učencem odobrili 1560 dinarjev podpore.²⁸¹ Na isti šoli pa so potekale tudi tako imenovane ubožne akcije kot podpora revnim učencem. V okviru teh akcij so učitelji revnim učencem razdelili tudi toplo malico.²⁸² Bolj ko se je bližala vojna, večja je bila negotovost glede nudenja podpore revnim učencem zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. V šolskem letu 1939/40 je na vseh ljubljanskih šolah mlečni zajtrk prejemale 905 otrok. Poleg tega pa je šola tik pred okupacijo Slovenije namenila 3000 dinarjev za nakup šolskih potrebščin in obleke za siromašne učence.²⁸³ Naraščajoča draginja je bila vzrok za to, da mnogi starši svojim otrokom niso mogli kupiti potrebnih učnih pripomočkov. Omenimo še, da je v kriznih časih obstajala še ena oblika pomoči revnim učencem. Izredno nadarjene, a revne učence je šola namreč lahko predlagala za banovinske podpirance,²⁸⁴ kar pomeni, da je njihovo šolanje financirala banovina.

O nakupu učil so ravnateljstva poročala mestnemu šolskemu svetu. Sprememb je bil deležen predvsem pouk zemljepisa in zgodovine, ki je bil do leta 1926 v učnih načrtih obravnavan kot en predmet.²⁸⁵ Zaradi velikih političnih sprememb po prvi svetovni vojni in nastanka novih držav so bili v šolah potrebni novi zemljevidi. Ravnateljica II. meščanske deklinške šole v Ljubljani Albina Golob je v začetku julija 1921 mestnemu šolskemu svetu poročala o nakupu naslednjih učil: zemljevid kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, zemljevid Evrope po prvi svetovni vojni, zgodovinski zemljevid tridesetletne vojne, zgodovinski zemljevid obdobja Napoleona in zemljevid Češkoslovaške.²⁸⁶

Na podlagi zemljevidov metodika zemljepisnega pouka Franca Orožna in geografa Simona Rutarja je zemljevid Slovenije pripravil dr. Karl Capuder, založil pa ga je Erwin Hölzl na Dunaju.²⁸⁷ Društvo slovenskih profesorjev je izdalo zemljevid Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), ki ga je pripravil inž. Viktor Novak, natisnila pa tiskarna Jožefa Blaznika v Ljubljani. V šolah so

281 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1938/39.

282 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1940/41.

283 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1941/42.

284 Gl. npr. SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1940/41.

285 Čopič, Zemljepis v obvezni osnovni šoli, str. 549.

286 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1581, Prirastek učil, 4. 7. 1921.

287 Čopič, Zemljepis v obvezni osnovni šoli, str. 551.

večinoma uporabljali stenske zemljevide s hrvaškim besedilom, ki so jih pripravili geografi Artur Gavazzi, Josip Modestin, Milan Šenoa in drugi. Zemljevide so posneli po dunajskih izdajah Haardta, Rotauga in drugih. Sprva so jih tiskali na Dunaju, nato pa v Zagrebu, kjer je zemljevide zalagala knjigarna J. Kugli. Uporabljali so tudi stenski zemljevid Kraljevine SHS, ki ga je izdelal dr. Jovan Cvijić v latinici. Inž. Viktor Novak je pripravil *Zemljepisni atlas kraljevine SHS*, ki je izšel leta 1923.²⁸⁸ Največ zaslug za izdelavo zemljevidov po letu 1929 je imel dr. Valter Bohinec, ki je pripravil stenske zemljevide, kot sta Evropa 1929 in Dravska banovina 1931.²⁸⁹ Pri pouku zemljepisa so bile poleg zemljevidov pomemben učni pripomoček tudi knjige. Le-teh je bilo precej. Omenimo *Zemljepis kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev za meščanske šole* avtorja Matije Pirca, ki ga je izdala Mariborska tiskarna leta 1923, in *Obči zemljepis za višje razrede osnovnih šol* avtorjev Frančiška Drnovška in Jožefa Mešička, katerega izdajateljica je bila Učiteljska tiskarna v Ljubljani leta 1923.²⁹⁰

Temeljni predmet v narodnih in meščanskih šolah je bilo računstvo z geometrijo, ki ni doživel bistvenih sprememb, saj ni sodil v kategorijo ideološko obarvanih predmetov. Tudi učila in učni pripomočki zanj so z manjšimi spremembami ostajali podobni kot v obdobju monarhije, tako da ni bilo večjih težav pri njihovem pridobivanju. V nižjih razredih narodnih šol je bilo osnovno učilo tako imenovano rusko računalno, saj je na njem moč dobro prikazati operacije prve stopnje v obsegu do 100.²⁹¹ Učitelji so pri pouku dajali prednost individualnim učilom, saj je le-te lahko vsak otrok uporabljal med poukom. S tem so bili zaposleni vsi učenci v razredu. Primerni so bili majhni predmeti, ki jih je učenec brez težav prijel v roko (kostanj, orehi, lešniki, leseni krožci v velikosti ploščic za tombolo). Za ponazoritev ulomkov so učitelji uporabljali učilo v obliki krogle, ki se je razstavila. Za še enostavnejšo ponazoritev so uporabljali sadje ali kruh, ki so ga razrezali na polovice, tretjine in tako dalje. Za učenje geometrije so uporabljali geometrijske modele iz trdega lesa. Površino teles so ponazarjali s površinsko mrežo iz lepenke ali pločevine. Vsaka šola je morala imeti metrsko palico z označenimi centimetri in decimetri, mere za tekočino, liter v obliki kocke ter tehtnico in uteži.²⁹² Sestavni del pouka je bila tudi knjiga »računica«. V uporabi so bile »računice« profesorja Antona Črnivca, ki so bile dejansko predelane »računice« dr. Franca Močnika iz druge polovice 19. stoletja, in »računic«, ki jih je sestavil profesor Luka Lavtar.²⁹³

288 Prav tam, str. 562.

289 Prav tam.

290 Prav tam, str. 564.

291 Čopič, Pouk matematike v obvezni osnovni šoli, str. 535.

292 Prav tam, str. 536.

293 Prav tam, str. 537–538.

UČILA IN UČNI PRIPOMOČKI V PRAKSI

Poglavje ni osredotočeno zgolj na javne ljudske in meščanske šole na območju ljubljanske mestne občine, temveč je zastavljeno splošno slovensko, saj so bile metode poučevanja in uporabe učil in učnih pripomočkov enake, le da je na podeželju morda prišla do izraza še večja fleksibilnost učiteljev pri izdelavi učil, saj so imele občine različne finančne zmožnosti glede nakupa učil in učnih pripomočkov. Na podeželju je še bolj prišla do izraza tudi revščina posameznih otrok.

Nova doba je prinesla nove poglede na poučevanje in uporabo učil ter učnih pripomočkov. Cilj je bila delovna šola, ki bi učence spodbujala k aktivnemu sodelovanju pri pouku ter jih navajala na samostojnost in samoiniciativnost.²⁹⁴ V obdobju med obema vojnama so učitelji budno spremljali novosti v pedagogiki in metodiki poučevanja. Delovna šola pa je seveda tudi od učitelja zahtevala večjo fleksibilnost pri poučevanju in prestopanje ustaljenih okvirjev. Širina in iznajdljivost učiteljev sta bili toliko večji takoj po ustanovitvi nove države, saj učno gradivo še ni bilo urejeno in učni načrti še ne dokončno izoblikovani. Pripomočkov je na šolah primanjkovalo, a so posamezni učitelji svoje stanovske kolege spodbujali, naj ne tožijo, da na šoli ni učil: »Dokler imaš šolsko tablo in kreda, belo in barvno, dokler je dobiti kos papirja in svinčnik, pa kos lesa in nož, dokler imaš ti in tvoji otroci v šoli zdrave roke, ki gibljejo, da tudi rišejo, režejo, izrezujejo, žagajo, zabijajo itd., toliko časa ne toži, da na šoli ni učil!«²⁹⁵

Posamezni učitelji, zlasti na podeželju, so tako spodbujali svoje učence, da so ti sami naredili zemljevid svoje vasi. Za ponazoritev ceste so uporabili ovojni papir, za hiše pa kocke. Z barvicami so narisali vodo in hribovje.²⁹⁶ V smislu spodbujanja otrokovega samostojnega dela so nekateri učitelji svoje učence navdušili za izdelavo zemljevida Dravske banovine iz gline. Relief so pobarvali z akvarelom. Narejeni zemljevid je bil pomemben učni pripomoček pri zemljepisnem pouku, ko so obravnavali banovine. Poleg tega so učenci pri obravnavi banovin uporabljali tudi delovni zvezek, v katerega so risali, ter karto in nit iz sukanca za merjenje razdalj na karti.²⁹⁷ Nekateri učitelji so učila izdelali sami. Pri zgodovinskem in zemljepisnem pouku je v prvih letih po oblikovanju nove jugoslovanske države primanjkovalo zemljevidov. Učitelj Josip Lapajne je na primer pri zemljepisnem pouku z raznobarvnimi tuši narisal stenske zemljevide za posamezne vsebinske sklope ter jih združil v zemljevid občine po generalštabnem zemljevidu.²⁹⁸ Okrajni šolski nadzornik Maks Hočevar je ob

294 Prav tam, str. 543.

295 Zapiski iz metodike, str. 324.

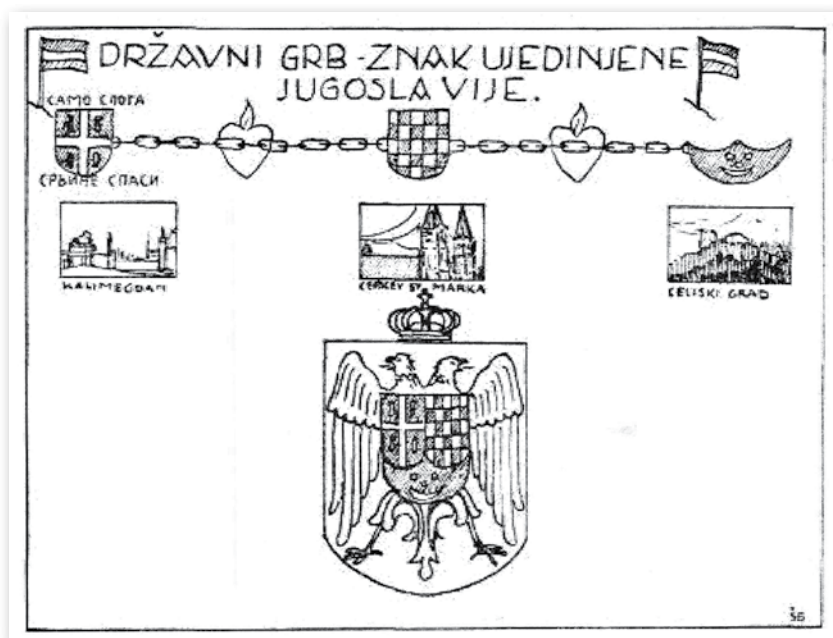
296 Čebular, Spoznavanje »zemljevida« v elementarnem razredu, str. 216–217.

297 Kodrič, »Banovine« – ročni izdelek učencev, str. 249.

298 Lapajne, Domoznanstvo, str. 316–317.

obisku V. deške ljudske šole v Ljubljani decembra 1920 pohvalil zbirko učil, zlasti za fizikalni in prirodopisni pouk, in poudaril, da je veliko učil izdelal učitelj Fran Trost. Je pa izrazil obžalovanje, da so zaradi neprimernih šolskih prostorov učila stisnjena v majhnih omarah in nepregledno razvrščena.²⁹⁹

V skladu z načeli delovne šole, ki so poudarjala, da naj učenci ne bi bili več zgolj pasivni poslušalci, so učitelji slikovna učila nadomestili z risbami učencev. Okoli 1. decembra, državnega praznika, so se pri zgodovinskem pouku pogovarjali o državnem grbu. Učitelj deške ljudske šole v Studencih pri Mariboru Štefan Blažič je opisal potek učne ure, ki je bila namenjena predstavitvi državnega grba. Medtem ko je on razlagal dele grba in njihov simbolni pomen, sta dva učenca na tablo risala državni grb. Ostali učenci so sliko prerisali v delovne zvezke. Učno uro so zaključili s petjem himen *Lepa naša domovina* in *Bože pravde*.³⁰⁰

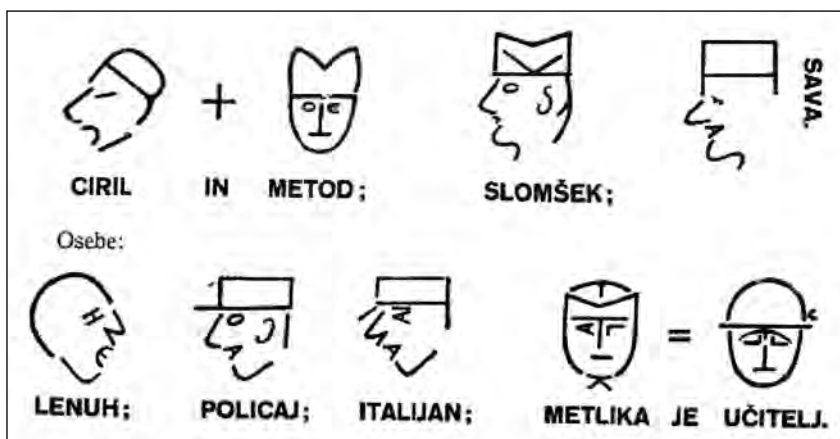
Državni grb kot učilo
(Blažič, Državni grb, str. 210)

299 SI_ZAL_LJU/0024, t. e. 61, a. e. 1582, Zapisnik inšpekcijske konference na petrazredni V. mestni deški ljudski šoli v Ljubljani, 15. 12. 1920.

300 Blažič, Državni grb, str. 209–211.

Delovna šola je velik poudarek dajala šolskim praznikom, ki so bili hkrati tudi državni prazniki. Izhajala je s stališča, da praznovanje v šoli spodbuja duhovno kulturo učencev in jih navaja k timskeemu delu. Priprava šolskih praznovanj je bilo skupno delo učencev pod vodstvom učiteljev. Na osnovni šoli Ledina so na primer za praznik »ujedinjenja« 1. decembra 1925 učenci okrasili telovadnico, kjer je potekala slovesnost z deklamacijami in petjem državne himne.³⁰¹ Podobno praznovanje so organizirali na Vidov dan meseca junija. V šolskem letu 1930/31 so na isti šoli Vidov dan praznovali v okrašeni šolski telovadnici. Po nagovoru šolskega upravitelja so sledile deklamacije učencev, med drugim *V službi domovine, Lepa naša domovina, Sokoličeve želje*.³⁰²

Nekateri učitelji so bili pri predstavitvi posameznih pomembnih mož iz zgodovine Slovanov zelo domiselni. Učitelj Anton Metlika je pri učenju črk uporabil kot učilo metodo slikanih besed.³⁰³ Na tablo je narisal slikovne podobe, ki so prikazovale pomembne može iz zgodovine Slovanov (misijonarja Cirila in Metoda, škofa Antona Martina Slomška in prvega srbskega nadškofa Savo), v slikovnih podobah pa so se skrivale posamezne črke. Učenje črk je učitelj torej povezal z narodnim osveščanjem učencev.

Metoda slikovnih besed kot učilo

(Metlika, Velika tiskana abeceda, str. 147)

301 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1925/26.

302 SI_ZAL_LJU/0225, OŠ Ledina, Ljubljana, a. e. 1, Šolsko leto 1930/31.

303 Metlika, Velika tiskana abeceda, str. 145–147. V viru ni podatka, na kateri šoli je služboval učitelj Metlika.

Učenci so učno snov s table prepisovali v zvezke. Od šolskega leta 1931/32 so morali v osnovnem šolstvu v vsej državi uporabljati monopolne zvezke, ki jih je izdelovala državna tiskarna.³⁰⁴ V praksi se ta državni odlok ni takoj upošteval tudi zato, ker so bili predpisani zvezki sprva slabi. Po letu 1934 so državne zvezke z napisom »Vježbanka za pisanje« uporabljali tudi v Sloveniji za pisanje šolskih nalog, za ostale pisne naloge pa so uporabljali zvezke različnih založnikov. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je z odobritvijo prosvetnega ministrstva zvezke za šolske naloge in učbenike dobavljala založba regionalne uprave v Ljubljani Banovinska zaloga šolskih knjig in učil.³⁰⁵

V pedagoških listih so strokovnjaki svetovali, naj prvošolčki za učenje pisanja uporabljajo blok zavojnega papirja ali pa zvezek s pisanim risalnim papirjem brez črt. Nekaj tednov po prvih pisalnih vajah naj bi učenci pisali v zvezek S1 z risalnim papirjem. Gre za navaden črtan zvezek. Razmik med črtami je meril 15 milimetrov.³⁰⁶ Na začetku drugega razreda, ko so se učenci že učili pisano pisavo, naj bi pisali v zvezek S2 s širokimi dvojnimi črtami. Razmiki med posameznimi črtami so bili 0,5 centimetra. Od konca drugega razreda so strokovnjaki priporočali pisanje v zvezek S4, ki je imel enostaven črtni sistem z razmikom 12 milimetrov.³⁰⁷ Poleg zvezkov in papirnih blokov so učenci pisali tudi na liste, ki so jih vlagali v mape.

Eno od načel novodobne, delovne šole je bilo tudi upoštevanje individualnih posebnosti otrok pri obliki pisanja v zvezke. Toga pravila, ki so temeljila na prepričanju, da morajo vsi otroci pisati lepo in enako, so se umaknila. S tem so učenci dobili večje veselje za učenje pisanja.³⁰⁸ Pisali so s peresi in svinčniki. Nalivnik so učitelji v osnovnih šolah smatrali za preobčutljivega za pisalni pouk. Poleg tega pa je bil nalivnik tudi predrag pisalni pripomoček. Za pisanje je bil primernejši v višjih razredih. Za učence prvih razredov so bila najbolj primerna širokokoničasta peresa, ki so brez trenja drsela po papirju in dajala v vseh smereh enako široko črto. Kasneje naj bi učenci uporabljali peresa, ki bi odgovarjala njihovemu načinu pisanja. Učitelj je učencu pomagal izbrati ustrezno pero. Poleg širokokoničastih peres so bila v rabi tudi peresa z ostrimi konicami.³⁰⁹ Druga pisala, ki so jih uporabljali učenci, so bili mehki svinčniki in tudi »barvni črtniki« ali plutniki oziroma palčice iz mehkega lesa, ošiljene na enem koncu.³¹⁰ Med pisalni pribor je seveda sodilo tudi črnilo.

Šolske potrebnosti so imeli učenci v šolskih torbah, skromnih nahrbtnikih ali najrevnejši na podeželju kar v cekarjih iz ličja. Nekdanji revnejši učenci iz obdobja

304 Šuštar, *Zgodbe šolskih zvezkov*, str. 32.

305 Prav tam, str. 34.

306 Matko, *Novodobna pisava v luči sodobne pedagogike in šolske higijene*, str. 275.

307 Prav tam.

308 Prav tam, str. 264.

309 Prav tam, str. 271.

310 Prav tam.

med obema vojnama pripovedujejo takole: »Nosili smo skromne nahrbtnike, v katerih smo imeli mapo, par zvezkov in slovensko čitanko, v zadnjih letih tudi srbohrvaško, ter pero in svinčnik. S seboj smo nosili malico, nekateri kruh ali suho sadje, če ni bilo kruha.«³¹¹

V obdobju med obema vojnama je šola velik poudarek dajala tudi zdravju učencev. Pedagogi so opozarjali na pomen telesne vzgoje in hkrati na pomen pravilnega sedenja v šolskih klopih brez občutka utesnitve.³¹² Slednje so poudarjali tudi proizvajalci šolskih klopi. Med njimi je bil najbolj znan podjetnik Remec, ki je imel tovarno pohištva v Duplici pri Kamniku. V tekstu iz kataloga njegovega šolskega pohištva lahko preberemo:

»Da šolska klop odgovarja zahtevam sodobnih pedagogov in higienikov, mora dijak opravljati v njej svoje šolsko delo brez občutka utesnitve. Možnost spreminjanja telesne lege naj bo tolikšna, da se hrbtenica razvija normalno in da kroži kri pravilno. Oči naj bodo v pravilni razdalji od pisalne plošče v celi šolski dobi.«³¹³

Pomemben je bil tudi material, iz katerega so bile narejene šolske klopi. Priporočali so lesene šolske klopi, saj naj bi bilo železo zaradi svoje velike toplotne prevodnosti škodljivo za zdravje učencev. Železne klopi pa naj bi bile tudi manj trpežne, saj se lak hitro odrgne. Masiven les je bil tako najpogosteje uporabljeni material za izdelavo šolskega pohištva.³¹⁴

Sodobniki so poudarjali tudi pomen telesne vzgoje v šolah, njeno izvajanje pa je večkrat ovirala prostorska stiska, saj posamezne šole sploh niso imele svojih telovadnic. Učitelji so bili kritični nad pomanjkanjem telovadnih orodij. Glede na vire pa so obstoječe šolske telovadnice povečini razpolagale z osnovnimi telovadnimi orodji (drog, bradlja, konj, gred), ki so učencem omogočala kakovostno izvajanje športne vzgoje.

ZAKLJUČEK

Učila in učni pripomočki kot temelj za uspešno izvajanje pouka so bili po koncu prve svetovne vojne vpeti v spremembe, ki sta jih narekovala razpad avstro-ogrske monarhije in nastanek nove jugoslovanske države. Slike habsburških vladarjev, zlasti zadnjih dveh, šolske knjige, pisane v duhu monarhije, in avstro-ogrski zemljevidi so se morali zelo hitro umakniti novim učilom in učnim

311 Dobovšek, Raziskovanje naše preteklosti – Učila in učni pripomočki.

312 Kozinc, *Šolsko pohištvo*, str. 53.

313 Prav tam.

314 Prav tam, str. 41, 53.

pripomočkom. Odstranjevanje starega je pomenilo tudi trganje neprimernih strani iz šolskih knjig in prebarvanje napisov, ki so poveličevali monarhijo. Glede učil in učnih pripomočkov je največje spremembe doživel pouk zemljepisa in zgodovine. Šole so se po prvi svetovni vojni soočale s pomanjkanjem učil in učnih pripomočkov, ker so bila finančna sredstva omejena. Pri njihovi izdelavi je prišla do izraza iznajdljivost posameznih učiteljev. V duhu delovne šole učenci niso bili več zgolj pasivni poslušalci, ampak aktivni udeleženci pouka, ki so pod vodstvom učitelja tudi izdelovali učila in učne pripomočke. S tem so razvijali svojo kreativnost. Nekatere šole so imele šolski vrt, ki je služil kot učilo in je učence vzpodbujal k ljubezni do narave in fizični aktivnosti. Kljub prehodu v nove razmere po prvi svetovni vojni in pomanjkanju šolskih prostorov ter učil in učnih pripomočkov si je oblast na nivoju mesta Ljubljana in širše v Sloveniji prizadevala za čimbolj kakovostno izvajanje pouka. Največ zaslug za to pa je imela iznajdljivost učiteljev pri poučevanju.

Jerneja Ferlež

AVTOMOBIL, TELEVIZOR, PRALNI STROJ

PREMIKI PROSTOROV VSAKDANJKA V ŠESTDESETIH LETIH 20. STOLETJA

Trije predmeti, ki so bili v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja vse pogosteje prisotni v vsakdanjem življenju, so pomembno vplivali na drobne, a za skupnost ne nepomembne premike v prostorih vsakodnevnih rutin pa tudi prostorih preživljanja druge mlade kategorije – prostega časa.

Kot so skozi čas v vsakdanje življenje vstopali vedno novi predmeti in vedno nove tehnične iznajdbe, so drugi zaradi sprememb vrednot, higienskih meril, tempa življenja in drugih prevrednotenj iz njega postopoma izginjali. Kako torej predmeti iz bivalnega okolja spreminjajo vsakdanje življenje in kako spremembe vsakdanjika vplivajo na prisotnost predmetov ter kam gredo odsluženi predmeti, ko je njihova prvotna namembnost okrnjena ali izgine?

UVOD

Predmeti sami po sebi imajo več določljivih lastnosti – narejeni so iz določenega materiala, imajo rok trajanja, fizikalne in kemijske lastnosti, imajo določen videz. Imajo tudi prvotno namembnost, način, kako delujejo, osnovno funkcionalnost. Vse te lastnosti imajo že od nastanka in so relativno predvidljive.

Vsaj na podlagi osnovne funkcionalnosti je do neke mere predviden tudi odnos med njimi in ljudmi, s katerimi bodo prišli v stik. A ta je veliko manj predvidljiv od roka trajanja, recimo. Praviloma je sicer določeno, komu ali kateri skupini ljudi je nek predmet namenjen, in glede na to je mogoče sklepati, kje, v kakšnih okoliščinah in s katerimi ljudmi bo prišel v stik, a realnost je seveda nekaj čisto drugega. Uporabnikov predmeta ali naprave bo, če je material kolikor toliko trajen, več. Več ko jih bo, daljši čas bo predmet v uporabi in bolj se bodo časi in načini življenja spreminjali. Tako je pričakovati, da bo predmet ob prvotni funkcionalnosti skozi čas z domišljijo uporabnikov in zaradi spremenjenih okoliščin sčasoma dobival vsaj nekaj, včasih pa tudi veliko sekundarnih funkcionalnosti. Manj možnosti za to je pri napravah, več pri preprostejših predmetih. Nekateri predmeti in naprave so v vsakdanje življenje sprejeti kmalu po tem, ko se pojavijo, drugi potrebujejo več let, celo desetletij, včasih kar stoletje, da se razširijo med večino prebivalstva, nekateri pa take splošne razširjenosti sploh nikoli ne dosežejo.

Kar nas v kontekstu ved, ki se stikajo v skupnem zanimanju za materialno kulturo, najbolj zanima, je ravno odnos med predmeti, rečmi, napravami in človekom. Zanima nas stik materialnega in nematerialnega. Zanimajo nas vloge predmeta v različnih okoliščinah, povezanih z ljudmi, ki so s predmetom v stiku. Zanimajo nas družbeni mehanizmi, ki vplivajo na odnos med ljudmi in predmeti. Zanima nas vpliv predmetov na življenje in delovanje človeka in obratno, zanima nas, kako bo človek nek predmet sprejel, uporabljal, spreminjal, prilagajal, kakšna čustva bo gojil do njega in kaj mu bo pomenil. En človek ali več ljudi. V eni časovni dimenziji in v različnih. V okoliščinah vsakokratne družbene realnosti.

TELEVIZOR

Ena takih naprav, ki je v drugi polovici 20. stoletja predstavljala popolno noviteto, je bil televizor. V jugoslovanskih domovih se je začel pojavljati ob koncu petdesetih let 20. stoletja. Televizija je bila hkrati nova, moderna tehnologija, nov, moderen predmet v gospodinjstvu, pa tudi nov medij za posredovanje vsebin.

Bila je hkrati proizvod in posrednik modernosti.³¹⁵ Postala pa je tudi nov element v rutinah vsakdanjika velike večine ljudi.

Kot mnogo novih tehnologij se je tudi televizijski sprejemnik najprej pojavil na javnih mestih ali v prostorih skupnosti, kjer ga je bilo mogoče gledati v skupini, šele nato je našel pot v posamična gospodinjstva in se razširil do te mere, da je postal obvezna materialna oprema sleherne dnevne sobe, podobno kot miza, kavč, zavese in preproga.

Najprej so zaživele prakse kolektivnega spremljanja televizijskega programa – recimo v TV klubih v Franciji ali v kinodvoranah v ZDA, kjer so televizijski program predvajali na večje platno in s tem omogočali spremljanje večjemu številu ljudi. Posebej zanimivi za take ogleda so bili športni, glasbeni ali politični dogodki, recimo pogrebi državnikov, kronanja in podobno. Kronanje kraljice Elizabete II. leta 1953 je prek televizijskih sprejemnikov spremljalo okrog dvajset milijonov gledalcev, hkrati pa je bil to prvi dogodek, ki ga je prenašala takrat novonastala zveza evropskih televizij – Evrovizija.³¹⁶

Začetki predvajanja eksperimentalnega programa v Jugoslaviji segajo v pozna petdeseta leta, ko so le-tega začele pripravljati ekipe v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani. Šlo je za informativni program, prenose s pomembnih dogodkov in umetniško-zabavni program. Za prvi jugoslovanski televizijski prenos velja prenos odprtja Drugega sejma tehnike (*Drugi sajam tehnike*) v Beogradu 23. avgusta 1958, že dve leti prej pa so poskusno oddajali v Zagrebu. Šele sredi šestdesetih let se je eksperimentalno predvajanje preoblikovalo v redni skupni jugoslovanski televizijski program. Ob domači produkciji so ga dopolnjevali tudi izdelki tujih televizijskih hiš.³¹⁷

Prvi televizijski sprejemniki so se na jugoslovanskem tržišču znašli leta 1956, izdelani pa so bili v Radio industriji Zagreb. Kmalu so jih proizvajali tudi EI NIŠ in Radio industrija Nikola Tesla v Beogradu, nato pa še drugi proizvajalci.³¹⁸ Na voljo so bili tudi sprejemniki tujih proizvajalcev.

Proizvodnja televizijskih sprejemnikov je bila sprva omejena, zato so bili pravi statusni simbol. Da si ga je posameznik v teh najzgodnejših letih proizvodnje sploh lahko privoščil, je moral imeti tako ustrezen družbeni status kot seveda dovolj denarja – vrednost sprejemnika naj bi sprva namreč znašala približno petnajst mesečnih plač.³¹⁹ V začetku šestdesetih let naj bi se gibala okrog sedem mesečnih plač, v sedemdesetih pa naj bi že padla na vrednost ene mesečne

---

315 Erdei, *Novi život na malom ekranu i oko njega*, str. 405.

316 Prav tam, str. 408.

317 Prav tam, str. 410, 411.

318 Prav tam, str. 415.

319 Prav tam.

plače.³²⁰ Dvig standarda in osebne potrošnje v šestdesetih, pa tudi v sedemdesetih letih 20. stoletja je omogočil množičnejše nakupe in s tem pogostejšo zastopanost televizijskih sprejemnikov v posamičnih gospodinjstvih.³²¹

Tudi pri nas so program sprva spremljali skupinsko, recimo pri sosedih, prijateljih ali sorodnikih, ki so v svojem okolju prvi kupili sprejemnik. Znani so tudi primeri skupinskih ogledov športnih dogodkov v gostinskih lokalih, recimo ogled prenosa tekme alpskega smučanja v prestižni mariborski Veliki kavarni leta 1958.

Na podeželju so skupinske ogled organizirali v združnih ali kulturnih domovih, v mestih pa v lokalih. Biti prvi lastnik televizijskega sprejemnika v svojem okolju je bil velik prestiž in stvar ponosa, pa tudi dolgega pomnjenja.³²² V šestdesetih letih se je proizvodnja sprejemnikov povečevala, cena pa nižala, zato je bilo lastnikov vse več. V prvi polovici sedemdesetih let naj bi ga imeli že v polovici vseh gospodinjstev v Jugoslaviji, medtem ko so pralni stroji tako zastopanost dosegli šele v drugi polovici sedemdesetih let.³²³

Pojavljanje prvih televizijskih sprejemnikov lucidno opisuje pisatelj Smiljan Rozman, ki v romanu *Mesto* zaobjame vse poglavitne prvine uvajanja nove tehnologije v mariborska gospodinjstva.³²⁴ Piše o prvem televizijskem sprejemniku v novem stanovanjskem bloku, o občudovanju skupnosti in o zavisti, o želji in prizadevanjih, da bi si ga posamezna gospodinjstva lahko privoščila, o skupinskem gledanju televizijskega programa sosedske skupnosti pri prvih lastnikih sprejemnika in o postavljanju anten na terasi – večja ko je antena, boljši naj bi bil sprejem. A kmalu se terasa povsem napolni, sosedsko skupnost pa pretrse daleč največja antena enega od sosedov.

Bolj od historiat in tehnikalij uvajanja televizijskih sprejemnikov in programov v gospodinjstva pa je v kontekstu tega prispevka zanimiv vpliv teh naprav na razmerja med ljudmi ter na izrabo stanovanjskega prostora in prostega časa.

Ko so se televizijski sprejemniki od konca petdesetih let, zlasti pa v šestdesetih letih 20. stoletja sprva izjemoma, nato pa vse pogosteje pojavljali v posamičnih gospodinjstvih, je imelo to nedvomno velik vpliv tako na način kot na prostor preživljanja prostega časa. Prosti čas je bil takrat še razmeroma mlada kategorija, stoletje nazaj je bil namreč preplet dela in prebivanja tako tesen, da se čas in tudi prostor preprosto nista delila na čas dela in prosti čas. Do sredine 20. stoletja se je za večino prebivalstva urbanih okolij ta delitev že uveljavila in v obeh pogledih

320 Prav tam, str. 419.

321 Rendla, Oris osebnega in družbenega standarda v Sloveniji 1946–1991, str. 342–345.

322 Erdei, Novi život na malom ekranu i oko njega, str. 415.

323 Prav tam, str. 419.

324 Rozman, *Mesto*, str. 216–312.

je imela zelo jasno mejo. Delo in izobraževanje, oba skoncentrirana pretežno na čas od zgodnjih juter do zgodnjih popoldnevov, sta puščala dovolj preostanka dneva za aktivnosti, ki bi jih lahko uvrščali v sfero zabave, sprostitve, počitka in družabnosti. Veliko teh aktivnosti je bilo vezanih na dom ali na prostor v njegovi bližini. Ritem izmenjavanja dela in prostega časa na eni strani ter prostora dela in prostora prebivanja na drugi je bil tako rekoč ustvarjen za sprejemanje novosti, kakršna je bila televizija.

Ljudje, ki so opisovali svoje vsakdanjike zgodnjih povojnih let, so se pogosto spominjali preživljanja prostega časa v okolici domače hiše. Šlo je za čas, ko so v mnogih stanovanjskih zgradbah, novih, pa tudi starejših, zaradi družbenih okoliščin sosedje postali ljudje, ki se prej niso poznali – mnogi so bili priseljenci iz predmestij ali s podeželja. Zlasti pred množičnim zasebnim lastništvom osebnih avtomobilov je bilo preživljanje prostega časa na dvoriščih mestnih hiš pogosta praksa. Prvotno so meščane na dvorišča vezale s hišno produkcijo povezane dejavnosti, a te so bile sredi 20. stoletja večinoma že preteklost. Prostori za hišo, izpraznjeni te prvotne namembnosti, pa so še vedno ostajali pomembni za opravljanje nekaterih z gospodinjstvom povezanih rutin – pranja in sušenja perila, shranjevanja kuriva, odlaganja smeti in pepela, stepanja preprog, ponekod tudi gojenja vrtnin ali okrasnih rastlin. Dvorišča pa so v tem obdobju postala tudi pomembni prostori preživljanja prostega časa, druženja sosedske skupnosti, zlasti otrok, a tudi odraslih. Otroška igra, klepeti ob kavi, kartanje, družno uživanje hrane, peka kostanja in drugih jedi, posedanje v senci, varovanje manjših otrok so od časov, ko je dvorišče izgubilo produkcijski značaj, postali relativno pogosta praksa s hišo povezane skupnosti.³²⁵

Sčasoma pa je začel usihati tudi ta drugotni pomen prostora za hišo. Temu je botrovalo več dejavnikov, posledica pa je bila zrahljana povezanost hišne skupnosti. Ne le pojav televizorja, temveč tudi pojav avtomobila in pralnega stoja so bili pomembni dejavniki umika ljudi iz dvorišč v stanovanja.

Spremljanje dogajanja na novih privlačnih ekranih je pritegnilo veliko pozornosti vseh generacij. Vnaprej znan in zato kmalu sprejet v rutino je bil dnevni in tedenski čas, ko so program spremljali otroci, po koncu za otroke zanimivih vsebin je nastala rutina preloma, ko so otroci prenehali spremljati program in se pripravljali na spanje. Znan in vse bolj rutiniran je postajal tudi čas, ko so program redno spremljali odrasli, saj je začetek osrednjih informativnih oddaj zasedel točno določen večerni čas.³²⁶ Spremljanje zabavnih in političnih vsebin je deloma delil moške in ženske svetove, v nekaterih pa jih je tudi povezal. Znani spored je skratka kmalu pomembno vplival na dnevno rutino vseh generacij, s tem pa tudi

325 Ferlež, *Mariborska dvorišča*, str. 177–211.

326 Prim. Erdei, *Novi život na malom ekranu i oko njega*, str. 417–418.

na spremembo drugih, dotlej ustaljenih dnevnih rutin. Čas, ki so ga ljudje prej v določeni meri preživljali na prostem ob hiši, se je premaknil v stanovanja, v veliki meri pred ekrane. Če je v obdobju posamičnih sprejemnikov to pomenilo premik velikega dela sosedske skupnosti v edino dnevno sobo s televizorjem, sta hitra razširitev novih naprav in njihov vstop v večino gospodinjstev ta premik razpršila. Ljudje so se v delu prostega časa ustalili v stanovanjih, hišna skupnost pa je izgubila del prejšnje povezanosti, ki seveda ni bila zgolj idilična, a je obstajala. Dvorišča so izgubila še svojo sekundarno namembnost in iz več razlogov, med drugim tudi zaradi pojava televizije, sčasoma postala prazni, velikokrat zapuščeni in propadajoči prostori.³²⁷

Nov pomen pa je s pojavom televizijskih sprejemnikov dobilo tudi stanovanje, natančneje dnevna soba, kamor je večina družin postavila novo pridobitev. Televizija je bila vsaj sprva predmet prestiža in ponosa, predvsem pa novo središče, okrog katerega se je zadrževala družina, bodisi družno, po delih ali posamič. Če je bilo udobno najemniško stanovanje v dobi domovanja kot zavetišča in prostora varnega umika v zasebnost ena od osrednjih referenčnih točk vzpenjajočega se meščanstva, salon pa njegov osrednji simbolni prostor, so se bivalne paradigme v časih preoblikovanih družbenih razmerij po drugi svetovni vojni spremenile. Nekdanji saloni kot prestižno urejeni prostori meščanskega stanovanja so bili namenjeni stiku z zunanjim svetom, prezentaciji položaja, izkazovanju zmožnosti in okusa obiskovalcem. Domači sami jih pravzaprav niso veliko uporabljali. Dnevne sobe, ki so bile njihov nasledek, so bile na nek način njihovo nasprotje. Pogosto so bile večfunkcionalne – lahko so bile res zgolj dnevne sobe, lahko pa so spričo pomanjkanja bivalnega prostora postale tako imenovane kombinirane sobe, namenjene dnevni bivanju, ponoči pa so jih prilagodili za spanje.³²⁸ Že pred pojavom televizije so moderni načrtovalci domov apelirali na ljudi, naj najlepši, običajno tudi največji prostor doma namenijo sebi, svojemu udobju, naj se v njem zadržujejo in naj si ga uredijo tako, da bo njim prijetno, ne zgolj drugim lepo na oko.³²⁹ Že med obema vojnama je bil ta premik v sodobnih razmislekih o bivanju dokaj pogost, povojno novo razumevanje pa ga je še spodbujalo, saj meščanskim maniram in vrednotam že v izhodišču ni bilo naklonjeno. Dnevna soba je tako čakala samo še na višek modernosti in novih navad in televizijski sprejemnik jih je dobesedno utelešal. Sprva je bil pogosto samostojen kos pohištva na lastnih nogah, saj je bila naprava relativno velika, pozneje pa zgolj aparat, ki ga je bilo mogoče postaviti na druge kose pohištva.³³⁰

327 Ferlež, *Mariborska dvorišča*, str. 233, 239.

328 Erdei, *Kombinirana soba*, str. 111–112.

329 Ferlež, *Stanovati v Mariboru*, str. 223–227.

330 Erdei, *Kombinirana soba*, str. 111.

Televizijski aparat je postal tako rekoč družinski član
in predmet družinskega ponosa, začetek sedemdesetih let.

(Osebni arhiv avtorice)

Če se je družina oz. gospodinjstva skupnost prej največkrat zbrala za kuhinjsko mizo v času obrokov, je zdaj nova točka zbiranja postal prostor pred televizijskim sprejemnikom. Ponekod se je zaradi želje po spremljanju programa celo skupno uživanje hrane preneslo na točko, od koder je bil viden ekran.³³¹ Prostor ob televizorju je tako postal novo središče doma, televizijski program pa nov urejevalnik pristočasnega življenjskega ritma. Skozi posredovane vsebine pa je postal tudi vpliven sooblikovalec pogleda na družbo in svet.

PRALNI STROJ

Pomemben premik v prostoru vsakodnevnih rutin, pa tudi v povečevanju količine prostega časa in s tem v spremenjenih odnosih med spoloma je povzročila zlasti druga moderna tehnološka naprava, ki je v začetku druge polovice 20. stoletja postopoma prodirala v posamična stanovanja – pralni stroj.

³³¹ Erdei, Novi život na malom ekranu i oko njega, str. 420–421.

Zlasti na povečevanje količine prostega časa in na lajšanje težaških gospodinjskih opravil ter na spremembe v vsakodnevni rutini so seveda vplivali vsi novi gospodinjski aparati, ki so se sčasoma pojavljali v povojnih gospodinjstvih, posamično pa ponekod že prej. Hladilnik, električni in plinski štedilnik, pralni stroj, sušilec perila, sesalec, pomivalec posode ter mali gospodinjski aparati so skrajševali in lajšali nekoč zamudne in naporne opravke, ki so jih v predvojnih gospodinjstvih opravljale gospodinje in njihove gospodinjske pomočnice, včasih pa tudi najeta delovna sila ali javni servisi.

Nekaj tehnoloških novosti je pomembno vplivalo tudi na prostore vsakodnevni rutini in stike v sosedski skupnosti. Štedilniki, ki niso več delovali na trda goriva, so zmanjševali pogostost poti v dvoriščno drvarnico in k dvoriščni jami za smeti in pepel, sušilniki perila so zmanjšali pogostost obešanja in pobiranja perila, ki je bilo prej navadno vezano na prostor za hišo, prav tako pa se je zmanjšala tudi potreba po dvoriščnih stepalnikih perila, ko so se pojavili globinski sesalniki. A največjo spremembo v načinu in prostoru dela je povzročil prav pojav pralnih strojev.

Pranje perila je bilo pred pojavom pralnih strojev izredno težaško opravilo, ki so ga opravljale tako gospodinje kot njihove gospodinjske pomočnice, redkeje najete perice. Že med obema vojnama so obstajale tudi javne pralnice, a teh si večina ljudi ni mogla privoščiti.³³² Zaradi dolgotrajnosti in fizične zahtevnosti se je pranje na roke globoko vpisalo v spomine žensk – postopek so s kančkom grenkobe znale do potankosti opisati še dolgo potem, ko ga niso več prakticirale.³³³

Pranje na roke je večinoma potekalo v skupnih hišnih pralnicah ali pa kar v kuhinjah in kopalnicah. V obdobjih pred pojavom mestnih vodovodov so v mestih prali tudi ob dvoriščnih vodnjakih, v predmestjih in na podeželju pa ob skupnih studencih in periščih ter ob rekah ali potokih. V mestih so pralnice imele tako hiše s konca 19. stoletja kot tiste, zgrajene pred tem. Če so jih starejše hiše pogosto umeščale v dvoriščni trakt ali zadnji del uličnega poslopja, je bilo za najemniške hiše s konca 19. in začetka 20. stoletja značilno, da so se pralnice nahajale v posebnih, na dvorišču prosto stoječih hiškah, kjer je bilo pogosto tudi hišniško stanovanje. Nekatere novejšje najemniške hiše in zgodnji povojni stanovanjski bloki so imele pralnice v kleti ali tu in tam celo na podstrešju, v stanovanjskih kolonijah pa so lahko bile tudi poseben prostor za vsako stanovanjsko enoto. A v večini primerov se je v urbanem okolju glavnina postopkov, povezanih s pranjem, dogajala v pralnici na dvorišču. Večja ko je bila skupnost stanovalcev, pomembneje je bilo, da so se ti ustrezno razporedili, saj je postopek pranja od namakanja do obešanja perila trajal več dni. V ta namen so pred pralnicami

332 Ferlež, *Stanovati v Mariboru*, str. 238–239; Petek, *Gospodinjski aparati v načinu življenja*.

333 Ferlež, *Mariborska dvorišča*, str. 181–186.

izobesili tablice, na katere so vpisovali urnik pranja po posamičnih strankah. Ob tem je sosedska skupnost ne glede na velikost neizogibno prihajala v stik, saj se je bila najprej primorana sporazumeti o urniku, nato pa se med drugim tudi zaradi pranja in obešanja perila pogosto srečevati na skupnem odprtem prostoru za hišo. Skrb za perilo je bila ena od pomembnejših gospodinjskih funkcij dvorišč vse do prvih desetletij po drugi svetovni vojni.³³⁴ Včasih je posegla v drugo pomembno dejavnost, značilno za te prostore – otroško igro. Ko je na dvorišču viselo sveže oprano perilo, se je morala otroška igra umakniti kam drugam.

Postopek pranja je obsegal miljenje in namakanje perila, tudi pripravo luga. Za miljenje je bila v pralnici običajno velika lesena miza. Sledilo je ribanje in izkuhavanje perila v kotlu, ki je bil prav tako sestavni del pralnice. Pod kotlom je bilo treba zakuriti na trda goriva; če v pralnici še ni bilo tekoče vode, jo je bilo treba od nekod prinesti. Nato je bilo perilo treba večkrat izpirati, ožemati in ga šele nato obešati – to je bilo zelo pogosto vezano na mirnejši del dvorišča. Mnoge hiše so imele v ta namen visoka jeklena drogova z dvižnim mehanizmom za ročno dviganje perila na višje lege, ponekod pa so ženske perilo obešale na preprostejše sušilne priprave ali pa na obešala na gankih ali proti dvorišču usmerjenih oknih.³³⁵

Pojav pralnih strojev je stare prakse povsem spremenil. Predvsem je bil novi postopek dela lažji in hitrejši, kar je ženske, ki so dotlej prale na roke, pomembno razbremenilo. Prvi pralni stroji so bili ponekod last hišne skupnosti in so bili nameščeni v skupne pralnice, a kmalu si je lastne stroje lahko privoščilo vse več gospodinjstev. V šestdesetih letih, zaznamovanih z dvigom osebne standarda, so se naprave začele pojavljati v stanovanjih. Ker je šlo za napravo, ki ni bila majhna in je potrebovala elektriko, pa tudi napeljave za dovajanje in odvajanje vode, zanj pa v izvornih načrtih ni bilo predvidenega prostora, so ljudje pri nameščanju uporabljali precej domišljije. Kopalnice so bile marsikje premajhne ali pa jih sploh ni bilo, zato so pralne stroje postavljali v kuhinje, predsobe, veže ali druge, tudi improvizirane prostore. Če je bilo ob pojavu televizije v navadi skupno gledanje pri prvem lastniku naprave, o pranju perila pri prvem lastniku pralnega stroja ljudje praviloma ne pripovedujejo.

S premikom postopka pranja v stanovanja pa ni bilo le znatno olajšano to prej težaško žensko opravilo, temveč je premik povzročil tudi izrazito zmanjšanje intenzivnosti sosedskih stikov urbanih hišnih skupnosti, vezanih na uporabo skupne pralnice. Odpadlo je dogovarjanje o postopkih pranja, zlasti o terminih uporabe, odpadlo je srečevanje na dvorišču ali drugje v hiši. Stiki so se ohranjali kvečjemu še ob obešanju in pobiranju perila, sicer pa so pralni stroji povzročili

---

334 Prav tam, str. 185.

335 Prav tam, str. 183–185.

zamrtje ene zadnjih velikih gospodinjstkih funkcij skupnega odprtega prostora za hišo.³³⁶ Kmalu so zaradi tega izgubile pomen tudi dvoriščne pralnice. Ponekod so jih začeli uporabljati za odlaganje krame, drugod so jih preuredili v skromna bivališča ali druge namenske prostore, mnoge pa so v neuporabi začele počasi propadati in se neredko dobesedno sesedati same vase, saj družbeno lastništvo zgradb ni posvečalo pozornosti raznim skupnim hišnim prostorom, ki so sčasoma izgubljali pomen. Če jih niso vzdrževali in urejali stanovalci v lastni pobudi, jih največkrat ni urejal nihče.

Prvi pralni stroj Gorenje za serijsko proizvodnjo leta 1960

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Sašo Kovačič)

Ženske so s pojavom pralnih strojev izrazito pridobile. Ne le lažje delo, tudi s tem pridobljeni prosti čas jim je odpiral nove možnosti udejstvovanja. Zgodnje reklame za pralne stroje so ženske nagovarjale, naj nov prosti čas porabijo za javno udejstvovanje in vzgojo otrok, pozneje pa tudi za večjo urejenost doma.³³⁷ Zamisel družbenih sprememb takoj po vojni je predvidevala tudi razbremenitev žensk, njihov odmik od ujetosti v gospodinjstvo in s tem več možnosti za aktivno vključitev v javno življenje, izobraževanje in zaposlovanje. V prid tej zamisli je v petdesetih letih nastajala mreža družbenih obratov, ki naj bi prevzeli levji delež

³³⁶ Ferlež, *Stanovati v Mariboru*, str. 186.

³³⁷ Sitar, *Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjstko delo*, str. 452, 469.

opravi, dotlej opravljenih v gospodinjstvih, in razkrojili tradicionalne vloge v patriarhalni družini – pojavile so se javne pralnice, šivalnice, obrati družbene prehrane in podobni servisi. Mreža pralnic z obrati za kemično čiščenje, šivanje, barvanje in likanje je bila predvidena že v prvi povojni petletki za leta 1947–1951. A izkazalo se je, da so bile te povojne pridobitve do neke mere sprejete, povsem pa ne. Mnoge ženske so namreč še vedno raje prale doma, sprva še na roke, saj se jim je doma oprano perilo neredko zdelo čistejše, strošek za opravljeno delo pa nižji.³³⁸ Ko pa so se pojavili pralni stroji, sprva tuje, nato pa tudi domače proizvodnje, in zlasti, ko se je njihova cena spustila na raven, ki so si jo lahko privoščili v mnogih gospodinjstvih, so javne pralnice v vsakem primeru ostale več ali manj nepotrebne. Pranje perila se je po kratkem poskusu prehoda v javno sfero tako rekoč vrnilo v zasebnost doma, s tem pa tudi v domeno neplačanega ženskega dela.

Prvi pralni stroji v individualnih gospodinjstvih so se sicer začeli pojavljati že sredi petdesetih let, a pranje v javni pralnici se je takrat še zdela smotrnejša izbira.³³⁹ Na slovenskem trgu so se najprej pojavili aparati, uvoženi iz Italije (Zanussi), v Jugoslaviji pa so jih začeli izdelovati v tovarni Rade Končar v Zagrebu, v Škofji Loki in v velenjskem Gorenju.³⁴⁰ Sprva je šlo za polavtomatske naprave, avtomatski pralni stroji pa so množičneje vstopili v gospodinjstva v prvi polovici šestdesetih let.³⁴¹ Pozneje so se tehnološko razvijali in postajali vse bolj izpopolnjeni. Ne glede na kvaliteto in ne glede na razširjenost države na zahodu niso bile v bistveni prednosti pred Jugoslavijo in, denimo, Sovjetsko zvezo. Število prodanih pralnih strojev v Sloveniji je od dobrih 2 000 naprav leta 1960 naraslo do dobrih 9 000 leta 1965, na skoraj 40 000 leta 1970 in skoraj 44 000 leta 1975. Proizvodnja pralnih strojev je tako postala tudi dobičkonosen posel.³⁴²

Nakup pralnega stroja je bil v obdobju povojne modernizacije gospodinjstev in razvijajoče se potrošnje vsaj za ženske na prvem mestu. Večinoma so ga dojemale kot nujnejšega od nakupa avtomobila in televizijskega sprejemnika, saj jih je pomembno razbremenil. Če je bil sprva še nekakšen luksuzni predmet, ki so si ga lahko privoščili le nekateri, je v sedemdesetih letih, skupaj z mnogimi drugimi potrošnimi artikli, postal eden od rekvizitov normalnega modernega načina življenja, tako rekoč nepogrešljivi del gospodinjstva in zadnji, ki bi se mu bile ženske pripravljene odreči.³⁴³

338 Prim. prav tam, str. 450; Rendla, Oris osebnega in družbenega standarda v Sloveniji 1946–1991, str. 325.

339 Sitar, Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjstvo, str. 458.

340 Prav tam; Petek, Gospodinjstveni aparati v načinu življenja.

341 Sitar, Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjstvo, str. 463.

342 Prav tam, 465.

343 Prav tam, str. 460, 468.

AVTOMOBIL

Socialni stiki na dvoriščih urbanih okolij so imeli, dlje ko gremo v preteklost, močnejšo in s hišno dejavnostjo bolj povezano namembnost. Na hišo je bil še sredi 19. stoletja, zlasti v mestih, vezan jus,³⁴⁴ na tega pa delavnice oziroma lokali z infrastrukturo določene dejavnosti. Zlasti pritlični del hiše in prostor na zahišnem delu parcele sta bila izrazit prostor produkcije, s katero sta se ukvarjala lastnik hiše in nosilec jusa ter njegova razširjena družina. Ko se je v dobi meščanstva zaradi spremenjenih paradigem glede delitve na prostor dela in prostor prebivanja bistveno spreminjal tudi odprti prostor za hišo, so se tudi namembnosti počasi spreminjale. Ohranjale so se predvsem tiste povezane z gospodinjstvom in urejanjem vrta; zaradi lastnosti prostora, a tudi zaradi pojava kategorije prostega časa, pa so postala dvorišča zanimiva tudi kot prostori družabnih stikov sosedske skupnosti, tako otroške igre kot družabnosti odraslih. Stiki so bili raznovrstni in so obsegali tako sodelovanje, naklonjeno druženje in prijetno preživljanje prostega časa kot tudi nesoglasja, prepire in celo pritožbe mestnim oblastem.

A tudi drugotni socialni stiki so se s spremembami v načinu življenja v desetletjih po drugi svetovni vojni predrugačili. Vpliv televizije in pralnega stroja, ki sta tako del gospodinjstvih opravkov kot del družabnosti premaknila iz dvorišč v stanovanja, je bil že opisan, pomembno spremembo pa je prineslo tudi množičnejše lastništvo osebnih avtomobilov. Ti so podobo dvorišč spreminjali že zato, ker so zamenjali tam nekoč prisotne konje, vozove in kočije, še bolj pa so na socialno sliko hišne skupnosti vplivali z omogočenjem bistveno večje osebne mobilnosti posameznikov, ta pa je povzročila preprosto in zato pogostejši odmik od doma. Čas, ki so ga stanovalci dotlej deloma preživljali ob hiši, se je skrajševal, čas, ki so ga preživljali na izletih v bližnjo in daljno okolico, pa podaljševal.³⁴⁵ »Danes ima vsak svoj avto in takoj, ko ima nekaj časa, sede vanj in se nekam odpelje. Zvečer je televizija in ljudje preprosto ne čutijo več potrebe po druženju,« mi je proti koncu 20. stoletja pripovedovala starejša Mariborčanka iz najemniške hiše s konca 19. stoletja.³⁴⁶

Prvi osebni avtomobil v Ljubljano in sploh na Balkanski polotok je pripeljal baron Anton Codelli leta 1898. To je bil avtomobil znamke Comfortable, ki ga je proizvedel Karl Benz. V Mariboru je prvi osebni avtomobil – rdeč austro-daimler – vozil industrialec Carl Scherbaum, in sicer leta 1902.³⁴⁷ Osebni promet

344 Pravica izvajanja določene obrti, ki sprva ni bila odvisna od lastnika, temveč je bila vezana na nepremičnino.

345 Ferlež, *Mariborska dvorišča*, str. 229–240.

346 Prav tam, str. 230.

347 Prav tam, str. 31, 32; Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru*, str. 360.

in motorizacija sta pred prvo svetovno vojno zelo počasi naraščala, saj si je nakup avtomobila lahko privoščil le redkokdo. Tako avtomobili vse do šestdesetih let 20. stoletja niso imeli večjega pomena v prometu.³⁴⁸

Tudi v obdobju med obema vojnama, ko so si premožnejši ljudje že lahko privoščili svoj osebni avtomobil in so v tridesetih letih remize na dvoriščih tu in tam zamenjevale garaže za avtomobile, lastništvo osebnega avtomobila še ni bil množičen pojav. Še v prvih letih po drugi svetovni vojni je večina osebnega prometa potekala peš, s kolesom ali z javnim prevozom. Osebni avtomobili v lasti posameznikov so se, podobno kot televizorji in pralni stroji, začeli množičneje pojavljati nekako od začetka šestdesetih let, proizvajati pa so jih začeli že v petdesetih letih. Šestdeseta leta so bila leta zviševanja standarda tako v mestih kot na podeželju, kar sta med drugim omogočala visoka stopnja zaposlenosti in povečevanje realne kupne moči prebivalstva. Tako so to v mnogih primerih postala tudi leta nakupa prvega družinskega avtomobila in čas, ko je Slovenijo zajela množična motorizacija.³⁴⁹

Parkirani avtomobili ob koncu delavnika leta 1962 pred tovarno Iskra

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Zlatko Deniša)

348 Petelin, *Promet v povojni Ljubljani*.

349 Rendla, *Oris osebnega in družbenega standarda v Sloveniji 1946–1991*, str. 342, 344.

Prvi avtomobil, ki so si ga Slovenci lahko privoščili, je bil za večino Zastava 600 – legendarni fičko, pozneje pa malo močnejša modela Zastava 750 in 850. Izdelovali so jih v kragujevski Crveni Zastavi med letoma 1955 in 1985. Fičko je veljal za »malo vozilo, ki je moderniziralo Jugoslavijo«. ³⁵⁰ Osnova za avtomobilsko proizvodnjo je bil podpis licenčne pogodbe med Zastavo in torinskim Fiatom leta 1954. Leta 1955 so v Zastavi nato izdelali okrog 1 000 vozil Zastava 600, tri leta pozneje pa že 3 596. Osnovni princip je bil majhen, varčen in cenovno dostopen avtomobil, v katerega so lahko sedli štirje potniki. Leta 1965 se je proizvodnja dvignila na 50 000 vozil letno, leta 1968 pa že na 85 000. ³⁵¹ Leta 1964 je bilo za nakup fička treba odšteti 31 povprečnih plač, leta 1968 le še 18. Leta 1965 je bilo v Jugoslaviji 8 avtomobilov na 1 000 prebivalcev, leta 1968 že 10. ³⁵² Pozneje sta primerljiv značaj ljudskosti pridobila še Zastava 101, ki je bila podobno kot fički izdelana v kragujevski Zastavi po Fiatovi licenci. Prvo Zastavo 101 so izdelali leta 1971. Prvi avtomobil, ki so ga samostojno razvili in izdelovali v Zastavi, pa je bil Yugo 45, njegova serijska proizvodnja je stekla leta 1980. ³⁵³ Proizvodnja avtomobilov v Sloveniji po drugi svetovni vojni je potekala v tovarni Tomos v Kopru z montažo francoskih avtomobilov Citroen, med katerimi je bil posebej priljubljen model 2 CV oziroma *spáček*. ³⁵⁴ Priljubljeno in dostopno ljudsko vozilo je bila pozneje tudi katrca oziroma Renault 4. Njena proizvodnja je povezana z Industrijo motornih vozil, pozneje Revozom, njeni začetki pa segajo v sredo petdesetih let 20. stoletja. Proizvodnjo Renaulta 4 so po pogodbi z francoskim Renaultom začeli leta 1973. Popularne katrce so proizvajali do leta 1992, med letoma 1989 in 1996 pa so proizvajali prav tako popularni model Renault 5. ³⁵⁵

Ob avtomobilih domače proizvodnje so bila na voljo seveda tudi vozila, izdelana v tujini. Pred obdobjem pospešenega nakupa družinskih avtomobilov so taka osebna vozila seveda prevladovala, a privoščili so si jih lahko samo tisti iz vrhnjih slojev prebivalstva. Tudi v času razmaha domače avtomobilske proizvodnje pa so Jugoslovani lahko kupovali tuje, zlasti na vzhodu izdelane modele avtomobilov – recimo češkoslovaško Škodo, vzhodnonemška Wartburg in Trabant ter sovjetska modela Moskvič in Zaporožec. ³⁵⁶

V Sloveniji je bilo leta 1958 registriranih 27 542 avtomobilov, leta 1962 62 000, ob koncu leta 1971 pa že 201 278 ali desetkrat več kot pred petnajstimi leti. Na povečano število vozil so vplivali predvsem osebni avtomobili. ³⁵⁷

350 Pogačar, Kaj je ostalo od avtomobilskega fenomena Fičko, str. 118–123.

351 Pogačar, Fičko po Jugoslaviji, str. 44–46.

352 Milčič, Za Fiču je 1964 trebala 31 plača.

353 Pogačar, Fičko po Jugoslaviji, str. 47.

354 Petelin, Promet v povojni Ljubljani.

355 Pogačar, Fičko po Jugoslaviji, str. 53.

356 *Večer*, 28. 4. 2018, str. 29 (po *Večer*, 24. 4. 1968).

357 Petelin, Promet v povojni Ljubljani.

Pranje legendarnega fička

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Marjan Ciglič)

Ljudje se spominjajo, da so se po znamenitega prvega fička kot prvi družinski avtomobil peljali z vlakom, recimo v Beograd, in se nato z novim vozilom ponosno pripeljali domov. Kako je posegel v družinsko mobilnost, priča zapis mlade mamice v dnevnik maja 1962:

»V drugi polovici januarja sta oče in stara mama kupila avto – Fiat 600. Oče je kmalu napravil izpit, vreme pa je zelo nagajalo. Letošnja pomlad je zelo neprijazna, neprestano dežuje, zebe nas in za izlete ni nič primerno. Vendar zadnja dva meseca ‚fičko‘ kar pridno prevažata našo širno družino. Najbolj vnet potnik je naš Igor. Tudi je bil največkrat že na izletih. Vedno prosi, naj ga vzamejo s seboj, če to ni mogoče, ker je že poln, je vedno razočaran in celo užaljen. Doslej je bil že v Murski Soboti, večkrat v Radencih, v Slovenj Gradcu, v Štatenbergu, Rogaški Slatini, na Borlu, v Šentilju, na Fali, v Rušah in seveda vsakokrat, ko smo se peljali v Gradišče na obisk k stari mami. ‚Fičko‘ je Igorjev ljubljenec, spozna pa se na razne vrste vozil, najraje pa na cesti ugotavlja, iz katerega leta je kateri ‚fičko‘«. ³⁵⁸

Če sta torej televizijski sprejemnik in pralni stroj vsakodnevnne rutine in preživljanje prostega časa premaknila v stanovanje, ju je lastništvo osebnega avtomobila, nasprotno, premikalo stran od domače hiše in s tem na drugačen

358 Zapis iz rokopisnega dnevnika D. K., 1962.

način, a vendar pomembno, vplivalo na zmanjševanje pogostosti stikov med sosedi, na rahljanje sosedske skupnosti in zniževanje pomena prostora ob prostoru prebivanja.

PREDMETI IN NJIHOVE VLOGE

Spremljanje uvajanja sprememb v bivalno okolje pokaže nekaj zanimivih dejstev: nekatere novitete so bile v vsakdanje rutine in s tem v bivalno okolje sprejete na mah, na druge so se ljudje navajali včasih celo desetletje ali celo stoletje, nekatere sploh nikoli niso prodrle v množično rabo. Pri tem se zdi najpomembnejši dejavnik stopnja funkcionalnosti, kakor jo vidijo njeni potencialni uporabniki, pomembni dejavniki pa so seveda tudi cena, dostopnost, pa tudi morebitna zakonodaja, ki nekatere novitete dobesedno zapove, kot recimo uporabo vodovoda, izplakovalna stranišča in podobno. Izkaže se, da je kaka novost v bivalnem okolju na hitro zaživela šele ob menjavi generacij – starejši namreč pogosto delujejo kot nekakšni »varuhi tradicije«, zato mlajši z večjimi spremembami večkrat počakajo na naraven generacijski obrat.³⁵⁹

Kot je postopno sprejemanje novitet, pa je pogosto postopno tudi njihovo poznejše opuščanje. To je skoraj vedno povezano s prenehanjem funkcionalnosti in s pojavom alternativnih naprav in načinov reševanja določenega problema. Tako prostori kot predmeti na ta način izgubljajo pomen, odlagati jih začnemo na shranjevalne površine ali na smetišča, opuščamo njihovo uporabo, prostore pa preprosto prenehamo uporabljati, jih zanemarjamo, jim poiščemo novo namembnost ali jih pustimo propadati. Zlasti izrazito se je ta premik v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja kazal v bivalnem okolju in prostoru ob bivališču. Pomen so tako začele izgubljati hišne pralnice, drvarnice, hlevi, smetiščnice, drogovi za stepanje prepreg in obešanje perila, še prej pa stranišča na štrbunk, vodnjaki in remize za vozove. Prav opuščanje pralnic in drogov za perilo ter remiz za vozove in hlevov je neposredni nasledek uvajanja pralnih strojev in osebnih avtomobilov. Tudi številni predmeti, kot so posodje za kuho, priprave za pranje perila, stepalniki prepreg, posode za prenašanje in hrambo gospodinjske vode in celo drobne stvari, kot so ščipalke za obešanje perila in mnogi drugi, z uvajanjem novitet izgubljajo svoj pomen in se umikajo iz vsakdanjika. Mnogokrat postanejo odvečna krama in smeti, včasih jim ljudje najdemo kako novo namembnost, nekateri pa postanejo okrasni predmeti. Tisti, ki se ohranijo, sčasoma iz vse manj vrednih predmetov pridobijo status nekakšne starine ali celo raritete, nekateri celo postanejo del muzejskih zbirk ali osebnih

---

359 Ferlež, *Stanovati v Mariboru*, str. 296–297.

Propadanje pralnice za najemniško hišo na enem
od mariborskih dvorišč, 1998

(Osebni arhiv avtorice)

spominskih arhivov. Zdi se, da preživljajo nekakšna nihanja od visoke vrednosti novitete do padca vrednosti odsluženega predmeta in, če to obdobje preživijo, ponovnega vzpona zlasti simbolne, včasih pa tudi materialne vrednosti.

Posledica te zadnje premene v življenju predmetov so novodobne ropotarnice, nekaj starejši boljšjaki in sodobni centri ponovne uporabe, ki že znanemu konceptu vračanja vrednosti starim predmetom – ta pogosto temelji tudi na sprožitvi nostalgicnih čustev – dodajajo tudi idejo reciklaže ter ekološkega in antipotrošniškega življenjskega sloga.

ZAKLJUČEK

Zvišanje življenjske ravni prebivalstva, ki je bilo sprva počasno, se je pospešilo po obdobju hitre industrializacije sredi petdesetih let, opazneje pa sta se osebni in družbeni standard začela zviševati v šestdesetih letih, predvsem zaradi povečane osebne porabe. Takrat so ljudje začeli kupovati gospodinjske aparate, hladilnike, pralne stroje, televizorje in stanovanjsko opremo, pa tudi osebne avtomobile. Nakupe so med drugim omogočila ugodna potrošniška posojila. Življenjski standard se je zviševal tudi v sedemdesetih letih.³⁶⁰

Če so od srede šestdesetih let po opremljenosti z gospodinjskimi aparati in stanovanjsko opremo občutno izstopala mestna gospodinjstva, pa so se od srede sedemdesetih tudi mešana in kmečka gospodinjstva vse bolj opremljala z gospodinjskimi aparati in drugimi trajnimi dobrinami, kot so pralni stroj, televizor, hladilnik in osebni avtomobil.³⁶¹ Njihov vstop v vsakdanjike je spreminjal način življenja, zlasti ženskam lajšal gospodinjske opravke, na novo vzpostavljaj prostore vsakodnevnih rutin, spreminjal vsakdanji ritem posameznikov vseh starostnih obdobj in na novo osmišljaj vse daljši prosti čas. Ob spremembah v načinu življenja, dela in komuniciranja znotraj družinskih in hišnih skupnosti pa je nagla in vse bolj dostopna modernizacija življenja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja s seboj prinašala tudi nova družbena razmerja, nove vloge v delitvi dela med spoloma in hkrati spodbudo za čim bolj gladko sprejemanje novega družbenega reda. Proizvodnja, cene, dostopnost in načini širjenja novitet med široke množice so bili namreč del premišljenega vzpostavljanja sistema novih vrednot, novega svetovnega nazora in novega sistema oblasti.

A kot ima premišljeno uvajanje novosti v sebi potencial vzpostavljanja novih družbenih razmerij, ima v sebi tudi že kal svoje minljivosti. Prav kakor je v časih razširjanja pomagalo spreminjati vrednote in družbena razmerja, ga nekje v dolgem časovnem loku neizogibno čakajo nove spremembe, nove paradigme in nove modernosti, ki bodo znova spreminjale tako življenjske sloge kot sčasoma brez dvoma tudi družbena razmerja – le da v trenutku njihovega vzpona še ni znano, kako in v katero smer.

³⁶⁰ Rendla, Oris osebnega in družbenega standarda v Sloveniji 1946–1991, str. 342–345.

³⁶¹ Prav tam, str. 347.

Meta Remec

»VSAK KMET SVOJ TRAKTOR«:

TRAKTOR KOT STATUSNI SIMBOL NA SLOVENSKEM V ČASU SOCIALIZMA*

UVOD

Kmečka oprema, strojni inventar in način obdelave zemlje so se do začetka 20. stoletja spreminjali počasi in z majhnimi koraki. Razvoj na tem področju ni bil enoten – v zahodnem svetu so bile spremembe opazne že po letu 1880, na Slovenskem, pa tudi v širšem srednjeevropskem prostoru, pa so se manjša, družinska posestva še po drugi svetovni vojni obdelovala na ekstenziven način.³⁶² Do popolne mehanizacije je sicer prišlo počasi, tendenca pa je bila nedvoumna: stroji so vedno bolj pogosto nadomeščali ročno delo. Kljub pregovorni tradicionalnosti kmečkega prebivalstva, nezaupljivega do novosti in zvestega svojim navadam in znanjem o obdelavi zemlje, ki so se prenašala iz roda v rod, so kmetje vendarle

---

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

362 Sandgruber, Die Landwirtschaft in der Wirtschaft, str. 323.

prepoznali prednosti, ki jih je prinesla strojna obdelava,³⁶³ kar pa ne pomeni, da so imeli tudi dostop do novosti na področju mehanizacije. Zlasti opremljanje malih in srednjih kmetij je potekalo zelo počasi, medtem ko so se veliki posestniki že opremljali vsaj s stroji za mlatenje na parni pogon, ki je bil v 19. stoletju najbolj razširjen. Na področju kmetijstva je bila njegova uporaba sicer omejena – razen pri že omenjenem mlatenju so ga poskušali uporabljati še pri oranju. Prve težke parne pluge so po njivah premikali s kabli, kar pomeni, da jih je bilo mogoče uporabljati le na zelo velikih, ravnih in zaokroženih površinah. V Nemčiji so leta 1910 na ta način obdelali le dva odstotka površin, v Avstriji pa so parni plug komaj uporabljali, saj je parno silo tudi sicer izkoriščalo le nekaj več kot 15 največjih posestev. Že po prvi svetovni vojni so parne stroje začeli nadomeščati z elektromotorji in motorji z notranjim izgorevanjem.³⁶⁴ Električna energija je v življenja kmečkega prebivalstva stopala relativno počasi – zaradi razdrobljenosti poselitve na podeželju je bila gradnja električnega omrežja draga in počasna. Sprva je spreminjala predvsem delo in življenja žensk: uporabljali so jo za razsvetljevanje hiš in drugih prostorov, v delovni proces pa je vstopala zlasti preko strojev, ki so nadomeščali žensko delovno silo, kot so mlečne centrifuge, črpalke za vodo, stroji za sekanje in rezanje ter nekoliko pozneje molzni stroji.³⁶⁵ Pri delu na poljih in za obdelovanje zemlje nasploh pa so veliko večjo vlogo odigrali motorji z notranjim izgorevanjem, ki so bili v primerjavi s parnimi stroji veliko lažji in bolj ekonomični, na kmetovo življenje in delo pa so vplivali tudi drugače. Vozila, v katera so jih vgrajevali, so razširila kmetov svet, premikal se je lahko hitreje in dlje, nenazadnje pa so ga ti motorji silili, da je še bolj aktivno vstopal tudi na polje tržne ekonomije, saj je za te stroje moral kupiti gorivo, za kar pa je potreboval gotovino, ki jo je lahko pridobil le s prodajo pridelkov na trgu ali z opravljanjem dodatnih tržnih dejavnosti.³⁶⁶ Kljub dejstvu, da so kmetje s tem izgubili nekaj samooskrbnosti, saj se niso več mogli zanašati le na lastne vire energije (predvsem vodo in les), je bil napredek tolikšen, da se mu kmetje niso bili več pripravljene odrekati. Kmetje so postali svobodnejši, bolj fleksibilni, lažje so razporejali svoj čas in naloge, produktivnost je naraščala, manj so bili odvisni od najete delovne sile. Ker so delo (na primer žetev) lahko opravili hitreje in učinkoviteje, so lahko z začetkom dela počakali na najbolj optimalen trenutek (na primer trenutek optimalne zrelosti žita pri žetvi ali suhosti travinja pri košnji), kar je izjemno povečalo tudi kakovost pridelka.³⁶⁷

Med vsemi stroji, ki so spremenili razvoj modernega kmetijstva, se je traktor izkazal za najbolj revolucionarnega. Postal je simbol modernega kmetijstva ter

363 Giedion, *Die Herrschaft der Mechanisierung*, str. 189–190.

364 Sandgruber, *Die Landwirtschaft in der Wirtschaft*, str. 324–326.

365 Prav tam, str. 327–328.

366 Prav tam, str. 332.

367 Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 667; Steckel in White, *Engines of Growth*, str. 25.

obenem preloma s starim in tradicionalnim. Spremenil je podeželsko stvarnost, vključno s krajino,³⁶⁸ delo je po njegovi zaslugi postajalo lažje, manj fizično izčrpavajoče, predvsem pa hitrejše. Če je kmet v letu 1880 za obdelavo pol hektarja velikega zemljišča porabil 20 delovnih ur, je med letoma 1909 in 1916 porabil le še 12,7 ur, med letoma 1917 in 1921 10,7 ur, med letoma 1934 in 1936, ko se je zgodil dejanski preboj v smislu obdelovanja zemljišč s traktorji, pa le še 6,1 uro.³⁶⁹ V povojnem obdobju naj bi sodoben traktor v 10 urah preoral od 2,3 do 3,5 hektarja obdelovalne zemlje, medtem ko naj bi par konj v 10 urah preoral le 50 do 60 arov. Poleg tega je treba upoštevati, da konj globokega oranja ni zmogel in da je traktor zemljo obračal bolje, globlje (19 do 30 centimetrov in še več), kar je rastlinam nudilo boljše pogoje za rast in s tem povečano produkcijo.³⁷⁰

Razvoj traktorjev je bil v veliki meri povezan z razvojem avtomobilske industrije in z uporabo bencinskega motorja. Stroji, ki so bili sprva izjemno težki, okorni in nezanesljivi, so postajali vse okretnejši, manjši ter posledično tudi cenejši in dostopnejši širšemu sloju kmetov. Zamenjava železnih koles s kolesi s pnevmatikami je pomenila, da so se traktorji lahko premikali hitreje. Kmetje so lahko začeli strojno obdelovati tudi bolj oddaljena zemljišča, traktorji pa so tudi manj poškodovali kmetijske površine in posevke, kar je prineslo pomemben napredek. Te prednosti so traktor trdneje zasidrle v zavesti kmetov. Proizvajalci so se na kmeta začeli obračati z oglasi v tisku ter jim pojasnjevali prednosti obdelave zemljišč s pomočjo traktorjev. Nezaupljivost kmetov so poskušali preseči tako, da so jim sporočali, da majhni traktorji niso težavni za upravljanje, pojasnjevali so, kdaj in kako naj bi se jim investicija povrnila in kakšen prihranek si lahko obetajo ob prehodu od obdelave s konjsko vprego na obdelavo s traktorjem.³⁷¹ Kmet se je od konja ali vola, ki sta bila stoletja dolgo njegova zvesta sodelavca, seveda težko poslovil, vendar je bil v to v veliki meri tudi prisiljen, in sicer zaradi velikih izgub konj v prvi svetovni vojni, ki so po nekaterih ocenah znašale kar osem milijonov živali in ki jih zgolj v nekaj letih ni

368 Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 663.

369 Giedion, *Die Herrschaft der Mechanisierung*, str. 189. Olmstead ocenjuje, da bi brez uporabe traktorjev in z njimi povezanih priključkov kmetijstvo v ZDA ob koncu druge svetovne vojne potrebovalo vsaj 850 000 delavcev več. Gl. Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 665. Vse pomembnejše je postajalo tudi dejstvo, da si je zaradi mehanizacije vse več kmetov lahko privoščilo opravljati plačano delo v industriji, delo na kmetiji pa so opravili v popoldanskem času. Gl. Steckel in White, *Engines of Growth*, str. 11. Prav ti kmetje naj bi bili zmožni združevati najboljše iz obeh svetov: zaradi zaposlitve v industriji naj bi bili manj odvisni od nihanj, povezanih z vsakokratno letino, in odvisni od vsakokratnih vremenskih pogojev, poleg tega pa naj bi razpolagali tudi z večjim kapitalom, zaradi česar naj bi lahko več vlagali v modernizacijo kmetij. Ta predvidevanja so se izkazala za napačna, saj so take kmetije pogosteje propadale, pogosteje so se usmerjale zgolj v samooskrbo in se v nekaj letih ter vsaj v drugi generaciji spremenile iz vira preživetja v prostočasno dejavnost.

370 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6, Ob tednu tehnike.

371 Giedion, *Die Herrschaft der Mechanisierung*, str. 190.

bilo mogoče nadomestiti.³⁷² Orali so tudi s kravami in osli, vendar je neposredno po vojni primanjkovalo tudi teh. Kar se je sprva zdelo velika ovira za nadaljevanje kmetijske proizvodnje, se je v nadaljevanju izkazalo za veliko priložnost, saj so na velikih površinah kmetijskih zemljišč, ki so jih prej uporabljali za pridelavo hrane za tovorno in vprežno živino ter za pašnike, lahko začeli pridelovati druge kmetijske kulture.³⁷³ Po drugi svetovni vojni so kmetijski strokovnjaki kmeta poskušali prepričati o nerentabilnosti dela s konjem in posedovanja teh živali nasploh. Konj naj bi tudi v dneh, ko ni bil vpet v težko delo na polju, porabil vsaj med 15 in 20 kilogramov sena dnevno ter skoraj celoten pridelek ovsja, zato naj bi za kmetijo predstavljal izjemno veliko breme. Kmetu je sicer služil tudi kot pomembno transportno sredstvo, kar pa po mnenju takratnih piscev še vedno ni spremenilo njegove nerentabilnosti.³⁷⁴

Konjska vprega

(*Gradimo socializam*, str. 60)

372 Koncilija, »Prezrti heroji velike vojne«, str. 81.

373 Olmstead navaja, da so vprežne živali v ZDA v obdobju med letoma 1880 in 1920 pojedle v povprečju skoraj 30 % vseh žitnih posevkov, stroške pa so še povečevale površine, ki so jih morali namenjati za pašnike in ki bi jih sicer lahko izkoriščali v druge namene, bodisi za pašo govedu ali drobnice ali pa za zasaditev drugih posevkov, kar se je po zaslugi uporabe traktorjev nazadnje tudi zgodilo. To je imelo velik vpliv na razvoj kmetijstva in gospodarstva nasploh: cene žit in mesa so padle, na trgu so se pojavile veliko večje količine mesa, mleka in mlečnih izdelkov kot v preteklosti, kar je povečalo njihovo dostopnost in razširjenost ter neposredno vplivalo na prehrano ljudi. – Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 665.

374 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6, Ob tednu tehnike.

Traktor je v razvitem svetu postal eden od glavnih stebrov povojnega gospodarskega čudeža, ki je osvobodil izjemno veliko število delovne sile, ki se je lahko iz kmetijstva preusmerila v industrijo. Številne izboljšave, kot so bili štirikolesni pogon, kabine, ki so ščitile kmeta pred vremenskimi pogoji, prahom in hrupom ter naj bi ga varovale tudi v primeru nesreč in prevrnitev, vedno udobnejši sedeži ter celo servovolan, radio in klimatska naprava, so spreminjale podobo kmeta in njegovega dela v javnosti. Iz vedno umazanega in smrdljivega bitja, prekrita s prahom in znojem, je kmet v nekaj desetletjih v očeh javnosti postal strokovnjak z velikim naborom različnih znanj, tako s področja strojništva, agronomije, kmečkega gospodarjenja kot tudi upravljanja posesti nasploh, torej znanj, ki jih je nedvomno potreboval, če je želel upravljati z vse številnejšimi fitofarmaceutskimi sredstvi ter seveda stroji in najrazličnejšimi priključki, ki so preplavili trg s kmetijsko tehniko.³⁷⁵

POLOŽAJ KMETA NA SLOVENSKEM DO LETA 1953 IN PO NJEM

Slovenski kmet je bil iz tega razvoja v veliki meri izključen. Posestna sestava slovenskega kmetijstva je bila izrazito neugodna, saj je razdrobljenost kmetij onemogočala pravzaprav vsakršen razvoj in kmeta obsojala na znatno avtarkijo.³⁷⁶ Traktorjev in mehanizacije nasploh je bilo zelo malo, poleg tega pa je celotna kmetijska infrastruktura utrpela zelo veliko škodo v času vojne. Posledice vojne so bile na področju mehanizacije katastrofalne: v Kraljevini Jugoslaviji je bilo leta 1939 približno 2500 traktorjev, od katerih jih je bilo 1530 med vojno povsem uničenih. Že tako skromen vozni park se je tako več kot prepolovil.³⁷⁷ Slovensko kmetijstvo se je v prvih letih po drugi svetovni vojni razvijalo v skladu z načeli socialistične agrarne politike, ki je temeljila na spreminjanju posestnih odnosov in posestne sestave ter načina kmetijske proizvodnje, kar naj bi omogočilo gospodarski razvoj in industrializacijo. Slednja naj bi temeljila na kmečkih delovnih zadrugah, ki so se sicer zgledovale po sovjetskih kolhozih, dejansko pa že v prvem obdobju pomenile pomemben odmik od sovjetskega modela.³⁷⁸ Jugoslovanska kolektivizacija v večini primerov ni pomenila tudi razlastitve kmeta, saj zemlja v okviru kmečkih delovnih zadrug ni prehajala v skupno lastnino, temveč je bil kmet prisiljen dati svojo delovno silo (skupaj z orodjem) na razpolago za skupno obdelavo. Kmečke delovne zadruge so obstajale le kratek

³⁷⁵ Sandgruber, *Die Landwirtschaft in der Wirtschaft*, str. 323, 333–334; Steckel in White, *Engines of Growth*, str. 26.

³⁷⁶ Čepič, *Kmetje in združništvo v pogledih Edvarda Kardelja*, str. 330–331.

³⁷⁷ *Razvoj privede FNRJ*, str. 238–241.

³⁷⁸ Pučnik, *O dilemah našega kmetijstva*, str. 437.

čas – od leta 1949 do 1953, kmetje pa so tudi znotraj njih (večinoma) ostali lastniki svoje zemlje, ki so jo sicer dali oziroma združili v zadrugo zaradi skupne obdelave. S to obliko združevanja naj bi rešili prav perečo problematiko pomanjkanja delovnih strojev, gospodarskih poslopij, orodja in tudi delovne sile.³⁷⁹ V letu 1950 se je omilila gospodarska in politična blokada Jugoslavije, analize pa so vse bolj jasno kazale, da je bila v nekaj letih kmetijstvu povzročena velika ekonomska škoda, oskrba mestnega prebivalstva je bila vse bolj pomanjkljiva, zato so prisilno kolektivizacijo zamrznili že v letih 1950–1951 ter nato dokončno opustili v letih 1952–1953.³⁸⁰ Kmetje, ki so dali svojo zemljo v zakup zadrugi – v KDZ – so to storili za določen čas treh let, ker pa je oblast po treh letih, konec leta 1953, ugotovila, da kolektivna obdelava ni prinesla pričakovanega učinka, torej povečanja pridelka, so sklenili kolektivizacijo opustiti in so KDZ razpustili.³⁸¹ Na položaj kmeta so močno vplivali tudi administrativni ukrepi, ki so bili del vojnega gospodarstva in ki so ostali v veljavi vse do konca leta 1953. Negativne posledice so imeli zlasti obvezni odkupi in obvezna oddaja viška pridelkov, s katerimi naj bi zagotovili preskrbo prebivalstva, sledili pa so še racionirana preskrba ter sistem maksimiranih cen.³⁸²

Te razmere so nedvoumno vplivale na razvoj in modernizacijo slovenskega kmetijstva, na investicije znotraj kmetijskega sektorja ter na uvajanje tehnoloških novosti na vseh področjih: od uveljavitve novih semenskih sort in škropiv do vključevanja strojne mehanizacije v obdelovalni proces. Prav slednje naj bi omililo eno od najbolj perečih problematik povojnega podeželja, ko je zaradi vojnih izgub, emigracije, vse bolj pa tudi zaradi hitro razvijajočega se gradbeništva in industrije na podeželju zelo primanjkovalo delovne sile.³⁸³ S stroji naj bi olajšali kmetovo delo, sprostili delovno silo ter pocenili in dvignili produkcijo pridelkov. Kmetu so obljubljali razvoj ter novo in pravičnejšo ureditev. S stroji naj bi »dvignili vas in kmečki živelj privedli do večje kulturne stopnje in do udobnejšega, človeku dostojnega življenja,« kot ga je oblast definirala po novih standardih.³⁸⁴ Zaostajanje produktivnosti dela je bilo seveda povezano s tradicionalnim načinom obdelave, ki je potekal skoraj v celoti brez uporabe mehanizacije in je bil v veliki meri pogojen tudi z velikostjo oziroma izjemno razdrobljenostjo kmečkih posestev, ki so večinoma obsegala okoli pet hektarov. Na taki površini je bilo družino sicer mogoče preživeti, viškov za trg pa praktično ni bilo mogoče ustvarjati, kar je dolgoročno pomenilo tudi, da kmet ni bil sposoben vlagati v večje investicije na lastnem posestvu ter prav tako ne kupovati mehanizacije.³⁸⁵ Agrarna reforma je

379 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 176–177, 182–187.

380 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 441–442.

381 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 182–187.

382 Prav tam, str. 177.

383 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 438.

384 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6, Ob tednu tehnike.

385 Čepič, Kmetijska politika in kmetijstvo, str. 890.

razmere na tem področju še poslabšala, saj se je število malih posestev, ki so lahko proizvajala predvsem za lastne potrebe, še povečalo.³⁸⁶ Ker so bili kmetje v tem prvem obdobju prisiljeni opustiti tudi vse oblike obrti, ki so jim v predvojnem obdobju predstavljale pomemben dodatni zaslužek, skorajda niso razpolagali z denarjem v fizični obliki.³⁸⁷

Tvorci socialističnega kmetijskega sektorja so se zavedali, da socializma ni mogoče graditi zgolj s »primitivno delovno kooperacijo, z motiko in konjsko vprego, ali pa kvečjemu s kakšnim traktorjem in kombajnom«, temveč da je treba upoštevati »revolucionarni skok, ki ga je naredila sodobna kmetijska tehnika in tehnologija,« kar naj bi ne nazadnje pritegnilo kmeta, zlasti mlajšega, ki je novosti na področju tehnike poznal in je po njih hrepenel.³⁸⁸ Kardelj je bil prepričan, da je večja stopnja mehanizacije celo glavni pogoj za socialistično preobrazbo vasi in da je bila zato nujna aktivna materialna pomoč države splošnemu kmetijskemu združništvu, ki naj bi nato poskrbelo za nakup in vzdrževanje strojev in za izobraževanje kmetov na tem področju.³⁸⁹ Premagati naj bi bilo treba predsodke pri nekaterih, ki so še vedno živeli v strahu, da bo mehanizacija pomenila »nadomestek za delavce«, ki bodo zato tako kot v času pred vojno »izgubljali zaposlitev in padali v bedo in brezposelnost.«³⁹⁰

To se v socializmu vsekakor ni smelo zgoditi, zato so v prvem obdobju uprave mnogih kmetijskih zadrug kmetijske stroje in drago mehanizacijo namenoma zapirale v skladišča, zato da bi zaposlile ljudi. Najprej je bilo treba torej zagotoviti dovoljšen odtok delovne sile s podeželja ter zagotoviti delovna mesta v industriji, kamor bi se ta delovna sila, brez pravih kvalifikacij in izkušenj, lahko čim prej prelila. Šele nato je bilo pametno večati obseg mehanizacije, saj bi sicer tvegali, da bi bilo delo prehitro opravljeno, ljudje pa bi posedali križem rok, kar bi lahko hitro vodilo v socialne pretrese.³⁹¹ Jasno naj bi sicer bilo, da so v »socialistični državi stroji pomočnik delovnih ljudi, ki nosijo glavno delovno breme, od ljudi pa zahtevajo le, da jih upravljajo in čuvajo pred okvarami.« Stroj, ki je bil del »obče ljudske imovine«, je bilo treba upravljati z »ljubeznijo in pozornostjo«, saj naj bi prav stroji omogočili »nagel prehod v socializem«, ki pa je moral slediti vneprej določenemu načrtu in pri katerem ni bilo mogoče ubirati bližnjic.³⁹²

Reforma kmetijske politike po letu 1953 je predvidevala, da bodo vprašanja povečevanja proizvodnje in produktivnosti dela ter razreševanja družbenih odnosov reševali povezano, vendar v nasprotju s sovjetskim modelom.

386 Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji*, str. 253.

387 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi v Sloveniji*, str. 14.

388 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 15.

389 Čepič, *Kmetje in združništvo v pogledih Edvarda Kardelja*, str. 330–331, 333.

390 *Naše delo*, 5. 5. 1949, str. 4, Ljudska tehnika.

391 *Ptujski tednik*, 17. 4. 1953, str. 4, O ekonomskih odnosih v kmetijstvu.

392 *Naše delo*, 5. 5. 1949, str. 4, Ljudska tehnika.

Družbenoekonomski razvoj naj bi se torej uravnaval brez prisilnih in administrativnih posegov.³⁹³ Odnos do zasebnega kmeta se je spremenil. Postal je enakovreden partner in tvorec proizvodnega procesa. Kmetje so začeli vstopati v tako imenovano kooperacijo s splošnimi kmetijskimi zadrugami in kmetijskimi proizvodjalnimi kombinati, kmetijstvo pa je vsaj na deklarativni ravni postalo enakovredna gospodarska panoga, ki jo je bilo treba razvijati in vanjo vlagati v sorazmernem deležu z industrijo.³⁹⁴

Socializem na vasi je že od druge polovice petdesetih let slonel predvsem na dobro organiziranih kmetijskih zadrugah, ki niso predvidevale podružbljanja zemlje, temveč predvsem zadružno lastnino strojev, zlasti traktorjev. Vodilni usmeritvi sta tako postali prostovoljnost in ekonomska stimulacija individualnega kmetijskega proizvajalca. Kmeta so k sodelovanju nameravali privabljeti z regresi in subvencijami, ki bi jih sicer podeljevali strogo v okviru planske politike, vendar še vedno upoštevač interese, želje in vizije razvoja vsakega posameznega kmeta.³⁹⁵ Zadruga, ki so imelo vlogo družbenih podjetij, so prispevale mehanizacijo in reprodukcijski material ter kmetu nudile številne usluge, kot je bila nabava semen, umetnih gnojil in zaščitnih sredstev, kmetu so odprle tudi pot do kreditov; kmet pa se je obvezal, da bo zadrugi predal določeno količino pridelka.³⁹⁶ Oblast je javno priznavala, da se je v preteklosti posluževala takih »instrumentov družbeno-ekonomske preobrazbe na vasi«, ki ne samo da niso prinesli zelenih rezultatov, ampak so vodili celo v stagnacijo, zmanjševali produktivnost dela ter »kmete delali pasivne ali pa jih celo odrezali od socialističnih sil«, »da nekritično prenašanje sovjetskih vzorcev« v popolnoma drugačna okolja ni bilo ustrezno in da tudi vse, kar so do takrat poskušali uvesti na jugoslovanskih tleh, ni bilo brez napak. Nova paradigma socialistične preobrazbe vasi je predvidevala, da nasilno spreminjanje lastninskih odnosov na vasi ni bilo več potrebno, kmetu pa naj bi bilo treba jasno razložiti, kakšni so cilji, kakšne so perspektive in kakšne možnosti se mu obetajo, potem pa se mu dopusti možnost, da se odloči sam, »kakor mu veleva njegov interes, *seveda s pogojem, da je ta interes v skladu s skupnim družbenim interesom.*«³⁹⁷ Sredi šestdesetih let je družbeni sektor kmetijstva obsegal vsega 13 odstotkov vseh obdelovalnih površin in v skladu z novo družbeno paradigmo nadaljnja širitev tudi ni bila potrebna,³⁹⁸ saj je bilo že od druge polovice petdesetih let v kooperantske odnose vključenih več kot 70 odstotkov slovenskih kmečkih gospodarstev, mnogi tudi zgolj zato,

393 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1944.

394 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 177.

395 *Naša skupnost*, 10. 11. 1955, str. 1–2, Vprašanja pospeševanja kmetijstva in dosledne socialistične preobrazbe vasi.

396 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 188.

397 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 7–8 in 10. Z ležečim tiskom poudarila avtorica.

398 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1944.

da so si olajšali pot do traktorja.³⁹⁹ Bolj kot z deležem kolektivizirane zemlje naj bi se bilo treba ukvarjati s konkretnim deležem socialističnega sektorja v vsej kmetijski proizvodnji, z večanjem produktivnosti dela v socialističnem sektorju ter z »lastnino, obsegom in tehničnim karakterjem osnovnih proizvodjalnih sredstev, to je delovnega orodja.«⁴⁰⁰ Kmeta naj bi bilo treba pripraviti do tega, da bi sam spoznal, da je socialistična kooperacija v njegovem ekonomskem interesu in da vse številčnejših življenjskih potreb in želja ne bo mogel zadovoljevati s svojimi zastarelimi delovnimi sredstvi in nizko produktivnostjo.⁴⁰¹

MEHANIZACIJA V SLOVENSKEM KMETIJSTVU

Pri modernizaciji mehanizacije naj bi najpomembnejšo vlogo odigrale zadruge. V okviru zadrug je bilo mogoče ustvariti dovolj kapitala, da so le-te z ustvarjenimi dohodki začele pospešeno uvažati kmetijske stroje, zlasti traktorje, pa tudi kosilnice in škropilnice, ki jih domača industrija še ni mogla zagotavljati. Med letoma 1951 in 1954 so tako uvozile 728 traktorjev, ki pa so bili deloma namenjeni tudi zadrugam izven Slovenije.⁴⁰² Mehanizacija je v prvem desetletju po vojni sicer napredovala, vendar pa je še vedno zelo zaostajala za razvitim svetom. Iz spodnje tabele je razvidno, da je v Jugoslaviji veljalo razmerje 1 traktorja na 800 hektarjev obdelovalne zemlje, kar je predstavljalo veliko nižjo stopnjo mehanizacije kot v drugih evropskih državah.⁴⁰³

Tabela 1

Država	Jugoslavija	Anglija	Avstrija	Francija	Italija	Evropsko povprečje
Obdelovalna površina v hektarjih na traktor	800	23	113	156	233	174

(Deset let socialistične graditve v Sloveniji, str. 46.)

Gospodarski in splošni družbeni razvoj so v povojnem obdobju začeli meriti glede na to, kako hitro in v kolikšni meri se v proizvodnji uveljavljajo sodobni tehnološki procesi. Za kmetijsko proizvodnjo je bil osnovni kazalec razvoja prav uporaba traktorja.⁴⁰⁴ Zakon o petletnem planu, ki ga je Ljudska skupščina sprejela

399 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 187–188.

400 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 11.

401 Prav tam, str. 116.

402 *Deset let socialistične graditve v Sloveniji*, str. 59.

403 Prav tam, str. 46.

404 Bračić, Haloze v zadnjih desetletjih, str. 52–63.

aprila 1947, je med glavnimi štirimi nalogami na prvem mestu izpostavil nujnost odpravljanja gospodarske in tehnične zaostalosti, ki je bila zagotovo pereča tudi na podeželju.⁴⁰⁵ Razmere v slovenskem kmetijstvu so bile zaznamovane s pomanjkljivimi investicijami pred vojno, ekstenzivnim načinom proizvodnje, posledicami vojne, pomanjkanjem delovne sile pa tudi s pomanjkanjem vlečne živine, iztrošenostjo orodja in z izjemno skromno razširjenostjo kmetijskih strojev.⁴⁰⁶ Med slednjimi je v glavah kmetov posebno mesto vedno zasedal traktor, ki ni bil zgolj stroj, temveč simbol napredka in novih časov ter je v še vedno zelo ruralni slovenski družbi predstavljal statusni simbol in pogosto nedosegljivo razkošje. Kmet zasebnik je tudi v obdobju po koncu najhujšega pritiska deloval v zelo neugodnih razmerah, saj so bile vse državne investicije praviloma usmerjene v državna in družbena posestva, medtem ko je povprečni kmet le s težavo dostopal do kreditov, premij in regresov, kar ga je postavljalo v ekonomsko neenakopraven položaj. To se je v največji meri odražalo v mehanizaciji kmetijske proizvodnje.

S traktorjem se gradi socializem

(*Gradimo socializem*, naslovnica.)

⁴⁰⁵ Uradni list FLRJ, št. 36/1947.

⁴⁰⁶ Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 443.

Leta 1961 so državna kmetijska posestva in zadruga po celotni Jugoslaviji razpolagali že z 38 000 traktorji in 5 500 kombajni, v letu 1962 pa še z dodatnimi 7 000 traktorji in 2 600 kombajni. V tem času pa je kmet zasebnik zemljo še vedno obdeloval predvsem z zastarelim orodjem in konjsko ali še pogosteje volovsko vprego, saj ni imel dostopa do dolgoročnejših kreditov, ki bi mu omogočali večja vlaganja,⁴⁰⁷ zaradi česar je bil dejansko prisiljen vstopati v kooperantske odnose. Še skoraj celo desetletje po drugi svetovni vojni je veljalo, da je človeška delovna sila enostavno cenejša pa tudi lažje dostopna od strojne.⁴⁰⁸ Veliki in dragi delovni stroji, ki so bili velikokrat uporabni zgolj za kratka sezonska dela, ki so trajala le nekaj dni v letu, so se tudi agronomom zdeli nerentabilni, kljub temu pa so poudarjali, da bo prehod na mehanizacijo nujen in da je treba kmetijstvu na vsak način zagotoviti potrebna sredstva, da bo lahko šlo v korak s časom.⁴⁰⁹

Vztrajanje pri obdelovanju z vlečno živino pogosto namreč ni bilo posledica konzervativnosti in navezanosti na stare navade in vzorce, pač pa nedosegljivosti nove tehnologije in velikega pomanjkanja znanja in usposobljenosti na področju ravnanja z novimi tehnologijami, ki jih kmetje največkrat sploh niso videli v živo, dokler se z njimi niso srečali na državnih posestvih. Časopisje iz prvih povojnih let je polno propagandnih člankov o tem, kakšna radost se je širila med ljudmi, ko so v daljavi zaslišali brnenje traktorja in ko so spoznali, da gre na pomoč prav njim. Kmetje naj bi si napredka želeli in če so le imeli možnost, so po novi tehniki tudi »energično posegali«.⁴¹⁰

Prehod na strojno obdelavo je bil vse prej kot lahek. Večina kmetijskih nasadov, vinogradov, sadovnjakov in nasadov hmelja ni bila prilagojena obdelavi s stroji. Nove nasade so prilagajali traktorju, ki je zahteval večje razmake med rastlinami in sajenje v pravih linijah, že obstoječe nasade pa je bilo večinoma mogoče obdelovati zgolj ročno.⁴¹¹

INDUSTRIJA KMETIJSKIH STROJEV

Kmetu neprijazna je bila tudi industrija kmetijskih strojev. Ta bi že v skladu s prvim petletnim planom kmetu morala zagotoviti veliko različnih kmetijskih strojev, ki naj bi razbremenili delovno silo ter povečali proizvodnjo.⁴¹² Vendar pa

407 Prav tam, str. 451.

408 *Ptujski tednik*, 17. 4. 1953, str. 4, O ekonomskih odnosih v kmetijstvu.

409 Jenčič, *Kmetijski stroji*, 1967, str. 3–4.

410 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6. Ob tednu tehnike. Gl. tudi Bajalica, Kadri v zadrugah in kmetijstvu, str. 8–9. Gl. tudi *Naša skupnost*, 25. 10. 1955, Proizvodnja traktorjev pri nas; *Ljudski glas*, 4. 8. 1949, str. 2, Traktor je pomagal pri žetvi.

411 *Dolenjski list*, 29. 4. 1958, str. 5, Hmelj v Beli Krajini.

412 Čepič, Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955, str. 84.

tudi razvoj industrije pogosto ni upošteval ekonomskih faktorjev, temveč je bil načrtovan v skladu z ideološkimi načeli družbenega planiranja. V skladu z načrti o podružbljanju kmetijskih površin, melioracijah in komasacijah se je industrija namreč pogosto napačno usmerjala v proizvodnjo velikih kmetijskih strojev, ki naj bi bili namenjeni obdelovanju velikih površin. Manjših in lažjih strojev, ki bi bili primerni za obdelovanje majhnih površin zasebnega kmeta, na domačem tržišču sredi šestdesetih let še ni bilo mogoče najti, zato so jih kmetje na lastno pest pridobivali iz tujine.⁴¹³ Industrija poljedelskih strojev ni zagotavljala drobne mehanizacije, ki bi jo kmet potreboval, tovarne pa so celo opuščale proizvodnjo kmetijskega orodja in drobnega inventarja.⁴¹⁴

Tudi proizvodnja traktorjev v prvem desetletju po vojni ni sledila potrebam razvijajočega se kmetijstva. Njihova izdelava se je formalno začela šele leta 1949 v Industriji motorjev v Rakovici pri Beogradu, sledili pa sta še Industrija traktorjev in strojev v Zemunu in podjetje 14. oktober v Kruševcu, ki pa je nameravalo proizvajati zgolj velike traktorje, primerne za obdelavo velikih družbenih posestev. Poleg tega je bila tehnologija, ki so jo jugoslovanska podjetja prevzela, že v osnovi zastarela. Z njeno pomočjo proizvedeni traktorji so imeli omejeno delovno sposobnost in Jugoslavija je v veliki meri ostajala odvisna od uvoza, ki pa ni potekal svobodno, temveč v skladu z administrativno vodenim gospodarskim načrtom.⁴¹⁵ V okviru slednjega so strojem domače proizvodnje pogosto dodeljevali regrese oziroma državne subvencije ter na tak način poskušali preprečiti odliv kapitala v tujino. Domači izdelki pa niso bili konkurenčni tujim ne po kvaliteti, še manj pa po ceni, ki so jo določali administrativno, ne glede na razmere na evropskem tržišču. Traktor Zadugar domače proizvodnje je bil tako kljub regresu za od 46 do 51 odstotkov dražji od uvoženega traktorja sorodnih karakteristik. Poleg tega, da je bila domača proizvodnja zastarela, je bila torej tudi povsem nekonkurenčna.⁴¹⁶

V začetni fazi razvoja se je industrija izrazito usmerjala v proizvodnjo velikih delovnih strojev, kar se je izkazalo za napačno in ni sledilo realnim potrebam kmeta, ki je obdeloval manjša in pogosto razdrobljena zemljišča. Da se družbeni sektor ni razvijal v skladu s pričakovanji, lahko sklepamo tudi iz vsakoletnih statističnih podatkov, ki prikazujejo gibanje števila traktorjev v zasebni in družbeni lasti. Število traktorjev v lasti družbenih kmetijskih posestev, kombinatov in splošnih kmetijskih zadrug je naraščalo do sredine šestdesetih let, nato pa je njihovo število celo upadalo. Če obenem upoštevamo dejstvo, da je število traktorjev v zasebni lasti izjemno hitro naraščalo, je na dlani spoznanje,

413 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 461.

414 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1946–1947.

415 *Naša skupnost*, 25. 10. 1955, Proizvodnja traktorjev pri nas.

416 *Mehanizacija i unapredjenje naše poljoprivrede*, str. 89.

da so traktorji v družbeni lasti predstavljali le nepomemben delež v celotnem voznem parku. Strojni krožki in traktorske zadruga so ustvarjale velike izgube⁴¹⁷ ter zato ena za drugo neslavno propadale. Stroji, ki so jih v večjem številu kupovali v letih 1958 in 1959 in ki naj bi predstavljali temelj strojnih odsekov, niso izpolnili svoje naloge. Bili so izrabljeni, slabo preskrbljeni s priključki, zaradi pomanjkanja rezervnih delov pa naj bi jih bilo tudi nemogoče vzdrževati.⁴¹⁸ Zadruga so svoj strojni park celo načrtno zmanjševale, saj je bil precej izrabljen in jim je prinašal predvsem izgube. Po sprejetju zakona o beneficirani obrestni meri leta 1969, ko se je kmetu odprla možnost nabave večjih kmetijskih strojev, kot so bili traktorji, kombajni, škropilnice in podobno, so zadruga začele množično odprodajati svojo kmetijsko mehanizacijo, saj njeno vzdrževanje ni bilo več rentabilno, ali pa so jo dajali v najem vaškim skupnostim. Vodstva zadrug so kmetovalce sicer še usmerjala k skupinski nabavi kmetijskih strojev preko vaških skupnosti, čemur pa kmetje niso želeli prisluhniti, zato so tudi vodstva zadrug svoje pospeševalno delo približala »težnjam združnikov-kooperantov in pomagala pri usmerjanju njihovih kmetij s strokovnimi navodili in preko strokovnih ekskurzij v sodobno urejena individualna gospodarstva«.⁴¹⁹

Od 37 podjetij, ki so v jugoslovanskem prostoru proizvajala kmetijsko orodje in mehanizacijo, je traktorje proizvajalo zgolj 8 podjetij, od katerih je le IMT proizvajal traktorje, ki so bili vsaj pogojno primerljivi traktorjem iz uvoza, ostala pa so proizvajala predvsem manj primerne enoosne in pregibne traktorje ter goseničarje. Še v začetku sedemdesetih let na Slovenskem ni bilo obrata, ki bi proizvajal traktorje; Mehanotehnika iz Izole je enoosne traktorje Maček proizvajala v Bujah. Dvoosne traktorje po tuji licenci so začeli v letu 1971 proizvajati v podjetju Belt v Črnomlju, zares omembe vredna proizvodnja pa se je začela šele leta 1977 v Štorah, kjer so proizvajali traktorje po Fiatovi licenci.⁴²⁰ Proizvodnja traktorjev je bila predvidena šele v okviru Srednjeročnega programa razvoja slovenskih železarn za obdobje 1971–1975, kar naj bi Železarni Štore omogočilo obsežnejšo predelavo izdelkov iz jekla in litine. Leta 1972 je bila podpisana pogodba o dolgoročni industrijski kooperaciji s firmo Fiat, ki je predvidela skupno vlaganje v tovarno traktorjev, ki naj bi jo postavili na 1,5 hektarja velikem območju na delu nove industrijske cone Štore 2. Njena izgradnja se je pričela leta 1974, tovarno pa so odprli leta 1977. Letna kapaciteta tovarne je bila 10 500 traktorjev, v kooperaciji pa je imela Železarna Štore 40 odstotni delež, jugoslovanski kooperanti 30 odstotnega ter prav tako Fiat 30 odstotnega.

417 Strojni krožki ter traktorski odseki so imeli 170 milijonov dinarjev stroškov, akumulacija je znašala 98 milijonov, dejanska izguba je bila 72 milijonov. Gl. Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 449.

418 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1951.

419 *Javna tribuna (Ljubljana – Šiška)*, 9, 1970, št. 80, str. 2, Več kooperacije v kmetijstvu.

420 Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 77–84.

Predvidene kapacitete niso bile nikoli dosežene, saj je največja letna proizvodnja dosegla 5 340 traktorjev. Tovarna se je v času obratovanja srečevala z velikim nasprotovanjem takratnega največjega proizvajalca traktorjev IMT Beograd, kar je skupaj s krizo na svetovnem trgu vodilo k njenemu zaprtju. Fiat je v času krize zmanjšal nakup traktorjev v Štorah, kar je povzročilo velike finančne težave in imelo za posledico zaustavitev tovarne 31. decembra 1985.⁴²¹

Tabela 2: Število proizvedenih traktorjev v Jugoslaviji v prvem desetletju po vojni

Leto	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Število proizvedenih traktorjev	3	53	840	789	1360	1059

(*Naša skupnost*, 25. 10. 1955, Proizvodnja traktorjev pri nas.)

Mehanizacija kot simbol napredka v poljedelstvu

(*Gradimo socializam*, str. 45.)

⁴²¹ 40 let »rojstva« prvega slovenskega traktorja.

Tabela 3: Gibanje števila traktorjev v družbenih kmetijskih posestvih in splošnih kmetijskih zadrugah v Sloveniji med letoma 1954 in 1976

Leto	Število traktorjev v družbenih kmetijskih posestvih in kombinatih v Socialistični republiki Sloveniji	Število traktorjev v splošnih kmetijskih zadrugah v Socialistični republiki Sloveniji
1954	233	/
1955	255	344
1956	272	369
1957	329	362
1958	451	646
1959	524	984
1960	676	1030
1961	780	1175
1962	838	1217
1963	834	1245
1964	1192	1007
1965	1107	889
1966	1003	730
1967	1061	549
1968	Ni podatka	Ni podatka
1969	764	366
1970	727	335
1971	694	241
1972	777	218
1973	793	218
1974	822	222
1975	837	242
1976	812	219

(Statistični letopis 1954–1977, poglavje Kmetijstvo)

KMET + TRAKTOR = KAPITALIZEM

Edvard Kardelj je odkrito priznaval, da kolektivizacija na vasi ni uspela ter da so bili poskusi njenega uvajanja v kritičnih povojnih letih napaka, vseeno pa so po njegovem mnenju z uveljavitvijo zemljiškega maksimuma leta 1953 uspeli spodrežati korenine kapitalizma na vasi, zato je bilo treba storiti vse, da se

pozitivni trendi ne bi začeli spet obračati v napačno smer.⁴²² Zasebno kmetijstvo naj bi se omejevalo že samo po sebi in bolj kot vsi administrativni ukrepi naj bi učinkovale ekonomske zavore: majhne obdelovalne površine, pomanjkanje sredstev in lastna neusposobljenost naj bi kmeta sami po sebi prisilili, da se po pomoč obrne na kmetijske delovne organizacije. V strahu pred »krepitvijo drobnolastniških tendenc, odtujevanja zasebnih proizvajalcev od procesa podružbljanja proizvodnje in kasnejšega podružbljanja kmetijskih površin«, kar naj bi vse vodilo v »kapitalizacijo kmeta« in posledično, »še huje«, v nastanek docela samostojnih elementov na vasi, ki bi nato začeli postavljati tudi politične zahteve, se je oblast spraševala, v kolikšni meri in ali sploh podpirati in pospeševati razvoj proizvodnje pri zasebnih proizvajalcih. Širjenje zemljiškega maksimuma in opremljanje kmeta s težko mehanizacijo sta vsekakor predstavljala korak nazaj v razvoju.⁴²³ Drobne kmetijske mehanizacije kmetu niso odrekli, medtem ko je po mnenju politike težka mehanizacija (dvoosni traktorji, mlatilnice, kombajni in tako dalje) sodila zgolj v last kmetijskih delovnih organizacij. Mehanizacijo so nameravali koncentrirati v delovnih enotah in proizvodnih okoliših, na obrobnihih področjih Slovenije pa naj bi bile nosilke razvoja predvsem kooperacije. Te naj bi kmetu zasebniku nudile tudi nekatere strojne storitve v posameznih delovnih fazah (na primer oranje ali žetev), sicer pa jih kmet zasebnik ne bi mogel uporabljati vse leto.⁴²⁴ Do sredine šestdesetih let je bilo uradno stališče oblasti, da kmet zasebnik traktorja sploh ne sme imeti. Traktor v rokah zasebnika so dojemali kot korak stran od socialističnih idealov ter jasen znak ponovnega obujanja kapitalizma na vasi. Kmet je lahko dobil kredit za nakup avtomobila Crvene zastave, ne pa za nakup traktorja.⁴²⁵ Po letu 1965 so začeli dopuščati dvoosne traktorje v zasebni lasti, čeprav so jasno izražali prepričanje, da je lastništvo nad traktorjem na kmetiji z manj kot 10 hektarji obdelovalne površine ekonomski absurd.⁴²⁶

To kmetov seveda ni ustavilo. V skladu z načelom »kjer je volja, tam je pot«, so se na tak ali drugačen način vedno znašli. Iz podatkov o traktorjih v zasebni lasti je več kot očitno, da je njihovo število ves čas močno naraščalo in da oblast tega trenda ne le ni uspela, temveč ga nazadnje niti ni poskušala več zaježiti. Načelno so sicer še vedno zatrjevali, da naj bi bila vsa proizvodna sredstva last družbe, v rokah zasebnikov pa so jih tolerirali le, če niso vodila v deformacijo socialističnih odnosov in so prispevala h krepitvi kooperacijskih odnosov.⁴²⁷ Ko so odpravili Kmečke delovne zadruge kot obliko kolektivizacije dela, opreme in mehanizacije,

422 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 16.

423 Marinc, *Zasebni kmetovalec in zadruga*, str. 1945–1946.

424 Prav tam, str. 1947.

425 Kavčič, *Dnevnik in spomini*, 23. 2. 1974, str. 141.

426 Marinc, *Zasebni kmetovalec in zadruga*, str. 1947.

427 Prav tam, str. 1948.

so kmete začeli voditi v precej ohlapni kategoriji »združeni kmetje«, ki je lažje in tudi z državno pomočjo lahko prišla do »združenega traktorja« in ki je zajemala vse, ki so kdajkoli in na kakršenkoli način sodelovali z družbenim kmetijskim sektorjem, bodisi v obliki prodaje pridelka bodisi v obliki nakupa semen, opreme ali vključenosti v različne oblike zavarovanj. Ti »združeni traktorji« so bili dejansko razdruženi, saj pri njih ni šlo za nikakršno obliko kolektivne lastnine. Traktorji so bili v povsem individualni lasti, kmetje si jih med seboj niso posojali, prav tako so bili povsem sami odgovorni za njihov nakup in vzdrževanje. Iz podatkov o njih lahko razberemo, da so se slovenski kmetje ravnali v skladu s pregovorom, »da v španoviji še pes crkne«. Ob nejasnosti, kdo naj bi nosil stroške vsakokratnih popravil, kako naj bi kmetje solastniki traktorja med seboj preračunavali stroške amortizacije stroja in opreme, ki jih zaradi raznolikosti terena, ki so ga posamezni kmetje obdelovali, ni bilo preprosto mogoče posplošiti, ter seveda, kako razrešiti problem, ko so vsi kmetje želeli stroj uporabljati hkrati (na primer ob košnji ali žetvi), je večina prisegala na samostojno lastništvo nad traktorjem. Kljub dejstvu, da je bila investicija v lasten stroj večkrat neupravičena, saj so stroji ostajali neizkoriščeni, se je izkazalo, da se je tik pred razpadom skupne države dokončno uveljavilo načelo »vsak kmet svoj traktor«. ⁴²⁸ Uresničeval se je scenarij, pred katerim so svarili kmetijski strokovnjaki: ti so kmetom očitali, da je njihov cilj postalo posedovanje strojev, da ravnajo negospodarno in da stroje zbirajo kot trofeje, brez pravega načrta in kalkulacije. Namesto da bi šli po poti specializacije, zmanjševanja števila kultur, zožitve kolobarja, združevanja parcel v večje komplekse, opustitve samooskrbe in pridelovanja za trg, so vztrajali na individualni lastnini in trmasto zavračali skupno nabavo in uporabo strojev. ⁴²⁹ Povprečna slovenska kmetija, ki je obsegala zgolj med 3,5 in 5 hektarjev površin, od katerih jih je bilo le določen del sploh mogoče obdelati s traktorjem, je imela tako v povprečju šestnajstkrat višjo stopnjo opremljenosti s kmetijsko mehanizacijo kot pa kmetijski družbeni sektor. ⁴³⁰

Tabela 4: Združeni kmetijski stroji in orodje – traktorji v lasti združenih kmetov v Socialistični republiki Sloveniji

Leto	Število združenih kmetov	Število združenih traktorjev
1980	45407	19790
1981	51769	25489
1982	56098	24724

428 Zbor občanov, 11. 1. 1977, str. 2. Vsak kmet svoj traktor.

429 Jenčič, *Kmetijski stroji*, 1967, str. 4.

430 Fišer, *Možnost preusmeritve kmetijskih proizvodnih sredstev*, str. 6.

Leto	Število združenih kmetov	Število združenih traktorjev
1983	59200	30213
1984	65655	38273
1985	69009	41884
1986	69621	49039
1987	66003	52607
1988	68511	55950
1989	64354	58653

(Statistični letopis 1984 in 1990, poglavje Kmetijstvo)

Tabela 5: Traktorji v zasebni lasti glede na velikost posestev v Socialistični republiki Sloveniji

Leto	Skupaj	Do 0,5 ha	0,5-1 ha	1-2 ha	2-3 ha	3-4 ha	4-5 ha	5-8 ha	8-10 ha	Nad 10 ha
1960	259	3	13	33	21	24	18	38	22	87
1969	5156	47	30	22	222	184	378	1008	621	2435

(Statistični letopis 1964 in 1970, poglavje Kmetijstvo)

KAKO PRITI DO TRAKTORJA

V prvih dveh desetletjih po vojni so bili v precej boljšem položaju kmetje, ki so živeli v obmejnem pasu v bližini Avstrije in Italije, kjer se je kmetom ponujal trg zlasti rabljenih traktorjev, ki so jih potem lahko prepeljali čez mejo pod pogojem, da je formalni lastnik traktorja ostal avstrijski ali italijanski državljan, ki je lahko pomagal kmetom pri njihovem delu kot najeta delovna sila. Za temi traktorji se je nato čez čas izgubila vsaka sled.

Formalna pot do traktorja je bila vsekakor daljša in zapletenejša. Pred nakupom je bilo namreč treba napisati posebno prošnjo, ki so jo na centralni ravni odobrili ali zavrnilo na Ministrstvu za kmetijstvo v Beogradu. Če je bila kmetova vloga rešena pozitivno, sta bila zanj izdana posebna dovolilnica za prečkanje meje z določeno količino denarja ter dovoljenje za nakup traktorja. Do tovrstnih dovoljenj so sprva prihajali predvsem ljudje z zvezami v komunistični partiji ter kmetje udeleženci NOB. Tudi pri pisanju teh prošenj so kmetje uporabili veliko mero iznajdljivosti, saj so začeli svoje prošnje utemeljevati z dejstvom, da potrebujejo zmogljivejše stroje za obdelavo gorskih kmetij, kakršnih jugoslovanske tovarne ne proizvajajo. Tem prošnjam slovenskih kmetov je bilo pogosto ugodeno zaradi slabe razgledanosti beograjskih uradnikov, ki

niso poznali osnovnih geografskih dejstev in med katerimi je veljalo splošno prepričanje, da je Slovenija pač gorata dežela. Kmetje so v svojih prošnjah namreč navajali lažne podatke o svojem področju kmetovanja, uradniki pa teh dejstev niso natančneje preverjali.⁴³¹ Že po letu 1964, zlasti pa po letu 1967 se je pot do traktorja precej olajšala, birokratskih ovir je bilo vse manj, združeni kmetje pa so imeli formalno pravico do nakupa domače ali uvožene strojne opreme, tudi na obroke in pod ugodnejšimi pogoji. Investicije v kmetijstvu so bile razdrobljene, financiranje je potekalo na zapleten način preko Jugoslovanske investicijske banke, kjer je bil oblikovan Splošni investicijski sklad.⁴³² Poleg tega pa naj bi se posamezne investicije krile še iz drugih virov: zveznih skladov in proračunov, republiških skladov in proračunov, lokalnih skladov, lastnih sredstev organizacij in amortizacijskih skladov.⁴³³ Dejansko pa je financiranje zaživelo z oblikovanjem Sklada skupnih rezerv gospodarskih organizacij, ki je nato odobril kredit kmetijski zadrugi oziroma hranilnici, ki je delovala v okviru zadruge, ta pa je nato sredstva porabila za kreditiranje svojih kooperantov – zasebnih kmetov, ki so želeli nabaviti kmetijsko mehanizacijo ali izvesti kakšno drugačno investicijo na kmetiji in ki so bili pripravljeni na lastno udeležbo v višini vsaj 50 odstotkov stroškov.⁴³⁴ Glavnina sredstev, ki so jih hranilno-kreditne službe v obliki kreditov namenjale kmetom, je bila porabljena za nakup strojev in za izgradnjo gospodarskih objektov, pri čemer je delež kmetov pri nakupu strojev moral znašati 55 odstotkov, pri izgradnji objektov pa 75 odstotkov.⁴³⁵ Kreditiranje posameznih zasebnih proizvajalcev pa je bilo vendarle vezano na pogoj, da kmet zasebnik vstopi v kooperacijo z zadrugo, ki je nazadnje tudi odločila, ali bo kmet sredstva dobil ali ne, saj je bilo mogoče kredit dobiti le za tiste namene, za katere se je na ravni zadruge ocenilo, da so v korist pospeševanja kmetijske proizvodnje.⁴³⁶

Vse to je utrla pot splošni traktorizaciji, ki je bila mogoča po gospodarski reformi leta 1965, ko je prišlo do dokončne sprostitve nakupa zasebnih traktorjev in druge mehanizacije tudi za privatno kmetijstvo. Eden od dokazov, da Jugoslavija razvija svojo kmetijsko politiko, je bil leta 1969 ustanovljeni Sklad za pospeševanje zasebne kmetijske proizvodnje, ki je deloval na ravni občin in ki je tudi zasebnim kmetom ponujal ugodnosti pri izvedbi investicij na področju kmetijstva,⁴³⁷ ukinjen pa je bil tudi 12,5 odstotni zvezni prometni davek na traktorje do 35 konjskih moči, kar je kmetom pomembno olajšalo investicijo.⁴³⁸

431 Slovenc, »Kdor je šel s časom, lahko živi«, str. 76–77.

432 *Naša skupnost*, 22. 3. 1958, str. 16, Posojila kmetijstvu iz splošnega investicijskega sklada.

433 *Naša skupnost*, 28. 4. 1957, str. 13, Investicije v kmetijstvo.

434 Vonta, *Uspešno gospodarjenje*, str. 3.

435 Holynski, *Kmetijstvo na območju Šenčurja*, str. 83.

436 *Naša skupnost*, 26. 1. 1958, str. 12, Kreditiranje kooperacij v kmetijstvu.

437 Holynski, *Kmetijstvo na območju Šenčurja*, str. 83.

438 Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 21.

Prehod z volov in konj na traktorje je bil tako mogoč tudi zaradi dobre kmečke organiziranosti. Kmetijske in gozdarske združne organizacije so namreč ustanovile lastne hranilno-kreditne službe, ki so ob koncu osemdesetih let združevale več kot 200 000 varčevalcev in ki so kmete spodbujale k naložbam v obnovo hlevov, prašičjih in perutninarskih farm, silosov, gradnji jam za gnojevko, obnovi sadovnjakov, vinogradov, nasadov hmelja ter seveda nabavi traktorjev in drugih delovnih strojev. V časih z izjemno visokimi stopnjami inflacije so kmete spodbujali k čim hitrejši porabi odobrenih sredstev, saj je inflacija denar na računih sicer »požirala«, obroki kreditov pa so ostajali na isti ravni in zato sčasoma niso predstavljali nikakršnega bremena za kmeta več.⁴³⁹ Vse to je občutno vplivalo na podobo slovenskih vasi v sedemdesetih letih: povsod so vznikali novi hlevi in silosi, izjemno se je povečalo število traktorjev in kombajnov, del obvezne strojne opreme kmetije pa so postali tudi molzni stroji.⁴⁴⁰

Poseben problem, tako za zasebnike kot za družbeni sektor, je predstavljalo še pomanjkanje rezervnih delov – kmetje so uporabljali traktorje najrazličnejših blagovnih znamk, mnogi so bili še iz predvojnega obdobja in ob morebitnih okvarah jih je bilo praktično nemogoče popraviti. Poleg tega so kmetje hrepeneli predvsem po traktorju, za nakup priključkov pa jim je največkrat zmanjkalo denarja, zaradi česar se je traktor pogosto spreminjal v zelo drag in neizkoriščen okras kmečkega dvorišča. Zvezni družbeni plan za leto 1960 je tako poleg nabave 400 traktorjev in večjega števila rezervnih delov predvideval tudi nabavo večjega števila priključnih strojev, predvsem naprav za raztros različnih vrst gnojil, sejalnikov, sadilnikov krompirja, strojev za medvrstno obdelavo posevkov, škropilnic za kemično zaščito rastlin in pripomočkov za spravilo krme, ter 70 kombajnov.⁴⁴¹

Tabela 6: Starostna struktura traktorjev v Sloveniji leta 1979

Starost traktorja	2	3	4	5	6	7	8	Nad 8
Odstotek traktorjev	19,73	11,96	9,24	8,97	7,32	8,97	5,98	27,35

(Jenčič, *Opremljenost s stroji v poljedelstvu*, str. 255)

Ves čas so obstajale tudi zelo velike razlike v razvitosti posameznih slovenskih pokrajin, ki so jih pogosto merili prav z razširjenostjo strojne mehanizacije v kmetijstvu. V Halozah tako še leta 1960 ni bilo traktorjev in tudi ostali kmetijski

439 *Gorenjski glas*, 4. 11. 1988, št. str. 1, Z vola na traktor – kako naprej.

440 Holynski, *Kmetijstvo na območju Šenčurja*, str. 83.

441 *Zvezni družbeni plan*, str. 193.

stroji so bili izjemno redki. Iz popisa kmetijskih gospodarstev iz leta 1981 je sicer razvidno, da je število traktorjev v tej zaostali pokrajini zraslo na 392, kar je pomenilo, da so kmetje v povprečju razpolagali z enim traktorjem na 23 hektarjev obdelovalne zemlje, dejansko pa se razvojni razkorak ni zmanjševal, saj so kmetje na bližnjem Ptujskem polju imeli v povprečju en traktor na 7 hektarjev zemlje in so zgolj na območju krajevne skupnosti Gorišnica imeli skoraj toliko traktorjev kot v celotnih Halozah. Tam so ob koncu osemdesetih 800 hektarjev vinogradov še vedno obdelovali povsem ročno. Traktorje so imeli večinoma zdomci in le peščica najuspešnejših kmetov, a še ti jih niso racionalno izkoriščali, saj so jih bolj kot za kmetijsko delo uporabljali kot prevozno sredstvo. Avtorji člankov so na tovrstno uporabo traktorja pogosto gledali zviška ter jo predstavljali kot višek neracionalnosti, za kmeta pa vsekakor ni bila nepomembna – večina poti v Halozah je bila v tako slabem stanju, da so bile še za traktorje komaj prevozne, saj so jih le občasno gramozirali in to le na podlagi samoprispevkov, zato je prav traktor pogosto pomenil edino sredstvo mobilnosti za kmeta. Podobno nerazvita območja so bila na primer okolica Cerčna, Ilirske Bistrice, Kočevja in Žužemberka, kjer je bilo še leta 1970 skoraj nemogoče srečati traktor, medtem ko so bila območja Gorenjske in obalnega pasu že precej gosto traktorizirana, saj je traktor v povprečju imela vsaka četrta kmetija. Nadpovprečno število traktorjev, kar je leta 1970 pomenilo en traktor na 22 kmetij, je bilo še v Savinjski dolini ter na ravninskem področju ob Dravi in Muri. Za nerazvita ter za traktorje neprimerna področja s 100 kmetijami na en traktor pa so veljala Suha Krajina, Ribniško-Kočevska in del Notranjske. Tudi na najbolj mehaniziranih področjih sicer ni bilo mogoče govoriti o zasičenosti s traktorji, saj so tudi ta za približno 60 odstotkov zaostajala za avstrijskim povprečjem. Po projekcijah, ki so bile narejene na začetku sedemdesetih let in so temeljile na stopnji vlaganja v slovensko kmetijstvo, naj bi se s 75 traktorji na 1 000 hektarjev obdelovalne zemlje šele leta 1990 približali stopnji, ki jo je že leta 1967 dosegalo avstrijsko kmetijstvo (72 traktorjev na 1 000 hektarjev zemlje), po bolj optimističnih načrtih pa naj bi se to zgodilo že v letu 1980.⁴⁴²

Ob koncu šestdesetih let se je tudi trg kmetijske mehanizacije vse bolj posluževal tržnih prijemov. O pravem potrošništvu sicer ni mogoče govoriti, saj kmetje večinoma niso imeli niti osnovnih sredstev za zadovoljevanje želja in potreb, premiki na trgu pa so se vseeno zgodili. Po zgledu zlasti avstrijskih in nemških sejmov kmetijske mehanizacije so namreč kmetijske stroje začeli razstavljeni tudi na Slovenskem: že leta 1962 je zaživel kmetijski sejem v Gornji

442 Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 19; Jenčič; Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1970*, str. 4; Mrhar in Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1971*, str. 2.

Radgoni,⁴⁴³ nato pa tudi na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani.⁴⁴⁴ Potrebe in povpraševanje po traktorjih so bili že samo v Sloveniji kmalu tako veliki, da domača proizvodnja ni več zadostovala. Kmetje so kupovali tisto, kar je bilo pač na prodaj, in ne tistega, kar so jim svetovali kmetijski izvedenci in kar bi v resnici potrebovali. Vse to je ustvarjalo pisano zbirko znamk in modelov, ki niso bili vedno primerni za slovenski tip kmetijstva in ki jih je bilo težko vzdrževati. Zlasti agresivni italijanski trgovci naj bi med slovenske kmete širili neprimerne in pogosto nevarne enoosne in pregibne traktorje.⁴⁴⁵ Tempo porasta števila traktorjev je presegel vsa pričakovanja, predvsem na račun »škodljivega individualnega uvoza« iz Italije, Avstrije in Zvezne republike Nemčije, ki je bil pogosto strokovno zgrešen ter škodljiv tudi z vidika gospodarjenja z devizami. Domača proizvodnja se pač ni zmoгла prilagajati tržišču in velikemu skoku v povpraševanju. Podjetje IMT iz Zemuna je v okviru Grupacije za samoupravno sporazumevanje o uvozu večkrat dalo veto na organiziran uvoz traktorjev in ga tako de facto tudi preprečilo, hkrati pa je bilo na primer pripravljeno skleniti pogodbo za dobavo zgolj 1000 traktorjev za Slovenijo v letu 1971, kar še zdaleč ni moglo zadostiti vseh potreb.⁴⁴⁶ Namesto traktorjev IMT, Zetor in Stayer, ki so veljali za najprimernejše za slovenskega kmeta, so se vse pogosteje pojavljali traktorji znamk Ursus, Fiat in Same, nad katerimi pa v strokovni službi ni bilo pretiranega navdušenja. Odnos do traktorjev Fiat in Deutz se je nekoliko spremenil šele v drugi polovici sedemdesetih let, ko so slovenska podjetja v skladu s kupljenimi licenčnimi pogodbami začela sama proizvajati te znamke traktorjev, traktorje Ursus pa so začeli celo organizirano uvažati.⁴⁴⁷

Kmetje so bili za nakup traktorja pripravljene žrtvovati zelo veliko, največkrat ne da bi upoštevali ekonomičnost investicije, v katero so se spuščali. Pogosto so v ta namen prodajali najboljša kmetijska zemljišča in upali, da bodo z delovnim strojem dosegali dovolj velike donose na preostalih zemljiščih, da bodo v nekaj letih lahko izgubo nadomestili. V ceno traktorja pa je gotovo treba všteti tudi garanje od jutra do večera, prodajanje pridelkov, tudi za ceno slabše oskrbe lastnih družin, vključenost vseh družinskih članov v delo, ne glede na starost, ter odpovedovanje vsem ostalim potrebnim investicijam na kmetijah, kot so bila obnavljanje črede ter popravila hlevov, kozolcev in kmečkih hiš, o dopustu na morju, ki je s sindikalnimi letovanji postajal vse bolj dostopen delavcem, pa sploh niso razmišljali.⁴⁴⁸ Ko so kmetje svoj pridelek lahko začeli prodajati na

443 50 let Pomurskega sejma.

444 Slovenc, »Kdor je šel s časom, lahko živi«, str. 81.

445 Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 24–27. Gl. tudi Jenčič in Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1970*, str. 4.

446 Prav tam, str. 5.

447 Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1976*, str. 1–3.

448 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 452–453.

trgu, so začeli razpolagati z denarnimi sredstvi, s katerimi so sprva kupovali starejše obnovljene stroje, zlasti v Avstriji in Nemčiji. Te so potem preprodajali v druge jugoslovanske republike, s pridobljenim kapitalom pa so kupovali novejši in zmogljivejši stroje. To je nezadržno vodilo v razslojevanje na vasi, ki je bilo posledica tega, da so bili nekateri pripravljeni tvegati več ter da so na take napol legalne načine uspeli akumulirati več kapitala, ki so ga potem lahko spet investirali v nakupe zemljišč in strojne opreme.⁴⁴⁹ Najpomembnejšo vlogo pri skokoviti modernizaciji slovenskega kmetijstva, ki jo je mogoče zaznati od začetka sedemdesetih let naprej, pa je odigral neagrarni sektor. Polkmetje, ki so bili zaposleni v industriji in ki so še vedno živeli na vasi, so svoje zaslužke po pravilu vlagali v razvoj kmetij, še večjih vlaganj pa so bili seveda sposobni zdomci, ki so denar pošiljali iz tujine. Zlasti slednji so se v investicije še pogosteje spuščali s srcem in ne po treznem premisleku. Pogosto so bili pripravljeni na nesorazmerna odrekanja za ceno lastne kvalitete življenja, saj je bil traktor pred domačijo pač eden od najlepših dokazov o uspehu in prosperiteti.⁴⁵⁰

Tabela 7: Razširjenost traktorjev v jugoslovanskem merilu, upoštevajoč razliko med družbenim in zasebnim sektorjem

	Skupno število v tisočih	Družbene kmetijske organizacije (v tisočih)	Traktorji v zasebni lasti (v tisočih)	Obdelovalna površina v hektarjih na traktor	
				Družbene organizacija	Zasebni lastniki
1951	6	5	1	468	7332
1952	8	6	1	378	5100
1953	9	7	2	226	4288
1954	11	9	2	114	3823
1955	12	9	3	87	3326
1956	15	12	3	68	2888
1957	21	16	5	52	1951
1958	27	22	5	38	1892
1959	34	29	5	30	1860
1960	36	31	5	35	1817
1961	39	33	6	35	1356

⁴⁴⁹ Slovinc, »Kdor je šel s časom, lahko živi«, str. 82.

⁴⁵⁰ Čepič, Vloga agrarnega sektorja, str. 58.

	Skupno število v tisočih	Družbene kmetijske organizacije (v tisočih)	Traktorji v zasebni lasti (v tisočih)	Obdelovalna površina v hektarjih na traktor	
				Družbene organizacija	Zasebni lastniki
1963	47	38	9	34	1044
1964	50	40	10	34	909
1965	51	40	11	35	804
1966	51	39	12	37	720
1967	56	35	21	42	414
1968	62	32	30	46	290
1969	68	29	39	50	223
1970	80	27	53	54	165
1971	97	26	71	58	122
1972	120	25	95	60	90
1973	150	25	125	60	68
1974	195	25	170	60	50
1975	226	26	200	60	42
1976	261	26	235	59	36
1977	297	26	271	60	31
1978	342	26	316	61	26
1979	385	25	360	63	23
1980	416	26	390	64	21
1981	459	27	432	63	19
1982	492	28	464	60	18
1983	535	29	506	58	16
1984	580	30	550	56	15
1985	611	31	580	49	14
1986	635	32	603	49	13
1987	658	32	626	49	13

(Jugoslavija 1918–1988, str. 225)

TRAKTOR PRERASTE SVOJO OSNOVNO FUNKCIJO

Traktor je v nekaj desetletjih postal simbol novih časov in napredka ter vir ponosa, zaradi česar je relativno kmalu prerasel svojo osnovno vlogo. Traktor in kombajn sta se pojavila na denarju, pojavilo se je celo osebno ime *Traktor*,

stroj pa je postal tudi del popkulture: pojavljal se je v popevkah, od tistih, ki so dejansko opevale obdelovanje polj s traktorji, do parodij, ki so se na to temo pojavljale v osemdesetih letih.⁴⁵¹ V socialistični ikonografiji je traktor dobil skoraj mitološki pomen gradnika nove dobe, znanilca sprememb, napredka in novih časov. Podobno kot milo in pralni prašek je spreminjal navade, sistem vrednot, način dela in dožemanje delovnega in prostega časa, ki ga prej kmetje niso poznali.

Socialistične podobe so sprva poveličevale predvsem svet tovarn, težke industrije in delavca, ki je s pomočjo težkih strojev spreminjal in gradil nov svet in novo ter pravičnejšo družbo. Podeželje, ki je bilo v očeh povojnih oblastnikov zaostalo in monolitno zvesto svojim tradicijam, se je tem novostim upiralo. Ker se niso želeli reformirati sami, je bilo nujno, da je revolucionarni impulz prišel od zunaj, saj brez preobrazbe podeželja revolucija ne bi dosegla svojih ciljev. Ta impulz, ki naj bi iskrico preobrazbe zanetil tudi na podeželju, pa je bil traktor: produkt industrije. Traktor naj bi s svojo surovo močjo revolucijo spodbudil tudi na podeželju in dokončno pometel z vsem starim in zaostalim.⁴⁵² Simboliziral je namreč tudi generacijski prelom med tradicionalno družbo očetov, ki so prisegali na konja, in generacijo sinov, ki naj bi se s traktorji borili za svetlejšo in pravičnejšo prihodnost.⁴⁵³

Pričakovanja takratne oblasti so bila precejšnja. Mehanizacija naj bi pomagala spremeniti način mišljenja in dela ter je že sama po sebi prevzgjajala. Uvajanje strojev naj bi neizbežno pomenilo tudi uvajanje reda ter konec nenadzorovane in razdrobljene proizvodnje. Stroj naj bi zahteval organizacijo, red, disciplino, povezovanje različnih poklicev in znanj ter delo za skupni cilj. Delo s strojem, kot je bil traktor, naj bi zahtevalo točno določen postopek, rezultat, ki ga je dajalo, pa naj bi bil merljiv in objektivno natančen. Konec naj bi bilo kmečke samovolje ter pomanjkljivosti, ki naj bi bile posledice individualnih napak, nenatančnosti ali celo namernih sabotаж.⁴⁵⁴ Vsak stroj, še posebej pa traktor, naj bi bil za kmeta najbolj neposredno materialno sredstvo politične prevzgoje in kulturnega vzpona.⁴⁵⁵

V propagandnih akcijah, ki so jih po sovjetskem vzoru izvajali po celotnem vzhodnem bloku, je traktor pogosto spremljala militaristična retorika – kar je bil tank v času vojne, je traktor postal v času miru. V teh podobah kmet ni več sledil plugu, ki ga je vlekel konj – po zaslugi traktorja je bil kmet nenadoma na čelu vojske delavcev kmetov, ki se je v času miru borila za napredek, blaginjo in izobilje vseh.⁴⁵⁶

451 Luković, *Bolja prošlost*, str. 16–20.

452 Kouba in Schmarc, »Tank míru«, str. 111–112.

453 Prav tam, str. 117.

454 *Mehanizacija i unapredjenje naše poljoprivrede*, str. 49–50.

455 Prav tam, str. 111.

456 Kouba in Schmarc, »Tank míru« str. 114.

Kmet je »bil borbo« za večjo proizvodnjo, pri čemer je moral tokrat premagati sovražnika v lastnih vrstah, tistega, ki se je upiral napredku in novim idejam.⁴⁵⁷ Ustanovljale so se »traktorske brigade«, ki so s svojim delom želele »vložiti v graditev socializma v FLRJ delež svoje požrtvovalnosti in maksimalnih naporov, kot sinovi samozavestnih jugoslovanskih narodov in kot borci na strani CK KPJ in tov. Tita za neodvisnost malih narodov«. ⁴⁵⁸ Traktor naj bi bil orožje v borbi za socialistično preobrazbo vasi,⁴⁵⁹ s svojo močjo, vzdržljivostjo in raznolikimi funkcijami, ki jih je lahko opravljal, pa je dejansko postal tudi faktor, na katerega so resno računali v primeru vojaškega obračuna. Zlasti v osemdesetih letih, ko je oblast namenoma utrjevala strah pred namišljenim zunanjim sovražnikom ter ljudem vcepljala misel, da vojna bo, da je vprašanje le, kdaj bo izbruhnila in ali bodo nanjo pripravljeni, so se namnožile študije o tem, kako traktor uporabiti tudi v času vojne: za zagotavljanje preskrbe civilnega prebivalstva ter pripadnikov oboroženih sil, vse pogosteje pa so o traktorju razmišljali tudi kot o bojnem oziroma obrambnem sredstvu.⁴⁶⁰

Traktor naj bi torej predstavljal pomembno tehnično bazo za potrebe oboroženih sil. V času vojne naj bi ga bilo mogoče koristno uporabiti za opravljanje različnih nalog za oborožene sile, za civilno zaščito, bil naj bi nepogrešljiva opora v sistemu opazovanja, javljanja, obveščanja in alarmiranja. Uporaben naj bi bil kot vir energije, vanj naj bi bilo mogoče vgraditi posebne agregate in priključke ter ga v kombinaciji s traktorsko prikolico uporabiti tudi za transport opreme in vojakov. V fazi aktivne obrambe naj bi traktor sodeloval zlasti z oranjem ledine, s čimer naj bi pomembno vplivali na napredovanje agresorja. Globoko oranje naj bi bilo preprost način, kako zaustaviti sovražnikove motorizirane enote, pomembno ovirati pehoto, pa tudi ovirati pristajanje letal in s tem preprečevati zračne desante.⁴⁶¹ Uporaben naj bi bil pri gradnji in postavljanju protitankovskih ovir, gradnji in popravilu cest, služil naj bi kot izvor električne energije ter za postavljanje minskih polj,⁴⁶² s traktorjem naj bi bilo mogoče premikati zlasti lažje

457 *Dolenjski list*, 18. 9. 1958, str. 1–2, Socializem na vasi.

458 *Naše delo*, 25. 11. 1949, str. 3, Traktoristi iz Dornave so ponoči orali.

459 *Celjski tednik*, 6. 11. 1948, str. 1, Naše kmetijske zadruge v borbi za socialistično preobrazbo vasi.

460 To problematiko obravnavajo zlasti naslednja dela: Ličnić, *Karakteristike naoružane borbe i odpora u oblasti poljoprivredne proizvodnje na privremeno zaposednutoj teritoriji*, 1980; Karadžić, *Pripreme saobraćaja za opštenarodnu odbranu*, 1981; Ličnić, *Uloga poljoprivredne mehanizacije u pripremama na rat*, 1979; Ličnić in Radmanović, *Neki osnovni faktori koji određuju položaj i ulogu agroindustrijskog kompleksa u pripremama za proizvodnju u uslovima ONO*, 1981; Ljubičić, *Splošna ljudska obramba strategija miru*, 1977; Mitrović, *Pripreme poljoprivredne proizvodnje za rad u uslovina ONO*, 1981. Na Slovenskem so tako v okviru katedre za obramboslovje kot tudi na višjih agronomskih šolah nastajale diplomske naloge, ki obravnavajo to temo (npr. Potočar, *Vloga in naloge kmetijstva v splošni ljudski obrambni vojni*; Fišer, *Možnost preusmeritve kmetijskih proizvodjalnih sredstev*).

461 Fišer, *Možnost preusmeritve kmetijskih proizvodjalnih sredstev*, str. 14–15.

462 Prav tam, str. 16.

Traktorska brigada

(Gradimo socializam, str. 46)

topove,⁴⁶³ različne traktorske priključke, predvsem škropilnice, pa naj bi bilo mogoče uporabiti tudi za potrebe radiološke, biološke in kemične dekontaminacije ljudi, živali in površin.⁴⁶⁴ Oblast je s propagandnimi akcijami ljudi prepričevala, da je pripravljena na vse. Širila je lažne informacije, da naj bi bilo v vojaške namene mogoče hitro preoblikovati tudi obrate za proizvodnjo kmetijske mehanizacije. Ti naj bi bili načrtno prilagojeni tako, da bi lahko iz tovarne, ki je sicer proizvajala zlasti pluge, motike in drugo ročno orodje, kosilnice in lahke motokultivatorje, »za 24 sati izlazil prvi tenk«.⁴⁶⁵

Traktor je bil sprva trdno v rokah moških. Obdelava polj, oranje in sejanje semen s traktorjem v rodovitno, mastno in vlažno zemljo so dobivali skoraj erotično komponento,⁴⁶⁶ traktor pa je tudi sicer pogosto odigral vlogo Kupidove puščice. Mladi fantje so se z njim pogosto zapeljali tudi na vaške veselice, kjer so z njim dokazovali svoj socialni status in poskušali narediti dober vtis na dekleta.

---

463 Prav tam, str. 24.

464 Prav tam, str. 27–29.

465 Podatek je iz leta 1976 in se nanaša na Tovarno poljedeljskega orodja Batuje. – Ustni vir E. Č.

466 Kouba in Schmarc, »Tank míru«, str. 121–123. Gl. tudi *Ljudski glas*, 14. 4. 1949, str. 5, Vsako ped zemlje je treba zasejati.

Skupno delo na zadružnem posestvu

(*Gradimo socializam*, str. 62)

Ko so se za volanom traktorjev prvič pojavile tudi ženske, ki so želele dokazati, da se lahko enakovredno kosajo z moškimi, da lahko opravljajo iste naloge in so pri delu enako učinkovite, je bil to dodaten šok, ki je pretresel tradicionalno družbo. Prvotna delitev dela in vlog, ki jo je s sabo prinesel traktor, je bila jasna: predvidevala je žensko, ki sedi bodisi na traktorjevem blatniku bodisi zadaj na prikolici in občudujoče zre v svojega moškega, ki večje upravlja s to zverjo. Do ženske za volanom traktorja in s tem tudi do preloma in preseganja teh vzorcev pa je prišlo tako hitro, da je to šokiralo tudi moške, ki so bili sicer zavezani gradnji nove socialistične stvarnosti, vendar pa so čutili, da so šle ženske tokrat le predaleč. Časopisni diskurz se je postavil trdno na stran napredka in žensk ter jih branil, da zaradi tega, ker vozijo traktor, še niso grobe možače. Tisk je z zanosom poročal o ženskah z imenom in priimkom, o Grozdankah, Slobodankah, Josipah, ki so, sloke, vitke, nekatere s komaj 40 kilogrami, pogumno sedle za volan traktorja in se borile z ramo ob rami z moškimi, tako kot v času vojne – le da tokrat za kruh. Traktoristke so v vseh socialističnih družbah postale simbol novih časov. Ustanavljali so prave ženske traktorske brigade, načrtno izobraževali ženski kader na področju uporabe pa tudi popravljanja delovnih strojev, ženske so se udeleževale tekmovanj v oranju, košnji in tako naprej. Kamor so prišle, so vzbujale pozornost. Vasi in delovni kolektivi naj bi z njihovim prihodom naravnost oživeli.

Orale so ponoči, spale na senu ali pa kar na tleh, se žrtvovale, vse za izgradnjo nove socialistične domovine, pa tudi za nov položaj ženske v njej. Hvalili so jih, da s svojim zgledom in prisotnostjo netijo plamen revolucije tudi na vasi.⁴⁶⁷

Traktor je dejansko zmanjšal potrebo po fizični moči. S pomočjo strojev in najrazličnejših priključkov so ženske lahko odslej opravile tudi dela, ki so pred tem spadale v izrazito moško sfero, kar je dvignilo njihovo samozavest in avtonomnost. Kmetija, ki pred tem brez moške delovne sile skorajda ni mogla preživeti, je sedaj lahko funkcionirala tudi brez moškega. Traktor je spreminjal delitev dela po spolu ter dojemanje delovnega in prostega časa, navade in vrednostni sistem slovenskega podeželja.

ZAKLJUČEK

Kmetijstvo kot gospodarska panoga je prešlo več obdobj, v katerih je imela državna oblast velik vpliv nanj. Z različnimi družbenimi eksperimenti so oblasti hotele doseči hitrejši razvoj, povečanje količin pridelkov, povečanje samooskrbe ter socialistično preobrazbo vasi, česar pa ni bilo mogoče uresničiti brez napredka na področju mehanizacije. Nezaupanje oblasti do kmetov kot zemljiških lastnikov je v povezavi z načinom obdelave, razdrobljenostjo posesti in pomanjkanjem razpoložljivega kapitala vsekakor oviralo tehnološki razvoj, zaradi česar traktor kljub svojemu političnemu prizvoku in statusu znanilca napredka in novih časov, ki so mu ga pripisovali, v slovenskem kmetijstvu neposredno po drugi svetovni vojni ni igral praktično nikakršne vloge. S spremenjenim odnosom oblasti do kmeta in kmetijstva nasploh se je nato v naslednjih desetletjih spremenila tudi vloga traktorja, ki je iz nedosegljivega luksuza postal sicer splošno dosegljiv, a hkrati tudi izjemno finančno breme kmetu. Bolj kot dejansko potrebni pripomoček je traktor postal simbol uspešnosti kmeta in največkrat neizkoriščen okras slovenskih kmečkih dvorišč.

---

⁴⁶⁷ *Naše delo*, 12. 8. 1948, str. 4, Delo traktorske brigade v Podgorcih; *Prosveta*, 11. 7. 1947, str. 4, Orači, ki orjejo noč in dan.

Ana Kladnik

MATERIALNA KULTURA GASILSKE BRIZGALNE NA SLOVENSKEM*

V nakupovalnem centru v središču ene živahnejših dresdenskih mestnih četrti Dresden-Neustadt se nahaja muzej *Die Welt der DDR* (Svet Nemške demokratične republike).⁴⁶⁸ Kot v podobnih muzejih v Berlinu, Leipzigu ali Erfurtu so tudi v Dresdnu razstavljeni predmeti iz vsakdanjega življenja prebivalcev nekdanje vzhodne Nemčije. Obiskovalci si lahko ogledajo, kako v opremljeni dnevni sobi ali kuhinji v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja niso manjkali radio, televizija, hladilnik, električni štedilnik, razni kuhinjski pripomočki. Ob razstavljenih prehrabnih in tehničnih izdelkih, kot so različne konzerve, instant izdelki, vloženo sadje in zelenjava, bonboniere, fotoaparati, igrače, avtomobilske znamke ali oprema za kampiranje, se lahko nekdanji Vzhodni Nemci (nostalgično) spominjajo življenja v bivši državi. Kot oglaševalski eksponati muzeja pred nakupovalnim centrom na eni strani stojita

---

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega projekta *Volunteering in Local Communities between Late Socialism and Liberal Capitalism: The History of Volunteer Fire Departments in Germany and East Central Europe, 1980-2000*, ki ga financira Nemška raziskovalna agencija (Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG) in avstrijski Znanstveni fond (Wissenschaftsfonds, FWF).

468 Mötzt, Eine Reise in die »Welt der DDR« in Dresden.

popularna vzhodnonemška avtomobila, torej modela Trabant in Wartburg, na drugi strani pa rdeč gasilski avto s prenosno črpalko. Odločitev kustosov, da pred muzejem, ki obiskovalcem ponuja ogled vsakdanjika in materialne kulture prebivalcev Nemške demokratične republike, postavijo gasilski avto, se zdi na prvi pogled presenetljiva. A podrobnejši pogled razkriva, da so bili gasilci, predvsem prostovoljni, v lokalnih okoljih že tradicionalno zelo popularni, tudi v tako zaprtih sistemih, kot je bil vzhodnonemški.⁴⁶⁹

Uvod v ta prispevek daje izhodišče za razmislek o gasilstvu kot delu potrošniške družbe in vlogi gasilske opreme v vsakdanjem življenju na Slovenskem. Tu se je moderna oblika gasilske službe, kot jo poznamo še danes, podobno kot v nemških deželah začela razvijati v 19. stoletju, predvsem v obliki ustanavljanja prostovoljnih gasilskih društev (PGD). Na njihovo ustanovitev je vplivalo več dejavnikov. Za prodajo drage in tehnično vedno zahtevnejše gasilske opreme so industrialci potrebovali nove odjemalce. Trgovci, ki so se začeli ukvarjati z izdelavo in prodajo gasilske opreme, so navduševali mestne veljake, da naj ustanovijo gasilska društva, ter nastavljali svoje posrednike po različnih mestih habsburške monarhije. Za ustanavljanje novih gasilskih društev je bila seveda pomembna tudi nova zakonodaja, ki je dovoljevala združevanje v društva, ključna pa je bila tudi spodbuda s strani občin, ki so se nadejale učinkovitejše pomoči pri gašenju požarov. Popularnost PGD in njihovo ustanavljanje sta bila tudi posledica nacionalnih gibanj ob koncu 19. stoletja ter gradnje nacije in nove države po koncu prve svetovne vojne.⁴⁷⁰

Za svojo primarno funkcijo, gašenje in reševanje iz ognja, so gasilci potrebovali oziroma še danes potrebujejo trajnostno infrastrukturo (gasilski dom, gasilska vozila in opremo), ki je imela oziroma ima predvsem v lokalnem okolju tudi pomembno družbeno in simbolno vlogo.⁴⁷¹ Okoli leta 1920 je bilo na slovenskem ozemlju (brez Primorske) dobrih 300 PGD, njihovo število je do leta 1940 narastlo na 930, po drugi svetovni vojni pa je preseгло 1 000 društev. Ob koncu tisočletja je bilo v Sloveniji že skoraj 1 300 PGD.⁴⁷²

Prispevek se v prvem delu ukvarja z začetki ustanavljanja in opremljanja PGD na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja, ko so gasilska vozila in oprema postajali pomembna tržna niša za industrialce. Nakupi prvih motornih brizgaln niso predstavljali izjemnega in finančno zahtevnega dogodka le za PGD, temveč tudi za celotno vas oziroma lokalno skupnost. V nadaljevanju se prispevek

469 O vlogi in pomenu prostovoljnih gasilskih društev v NDR: Steffi Unger, Ehrenamtliche Arbeit in lokalen Gemeinden zwischen Staatssozialismus und liberalem Kapitalismus. Die Geschichte der Freiwilligen Feuerwehr in DDR – Kreis Meißen. Institut Hannah Arendt, TU Dresden. Projekt, financiran s strani Nemške raziskovalne agencije (Deutsche Forschungsgemeinschaft – DFG), v teku.

470 Kladnik, A smouldering fire, str. 19–40.

471 Vannini, Introduction, str. 348–349.

472 Božič, *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem*.

osredotoča na drugo polovico 20. stoletja, ko je novi politični sistem prinesel spremembe v lokalni samoupravi in organizaciji gasilske službe. Družbena vloga in folklor okoli pridobitve nove društvene gasilske brizgalne sta vendarle ostajali podobni kot v predvojnem obdobju. Gasilska dediščina in ohranjanje tradicije pa sta postajali od šestdesetih let 20. stoletja naprej vse pomembnejši, ustanovili so se prvi gasilski muzeji in organizirale nove prireditve, kar obravnava tretji del tega prispevka.

ZAČETKI »GASILSKE« INDUSTRIJE IN NJENI ODJEMALCI

Začetki moderne oblike gasilstva v Evropi segajo v 17. stoletje, ko so ponovno odkrili ročne črpalke, sicer poznane že pri starih Rimljanih. Izumitelj Hans Hautsch (1595–1670) iz Nürnberga je izpopolnil ročno črpalko in omogočil gašenje z enakomernim curkom vode. Nizozemec Jan Van der Heyden (1637–1712) je izumil usnjeno, 15 metrov dolgo gasilsko cev, kar se je uveljavilo kot standard v kontinentalni Evropi vse do danes. V Angliji živeči nizozemski izumitelj John Lofting (1659–1742) je leta 1690 patentiral požarno napravo, v dobesednem prevodu tako imenovano »napravo sesalnega črva« (angleško *sucking worm engine*), na katero so bile pritrjene dolge usnjene cevi in v katero je skupina mož lahko prenašala vodo.⁴⁷³ Angleški izumitelj Richard Newsham je gasilsko črpalko kasneje še izboljšal. Ročno črpalko, ki jo je skupina od 4 do 12 mož lahko prevažala na vozičku, je patentiral leta 1721 in z njo kmalu prevladal na angleškem trgu.⁴⁷⁴ Naslednjo pomembno prelomnico v razvoju in oblikovanju požarnih vozil v Angliji je predstavljala firma Hadley, Simpkin & Lott, ki je leta 1792 precej izboljšala ročne črpalke, in sicer s tem, da so jih s konji lahko potegnili bliže ognju.⁴⁷⁵

V 17. in 18. stoletju so nastale prve organizirane gasilske enote v Angliji, na Nizozemskem in v Franciji. Leta 1699 je François du Mouriez du Périer (1650–1723), navdušen nad izumom zgoraj omenjenega Jana Van der Heydena, francoskemu kralju Ludviku XIV. uspešno demonstriral nove gasilske črpalke in ga prepričal, da mu je podelil monopol za izdelavo in prodajo protipožarnih prenosnih črpalk po vsej Franciji. Du Mouriez du Périer je 12 gasilskih črpalk prodal tudi mestu Parizu, ki je leta 1716 ustanovilo prvo gasilsko brigado. V naslednjih letih so temu zgledu sledila tudi druga francoska mesta in ustanovila svoje gasilske enote. Leta 1733 se je francoska vlada odločila tudi, da bodo intervencije gasilcev brezplačne. Ljudje so, da bi se izognili plačilu pristojbine, namreč vedno čakali do zadnjega trenutka, namesto da bi poklicali gasilce, ki bi

473 Lofting, The new sucking worm fire engine.

474 The Colonial Williamsburg Foundation.

475 Hadley, Simpkin in Lott, *Grace's Guide to British Industrial History*.

pogasili požar. Leta 1750 so francoske gasilske enote prejele uniforme in postale paravojaške enote, sam kralj Ludvik XV. pa je gasilcem priporočil uporabo zaščitne čelade.⁴⁷⁶

Razvoj gasilske službe v Franciji je pomembno vplival na razvoj gasilstva v nemških deželah. Leta 1811 je francoska vlada v mestu Saarlouis v današnjem Posarju ustanovila gasilsko enoto, ki je po prihodu Prusov leta 1815 postala pruska oziroma nemška. Medtem ko je bila gasilska služba v Franciji del centraliziranega državnega aparata, so v nemških deželah gasilstvo začeli urejati na osnovi prostovoljstva. Prva PGD so bila ustanovljena ob mejah nemško govorečega prostora, na primer v mestu Meissen na južnem Saškem leta 1841 ali ob meji s Francijo. Začetki prostovoljnega gasilstva v nemških deželah so povezani tudi z vedno bolj popularnimi in patriotično usmerjenimi gimnastičnimi združenji (nemško *Turnverein*), v katerih so vadili tudi gasilci.⁴⁷⁷

V srednjeevropskih nacionalnih gibanjih 19. stoletja so PGD postajala vse bolj priljubljena oblika meščanskih društev. Približno 150 kilometrov jugovzhodno od saškega Meissna so nemško govoreči prebivalci v habsburškem mestu Reichstadt (Zákupy) leta 1850 ustanovili PGD. V naslednjih letih so se na Českem in Moravskem kot gobe po dežju začela ustanovljati nova PGD, včasih tudi po dve društvi, eno nemško in eno češko, v enem mestu.⁴⁷⁸ Medtem ko so v *Turnvereinu* vadili nemško govoreči gasilci, je češko telovadno društvo Sokol leta 1868 odobrilo gasilske vaje v okviru lastne dejavnosti pod geslom: »Kdor je gasilec, je tudi sokol« (češko *Kdo hasič, ten sokol*).⁴⁷⁹

Razvoj gasilske tehnike in ustanavljanje novih PGD sta šla z roko v roki. Leta 1842 je nemški podjetnik Carl Metz (1818–1877) v Heidelbergu ustanovil tovarno Maschinenfabrik Carl Metz za proizvodnjo gasilske in reševalne opreme. Tovarna je omogočila prodor novih metod gašenja požarov ter začela s serijsko proizvodnjo ročnih črpalk. Metz ni bil le podjetnik, temveč tudi svetovalec glede opreme in organizacije gasilske službe v gasilskih društvih in občinah. Leta 1846 je soustanovil PGD v mestu Karlsruhe (Durlach), opremljeno z odlično tehnično opremo in usposobljeno ekipo. Leta 1872 je sodeloval na slovesnosti ob ustanovitvi združenja gasilcev v Wiesbadnu, na kateri je bil prisoten tudi cesar Viljem I. Nemška gasilska društva so leta 1880 Metzu v Heidelbergu zgradila spomenik z napisom »Carl Metz, ustanovitelj prostovoljnih gasilskih društev«. ⁴⁸⁰

Do konca 19. stoletja so gasilska vozila temeljila na lesenih vozičkih z brizgalnami ali drsnimi lestvami, ki so jih vlekli konji ali posadka mož. V

476 History of the fire service.

477 Briese, *Freiwillige Feuerwehren im 19. Jahrhundert*; Schinnerl, *Feuerwehr- und Turnerbewegung*.

478 Gl. tudi King, *Budweisers into Czechs and Germans*.

479 Ruffini in Sivulka, *Die historische Entwicklung der Sokolbewegung*.

480 Carl Metz (1818–1877); Oswald in Gihl, *Kraftfahrzeuge der Feuerwehr*, 1992.

jugozahodnem delu Nemčije je leta 1902 podjetje iz Freiburga Grether & Cie. izdelalo prvo motorno gasilsko vozilo, dve leti kasneje pa je podjetje Magirus iz Ulma izdelalo prvo gasilsko lestev na motorni pogon in motorne črpalke. Omenimo še eno podjetje, firmo Zegler, katere gasilske cevi so bile leta 1894 nagrajene na svetovni razstavi v Antwerpnu, leta 1925 pa je podjetje izdelalo tudi prvi električni stroj za pranje gasilskih cevi.

PRVA GASILSKA DRUŠTVA IN PODJETJA ZA GASILSKO TEHNIKO V HABSBRŠKI MONARHIJI IN KRALJEVINI SHS / JUGOSLAVIJI

V habsburški monarhiji je k ustanavljanju novih PGD poleg napredujoče industrializacije in nacionalnih gibanj veliko pripomogla tudi nova zakonodaja na področju društvenega življenja in na področju lokalne samouprave. Po marčni revoluciji leta 1848 je Avstrija uvedla politične samoupravne občine. Leta 1849 je občinsko samoupravo najprej urejal začasni zakon o občinah, nato pa od leta 1862 še okvirni zakon o občinah, ki je veljal vse do razpada države leta 1918. Organi občine so bili voljeni v celoti, občinam pa so bili priznani posebni viri dohodkov.⁴⁸¹ Po letu 1848 je bil uveden tudi bolj sproščen zakon o društvih. Tako je bilo leta 1857 ustanovljeno PGD v Innsbrucku, 1861 v Bregenzu in Kremsu ob Donavi, 1862 v Dunajskem Novem mestu, 1864 v Celovcu, 1865 v Gradcu in Salzburgu. Po sprejetju zakona o združevanju leta 1867 so se gasilska društva ustanovljala v še večjem številu. Leta 1889 je bila ustanovljena Gasilska zveza (*Bundesfeuerwehrverband*) kot krovna organizacija, ki je združevala vse gasilske enote v državi. Leta 1897 je bilo v takratni Avstro-Ogrski že skoraj 11 200 PGD, 20 poklicnih gasilskih enot in okoli 6 600 obveznih gasilskih enot v Galiciji in na Madžarskem.⁴⁸²

V začetku 20. stoletja je Češka z več kot 130 PGD postala vodilna dežela po številu PGD (tudi v primerjavi z nemškim cesarstvom).⁴⁸³ Društva so ustanovljali tudi v drugih habsburških provincah, na primer na Koroškem, kjer je bilo prvo PGD ustanovljeno v Celovcu leta 1864, medtem ko je bila gasilska zveza za Koroško, ki je združevala 11 društev, ustanovljena štiri leta kasneje. Ustanovitev prvega PGD na južnoslovanskem področju je povezana z že omenjenim društvom v mestu Meissen. Nek meščan hrvaškega Varaždina se je na svojem popotovanju po Saškem navdušil nad gasilsko organizacijo v Meissnu in skupaj s somišljeniki leta 1864 v ustanovil prvo PGD Varaždinu.⁴⁸⁴

481 Šmidovnik, *Lokalna samouprava*, str. 149–150.

482 Speil in Bernaschek, ur., *Feuer steh still!*, str. 107.

483 Beuer, *Feuerwehr Ausrüstungs Geschäft*, str. 8.

484 Kraš, *Povijest DVD-ja*.

V štajerskem glavnem mestu je bilo leta 1865 ustanovljeno društvo Freiwillige Turnerfeuerwehr Graz. Med letoma 1869 in 1871 so prva PGD ustanovili tudi na južnem Štajerskem: na Ptujju, v Mariboru, Celju in Laškem. Kronika ptujskega PGD poroča, da sta se leta 1869 dva gasilska navdušenca udeležila vseavstrijskega gasilskega kongresa v Celovcu. Po vrnitvi na Ptuj sta ustanovila PGD, ki je imelo 75 aktivnih članov in 54 podpornikov.⁴⁸⁵ Ustanovitev novih PGD so navadno pozdravili župani mest, ki so mnogokrat prevzeli častne vloge v društvih. V ptujskem je leta 1889 mesto komandirja prevzel Johann Steudte, ki je kmalu postal podžupan mesta, medtem ko je župan Ptujja, Josef Ornig, postal častni član prostovoljnih gasilcev.⁴⁸⁶

V kranjski prestolnici je na pobudo mestne uprave gasilsko službo izvajalo slovensko telovadno društvo Južni Sokol, potem ko je nemški Turnverein ponudbo zavrnil. Na pobudo ljubljanskega župana dr. Josipa Suppana se je leta 1870 imenoval pripravljalni odbor za ustanovitev samostojnega gasilskega društva, v katerega naj bi se pritegnilo čimveč meščanov.⁴⁸⁷

PGD so se na Slovenskem hitro širila. Do leta 1881 jih je (brez avstrijske Koroške) delovalo 42, do leta 1914 že 378, do začetka druge svetovne vojne (brez Primorske) pa je njihovo število naraslo na 930. Društva je financirala mestna uprava, sredstva pa so zbirali tudi člani sami s prostovoljnimi prispevki, raznimi dobrodelnimi akcijami in s pomočjo donatorjev. V Celju, na primer, so že leta 1868 predlagali ustanovitev gasilskega društva, vendar je do uresničitve prišlo šele tri leta kasneje, ker občina ni imela dovolj denarja za nakup brizgalne in drugega orodja.⁴⁸⁸ Ljubljanskemu društvu je župan zagotovil najnujnejše prostore na dvorišču magistrata, zanj so kupili posebne uniforme, od opreme pa je društvo v začetku premoglo dve snemalni in eno malo brizgalno, premično lestev, nekaj voz za prevoz vode, natikalne lestve, golide in nekaj cevi.⁴⁸⁹

PGD v Mariboru je po ustanovitvi skušalo urediti svoj odnos z mestno občino, ki je ob nakupu tretje brizgalne želela, da bi postala vsa oprema društva njena last. Društvo je tedaj plačalo brizgalno, se rešilo občinskega pritiska in z občino sklenilo poseben sporazum, da ji bo pomagalo pri požarih, mestna občina pa naj bi v zameno vsako leto dajala društvu petsto goldinarjev za nabavo, vzdrževanje in prevoz opreme.⁴⁹⁰ Kot primer naj omenim še Gasilsko društvo v Trziču, ki je ob ustanovitvi leta 1883 od občine med drugim prevzelo nekaj krampov, lopat, petrolejk, lestev, plaščev, platnenih veder in dvokolno ročno brizgalno. Da bi

485 Čanačič, *Prostovoljno gasilsko društvo Ptuj*.

486 Kladnik, *A smouldering fire*, str. 35.

487 Sever, Škrabec, Tomše in Trajbič, ur., *Ljubljanski gasilci skozi čas*, str. 32.

488 Božič, *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem*, str. 7.

489 Sever, Škrabec, Tomše in Trajbič, ur., *Ljubljanski gasilci skozi čas*, str. 33, 34.

490 Božič, *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem*, str. 10.

prišli do denarja za izgradnjo gasilskega doma in do boljše opreme, so gasilci organizirali tombole in plesne valčke ter zbirali prispevke.⁴⁹¹

Končno lahko omenimo še Vipavo, kjer je leta 1877 pobudo za ustanovitev gasilskega društva dal grof Karl Lanthieri, ki je tudi sam plačal za nakup opreme, ročne brizgalne in uniform za gasilce. Društvu je za shranjevanje orodja in opreme odstopil tudi prostor v svojem gradu.⁴⁹² Med dobrotniki novih gasilskih društev pa so bile tudi ženske. Prostovoljenmu gasilskemu društvu v Krškem, ki je bilo ustanovljeno leta 1871 na pobudo deželnega in državnega poslanca Viljema Pfeiferja, je leta 1898 vdova bogatega podjetnika Martina Hočevarja, Josipina Hočevar, podarila novo ročno brizgalno in poseben stolp za sušenje cevi.⁴⁹³ V Vojniku je grofica Irma Fanajhaus tamkajšnjemu društvu leta 1906 kupila novo ročno brizgalno na štirikolesnem vozu, medtem ko jim je Ana Henn, nekdanja lastnica Slatine Radenci, ki je imela v Vojniku hišo, darovala paradne uniforme in zimske plašče.⁴⁹⁴

Ko so v prvih desetletjih 20. stoletja ročne brizgalne počasi zamenjevale motorne, je nova pridobitev pomenila velik dogodek tako za društvo kot tudi za kraj. Dogodek so pospremili z blagoslovom, ob novi brizgalni so se fotografirali člani društva, mestni veljaki in botri ali botre, oblečeni v narodne noše. Biti boter ali botra gasilske brizgalne, kasneje pa gasilskega vozila, je bila sploh velika čast. Ves ceremonial je namreč navzven reprezentiral njegov ali njen ugled in družbeni pomen.

Društva na Slovenskem so opremo preko zastopnikov kupovala pri českih trgovcih in proizvajalcih, kot sta bila Josef Beuer iz Liberca (Reichenberga) ali podjetje Smekal, ki je bilo prvo podjetje z gasilsko opremo v avstrijskem delu habsburške monarhije. Ustanovljeno je bilo leta 1820. Sprva je imelo sedež nedaleč od Olomouca, kasneje pa v Pragi v Smichovu.⁴⁹⁵ Tako je leta 1906 PGD Tržič kot prvo društvo na Kranjskem s popustom kupilo 15 metrov dolg in 68 kilogramov težak drsalni prt za reševanje ogroženih v požaru pri trgovcu Beuerju. Nakup naj bi društvo priporočilo še drugim.⁴⁹⁶ Leta 1907 je PGD Vič-Glince podpisalo pogodbo z zastopniki družbe Smekal za nakup 14 metrov dolge lestve, kakršne, po besedah zastopnika, nima še nobeno društvo na Kranjskem.⁴⁹⁷

Na Slovenskem je bila popularna tudi gasilska oprema zgornjeavstrijskega podjetja Rosenbauer. Poleg cevi iz konoplje je leto prodajalo tudi ročne brizgalne različnih proizvajalcev, čelade in drugo opremo. Leta 1908 je začelo s proizvodnjo črpalk na bencinski motor, deset let kasneje pa je bilo v podjetju narejeno prvo

---

491 Prav tam, str. 12.

492 Prav tam, str. 10.

493 Prav tam, str. 14.

494 Prav tam, str. 11.

495 Z historie továrny.

496 Božič, *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem*, str. 15.

497 Prav tam.

gasilsko vozilo. V kroniki PGD Šmihel pri Žužemberku lahko beremo, da so si leta 1929 tamkajšnji gasilci na ljubljanskem velesojmu ogledovali motorno brizgalno Rosenbauer, ki so jo kasneje tudi kupili. Ob tej priložnosti je društvo priredilo veliko slovesnost, tamkajšnji župnik pa je novo motorno brizgalno blagoslovil. Zbralo se je veliko domačinov in tudi gasilcev iz okoliških društev, ki so se kasneje zabavali na prvi društveni veselici.⁴⁹⁸ Sprva so brizgalno hranili v župnišču, nato pa so vaščani uredili shrambo za gasilsko orodje. Septembra 1931, ko so brizgalno preselili iz župnišča v novo stavbo, so se člani prvič fotografirali. Ko je bil v sosednji vasi požar, so šmihelski gasilci s konjsko vprego in motorno brizgalno pohiteli proti njemu. Skupaj z gasilci iz Ambrusa, Korinja in Zagradca so požar uspešno pogasili. Ko so ostala društva videla šmihelsko motorno brizgalno, so sklenila, da bodo svoje ročne tudi sami brizgalke zamenjali za motorne.⁴⁹⁹

Veterani Prostovoljnega gasilskega društva Gornji Grad so zelo ponosni na staro ročno brizgalno iz leta 1886. Tudi letos so se udeležili tradicionalnega, že 36. tekmovanja, ki ga je ob svoji 140-letnici priredilo Prostovoljno gasilsko društvo Šoštanj.

(Foto: Andrej Studen, 17. 8. 2019)

⁴⁹⁸ Skozi čas, *PGD Šmihel pri Žužemberku*.

⁴⁹⁹ Prav tam.

Med domačimi proizvajalci gasilske opreme so se gasilska društva lahko odločila za nakup brizgaln in drugih predmetov tudi pri podjetniku Albertu Samassi iz Ljubljane. Samassa je poleg brizgaln izdeloval tudi sesalne in vodovodne naprave za pivovarne, papirnice in drugo.⁵⁰⁰ Blejsko PGD na primer je leta 1885 od Samasse kupilo prvo ročno brizgalno in gasilske cevi.⁵⁰¹

Proizvajalci oziroma prodajalci gasilske opreme so svoje izdelke oglaševali v gasilskem časopisu *Gasilec*, ki je med letoma 1897 in 1941 izhajal sprva kot strokovno glasilo slovenskih gasilcev, nato pa kot službeno glasilo Gasilske zajednice Dravske banovine. *Gasilec* ni bil popularen le na Slovenskem, temveč tudi v drugih delih kraljevine Jugoslavije. Poleg tovarne Smekal in njene podružnice v Mariboru ter zastopnika Hermana Zupana iz Ljubljane so v njem v dvajsetih in začetku 30-tih let 20. stoletja od domačih proizvajalcev gasilske brizgalne, tako ročne kot motorne, oglaševali še: Strojne tovarne in livarne d.d. Ljubljana, Milinković & Co. iz Ljubljane, R. Dežina in drug iz Zagreba, dobavitelja Rosenbauerjeve opreme Fran Samsa in Stjepan Javor iz Zagreba ter Fran Košir iz Celja, Viktor Bohinc iz Ljubljane, dobavitelj za tovarno Continental Alfred Hübscher iz Zagreba in zastopnik za tovarno Magirus iz Ulma. Firma Hanuš Flader s Češke pa je preko *Gasilca* iskala zastopnike za Slovenijo, Hrvaško in Slavonijo, Srbijo ter Bosno in Hercegovino. Ford je reklamiral avtomobile za prevoz brizgaln, dobavitelja motornih brizgaln vseh vrst sta bila tudi Andrej in Matias Supan iz Ljubljane, Kr. Jakovlić iz Zagreba pa se je oglaševal kot dobavitelj motorne brizgalnice podjetja Hrček & Neugebauer iz Brna.⁵⁰² Gasilska oprema je bila na ogled tudi na različnih razstavah in sejnih doma in v tujini, kamor so se člani društev radi odpravljali. PGD Gradac, denimo, je leta 1928 kupilo novo motorno brizgalno Renault. Pri nakupu sta posredovala tamkajšnja zastopnika tovarne. Enake brizgalne so nato kupila tudi društva v Metliki, Veliki Loki in Novem mestu.⁵⁰³

Poleg vseavstrijske gasilske zveze ter gasilskih zvez v posameznih deželah monarhije je bilo leta 1908 ustanovljeno Slovensko gasilsko društvo, ki je vključevalo PGD na Kranjskem, južnem Štajerskem in v Primorju. Leta 1919 se je preimenovalo v Jugoslovansko gasilsko zvezo Ljubljana in predstavljalo edino aktivno regionalno gasilsko zvezo v Kraljevini SHS. Cilj Slovenskega gasilskega društva oziroma Jugoslovanske gasilske zveze Ljubljana je bil poenotiti PGD v slovensko govorečem delu (nove) države in uvesti slovenščino kot jezik poveljevanja. Kraljevina SHS od svoje ustanovitve ni urejala gasilstva kot javne službe, zato so tako PGD kot tudi Jugoslovanska gasilska zveza Ljubljana nadaljevali z delom v skladu s svojimi tradicijami in predpisi. Šele leta 1933 je kralj izdal protipožarni zakon, ki je združil

500 Kranjec, Samassa: *Slovenska biografija*.

501 Božič, *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem*, str. 13.

502 *Gasilec*, XXV – XXXVIII.

503 *Zgodovina, Spletna stran Gasilskega društva Gradac*.

Prostovoljno gasilsko društvo Letuš pripravlja brizgalno iz leta 1907 za pregled strokovne komisije, ki je na tekmovanju ocenjevala starost in avtentičnost brizgaln, originalnost tekmovalnega orodja, starost in izvirnost osebne opreme tekmovalcev ter hitrost zbijanja tarče.

(Foto: Andrej Studen, 17. 8. 2019)

vsa PGD v državi v skupno Gasilsko zvezo Kraljevine Jugoslavije, odgovorno beograjskemu Ministrstvu za telesno vzgojo.⁵⁰⁴

Nakup opreme lokalnih PGD je bil odvisen od naklonjenosti župana, finančne sposobnosti občine, milosti darovalcev ter iznajdljivosti prostovoljnih gasilcev. Razpad Avstro-Ogrske in nastanek nove države južnih Slovanov nista pomenila posebnega mejnika v razvoju in delovanju lokalne samouprave v Sloveniji. Vse od leta 1849 do leta 1945 lahko govorimo o kontinuiranem razvoju.⁵⁰⁵ Kaj se je spremenilo po drugi svetovni vojni, kako se je v novih političnih in ekonomskih razmerah razvijala gasilska služba in kako je bilo poskrbljeno za gasilsko opremo? Temu se bomo posvetili v nadaljevanju.

⁵⁰⁴ Kladnik, A smouldering fire, str. 28.

⁵⁰⁵ Šmidovnik, *Lokalna samouprava*, str. 151, 152.

Ročna brizgalna Prostovoljnega gasilskega društva
Pijava Gorica iz leta 1906.

(Foto: Andrej Studen, 17. 8. 2019)

SOCIALISTIČNA LOKALNA SAMOUPRAVA IN OPREMLJANJE PGD

Pred začetkom druge svetovne vojne je bilo v Jugoslaviji 2 420 gasilskih enot s skoraj 150 000 člani. V povprečju je bil en gasilec na 176 prebivalcev. Dravska banovina je imela največje število gasilskih enot, 929, s skoraj 47 000 člani.⁵⁰⁶ V socialistični Jugoslaviji je gasilska organizacija nadaljevala z rastjo. Do konca leta 1954 je imela država skupaj 5 720 gasilskih enot s skoraj 342 000 člani in povprečno enim gasilcem na 93 prebivalcev. Hrvaška je imela največje število gasilskih enot, 2 000, z več kot 132 000 člani, medtem ko je bilo v Sloveniji leta 1954 1 266 PGD s skupno skoraj 64 500 člani oziroma in enim gasilcem na 31 prebivalcev (na Hrvaškem en gasilec na 59 prebivalcev).⁵⁰⁷ Med razlogi za hitro

⁵⁰⁶ Grozdanić, *Devedeset godina vatrogasne organizacije*, str. 29.

⁵⁰⁷ Prav tam, str. 28.

rast PGD v socialistični Jugoslaviji je treba omeniti ustanavljanje tako imenovanih prostovoljnih industrijskih gasilskih društev. Prva so bila ustanovljena že v obdobju med obema vojnama, v povojni Jugoslaviji pa se je njihovo število, skupaj z industrializacijo države, odpiranjem novih tovarn in povečanjem števila delavcev, še povečalo. Do leta 1940 je bilo v Dravski banovini sedem prostovoljnih industrijskih gasilskih društev, do leta 1949 pa se je njihovo število povečalo na 382.⁵⁰⁸ Njihov glavni namen je bilo zagotoviti požarno varnost v podjetjih. Njihov razvoj je potekal skladno z uspešnostjo podjetij, v katerih so delovala. Če je bilo poslovanje podjetja uspešno, so društva brez težav pridobivala nova vozila in opremo.⁵⁰⁹

Drugi element, ki je okrepil delovanje PGD v socialistični Jugoslaviji, je bil status krajevnih skupnosti v sistemu samoupravnega socializma. Jugoslavija, ki je sprva prevzela sovjetski model oblasti, se je po letu 1950 od tega vzorca poskušala distancirati. Namesto državnega planskega sistema, ki je ustrezal centralistični partijski državi, je razvila idejo samoupravljanja tako v podjetjih kot tudi v teritorialnih enotah države s ciljem sodelovanja državljanov pri sprejemanju odločitev na lokalni ravni. Samoupravljanje je do sredine sedemdesetih let prodrlo v vse sfere družbe kot družbeno samoupravljanje (ustava iz leta 1963) in potem kot socialistično samoupravljanje (ustava iz leta 1974). Občina je bila razglašena za komuno, ki se je, tako Janez Šmidovnik, sprevrгла v prvostopni državni organ, zaradi česar se je morala teritorialno povečati. Na območju Slovenije je bilo 62 občin – komun, povprečna slovenska občina je štela 32 250 prebivalcev.⁵¹⁰ Lokalne naloge, ki so pomenile zadovoljevanje skupnih potreb prebivalcev v naseljih, je morala občina oziroma komuna preložiti na krajevne skupnosti. Teh je bilo na območju Slovenije nekaj čez 1 200.⁵¹¹

Ni naključje, da se je število krajevnih skupnosti v Sloveniji približno ujemalo s številom PGD v republiki. Komunalni sistem je pripeljal do velikih občin in predvideval, da lokalna uprava in podjetja v občini tvorijo samostojno enoto. V zvezi s protipožarnimi ukrepi je to načelo predvidelo, da ima vsako podjetje in vsaka lokalna skupnost v občini poklicno ali prostovoljno gasilsko enoto. PGD v posameznih krajevnih skupnostih so za svoje delovanje prejela del sredstev iz proračuna občine. Poleg tega je sprejetje jugoslovanske ustave leta 1974 na področju javne uprave pripeljalo do uvedbe tako imenovanih samoupravnih interesnih skupnosti (SIS). Ena od njih je bila tudi SIS za varstvo pred požari, ki je bila odgovorna za delovanje požarnih enot v občini. Občinska podjetja oziroma delovni občani so samoupravnim skupnostim (poleg skupnosti za varstvo pred

508 I., II. in III. kongres Gasilske zveze Slovenije, str. 40.

509 Videc, Industrijska gasilska društva na območju Celja.

510 Šmidovnik, *Lokalna samouprava*, str. 153.

511 Prav tam, str. 153–154.

požari so bile ustanovljene tudi take za druge družbene dejavnosti) nakazali denar, ki so ga odtrgali od delavskih plač. To so bili stalni pritoki sredstev in samoupravna skupnost za varstvo pred požari je na tak način uspela vsako leto kupiti vozilo za eno od PGD v krajevni skupnosti svoje občine. Pred uvedbo samoupravnih interesnih skupnosti so morali prostovoljni gasilci za svoje delovanje zbrati skoraj 75 odstotkov lastnih sredstev, v osemdesetih letih pa je bil ta odstotek okoli 50 odstotkov.⁵¹²

Veteran Požarne brambe Vransko ob brizgalni, ki jo je leta 1886 izdelala ljubljanska livarna Albert Samassa.

(Foto: Andrej Studen, 17. 8. 2019)

---

512 Kladnik in Lindenberger, Traditionen der Freiwilligkeit im Transformationsregime, str. 249–274.

Logotip livarne Albert Samassa na brizgalni Požarne brambe
Vransko iz 1886

(Foto: Andrej Studen, 17. 8. 2019)

Brizgalne tujih znamk, na primer Rosenbauer ali Magirus, so bile še vedno zelo zaželjene. Od šestdesetih let naprej pa so tako v Sloveniji kot tudi v ostalih delih Jugoslavije postali zelo popularni gasilski avtomobili in brizgalne Tovarne avtomobilov Maribor (TAM).⁵¹³ Tovarna, ki so jo med drugo svetovno vojno ustanovili za potrebe nemške vojne industrije, se je v povojnem obdobju preusmerila v proizvodnjo tovornih vozil, avtobusov in specialnih vozil, med drugim tudi gasilskih.⁵¹⁴ Eno prvih Tamovih gasilskih vozil serije Pionir (po

⁵¹³ Tovšak, ur., *Tovarna avtomobilov Maribor*, 2007.

⁵¹⁴ Brovinsky, Tam v Mariboru, kjer delajo tovarnjake, str. 397–400.

domače Praga) je bilo na primer za PGD Nova Gorica izdelano v podjetju Avtoobnova v Šempetru pri Gorici leta 1957.⁵¹⁵ Sredi petdesetih let so ustanovili še dve podjetji, ki sta proizvajali gasilska vozila in gasilsko opremo – Creino v Kranju, ki je proizvajala predvsem kmetijsko mehanizacijo, pa tudi gasilske cisterne, in Industrijo motornih vozil (IMV) v Novem mestu.

V prvih povojnih letih so se mnoga društva pri nabavi opreme morala znajti sama. Tudi za nabavo nove brizgalne se bili še vedno zelo pomembni donatorji. V PGD Šmihel so leta 1959 novo motorno brizgalno kupili s pomočjo krajevne skupnosti Žužemberk, rojakov v Ameriki in gospoda Globokarja (ustanovnega člana društva).⁵¹⁶ Kot drugi primer naj navedem PGD Račeva, ki je bilo ustanovljeno leta 1958. V letih od 1960 do 1964 je zgradilo prvi gasilski dom, v katerem sta bili sejna soba ter skromna orodjarna z nekaj gasilske opreme in motorno črpalko Savica. V svoji kroniki so zapisali:

»Kmalu se kupi prvo rabljeno gasilsko vozilo, takrat legendarni IMV 1600. Leta 1976 se kupi nova motorna črpalka Rosenbauer, po katero so naši člani odšli z IMV kombijem v Beograd. V letih 1985 in 1986 je bil zgrajen nov in večji gasilski dom. To je dalo nov zagon članstvu in tako se je kmalu kupila traktorska cisterna Creina, kapacitete 3000 L, leta 1990 pa novo orodno vozilo TAM 80T35, stari IMV pa se odproda.«⁵¹⁷

Kljub temu da so občinske samoupravne interesne skupnosti za varstvo pred požari prevzele financiranje gasilske opreme in vozil, so morale krajevne skupnosti in PGD v veliki meri financirati dodatno opremo, domove, velikokrat pa tudi vozila s samoprисpevki krajanov, ki so bili izglasovani na referendumih.⁵¹⁸ Poleg tega so gasilci pridobivali dodatna sredstva s pomočjo lastnih dejavnosti, z organizacijo dogodkov in javnim zbiranjem sredstev. Tako so se prostovoljni gasilci v eni od krajevnih skupnosti v občini Velenje leta 1979 odločili, da bodo svoj nov in večji gasilski dom zgradili z lastnimi donacijami in neplačanim delom.⁵¹⁹

PGD Gradac je leta 1971 kupilo novo motorno brizgalno znamke Rosenbauer. Zanja so več kot četrtnino prispevali vaščani, ostalo pa podjetja in ustanove. Nekaj sta primaknili tudi krajevna skupnost in gasilska zveza, ostanek pa je iz svoje blagajne poravnalo društvo z izkupičkom dveh veselic, ki so ju priredili. Na slavnostnem prevzemu je bil kum Anton Stipanič (1928–2018),⁵²⁰ domačin, sicer namestnik republiškega sekretarja za notranje zadeve in kasneje generalni

---

515 Veteran Tam Pionir.

516 Zgodovina društva, *Gasilsko društvo Rače*.

517 Prav tam.

518 Kladnik, Local Governance, v pripravi za tisk.

519 *Naš čas*, 22. 6. 1979, str. 6, Obisk v KS Bevče.

520 Zgodovina, *Spletna stran Gasilskega društva Gradac*.

direktor Iskre. Gradaški gasilci so zaradi velikega uspeha začeli razmišljati tudi o nakupu novega kombija. Predsednik društva je uspeh namreč komentiral takole: »Kaj nam pomeni moderna brizgalna, če ne pridemo dovolj hitro do požarišča.«⁵²¹

Gasilske veselice niso bile le pomemben vir dohodka za PGD, temveč so predstavljale tudi družabni dogodek za lokalno skupnost. To so opazili tudi nekateri znani slovenski filmski ustvarjalci in antropologi. Med režiserji omenimo Boža Šprajca in njegov film *Koštrun* iz leta 1980,⁵²² ki prikazuje priprave na gasilsko veselico in zabavo do jutranjih ur. Na film lahko gledamo kot na optimistično kratko verzijo mojstrovine *Gori, gospodična* režiserja Miloša Formana iz leta 1967. V zgodnjih osemdesetih letih pa sta dva mlada antropologa, Marko Meglič in Ivan Šprajc, raziskovala kulturo veselic v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Med drugim sta obiskala tudi deset veselic, kjer sta povprašala obiskovalce, kaj si predstavljajo kot pravo veselico. Rezultat je bil jasen: »gasilska veselica« je bila sinonim za najboljšo veselico.⁵²³

O izjemnem pomenu gasilskih veselic za samopodobo PGD lahko beremo tudi v knjižicah, izdanih ob društvenih jubilejih. Ob petindevetdesetletnici PGD Vižmarje-Brod je na primer urednik knjižice, dolgoletni član in predsednik društva, navedel vse vrtno veselice, tombole, pustne prireditve, krajevne praznike in silvestrovanja gasilskega društva od njegove ustanovitve leta 1904 do leta 1999. Ob tem je poleg datuma in kraja prireditve navedel tudi predsednika in blagajnika prireditvenega odbora, znesek čistega dohodka ter nastopajoče. Iz seznama je razvidno, da je PGD beležilo največ prihodka, kadar so na veselici nastopali znani narodno-zabavni ansambli (na primer ansambel Lojzeta Slaka, ansambel Nika Zajca, ansambel Slovenija, Slovenski kvintet, ansambel Mi trije pa še en).⁵²⁴ Moj sogovornik, nekdanji predsednik PGD iz Bele krajine pa se spominja, da je njegovo društvo med letoma 1980 in 1985 organiziralo tri do štiri gasilske veselice s tombolo na leto. Dobiček od teh prireditev je društvu omogočil, da je lahko nabavilo dve novi gasilski vozili.⁵²⁵

OD SAMOUPRAVLJANJA DO OSAMOSVOJITVE

Že leta 1988 so udeleženci kongresa Gasilske zveze Slovenije dvomili v sistem samoupravnih skupnosti in razpravljali o njegovi morebitni reorganizaciji. Interesne skupnosti so obstajale do leta 1991, ko je njihove pristojnosti spet

521 Prav tam.

522 SI AS 1086/1210, Šprajc (režija), *Koštrun*, 1980. Povzetek filma v Nemanič, *Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva*, str. 165–166.

523 Meglič in Šprajc, *Vrtno veselice v Ljubljani in okolici*, str. 8–47.

524 Škrbinc, *95 let PGD Vižmarje-Brod*, str. 38–42.

525 Kladnik, Intervju z Antonom Planincem, 19. 6. 2018.

prevzela državna uprava. Po odpravi samoupravnih interesnih skupnosti so se sredstva, ki so bila na voljo za PGD, zmanjšala. Delež financiranja PGD iz lastnih dejavnosti se je v letih 1992 in 1993 dvignil na 70 odstotkov. Tako ne preseneča geslo kongresa Gasilske zveze Slovenije leta 1993, ki se je glasilo: »Če drugi dajo premalo, pomagamo sami sebi.«

Leta 1990 je Slovenija začela reformirati finančni sistem. Glavni cilj reform je bil ustanovitev enotne finančne uprave, ki naj bi omogočila učinkovito in celovito pobiranje davkov. V naslednjih letih so začeli veljati zakoni o prometnem davku in davku od dobička. Za PGD je to prineslo zelo problematično inovacijo, saj naj bi po novem zakonu začela plačevati davek od dobička.⁵²⁶ To je v gasilskih vrstah privedlo do neodobravanja. Do uvedbe zakona so bili namreč prihodki, ki so jih ob različnih dogodkih ustvarili prostovoljni gasilci, oproščeni davkov. Po novem zakonu pa naj bi bila davka oproščena samo ena gasilska veselica letno, za vse dodatne prireditve pa bi društva morala plačati davek.⁵²⁷

Leta 1993 je nov zakon o varstvu pred požarom⁵²⁸ opredelil gasilstvo kot obvezno javno službo na lokalni ravni, za katero nemoteno delovanje sta bili odgovorni država in občina. Država je določila kriterije (med drugim velikost občine, število prebivalcev, požarno ogroženost, število PGD in poklicnih enot) za določitev višine sredstev, potrebnih za učinkovito požarno varnost v občini. V skladu s temi smernicami je bil dejanski znesek sredstev, namenjen PGD, izračunan na podlagi proračuna vsake občine.⁵²⁹ Na financiranje PGD je vplival tudi novi zakon o občinski samoupravi, sprejet leta 1993. V naslednjih letih se je število občin precej povečalo: iz 62 občin jih je sprva nastalo 147, leta 1998 pa 193. Nova razmejitev nalog in odgovornosti med državo in številnimi novimi občinami je prinesla nove zaplete in odprla številna vprašanja. Mnoge manjše novoustanovljene občine so bile ekonomsko zelo šibke, zato so sredstva za požarno varnost v njih ostala pod zakonskimi predpisi.⁵³⁰ Financiranje PGD v okviru socialističnega samoupravljanja je bilo sicer pogosto kritizirano, vendar je omogočalo sodelovanje pri sprejemanju odločitev na lokalni ravni. Po spremembi političnega sistema in uvedbi nove državne davčne ureditve v devetdesetih letih ter s tem povezanimi spremembami v financiranju PGD pa odločitve niso bile dogovorjene na lokalni ravni, temveč so bile diktirane od zgoraj, čeprav so bile legitimirane skozi demokratično izvoljeni parlament.⁵³¹

V času gospodarske krize v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja, ko so podjetja pestile velike finančne težave, je industrijsko gasilstvo pričelo zamirati.

526 Praprotnik, *Posebnosti obračunavanja davka*, 2005.

527 XII. kongres Gasilske zveze Slovenije, str. 140.

528 Uradni list RS, 71/93, Zakon o varstvu pred požarom.

529 XII. kongres Gasilske zveze Slovenije, str. 138.

530 Prav tam.

531 Kladnik in Lindenberger, *Traditionen der Freiwilligkeit im Transformationsregime*, str. 249–276.

Podjetja so začela ukinjati prostovoljne gasilske enote in društva, opremo pa so bodisi prodala ali predala PGD, ki so delovala na območju podjetij.⁵³² V devetdesetih letih je šel v stečaj mariborski industrijski gigant TAM, ki je bil dotlej najpopularnejši proizvajalec gasilskih vozil ne le v Sloveniji, temveč tudi širom Jugoslavije.

Financiranje PGD se je ob prelomu tisočletja stabiliziralo. Zakonska merila financiranja so bila odpravljena. Namesto tega je državni Urad za zaščito in reševanje pri Ministrstvu za obrambo izdal odredbo, da naj občine porabijo tri odstotke svojega proračuna za protipožarno zaščito. Prostovoljni gasilec in gasilski funkcionar v sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih je o tem menil: »Sistem interesnih skupnosti je bil dober, vendar ta nov sistem tudi ni tako slab.«⁵³³ PGD se od takrat financirajo s prispevki občin in države, z zavarovanji, donacijami in lastnimi sredstvi.⁵³⁴

Pomoč lokalne skupnosti še vedno ostaja ključna za nabavo nove gasilske opreme. Tako so za PGD Račeva v občini Žiri za nakup novega vozila dobro polovico sredstev

»večinoma prispevali krajanji Račeve in Žirovskega Vrha, na pomoč pa so jim priskočili tudi krajanji Žirov ter Vrha Svetih Treh Kraljev. Drugo polovico sredstev je zagotovila Občina Žiri. Takrat so tudi odprodali staro vozilo TAM in visokotlačno črpalko KOTORNA, stara dobra ‚Rosenbauerca‘ iz leta 1976 pa še vedno služi svojemu namenu.«⁵³⁵

GASILCI – VARUHI DEDIŠČINE

Med letoma 1979 in 1989 je bil predsednik Gasilske zveze Slovenije Branko Božič (1927–2001), sicer profesor zgodovine in nekaj let dekan Pedagoške akademije v Ljubljani. Božič, ki se je ukvarjal s socialno zgodovino (z Jankom Pleterskim je leta 1975 izdal politično in socialno zgodovino Jugoslavije), je eden redkih profesionalnih zgodovinarjev, ki je proučeval zgodovino gasilstva.⁵³⁶ Med drugim je leta 1968 pri Gasilski zvezi izdal knjigo o razvoju gasilstva na Slovenskem, ki je postala osnova za pisanje krajevnih kronik, leta 1991 pa knjigo *Ženske v gasilstvu*, zato ga lahko imamo za enega od pionirjev zgodovine žensk

532 Za celjsko področje gl. Videc, Industrijska gasilska društva.

533 Kladnik, Intervju z Vilijem Tomatom, 18. 6. 2018.

534 XV. kongres Gasilske zveze Slovenije, 2008.

Po Zakonu o dohodnini lahko davčni zavezanci do 0,5 % dohodnine namenijo dobrodelnim organizacijam, med njimi tudi PGD.

535 Zgodovina društva. *Gasilsko društvo Rače*.

536 Leta 1989 je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete doktoriral s temo: *Razvoj gasilskih organizacij in njihovo delovanje na Slovenskem v obdobju 1918 do 1941*. – Balkovec Debevec, Božič, Branko (1927–2001).

na Slovenskem.⁵³⁷ Ob stoletnici ustanovitve prvega PGD v Metliki je bil leta 1969 tam odprt Slovenski gasilski muzej. Razstavljeni so bili predvsem gasilski predmeti iz obdobja pred prvo svetovno vojno in časa med obema vojnoma, med drugim tudi stare brizgalne. Najstarejša med njimi nosi letnico 1836.⁵³⁸ Gasilski muzej v Metliki se od leta 2003 imenuje po Branku Božiču. Med letoma 1969 in 1971 je muzej obiskalo okrog 12 000 ljudi, samo leta 1979 je bilo obiskovalcev že več kot 6 000, leta 1989 že skoraj 10 000 in leta 1998 skoraj 16 000.⁵³⁹ Del stroškov za vzdrževanje in širitev muzeja so krili z izdajanjem stenskih koledarjev, ki so jih gasilci prodajali po Sloveniji.⁵⁴⁰

Božič si je prizadeval, da bi zgodovina gasilstva postala del slovenske nacionalne zgodovine. S svojimi študenti s Pedagoške akademije je leta 1976 v Novi Gorici pripravil razstavo *30 let povojnega gasilstva v Sloveniji*, ki je bila nato prepeljana v Metliko in vključena v stalno zbirko gasilskega muzeja. Stališče, da je zgodovina gasilstva del nacionalne zgodovine, je bilo sprejeto tudi na kongresu Gasilske zveze Slovenije leta 1993. V tej smeri se je angažiral tudi mladinski svet zveze in izdal priročnik za delo z mladino *Mladinske muzejske poti po zbirkah in muzejih v Sloveniji*, kjer je bil objavljen tudi pravilnik o pridobivanju gasilske Muzejske značke. Ta med drugim vsebuje tudi zahteve, povezane z gasilsko zgodovino. Predpogoj, da so mladi gasilci prejeli Muzejsko značko, je bil, da so – podobno kot planinci, torej po zgledu priljubljenih planinskih poti in planinskih značk – obiskali v knjižici navedene gasilske zbirke in muzeje. Glede na poročilo PGD Šmartno, če ga izberemo kot novejši primer iz leta 2007,⁵⁴¹ si je mladi gasilec ali gasilka za obisk osmih zbirk in muzejev prisluzil/a bronasto, za obisk desetih srebrno in za obisk dvanajstih zlato Muzejsko značko.⁵⁴²

Danes je osrednji varuh materialne gasilske dediščine seveda Slovenski gasilski muzej v Metliki, pridružujejo pa se mu tudi lokalni gasilski muzeji in zbirke (na primer v Vranskem, Žalcu, Velenju, Slovenskih Konjicah, Škofji Loki, Tržiču, Železnikih, Murski Soboti). Mladi gasilci lahko občudujejo tudi zasebno zbirko stare gasilske opreme s poudarkom na ročnih brizgalnah na konjsko vprego ter na starejših modelih motornih brizgaln Mihe Valencija iz Velenja, ki jo je leta 2015 za tamkajšnji gasilski muzej končno odkupila občina Vranksko. Gasilski entuziast Valenci je vse gasilske brizgalne, ki jih pred svojo smrtjo leta 2007 hranil v svojem zasebnem muzeju, popravil in so še danes uporabne.⁵⁴³ Za ohranjanje gasilske

537 Božič, *Razvoj gasilstva na Slovenskem*, 1968; Božič, *Ženske v gasilstvu*, 1991. Izdal je tudi: Božič, *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem*.

538 Šubic Prislan in Petruša Štrukelj, ur., *Vodnik po slovenskih muzejih in galerijah*, str. 177.

539 Božič, *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem*, str. 170.

540 Prav tam.

541 Muzejska značka.

542 *Mladinske muzejske poti po zbirkah in muzejih v Sloveniji*, 1997.

543 Areh, *Mihove aktivnosti v gasilstvu*, str. 384.

dediščine so zelo pomembne tudi zbirke posameznih PGD. Kot primer naj omenim PGD Nova Gorica, ki je avgusta 2010 ponovno postalo lastnik gasilskega vozila TAM Pionir, po domače Praga. Zapis na medmrežju med drugim izpostavlja:

»Vozilo je bilo izdelano v podjetju Avtoobnova v Šempetru pri Gorici leta 1957. Do leta 1988 v operativni uporabi Gasilskega društva Nova Gorica. Leta 1989 pa smo vozilo obnovili ter ga predali v podjetje TAM Maribor, kjer naj bi bilo razstavljeno kot muzejski eksponat. Po stečaju podjetja TAM smo vložili veliko truda, da se je vozilo vrnilo zopet v domači kraj oziroma k matičnemu društvu. Da mu povrnemo njegov nekdanji sijaj, bomo poskrbeli gasilci prostovoljnega Gasilskega društva Nova Gorica.«⁵⁴⁴

Na seznamu mladinskih muzejskih poti po zbirkah in muzejih v Sloveniji se je leta 1997 znašel tudi Tehniški muzej Slovenije v Bistri, kjer prav tako hranijo gasilske brizgalne. Ob koncu 20. stoletja pa je ta muzej svojo zbirko gasilske tehnike in brizgaln predal Gasilskemu muzeju v Metliki v dolgoročno izposojajo. V svoji zbirki vozil cestnega prometa, ki so izdelek domače industrije motornih vozil, pa še vedno hrani tri gasilska vozila: Tamov Pionir, TAM 80 T5 in kombinirano vozilo IMV 1600.⁵⁴⁵

Poleg mladih obiskovalcev, ki so se potegovali (oziroma se še potegujejo) za prejem gasilskih Muzejskih značk, so gasilske zbirke radi obiskovali (oziroma obiskujejo) tudi starejši gasilci. Tako je na primer komisija za gasilske veterane na Škofljici organizirala ogled Tehniškega muzeja Slovenije, nato pa so člani obiskali še zbirko starih črpalk in orodja v gasilskem domu v Pijavi Gorici.⁵⁴⁶

Zaključim naj, da stare gasilske brizgalne niso le muzejski eksponati, pač pa včasih tudi znova oživijo. Že omenjeni zasebni zbiralec gasilske opreme Miha Valenci (1923–2007) iz Velenja, sicer dolgoletni prostovoljni gasilec, je bil pobudnik tekmovanj s starimi gasilskimi brizgalnami – tako so se ga na popularnem gasilskem forumu spominjali nekateri gasilci ob njegovi smrti.⁵⁴⁷ Z najdaljšo tradicijo tekmovanj starih ročnih in motornih brizgaln, katerih minimalna starost je 50 let, pa se ponaša PGD iz Velenju bližnjega Šoštanja. Na teh tekmovanjih so sodelovale (oziroma sodelujejo) tako ženske kot moške ekipe, višja povprečna starost ekipe pa jim je prinašala (oziroma prinaša) še dodatne točke. Začetki prireditve, ki še danes privablja mnoge obiskovalce, segajo v leto 1984, šoštanjsko tekmovanje starih brizgaln pa se je od vsega začetka vedno zaključilo z dobro obiskano gasilsko veselico.

544 Veteran Tam Pionir.

545 Za informacijo se zahvaljujem mag. Borisu Brovinskemu, muzejskemu svetniku, Tehniški muzej Slovenije.

546 Veterani GZ Škofljica v Bistri.

547 Umlr član PGD Velenje MIHA VALENCI.

Jurij Hadalin

JUGOSLOVANSKA MALICA*

Nekoč sem ob robu znanstvenega srečanja, posvečenega oglaševanju in potrošniški družbi,⁵⁴⁸ obljubil, da se bom ob prvi primerni priliki pozabaval z vprašanjem jetrne paštete. In sicer ob zvokih oglasa za pašteto iz druge jugoslovanske lige, namreč: »Pašteta Carnex prija i godi, a tu su i drugi Carnex proizvodi.«⁵⁴⁹ V prvi ligi je v ljudskem prepričanju na Slovenskem verjetno ostala le ena, in sicer Gavrilovičeva, ki predstavlja osrednji del te zgodbe.⁵⁵⁰ Toda nekje vmes se mi je pojavilo tudi vprašanje drugih proizvodov, in sicer ne nujno prehranskih, ki so bili ravno tako del našega otroštva, očitno pa ne le našega, temveč imajo zelo dolgo brado, tako kot jetrna pašteta kot osnova prave jugoslovanske malice. Govorim namreč o tem, da nismo v moji generaciji, v času, ko smo gohtali zobno pasto Paperinos, izumili nič novega.

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

548 Studen, *Od prvih oglasov do interneta: k zgodovini oglaševanja na Slovenskem*, str. 5.

549 »Mesna industrija Carnex iz Vrbsa je bila ustanovljena leta 1958 in se je v nepolnih petdesetih letih poslovanja spopadala s tržnimi izzivi, ki so jo vodili, ki so jo vodili vse od osvajanja velikega angleškega trga pa do tesnosti tržišča na območju nekdanje Jugoslavije. V prvem desetletju poslovanja je Carnex posloval zgolj kot klavnica, a je hitro postal eden najpomembnejših jugoslovanskih proizvajalcev mesa in mesnih izdelkov.« – Milošević, (Naša radnja) Jovo Šćepanović, vd generalnog direktora ad Carnex.

550 Njen okus verjetno temelji tudi na »tradicionalni skrbi za kvaliteto in še posebej za higiensko-sanitarno vrhunskost Gavrilovičevih proizvodov, ki pa ni več odvisna od človekovega subjektivnega občutja ali hotenja; moderna tehnologija je z ritmom svoje tehnike, s svojim čistim režimom objektivizirala možnost kontinuiranega, tako rekoč avtomatiziranega udejanjanja visoke ravni delovne higiene in postopkov od prihoda surovine v proizvodne hale do trenutka, ko končni proizvod zapusti tovarno.« – Nožinić, *150 godina Mesne industrije »Gavrilović« Petrinja*, str. 64.

Zobna pasta Paperinos, ki jo je proizvajal ljubljanski Belline,
»ni nikoli pekla, pa tudi za jest je bila dobra.«⁵⁵¹

(Paperinos. *Blog kajcizmajci.blogspot*)

France Brenk je že v petdesetih letih napisal nekaj satiričnih stavkov o tem, kako je mladina iz šole prinesla vzorce zobne paste Orange, tuba pa je nato skrivnostno trajala manj kot dan. Seveda, če pa je bila bistveno boljša kot Kalodont in podobni izdelki, ki so se jih otroci na široko ogibali. Po pritožbi razredniku se je stvar razvila takole:

»Mislim, tovariš Pokorn, da je po sredi pomota, ki jo nismo krivi ne vi, ne jaz in ne otroci. Tovarna zobne paste Orange je podarila za reklamo v Tednu otroka vsakemu prvošolcu po eno tubo zobne paste. Ne vem, kdo si je prvi izmislil ... toda preden sem se ozrl po razredu, so jo imeli vsi že polna usta in so se, z največjim užitkom, z njo sladkali. Bolj zmerni so jo jedli po malem, skozi luknjico na pravnem delu tube, bolj požrešni pa so z noži prerezali tubo po dolgem in jo – oprostite – goitali kakor... saj ni, da bi govoril! Ko sem jih opazil, je bilo pojedine že skoraj konec. Prvi me je zagledal vaš sin Matija, dvignil je roko, vstal in me s polnimi usti paste Orange vprašal: ‹Tovariš razrednik, ali jo smemo pojesti?› Kaj naj bi rekel drugega, kakor: Lahko, samo da ne boste kozlali.«⁵⁵²

Replika predvojne embalaže Kalodonta

(Osebni arhiv avtorja)

S kalodontom, pravim ali generičnim, takega veselja ni bilo, čeprav je »suzbijal zobni kamenac«.⁵⁵³ V mojih časih se je manj okusni alternativni na umivalniku reklo Denikotin – ta je bila podobno pekočega okusa. Med slikovnim gradivom

⁵⁵¹ BigW. Blagovna znamka Mercator!!!.

⁵⁵² Brenk, Najbolja pasta za zube Orange, str. 51.

⁵⁵³ Prav tam, str. 47.

sem priložil škatlo pekočega Kalodonta, ki verno posnema predvojno embalažo – zadnjič sem jo srečal na Lidlovem »tednu nostalgije« –, v škatli pa je bila čisto običajna današnja tuba. Tudi o vernosti današnjih replik ter tem, koga nagovarjajo ti kvazinostalglični proizvodi, bi se bilo vredno vprašati, sumim namreč, da je generacija, ki se še spominja, kaj sta, denimo, Plavi Radion ali Fax Helizim,⁵⁵⁴ že rahlo zdesetkana, dejstvo, da se je licenčni prašek za okusno osvežilno pijačo Flavouraid izključno polizal in nikoli zmešal z vodo, pa pozabljeno. A vrnimo se k zobni pasti oziroma pašteti. Rad bi vam predstavil odlomek iz pisma »skavta Petra«, ki naj bi nastalo na taborjenju v Bohinju nekje v tridesetih letih prejšnjega stoletja, njegov »oče« Fran Milčinski pa naj bi ga necenzuriranega poslal v tisk.

»Dragi oča, preljuba mamica!

Vreme je bilo dosedaj žal bolj socialno. ‚Socialno‘ je nova skavtska beseda in je klavrnega pomena. Tudi o svojem plašču moram poročati, da je socialen, odkar se je udeležil svečanega večernega ognja. Pa za v tabor bo vendar še, ker luknja ni prevelika.

Zrak je tukaj v Bohinju zelo posrečen in nič ne stane, ‚posrečen‘ je tudi nova naša beseda. Slehernemu skavtu je dovoljeno, da uživa zraka, kolikor hoče. Toda ima tukajšnji zrak premalo redilne snovi v sebi in vitaminov. Prosim Te, dragi oča, stopi pogledat v poučni slovar in mi piši, kaj so vitamini — vedel sem, pa sem pozabil.

Za redilne snovi in vitamine nam skrbi kuhinja. Naša kuhinja je takisto bolj socialna, kajti si kuhamo sami. In smo potem sijajno lačni. O, ljuba mamica, kuhati je jako lahko, jaz že znam. Ampak težko je potem pojesti, kar si sam skuhal. Včeraj sem jim kuhal jaz in jim ni bilo dovolj; pobrali so mi še zobno pasto, namazali so si jo na kruh in snedli vso. Rekli so, da je bila dobra kakor pes. Kosilo so pa pustili.

Ljuba mamica, pošlji mi še zobne paste in dosti! Ali pa namesto zobne paste lahko pošlješ tudi jetrno pasteto. Mislim, da je jetrna pasteta cenejša. Sedmi skavtski zakon se glasi: ‚Skavt je delaven in štedljiv‘. Zato bodi štedljiva in rajši kupi jetrno pasteto. Tudi jetrna pasteta je dobra kakor pes. Če ti pa kaže klobasa, pa klobaso kupi, tisto trdo, ki ji pravijo ‚čikarica‘.

Ali pa kupi oboje, čikarico in pasteto! Zobno pasto morebiti lahko pustiš.«⁵⁵⁵

Zato sem dal tej zgodbi naslov »Jugoslovanska malica« in ne samo jetrna pašteta, ki v tej obliki ni jugoslovanska posebnost; proizvajali so jo marsikje po svetu. Je pa predstavljala osnovo marsikatere malice. In za tiste, ki po Dejanu

554 O »retrostaligiji« gl. Hadalin, *Unwanted Heritage? Historiographic Discourse about (Second) Yugoslavia. Problematiko trženja imaginarne preteklosti na primeru fenomena Hygge obravnava tudi Ličen, Proti Hygge.*

555 Milčinski, *Pismo s taborjenja.*

Novačiću nekje v tujini še vedno skušajo ohranjati »jugoslovansko kulturo in kulinariko«, je v njegovem delu *Emigrantska kuharica* v poglavju *Malica* zapisal tudi recept, ki ga je naslovil »Junk food«. Zakaj?

»Jugoslovanski pionirji nismo uživali junk fooda, ker ga v tistem času nismo niti imeli. Namesto tega smo jedli pašteto. Toda ne vsi, temveč samo tisti, ki so se igrali zunaj s ključem okrog vratu, ker ni bilo nikogar, ki bi jih pazil, medtem ko sta bila mama in oče v službi. Takšni pionirji so se hitro naučili, da si sami zavezujejo vezalke, sami hodijo čez cesto in sami režejo kruh za malico.«⁵⁵⁶

Ker razen v redkih specializiranih trgovinah v tujini težko najdemo pašteto, ki bi imela konsistenco in okus tiste, ki smo je vajeni iz našega okolja, je Novačićev recept za domotožne emigrante sledeč: v irskem Lidlu denimo poiščemo oddelek s poljskimi specialitetami, kjer se najde poljska pašteta Pasztet małego kucharka, pot pa nadaljujemo v Spar, kjer pod imenom Vienna loaf prodajajo še najboljši približek našemu kruhu. O samem tehnološkem delu, se pravi mazanju na kruh, sicer ne bi izgubljal besed, a poleg noža je za mazanje paštete obstajala tudi posebna tehnika, ki je povezana z mehkejšimi aluminijastimi vrstami konzerv, tistimi s pokrovčkom iz debele folije. Na terenu se je tako pašteto najbolje namazalo s pokrovčkom, ki ga je bilo pred tem treba prepogniti na četrtnine. V sedemdesetih in predvsem osemdesetih letih so se na televiziji vrtele tudi zelo izvirne reklame, Carnexovo pašteto si je tako skupina padalcev med spustom na kruh malce manj izvirno namazala kar z nožem.⁵⁵⁷

Vsebina paštete pa je že druga zgodba. O njej so krožili in še krožijo miti, najbolj znano krilatice je tako v članku o okusih nostalgije zapisal že Franc Trček: pri Gavrilovičevih so nekje v začetku tridesetih let prejšnjega stoletja pometali po klavnici in Djuro Gavrilović je dejal: »**Pa šteta** bi bilo ovo baciti.«⁵⁵⁸ Poglejmo še k Novačiću, ki ponuja nekoliko bolj problematično razlago:

»Obstajale so razne vrste paštet. Na nekaterih je bil narisana piščanec, in to je bila piščančja pašteta. Na nekaterih je bila slika prašiča, in to je bila svinjska pašteta, spet na drugih je bilo narisano tele in tako so otroci vedeli, da je to goveja pašteta. Otroci niso vedeli le tega, iz česa je narejena t. i. dijaška pašteta, na kateri je bil narisana dijak. Določene to vprašanje še vedno muči.«⁵⁵⁹

Sam se o vsebini konzerve paštete Kekec murskosoboške Pomurke tega sicer nisem vprašal. Res pa je, da so se barvite, mlajši populaciji namenjene paštete pojavile v času, ko se je jugoslovanski trg že močno razvil, v osemdesetih. Blagovna

556 Novačić, *Emigrantski kuvar*, str. 178–179.

557 REKLAMA - Carnex – Pašteta (Padobranci).

558 Trček, 7 YU-veličastnih ali ljubezen gre skozi želodec, str. 23.

559 Novačić, *Emigrantski kuvar*, str. 179.

Mazanje paštete visoko v zraku. Carnexovi padalci

(REKLAMA - Carnex – Pašteta (Padobranci). Youtube)

znamka Kekec je bila poleg tedaj vizualno popolnoma brezbarvne portoroške Argete verjetno najbolj znan slovenski namaz na skupnem jugoslovanskem tržišču. A v mojem spominu obstaja še druga mladi populaciji namenjena pašteta, in sicer subotiška⁵⁶⁰ Baš sam gladan oziroma v slovenskem prevodu iz takratnega oglasa To sem lačen, pašteta, ki pa je bila, to je bil slogan: »Njam njam kvalitete.« Ena izmed njih se je imenovala Brzi Mazales.⁵⁶¹

Ampak kaj je dejansko v pašteti? Gavrilovičeva je sestavljena iz »svinjskega mastnega tkiva, vode, svinjskih jeter (15 %), svinjskega mesa, mlečnih beljakovin, začimb, jedilne soli in konzervansa (E250)«, kar je lepše ime za kalijev nitrit.⁵⁶² Prijazne dijakinje srednje zdravstvene šole iz Reke, smer nutricionistični tehnik, so v svoji predstavitvi mesnih konzerv pri predmetu živilska tehnologija navedle standard, ki pa ga pri pripravi gosjih paštet in drugih gurmanskih delikates verjetno ne upoštevajo – zato pa tudi ni mogoče priti do okusa, ki ga v svojih brbončicah tako dobro poznamo. Za pripravo jetrne paštete se tako praviloma uporabljajo kuhano svinjsko meso, mast in jetra z dodatkom bujona, aditivov in blagih začimb. Pri pripravi mase za pašteto se mesna surovina najprej skuha, v posebnem stroju se nato ločuje kosti od mesa. Doda se še rastlinsko olje, sojino moko brez maščob, škrob, izbrane naravne začimbe in sol. Pašteto se polni se v konzerve, hermetično zapre, termično obdela s postopkom sterilizacije in nato

560 Proizvajalec paštet To sem lačen je bil Agrokombinat Subotica.

561 Al sam gladan, baš sam gladan. Reklama.

562 Trček, 7 YU-veličastnih ali ljubezen gre skozi želodec, str. 25.

ohladi. »Proizvod je rožnate barve, mazave konsistence ter prijetnega vonja in okusa. Tako pripravljen izdelek ima rok trajanja najmanj 5 let brez predpisanih posebnih pogojev skladiščenja.«⁵⁶³

Gavrilovičeva pašteta izvira iz tridesetih let preteklega stoletja, ko je tedanje družinsko podjetje iz Petrinje leta 1938 na trg poslalo prvo pašteto v konzervi. V petdesetih letih so se na jugoslovanskem trgu pričeli pojavljati še drugi konkurenti, med drugim najbolj znan slovenski namaz kokošja pašteta Argeta, ki se danes dobi v vseh mogočih reinkarnacijah, dolgo pa je bil to enoten izdelek. V obalnem prehranskem kombinatu Delamaris, del katerega je bila tudi izolska tovarna Argo, je nastala kot stranski produkt pri proizvodnji jušnih kock.⁵⁶⁴ In tu bi lahko slavni rek o »šteti« skorajda potrdili, vsaj kot je v spominih povedal nekdanji tehnični direktor Delamarisa Jože Jamšek:

»Dokler je bila proizvodnja nizka in so kokoši kuhali enkrat ali dvakrat na teden, je še šlo, saj smo kokoši pojedli sproti. Meso je romalo na mize tovarniške menze v obratih Argo in Iris, včasih pa tudi v sosednjo Mehanotehniko. Ko pa je prodaja juh začela naraščati, je bilo kokošje meso čedalje pogostejše na jedilniku. Delavci so se pritoževali, saj so se naveličali vsak dan jesti kure... V tistem obdobju je bila partija glavni kadrovik in sredi šestdesetih let je pričela zamenjavati vodstvene delavce po podjetjih. Malce bolj svojeglavi kadri, ki so izhajali še iz partizanskega obdobja, niso bili najbolj zaželeni pri novi partijski garnituri, ki je za preboj že uporabljala komolce. Le poslušni kadri so se obdržali, za druge so hitro našli razloge za ,odstrel'. Ker pri Francu Karu [tedanjem direktorju Arga] niso našli nobenega ,običajnega' razloga za zamenjavo, denimo, pijače, žensk ali slabih rezultatov, so mu očitali pritožbe zaposlenih, da morajo vsak dan v menzi jesti kokošje meso.«⁵⁶⁵

To je pomenilo, da so tehnologi po eni izmed tirad, ki jih je bil deležen njihov direktor, dobili nalogo, da najdejo način, kako bi meso porabili drugače. Eden od poskusov je bil denimo ta, da so v stekleno embalažo radialno zlagali kokošja bedra, a analiza je pokazala, da je bila več kot polovica kokošnjega mesa neprimerna za takšne tipe proizvodov, saj je bilo meso po svoji strukturi krhko in je razpadalo.

»Kaj torej narediti iz tega mesa, so se spraševali v laboratoriju. Pašteto, se je posvetilo Jamšku, ki je za razliko od kolegic, ki so se dotlej ukvarjale zgolj s predelavo rib, poznal tudi proizvode iz mesne industrije. »Že po krajšem obdobju se je pokazalo, da je bil to zadetek v polno. Kaj šele po merilih uspešnosti za daljše obdobje,« je ponosen Jamšek.«⁵⁶⁶

563 Zelenika in Čop, *Konzerve i gotova mesna jela*.

564 Šuligoj, Argeta: evropski hit, »ne kar ena pašteta«.

565 Vidrih, Iz upora nad enolično prehrano se je rodila – pašteta, str. 18.

566 Prav tam, str. 19.

Ne najbolj privlačna embalaža Argete

(Osebni arhiv avtorja)

Danes je Droga Kolinska največji proizvajalec paštete v Evropi, v povprečju se vsako sekundo odprejo štiri dozice Argete, na trgih nekdanje Jugoslavije pa dosega kar polovični tržni delež med namazi, deloma tudi zato, ker je načeloma kokošja in ne svinjska – zato ima danes tudi certifikata halal in košer. Letno proizvedejo kar 120 milijonov konzerv.⁵⁶⁷

A značilno oranžna Gavrilovičeva konzerva z likom Jelice⁵⁶⁸ na pokrovu je bila tedaj okusnejša od konkurence, četudi si je ta z marketinškimi pristopi poskušala odrezati večji kolač na jugoslovanskem trgu paštet. Pri pregledu oglaševanja je tako Gavrilovičeva pašteta precej v senci v primerjavi s konkurenco. Franc Trček je ponudil zelo preverljivo govorico o položaju Gavrilovičeve paštete v Sloveniji: »Pred kratkim sem od sodelavca, ki živi v Ljubljani v isti ulici kot uvoznik izdelkov podjetja Gavrilovič za Slovenijo, izvedel informacijo, ki jo je dobil v razgovoru z uvoznikom. Veliko večino njihovega prometa z izdelki v Sloveniji ustvarijo prav s pašteto Gavrilovič.«⁵⁶⁹

Ta tako še vedno predstavlja pojem za jetrno pašteto, kljub razširjenemu naboru paštet ostalih ponudnikov. Tudi druga ponudba iz Gavrilovičevega asortimana ni zanemarljiva. A pogledjmo najprej, kje se je vse skupaj začelo. V

⁵⁶⁷ Islamović, Vsako sekundo se odprejo štiri Argete.

⁵⁶⁸ Tudi to je posebna zgodba: podoba, tedaj namenjena zimski salami, je neznani dunajski umetnik leta 1926 narisal po modelu nečakinje tedanjega direktorja Djure Gavriloviča. »Priča ide da je Jelica odmalena jako voljela papati. Uvijek bi šmugnula u tvornicu gdje su ju zaposlenici, koji su djevojčicu ,prisvojili', krišom hranili zimskom salamom.« Milčec, Jelica, zauvijek Gavrilovičeva Jelica.

⁵⁶⁹ Trček, 7 YU-veličastnih ali ljubezen gre skozi želodec, str. 24.

Gavrilovićeva paleta z začetka sedemdesetih let

(Nožinić, 150 godina Mesne industrije »Gavrilović« Petrinja, str. 84)

zborniku ob stopetdesetletnici delovanja tovarne iz leta 1970⁵⁷⁰ piše, da je mesarija Gavrilović v hrvaški Petrinji nastala že leta 1821, in sicer pod imenom Prva hrvaška tovarna salame, sušenega mesa in masti. Mesna industrija je v regiji hitro rasla in v okoliških krajih je delovalo še več podobnih tovarn, ki so letno klale in predelale tudi po 30 000 glav živine – a danes nobene od teh tovarn ni več. Pri Gavrilovićevidih so v začetku osemdesetih let 19. stoletja dnevno predelali le 50 prašičev. Pisci v zborniku se sprašujejo, kako je podjetje Gavrilović preživelo veliko gospodarsko krizo in drugo svetovno vojno, vprašanje nacionalizacije in velike širitve po letu 1965 zanje niti ni toliko pomembno, kasnejša zgodba o postsocialistični tranziciji pa je za današnje PRuslužbenice seveda ponovno zgodba o uspehu, saj »s podjetjem upravlja že deveta generacija potomcev«. Potomec ustanoviteljev Djuro III. Gavrilović je bankrotirano podjetje kupil leta 1991, v trenutku, ko je bila glavnina proizvodnih obratov v Petrinji »pod okupacijo«.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ Častni pokrovitelj jubilejne proslave je bil sam predsednik Tito. – Nožinić, 150 godina Mesne industrije »Gavrilović« Petrinja, str. 4.

⁵⁷¹ Gavrilović – povijest, Gavrilović – obiteljska tradicija od 1690.

A recept za uspeh je bil že v daljnem letu 1970 precej preprost: »Podjetje Gavrilović je vrata na svojem pohodu v prihodnost odpiralo s ključem, ki se imenuje umetnost, izvirna umetnost v gastronomiji in kulinariki.«⁵⁷²

Gavrilović je sprva pomenil predvsem proizvodnjo salam, šunk in drugih mesnih izdelkov, pašteta pa je le zlagoma postajala paradni proizvod. Leta 1970 je bila tako izpostavljena predvsem »primbalerina med salamami v čudežnem plašču iz naravne plesni, glasnik Gavrilovićeve kulinarike in konstanta edinstvenega užitka, ambasadorka Gavrilovićeve gastronomije – Gavrilović salama: Gavrilović salama iz Petrinje plovi, več stolječe i pol, za najbolju slovi! Globus sateliti, sve antene bruje, Odlično – Gavrilović – tu je!«⁵⁷³ Mesni doručak kot druga najbolj razvпита malica pa je predvsem kopija angleškega spama in vsaj zame povezana izključno z osvajanjem gorskih vršacev.⁵⁷⁴ Za celoten asortiman pa je značilno, zlasti ko je proizvodnja mesnih konzerv začela naraščati (pred vojno je znašala le okoli 50 vagonov letno), da je idealno sovpadal z razvojem novega modela potrošništva – supermarketa. Konzerve pa niso vsebovale le paštete; leta 1968 je Gavrilović svojo ponudbo med drugim obogatil »in s tem vzradostil svoje potrošnike«⁵⁷⁵ z novo skupino zelo okusnih in kaloričnih vnaprej pripravljenih jedi, pakiranih v lakirane pločevinke: pikantno golaževo juho, kranjsko klobaso z grahovim pirejem, hamburgerjem z grahovim pirejem, hrenovkami v golaževi omaki, rižoto s svinjskim mesom, govedino v omaki in fižolom s slanino, da o ledvičkah in srčkih v omaki ter vampih sploh ne govorimo.

Pašteta je bila po svoje hit, ker je bila kot konzerva obstojna, neobčutljiva na pogoje hranjenja in tako uporabna povsod, le nepoškodovana je morala biti. Spomnimo se kar na slavne zgodbe o roku uporabe konzerv, ki so jih rekruti dobili za malico v JLA. Ko razmišljamo o pojmu konzerva, si navadno predstavljamo pločevinko, a v resnici ima lahko več različnih oblik; za konzervo velja namreč tudi plastična embalaža, črevo, le da tak izdelek zahteva hranjenje v primernih pogojih in je zgolj pasteriziran, ne pa tudi steriliziran ter kot tak deklariran kot poltrajen. Tako je konzerva najpogosteje še vedno v obliki pločevinke. Postopek je razvil francoski kuhar Nicolas Appert (tako imenovana apertizacija); prva tovarna konzerv je nastala v Franciji v začetku 19. stoletja. Francoski princip je izpopolnil Anglež Peter Durand, ki je leta 1810 uvedel danes klasične pokositrene pločevinke, ki jih od leta 1850 toplotno obdelujejo s sterilizacijo (nad 100 stopinj). Dandanes se pokositrena jeklena pločevina vse pogosteje zamenjuje z drugimi materiali,

572 Nožinić, *150 godina Mesne industrije »Gavrilović« Petrinja*, str. 41.

573 Prav tam, str. 119.

574 To je sicer vprašanje osebnega doživetja stvari, a France Brenk je lepo zapisal: »Slovenci se delimo na planince in neplanince.« – Brenk, *Moja hoja na Komno*, str. 57.

575 Nožinić, *150 godina Mesne industrije »Gavrilović« Petrinja*, str. 85.

predvsem aluminijem in plastiko.⁵⁷⁶ To je vplivalo tudi na Gavrilovićevo pašteto, saj je največja inovacija pri njenem pakiranju to, da jo danes dobimo v stogramski aluminijasti tubi, kot nekoč zobno pasto. Povojna jugoslovanska industrija je hitro osvojila izdelavo embalaže in v Zagrebu so iz tovarne LIM pločevinke ustreznega potiska ali celo emajla dobavljali jugoslovanski živilski industriji že od tridesetih let,⁵⁷⁷ še danes pa v Samoboru obratuje tovarna kovinskih proizvodov z istim imenom, medtem ko se srbska Fabrika etalnih proizvoda reklamira s sloganom »We Can Everything!«. ⁵⁷⁸ Na sliki je predstavljena pločevinka zagrebške izdelave in zagrebške vsebine iz leta 1961.⁵⁷⁹

Mesni doručak zagrebškega kombinata Sljeme

(Detalji: MUO-011920/3: Sljeme mesni doručak: limenka)

Ravno konzerva je pomenila preboj pri prej omenjenem spremenjenem načinu potrošnje – supermarketu. Slednji, danes najbolj običajna stvar na svetu, je aprila 1958, ko se je v Beogradu odprl prvi, pomenil popolno revolucijo, in to ne le v nakupovalni izkušnji. Prilagoditi se ji je moral celoten proizvodni sistem živilske industrije.⁵⁸⁰ V do tedaj običajnih pultnih trgovinah ni bilo neobičajno, da je kupec po olje prišel s svojo steklenico, da so mu testenine odmerili na tehtnico iz večjega pakiranja, enako je veljalo za kisko zelje in repo, podobno je lahko bilo tudi z marmelado in pašteto, ki so jo kupcu odtehtali na povoščen papir. Sam se tako še spomnim nakupovanja svežega kvasa. Velike pločevinke, iz katerih se je lahko zajemalo v teh prodajalnah, niso bile primerne za supermarket. In zato oziroma tako je konzerva, tudi tista s pašteto, osvojila trg. Ker jo je ta potreboval.

A današnje razumevanje modernega sveta se ni rodilo kar tako: ob deseti obletnici odprtja prve jugoslovanske samopostrežne trgovine⁵⁸¹ je ameriški zgodovinar Dennison Rusinow, rezident organizacije American Universities

⁵⁷⁶ Konzerva, *Hrvatska enciklopedija*.

⁵⁷⁷ Konzerve so bile tudi del asortimana ljubljanske tovarne Saturnus – tovarne za proizvodnjo pločevinastih izdelkov, ki je svoja vrata odprla leta 1919. – Vurnik, Tovarna Saturnus.

⁵⁷⁸ *Metalna ambalaža za prehrabenu industriju*.

⁵⁷⁹ Detalji: MUO-011920/3: Sljeme mesni doručak: limenka.

⁵⁸⁰ »Zgraditi trgovino ni nikakršen problem, kako jo oskrbovati, pa je že drugo vprašanje.« – Rusinow D., *The Supermarket Revolution*, str. 39.

⁵⁸¹ Januarja 1969.

Field Staff v Beogradu med letoma 1963 in 1973, opisal spremembe, ki so se v tem obdobju zgodile v jugoslovanski družbi.⁵⁸² Zgolj za ilustracijo: Hrvaška je v sedemdeseta vstopila s 607 samopostrežnimi trgovinami, v osemdeseta pa že s 1194, medtem ko se je število velikih veleblagovnic povečalo s 13 na 60 objektov.⁵⁸³

»Ko je namreč Milorad Jovanović, generalni direktor beograjskega trgovskega podjetja Vračar, delavskemu svetu podjetja sporočil, da je ravnokar kupil ameriški supermarket, naj bi se njegov navadno molčeči finančni direktor zlomil⁵⁸⁴ in je zaihtel.«⁵⁸⁵ Reakcija je bila pričakovana, saj se tudi v razvitem zahodnoevropskem svetu samopostrežne trgovine še niso uveljavile. Kaj šele v nerazviti Srbiji aprila 1958. Deset let kasneje je bilo samopostrežnih trgovin po državi že na ducate – 30 let kasneje ni bilo več nobene drugačne, vsaj živilske ne. Ideja o potrebi po samopostrežni trgovini pa ni zrasla na zelniku direktorja iz Beograda, temveč je krožila že poleti 1957; predstavljala naj bi idealen način za razvoj učinkovite, potrošniško zadovoljujoče in prave socialistične konkurence tržnicam in malemu trgovskemu sektorju. Direktor jugoslovanske trgovinske zbornice Risto Bajalski se je s potovanja po Ameriki vrnil čisto navdušen nad samopostrežbami,⁵⁸⁶ ameriška ambasada pa je nato z veseljem omogočila, da se je na Zagrebškem mednarodnem sejmu pojavila kompletna oprema, ki jo je prvi zagrabil direktor Vračarja – pred zagrebškim Konzumom in ljubljansko Prehrano.⁵⁸⁷ Razstavniki eksponat je tako postal eksperiment, kot še marsikaj v Jugoslaviji.⁵⁸⁸

Toda nakup ter postavitve blagajn in polic so bili še najmanjši problem. Jugoslovanska živilska industrija poleg nekaj konzerv in steklenic ni proizvajala skoraj ničesar, kar bi lahko postavili na police. Niti piškoti in niti bomboni se niso pakirali. Industrija zamrznjene hrane je bila znanstvena fantastika – in kje naj bi potrošnik leto po opravljenem nakupu tudi shranil, saj so se zamrzovalne omare v gospodinjstvih šele pričele uveljavljati?⁵⁸⁹ Zato nova oblika trgovine ni bila sposobna delovati, vsaj do trenutka, ko je bila kritična masa trgovin in kupcev dovolj velika, da je industrija lahko tudi finančno upravičeno začela proizvajati pakirano hrano za samopostrežbo.⁵⁹⁰

582 Rusinow M., Foreword, str. VII.

583 Duda, Potrošači kao nositelji socijalizma, str. 249.

584 »V prvih letih po osvoboditvi skoraj ne moremo govoriti o blagovnem prometu v današnjem pomenu, temveč le o razdeljevanju potrošnih dobrin v okviru strogega racioniranja in zagotovljene preskrbe [...] Prva leta sproščene trgovine so bile investicije za modernizacijo trgovine minimalne.« – Kogovšek in Šega, *Zbornik trgovinske zbornice za okraj Ljubljana*.

585 Rusinow D., *The Supermarket Revolution*, str. 26.

586 Navdušenje ga ni minilo, mdr. je bil tudi znan novinar in publicist, leta 1962 je tako izdal priročnik o vzpostavljanju in delovanju samopostrežnih trgovin. – Bajalski, *Samoizbor u prodaji na malo*.

587 Kasneje se je preimenovala v nam bolj znano Emono.

588 Rusinow D., *The Supermarket Revolution*, str. 28–29.

589 Leta 1968 je tako imelo hladilnik zgolj 41 % gospodinjstev, več kot polovica teh je bilo mestnih. – Rendla, *Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji*, str. 186–189.

590 Petelin, *Vsakdanje življenje v Ljubljani v letih 1945–1965*, str. 333.

Ena prvih ljubljanskih samopostrežnih prodajaln

(Zbornik trgovinske zbornice za okraj Ljubljana 1952–1962, str. 36, foto: Dušan Škrlep)

Samopostrežbe so klile počasi. Prvo ljubljansko so v tako imenovanem Kozolcu na tedanji Titovi cesti odprli na dan republike 1959⁵⁹¹ in je merila približno 80 kvadratnih metrov, prvi pravi supermarket pa je Prehrana odprla na Cigaletovi ulici leta 1961.⁵⁹² Sčasoma pa je zaradi optimizacije poslovanja, ki so ga prinašale samopostrežbe, ter naglo naraščajočega standarda (sedemkratno povečanje plač v devetih letih, življenjski stroški pa so narasli le za trikrat) sistem začel rasti in delovati. Pakiranje se je uveljavilo, in ne samo pakiranje – Rusinow opaža, da je bila 10 let kasneje jugoslovanska tudi oprema, razen blagajn, zamrzovalnikov, hladilnikov in predvsem nakupovalnih košaric in vozičkov. To se je nato spremenilo v zgolj nekaj letih. Predvsem pa je industrija začela proizvajati stvari, ki so nam danes kot potrošnikom samoumevne: »Dve zadnji, ki res kažeta jugoslovanski dvig na nov nivo, sta aluminijasta folija za živila in plenice za enkratno uporabo. Mleko in drugi mlečni izdelki se sedaj dobijo v v poveščenih higienskih tetrapakah in z zadovoljstvom lahko poročam, da se je tudi kvaliteta jugoslovanskega toaletnega papirja bistveno izboljšala.« Poleg tega je k dvigu standarda pripomogel tudi uvoz, Rusinow omenja Heinzovo otroško hrano – Fructalov Frutek⁵⁹³ je bil šele stvar poznih sedemdesetih. Uvoz je država, ki je bila drugače zelo zaščitniška do svoje industrije in deviz, dovoljevala za

591 P. B., Prva samopostrežna trgovina v Ljubljani.

592 Hrastar, V prvem ljubljanskem supermarketu so prodajali tudi perje.

593 »Blagovna znamka Frutek se je rodila leta 1974, ko smo v Fructalu pričeli proizvodnjo sokov za dojenčke in majhne otroke v stekleničkah. V letu 1982 so nova vlaganja v tehnološko opremo omogočila prvo proizvodnjo otroških kašic in s tem širitev blagovne znamke.« – O Frutku | Frutek.

Pakiranje mlete kave za na polico, začetek šestdesetih let

(Zbornik trgovinske zbornice za okraj Ljubljana 1952–1962,
str. 64, foto: Dušan Škrlep)

spodbujanje industrije k proizvodnji novih stvari. In tako je lahko poročevalec ameriškemu financierju leta 1968 sporočil, da so z vhoda v samopostrežbo lahko odstranili uslužbenca, ki je nekoč pozival kupce, naj vzamejo nakupovalno košaro ali voziček, da bodo lahko nakupljeno blago lahko prinesli do blagajne (ne več prodajnega pulta). Še nekaj let prej je bil namreč normalen odziv na to: »Ali res moram? Koliko stane? Ne hvala, imam svojo torbo ... «⁵⁹⁴

V ta svet je pašteta res dobro sodila, sploh ko je potrošništvo dokončno zajelo jugoslovansko družbo in je postala zaščita potrošnika integralni del jugoslovanske

⁵⁹⁴ Tudi v Ljubljani je bilo to očitno običajno. *Ljubljanski dnevnik* je v dneh po odprtju prve samopostrežne trgovine objavil »navodila za uporabo«: »Šola se začne pravzaprav že pri vstopnih vratih. Če vidi vstopajoči dvoje vrat in je pri njih gneča, medtem ko so druga nezasedena, hoče uveljaviti svojo voljo in vstopi pri vratih, ki so prosta; spregleda pa napis IZHOD, seveda ga mora uslužbenec, ki bi bil sicer nepotreben, opomniti, naj vstopi pri vratih z napisom VHOD. Ko je kupec v trgovini, vzame pri vratih s kupa posebno košarico iz žice. Tudi, če si hoče samo ogledati lokal, naj vzame košarico. Tudi s tem bo prihranil delo uslužbencu, ki ga sicer opozori, naj si vzame košarico. Pojasnjevanje, ki je sicer popolnoma odveč. Prav gotovo tak bežni obiskovalec ne bo hotel spravljati pomaranče v žep, če bi se mu kljub prvotnemu resnemu namenu zdelo vseeno potrebno, da nekaj kupi, za spomin na prvi obisk v samopostrežni trgovini.« – N. A., Kako kupujem v samopostrežni trgovini.

zakonodaje⁵⁹⁵ in s tem samoupravnega socialističnega sistema.⁵⁹⁶ Ustava je med drugim urejala polje obveznosti proizvajalca in trgovca, pravice potrošnikov pa so se znašle tudi v obsežnem zakonu o združenem delu iz leta 1976, tako imenovani delavski ustavi.⁵⁹⁷ V danes ne najbolj razumljivem samoupravnem jeziku je bilo to pojasnjeno takole: »Potrošnik in delovni človek sta ena in ista oseba, potrošnik je nosilec socializma in treba je razrešiti pojav dvojne zavesti, ki nastane na spoju proizvodnje in potrošnje [...] Evidentno je, da delovni ljudje ne morejo postati gospodarji pogojev in rezultatov svojega dela, če ne morejo imeti možnosti, da imajo kot potrošniki odločilno besedo na polju potrošnje.«⁵⁹⁸ Igor Duda je tako na podlagi zapisov v rubriki Zaščita potrošnikov v *Vjesniku u srijedu* navedel, da se je med mesnimi proizvodi na črni listi, ki jih je preverjal beograjski Center za potrošnike, znašlo tudi nekaj Gavrilovičevih suhomesnatih proizvodov, a na srečo ne pašteta.⁵⁹⁹

---

595 Na podlagi rešitev iz *Ustave SFRJ* oz. ustavnih členov 43, 114 in 121. – Duda. Potrošači kao nositelji socijalizma, str. 249.

596 »Organizacije združenega dela, ki se ukvarjajo s prometom blaga in storitev za neposredno porabo so dolžne na način, ki ga določa zakon, sodelovati in se o zadevah skupnega pomena dogovarjati s samoupravnimi interesnimi skupnostmi, krajevnimi skupnostmi in z drugimi skupnostmi in organizacijami potrošnikov.« *Uradni list SFRJ*, št. 9, 21. 2. 1974, 43. člen Ustave SFRJ.

597 *Uradni list SFRJ*, št. 53, 3. 12. 1976, str. 1157–1643, Ukaz o razglasitvi Zakona o združenem delu.

598 Duda, Potrošači kao nositelji socijalizma, str. 252–253.

599 Prav tam, str. 245.

Marta Rendla

HITRO, GOSPODARNO, PO MERI: SESTAVLJIVO SYSTEMSKO POHIŠTVO V SOCIALIZMU*

UVOD

Razvoj pohištva so po vojni usmerjale povojna obnova in družbene spremembe. Povečane potrebe po velikih količinah opreme so ustvarjale obnova porušenih stanovanj, intenzivna gradnja novih stanovanjskih sosesk in vrstnih hiš v mestih in tovarniških naselij v industrijskih središčih ter gradnja povsem novih mestnih naselij, kot so Velenje, Nova Gorica, Kidričevo. Nastale so potrebe po hitri obnovi v vojni uničenega in dotrajanega pohištva. V okoliščinah povojne obnove in izgradnje so se zato hitro razvijali pohištvena industrija, industrijsko oblikovanje in tehnologija obdelave lesa. Serijska proizvodnja je izpolnila velike potrebe po obnovi v vojni porušenih stanovanj. V pohištveni industriji so začeli uporabljati iverne in vlaknene plošče ter plastične mase s steklenimi vlakni. Pohištvo, izdelano iz ivernih plošč, je omogočalo proizvodnjo ploskovnega omarnega pohištva novih razsežnosti – dozoreli so pogoji za pojav systemskega

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

pohištva.⁶⁰⁰ Povojna industrializacija in urbanizacija sta povzročili tudi splošen razvoj in dvig standarda, s čimer so se spremenile tako možnosti potrošnikov kot tudi njihove potrebe in zahteve. Novi interesi in nove potrebe, na primer nakup televizijskih sprejemnikov in stereoaparatorov, ter podaljšani prosti čas in počitnice so vplivali na navade ljudi in spreminjali njihove zahteve glede pohištva. Gledanje televizije je povzročilo zahtevo po udobnem sedežnem pohištvu. Vse večje zahteve otrok in mladine so povzročile potrebe po otroškem in mladinskem pohištvu. Visoka stopnja zaposlenosti žensk je postavila zahtevo po pohištvu, ki ga je lahko negovati. Podaljšan prosti čas in počitnice sta privedla tudi do tega, da so ljudje več trošili za stvari, povezane s prostim časom, in vse bolj zahtevali poceni serijsko pohištvo.

V šestdesetih letih se je uveljavil življenjski slog, ki je poudarjal mladostne, nenavadne oblike. Ljudje so se navduševali nad novimi materiali in tehnologijami. Pojavili so se oblaženi elementi in mobilno pohištvo. Pri opremitvi prostora je postal pomemben osebni slog. Začelo se je oblikovati pohištvo za različne ciljne skupine: za otroke, za mlade, za različne cenovne razrede. Oprema domov večine ljudi v šestdesetih letih je bila v slogu racionalnega funkcionalizma, prevladoval je skandinavski dizajn. V sedemdesetih je oprema prostorov postala resnejša, začeli so poudarjati pomen ekologije in odgovornosti oblikovalcev. Na področju oblikovanja je dozorelo spoznanje, da je treba spoštovati specifične potrebe posameznika.⁶⁰¹

SODOBNO POHIŠTVO ZA PRAKTIČNO, UDOBNO, PROSTORNO STANOVANJE

Smernice razvoja stanovanjskega pohištva in pohištvene industrije sta v Sloveniji v povojni Jugoslaviji narekovali gradnja družbenih stanovanj in arhitekturnooblikovalska stroka. Na področju arhitekture, kot je zapisalo uredništvo revije *Arhitekt* aprila 1953, v tretjem letu izhajanja, so se zavzemali za globoko socialno in kulturno arhitekturo, takšno, ki bo »v najboljšem smislu izraz modernih časov«.⁶⁰² V ospredju je bilo načelo dobrega stanovanja za vsakogar. V okviru družbene izgradnje stanovanj se je širila zasnova socialnokulturnega stanovanja, takega, ki naj bo opremljeno s cenovno dostopnim, a dobro oblikovanim pohištvom, ki ga bo mogoče kombinirati, dopolnjevati, širiti. Kakovostne in vsem cenovno dostopne izdelke je bilo najlažje proizvajati na

600 Hrvatin, *Niko Kralj*, str. 20.

601 Prav tam, str. 21, 22.

602 *Arhitekt*, l. 3, št. 8, april 1953, str. 1, Za novo arhitekturo.

industrijski način v velikih serijah. Del pohištvene industrije se je po vojni zato preusmerjal v ceneno, industrijsko mišljeno in oblikovano pohištvo. V okviru novega koncepta gradenj stanovanj, ki je v okoliščinah stanovanjske krize stremel k racionalizaciji, torej h gradnji minimalne stanovanjske površine z maksimalno uporabnostjo diferenciranih stanovanjskih površin, se je morala tudi proizvodnja pohištva prilagajati novim smernicam in skromnejšim površinam. Minimalno stanovanje je moralo biti po mnenju stroke dobro premišljeno, smotrno projektirano in primerno ter praktično opremljeno. Vodili novega koncepta socialne gradnje sta bili poceni vzdrževanje in razbremenitev gospodinjne.⁶⁰³

Potrebe po pohištvu in odnos kupcev do kakovosti pohištva so bili pogojeni z družbenoekonomskimi spremembami in kulturnim razvojem. Slovenski arhitekti in oblikovalci, kot so bili Danilo Fürst, Niko Kralj, Edvard Ravnikar, France Ivanšek in drugi, so se v oblikovanju sodobnega stanovanjskega pohištva v spremenjenih družbenih okoliščinah, ko je bila arhitektura razumljena kot pomembna naloga oblasti za izboljšanje življenjskih pogojev ljudi in za družbeni napredek, navezali predvsem na Skandinavce, ki so se uveljavili predvsem na področju masivnega, vezanega in lameliranega lesa. V razvoju pohištva je v evropskem prostoru v desetletjih po vojni dozorela moderna smer oblikovanja, takšna, ki so ji že dolgo sledili v Skandinaviji, od prve večje slovenske pohištvene razstave Stanovanje za naše razmere leta 1956 v Ljubljani pa so jo nakazali tudi slovenski arhitekti. Skandinavsko oblikovanje je bilo za razliko od predstavnikov Bauhausa in De Stijla bolj humano, saj je posnemalo naravne oblike in se navdihovalo iz narave. Izdelki skandinavskega oblikovanja, ki so črpali iz dediščine preprostega ljudskega pohištvenega ustvarjanja, so bili vsestransko uporabni in oblikovani po principu umirjene skladnosti in skope estetike.⁶⁰⁴ V oblikovanju pohištva so se, podobno kot v arhitekturi, uveljavljali funkcionalistični principi po vzoru švicarsko-francoskega arhitekta Le Corbusierja, saj so bila v obdobju socializma stanovanja iz novogradnje po površini pogosto majhna.⁶⁰⁵ Funkcionalistični principi so poudarjali namenskost in uporabnost pohištva; skladno z njimi naj bi se pohištvo prilagajalo človekovim meram in meram stanovanjskih in delovnih prostorov.

603 *Arhitekt*, l. 6, št. 18–19, 1956, str. 7, Natečaj za stanovanjske bloke v Ljubljani.

604 Hrvatin, *Niko Kralj*, str. 20; Kralj, Kakšno naj bo slovensko pohištvo?, str. 71, 72; Lozar Štamcar, *Razvoj stanovanjske kulture*, str. 272.

605 Povprečna velikost novih lastniških stanovanj se je od leta 1955 naglo povečevala, in sicer od 61 m² v letu 1955 do skoraj 96 m² leta 1979. Povprečna površina družbenih stanovanj pa se je med letoma 1956 in 1960 zmanjševala od 64,5 m² na 44,5 m². Od 1960 do 1972 pa se je zmerno povečevala tudi velikost teh stanovanj in je leta 1972 znašala 56,8 m². Do leta 1979 se je povprečna površina novih družbenih stanovanj povečevala, a ni dosegla 60 m², v osemdesetih letih pa se je približala 70 m².

SODOBNA KUHINJA JE ŠVEDSKA KUHINJA

V okoliščinah preobrazbe slovenske družbe iz ruralne v industrijsko, ko se je vloga žensk z intenzivnim zaposlovanjem v tovarnah, uradih in podjetjih spreminjala, je bila učinkovitemu vodenju gospodinjstva in posledično kuhinjskemu pohištvu in kuhinjskemu prostoru že v petdesetih letih posvečena posebna skrb. Kljub očitni socialni preobrazbi so v strokovnih krogih menili, da je slovenska družba kuhinjo še vedno dojemala kot izrazito ženski prostor. Ne stanovanjska ne kuhinjska oprema pa nista odgovarjali nalogam sodobne ženske. V novih okoliščinah so slovenski oblikovalci in arhitekti, kot rečeno, sledili funkcionalističnim principom skandinavskega oblikovanja. Z željami po razvoju funkcionalne, praktične kuhinje se je v petdesetih letih začel uveljavljati koncept delovne kuhinje, opremljene z vgradnim pohištvom.

Z modernističnim kuhinjskim pohištvom, ki ga je pogojeval splošen razvoj infrastrukture, kot je oskrba z vodo, plinom, elektriko, se je na prvi povojni razstavi pohištva leta 1952 predstavil Danilo Fürst. Inženirka arhitekture Branka Tancig pa je sledeč tradiciji frankfurtske kuhinje, ki jo je leta 1926 zasnovala avstrijska arhitektka Dunajčanka Margharete (Grete) Schütte - Lihotzky, in z neposrednim zgledovanjem pri švedskem oblikovanju in serijski industrijski proizvodnji standardizirane kuhinjske opreme razvila prvo sodobno kuhinjo pri nas. Tako imenovana frankfurtska kuhinja namreč velja za prvo vgradno kuhinjo na svetu in ikono modernega oblikovanja, ki jo je avstrijska arhitektka zasnovala, potem ko jo je k sodelovanju pri načrtovanju kuhinj za delavsko stanovanjsko sovesko Novi Frankfurt v Frankfurtu pritegnil družbeno angažirani Ernst May. Ideje o posebej zasnovanem kuhinjskem pohištvu so se pojavile na začetku 20. stoletja in po prvi svetovni vojni, ko so se širile ideje nemškega Bauhauasa in so se začela graditi večja stanovanjska poslopja ter celotna delavska naselja. Avstrijska arhitektka naj bi za omenjeno sovesko projektirala standardno kuhinjo. Zavedajoč se, da je vse več žensk zaposlenih in da jih ima vse več dvojne obveznosti – doma in na delovnem mestu –, je upoštevala načelo, da je treba pri delu varčevati s časom in močjo. Tako je po načrtu za higiensko, racionalno in cenovno dostopno kuhinjo na osnovi tayloristično zasnovane študije⁶⁰⁶ racionalizacije

606 Termin taylorizem se imenuje po ameriškem inženirju Fredericku Winslowu Taylorju. Pomeni način upravljanja organizacije dela in delovnih procesov, ki temelji na empirični analizi delovnih postopkov, v prvi vrsti potrebnega časa in kretenj, z namenom izboljšanja delovne učinkovitosti. V drugem in tretjem desetletju 20. stoletja sta Christine Frederick in Lillian Gilberth v okviru gibanja za preoblikovanje gospodinjstva v ZDA, ki je bilo ustanovljeno v devetdesetih letih 19. stoletja, izdali številne publikacije o sistematičnem upravljanju gospodinjstva, saj je Christine Frederick po vzoru tayloristične optimizacije delovnega procesa analizirala delovne postopke v kuhinji oz. s časovnimi in gibalnimi diagrami zasnovala storilnostno optimalno učinkovit kuhinjski prostor. Več o tem Ledinek Lozej, Frankfurtska ali švedska kuhinja?, str. 129.

kuhinjskih opravil nastala funkcionalno specializirana kuhinja. Podobno kot severnoameriška inženirka gospodinjstva iz 19. stoletja, Catherine Beecher, ki je med prvimi razmišljala o učinkoviti izrabi kuhinjskega prostora, zasnovanega tako, da omogoči racionalno, časovno in prostorsko varčno gospodinjstvo, se je tudi Margharete Schütte - Lihotzky zgledovala tako po strnjenih kuhinjah v mednarodnih železniških vagonih, kjer je bilo moč na majhnem prostoru pripraviti večhodne jedi, kot tudi pri sistematičnih in higieničnih ureditvah laboratorijev in lekarn. Kuhinjo je razvijala kot del celotnega stanovanjskega sistema. Frankfurtska kuhinja, ki velja za prototip premišljene in cenovno ugodne kuhinje, je bila od jedilnega in bivalnega prostora ločena z drsnimi vrati in opremljena z dvema vzporedno zasnovanima nizoma vgradnih kuhinjskih elementov. V arhitekturno-oblikovalskih krogih je sicer vzbudila veliko zanimanja, v praksi pa, kljub temu da so stanovanja s frankfurtskimi kuhinjami gradili tudi v Franciji, Angliji in Sovjetski zvezi, ni doživela takšne razširjenosti kot münchenska različica kuhinje. Vendar pa je skupaj z iz slednje izpeljanimi različicami kuhinjskega prostora in opreme postala ena izmed standardnih arhitekturno oblikovanih predlog koncipiranja kuhinjskega prostora in opreme v industrijskih deželah v drugi polovici 20. stoletja.⁶⁰⁷ Nad njo se je navduševal tudi eden od začetnikov slovenske moderne arhitekture Ivan Vurnik (1884–1971), ki je leta 1928 zapisal, da je v taki kuhinji mogoče kuhati »z najmanjšim trudom, pri največji čistoči in v najkrajšem času, zahteva pa od kuharice precejšnjo stopnjo inteligence. Pri taki ekonomiji v gospodinjstvu je mogoče, da ostane gospodinja pretežen del dneva na razpolago za druge stvari, npr. za samoizobrazbo, čitanje, glasbo, vzgojo otrok, izprehode in sport«.⁶⁰⁸

Po drugi svetovni vojni so nove spodbude v oblikovanju kuhinj vzniknile v Veliki Britaniji in Skandinaviji, saj je bil arhitekturni in oblikovalski razvoj v kontinentalni Evropi med vojno prekinjen. Čeprav je bila frankfurtska kuhinja manj razširjena od münchenske, pa je v veliki meri vplivala na skandinavsko oblikovanje kuhinj, na tako imenovano švedsko kuhinjo. Frankfurtska kuhinja je v skandinavskem prostoru na podporo naletela že na razstavi v Stockholmu leta 1930. Skandinavski oblikovalci in arhitekti so model kasneje prevzeli, ga izpopolnjevali, dopolnjevali in standardizirali. Razvili so kuhinjski prototip oziroma kuhinjsko opremo z vgradnimi kuhinjskimi omaricami v dveh nizih. Spodnji niz je bil umeščen pod delovni pult; zgornjega pa so sestavljale viseče omarice z lesenimi ali sintetičnimi prednjimi stranicami. V srednji Evropi so tako zasnovane kuhinje in kuhinjsko opremo, ki naj bi postale dostopne večini evropskega prebivalstva, poimenovali »švedska kuhinja«. S švedskimi kuhinjami se je pričelo uveljavljati standardizirano vgradno pohištvo.⁶⁰⁹

607 Prav tam, str. 128, 130, 132.

608 Koren, Kuhinja 20. in 21. stoletja, str. 17.

609 Ledinek Lozej, Frankfurtska ali švedska kuhinja?, str. 134.

Vgradno industrijsko proizvedeno modularno pohištvo je bilo v drugi polovici 20. stoletja tudi v ospredju priporočil in nasvetov različnih disciplin o pravilni in potrebni opremi. O higienskih, ekonomskih, socialnih in ideoloških razlogih za takšno preoblikovanje kuhinje so uporabnike prepričevali tako oblikovalskoarhitekturni nasveti, higienskomedicinske študije in oglasna sporočila lesnopredelovalnih podjetij kot tudi gospodinjski nasveti in dnevno časopisje.

Stanovanjsko opremo in pohištvene izdelke ter ureditev notranjih prostorov, pa tudi nove gospodinjske aparate in pripomočke, prilagojene novim družbenoekonomskim razmeram, je po drugi svetovni vojni, predvsem od petdesetih let dalje, promovirala dnevna in specializirana strokovna publicistika. Smotrne rešitve pri načrtovanju stanovanjske opreme naj bi poleg drugih nalog v dogovoru s proizvajalci pohištva na osnovi raziskav gospodinjskega dela iskal tudi leta 1954 ustanovljeni Centralni zavod za napredek gospodinjstva⁶¹⁰ v Ljubljani.⁶¹¹ Zavod se je zavzemal za serijsko proizvodnjo vsem dostopnega pohištva. V njegovem okviru je leta 1960 v Gradišču v Ljubljani začela poslovati tudi posvetovalnica o notranji opremi stanovanja. Leta 1951 je začela izhajati revija *Arhitekt*. Za ureditev sodobnega gospodinjstva sta bila leta 1956 na zvezni ravni organizirana dva dogodka: natečaj za racionalno stanovanjsko pohištvo in razstava Stanovanje za naše razmere v Ljubljani. Za promocijo novih pohištvenih izdelkov so skrbeli sejmi industrije, obrti in pohištva. Ljubljana je denimo v šestdesetih letih na Gospodarskem razstavišču gostila mednarodne lesne in pohištvene sejme, mednarodne natečaje za oblikovanje in spremljajoče zgodovinske razstave. Imela je vodilno razvojno vlogo v Jugoslaviji, vendar je ta položaj že v šestdesetih letih prešel na Beograjski pohištveni sejem, ki je imel celo večje razvojne in oblikovalske ambicije od pariškega in kölnskega sejma.⁶¹² O prednostih modernega pohištva je ljudi nagovarjal tudi revijalni tisk: ženska in družinska revija *Naša žena* (1941–2015), družinski ilustrirani časopis *Tovariš* (1945–1973), revija za praktičnost, lepoto in kulturo stanovanja *Naš dom* (1967–) in tako dalje.

---

610 Centralni zavod za napredek gospodinjstva (CZNG) je do osemdesetih let prerasel v enovito podjetje s sledečimi enotami: Oddelek za prehrano in živila, Biro za programiranje, Potrošniško-informativni center, Založba CZNG in Studio za otroško varstvo. Z raziskovalnim, svetovalnim in drugim strokovnim delom ter z založniško dejavnostjo oz. prodajo knjig je bil usmerjen v gospodinjstvo, zdravo življenje, zdravo in dietno prehrano, vzgojo in nego otrok, ročna dela itn. Z založniško dejavnostjo je želel osveščati predvsem bralce z nizkimi in povprečnimi prejemki. Najširšim množicam je bil v prostorih Gradišča namenjen Potrošniško-informativni center, katerega osnovni dejavnost je bila vzgoja in informiranje potrošnikov preko prirejanja stalnih in občasnih razstav gospodinjske opreme, razstav pohištva, živil in drugih izdelkov. – Petek, Pomoč družini, str. 5.

611 Korže, Uvodne besede, str. 2.

612 Kralj, Misli ob pariškem sejmu pohištva, str. 48.

Prototip moderne oziroma švedske kuhinje za serijsko proizvodnjo je pri nas po zasnovi Branke Tancig leta 1954 v sodelovanju s takrat ustanovljenim Zavodom za napredek gospodinjstva Ljubljana izdelala predhodnica Marlesa, Tovarna pohištva Maribor.⁶¹³ Kuhinja je bila načrtovana optimalno, upoštevajoč ergonomске, funkcionalne, prehrambenkulturne, tradicionalne in estetske parametre. S Švedske, kjer se je zgledovala generacija takrat mladih arhitektov, je k nam prišla iz potrebe po gradnji poceni, funkcionalnih in likovno čistih rešitev. Uskladila se je s težnjami po poudarjeni funkcionalnosti, očiščeni vsakega okrasja, kot bi želela pregnati sleherno željo po uživanju ob pripravi hrane in ves proces zminimalizirati na industrijsko pripravo, saj gospodinja delavka ne sme preveč časa porabiti v kuhinji.⁶¹⁴ Branka Tancig se je za delovno kuhinjo, opremljeno z vgradnim pohištvo, v smislu izkoriščenosti razpoložljivega prostora zavzela že v prispevku o sodobni kuhinji v reviji *Arhitekt* leta 1953. V okviru Zavoda za napredek gospodinjstva Ljubljana je Branka Tancig v soavtorstvu leta 1958 pripravila tudi brošuro *Kuhinja: načrtovanje in oprema*, leta 1961 pa še brošuro *Urejeno stanovanje*. Leta 1954 je v časopisu *Sodobno gospodinjstvo*, ki ga je začel izdajati Centralni zavod za napredek gospodinjstva v letu ustanovitve, v več prispevkih tudi natančno opisala prototip sodobne kuhinje Tovarne pohištva Maribor in predstavila prednosti take kuhinjske opreme. Med prednostmi po švedskem vzoru sodobno zasnovane kuhinje je bila možnost poljubnega kombiniranja posameznih standardnih kuhinjskih kosov oziroma elementov z nadaljnjimi elementi v celoten kuhinjski sestav, pri čemer je bil vsak od elementov lahko tudi samostojen kos pohištva. To je pomenilo tudi možnost postopnega dopolnjevanja in nakupovanja, prilagojenega posameznikovim finančnim zmoglostim in rastočim potrebam posameznega gospodinjstva. V pojasnilu o sodobni kuhinji je Branka Tancig zapisala, da je »smotrno urejena tista kuhinja, ki štedi ženi čas in moči, tako, da ne napravi gospodinja nobenega nepotrebnega koraka in giba.«⁶¹⁵ Na Mariborskem tednu in na Zagrebškem velesojmu istega leta razstavljeni prototip sodobne kuhinje je vzbudil veliko zanimanja gospodinj, ki so, kot je še zapisala, izkazale »svoja resnično napredna stremeljenja in dokazale, da je bila pobuda Mariborske tovarne zelo umestna.«⁶¹⁶ Kljub temu pa kuhinja na trgu ni bila dobro sprejeta, saj se kupci zanjo niso odločali, predvsem zato, ker je niso znali zmontirati. Prve serijsko izdelane modele je za opremo stanovanj upokojenih oficirjev naročila Jugoslovanska ljudska armada. Gradbena podjetja pa so jih vgradila v novogradnje.

613 TB, *Sodobna kuhinja*, str. 102.

614 Bajželj, *Kuhinja spet žarišče doma?*, str. 2.

615 Tancig, *Smotrna kuhinjska oprema prihrani gospodinji čas in moči*, str. 159.

616 Prav tam, str. 148, 158.

Predhodnica Marlesa je prepoznala nujnost industrijske proizvodnje sodobne kuhinjske opreme, saj je po odkupu licence izboljševala kuhinjo do modela moderne kuhinje s krilnim odpiranjem zgornjih omar in z ločeno montažo kahalnega dela in pečice, za katero je Marles⁶¹⁷ v sodelovanju s tovarno Tobi iz Slovenske Bistrice na IV. mednarodnem lesnem sejmu v Ljubljani na Gospodarskem razstavišču med 2. in 10. junijem 1962 prejel priznanje potrošnikov.⁶¹⁸ Moderno kuhinjo je oblikoval Maks Viher. Sestavljena je bila iz visoke omare, niza spodnjih elementov, ki so se zaključili s kotom, in niza visečih omaric. Vsi elementi so bili v modulih širine 40, 60 in 80 centimetrov. Delovna površina nad celotnim spodnjim nizom je bila iz monolitne masivne plošče; izjemno novost sta predstavljala ločena in na delovni višini nameščena vgradna pečica in štedilnik. Izdelala ju je tovarna Tobi iz Bistrice pri Limbušu.⁶¹⁹

Prvo švedsko kuhinjo pa so po zasnovi Marte in Franceta Ivanška v okviru I. natečaja za sodobno jugoslovansko pohištvo izdelali leta 1960 v Lesno predelovalnem podjetju Zagorje ob Savi, leta 1967 preimenovanem v Svea lesna industrija.⁶²⁰ Kuhinje z vgradnimi elementi sta poleg Svee in Marlesa serijsko začela izdelovati tudi Lipa iz Ajdovščine in Brest iz Cerknice. Časopis *Tovariš* je še leta 1973 kuhinjo Svea oglaševal kot »edino pravo slovensko Švedinjo.« V Svei izdelana predelana švedska standardizirana kuhinja, prilagojena jugoslovanskim potrebam in proizvodnim možnostim, je bila prva moderna kuhinja v serijski proizvodnji pri nas.⁶²¹ V stanovanjski praksi so se švedske kuhinje pri nas najprej začele uvajati v stanovanjskih blokkih v urbanih središčih in z desetletjem zamika tudi na podeželju. Kuhinje so bile opremljene s sestavljivim pohištvom iz stoječih in visečih omaric, postavljenih v enem ali dveh nasproti si stoječih nizih ali v obliki črke L ali U. Vanje je bilo moč umestiti gospodinjske aparate. Celostno zasnovane kuhinjske sestave s serijskimi vgradnimi omaricami, razporejenimi v neprekinjen prostostoječi in na steno pritrjeni niz, ter z industrijsko oblikovanimi gospodinjskimi aparati, so spodbujale tudi rastoča lesnopredelovalna industrija, industrija gospodinjskih aparatov ter stopnja dosežene elektrifikacije. Sodobno opremljena kuhinja naj bi z mehanizacijo kuhinje prihranila delo in čas. Z uveljavljanjem novih materialov so bile prednje stranice kuhinjskih omaric iz umetnih mas, kasneje tudi lesene, lahko sijoče, navadno bele barve. Enotnost so prekinjale zgolj letvice za ročaje ter reže med posameznimi pohištvenimi kosi.⁶²²

617 V podjetje Marles so se leta 1960 združila tri večja mariborska lesnopredelovalna podjetja: Tovarna furniranega pohištva Oprema, Lesno industrijsko podjetje Maribor in Tovarna pohištva Maribor.

618 Žigon, *Novosti na lesnem sejmu*, str. 185.

619 Berčko, *Središče doma je vedno v kuhinji*.

620 Ledinek Lozej, *Frankfurtska ali švedska kuhinja?*, str. 139.

621 Malešič, *Arhitekta France in Marta Ivanšek*, str. 174.

622 Ledinek Lozej, *Frankfurtska ali švedska kuhinja?*, str. 134, 135, 139.

Elementi kuhinjske opreme Svea z razstave pohištva maja 1960 na Gospodarskem razstavišču, ki sta jo po švedskih standardih jugoslovanskim razmeram prilagodila arhitekta Marta in France Ivanšek v okviru I. natečaja za sodobno jugoslovansko pohištvo leta 1960. Izdelali so jo v Lesno predelovalnem podjetju Zagorje ob Savi.

(Muzej novejše zgodovine Slovenije, foto: Miloš Švabić)

Na področju opremljanja kuhinj so torej sledili proizvodnji sestavljivega, elementnega pohištva. Marles je sredi šestdesetih let zaradi velikega uspeha, ki ga je dosegla Tovarna pohištva Maribor z moderno kuhinjo na lesnem sejmu 1962, več dotodanjih programov združil v enega – v proizvodnjo kuhinjskega pohištva. V Limbušu je namreč leta 1965 zgradil moderno tovarno za izdelavo švedskih kuhinj. Z njo je začrtal smer razvoja slovenske pohištvene industrije in spremenil načrtovanje novozgrajenih stanovanj po vsej Jugoslaviji ter bivanje v njih. Po prejeti nagradi za kuhinjo s krilnim odpiranjem zgornjih omar in ločeno montažo kuhalnega dela in pečice leta 1962 se je leta 1968 predstavil z (elementno) kuhinjo Coctail 68. Tudi ta je postala prodajna uspešnica, saj se je družina Marlesovih kuhinj Coctail v proizvodnji obdržala kar 18 let, vse do leta 1986. Kot je moč razbrati iz časopisnih oglasov, je omogočala postopno dokupovanje in sestavljanje posameznih elementov v željeno končno celoto. Zagrebški tednik *Vjesnik u srijedu* je Marlesove kuhinje oglaševal takole: »Po vaših zmožnostih, glede na vaš prostor in okus s posameznimi elementi do ... Marles kuhinje«.

Poleg kuhinje Coctail je Marles leta 1970 priporočal tudi kuhinji Coctail variant in Elegant. Leta 1969 so izdelali novo linijo, in sicer Coctail variant v živo oranžni barvi. Kuhinjski elementi Coctail variant so bili med Marlesovimi glavnimi proizvodi tudi leta 1971, v letu, ko je podjetje prenehalo izdelovati

Marlesova kuhinja Cocktail variant, slikana v Kranju, avgusta 1972.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Milan Pogačar)

kredence, predhodnice stoječih in visečih omaric. Kuhinja Coctail variant de luxe, ki jo je časopisje oglaševalo leta 1973, pa je med privlačnimi kuhinjami iz družine Coctail predstavljala najvišji dosežek. Ob njen opis je v okviru *Tovariševe* nagradne igre Sedem srečnih tednov, v kateri so žrebali dobitnike različnih Marlesovih izdelkov in tudi omenjene kuhinje, časopis zapisal:

»Skrbno obdelane ploskve poudarjajo že izročilno kakovost omaric vseh vrst, bele okrasne letvice pa lepo uglašujejo vzdušje. Poteze oblikovane pretanjenosti se brezhibno ujemajo s sodobnostjo. Nerjaveča pomivalna korita in odcejalne površine, stoječe omarice z ločeno ali skupno delovno ploščo, pripravne premične police, vdelani nerjaveči okviri za hladilnik in pečico, izredne možnosti za vstavitev najrazličnejših gospodinjskih strojev, gospodarna izraba prostora pa številne drobne in domiselne rešitve poenostavljajo kopico sicer zelo zamudnih kuhinjskih opravil.«⁶²³

Podjetje Marles, ki je status vodilnega jugoslovanskega proizvajalca kuhinj izgubilo leta 1990, je v sedemdesetih in osemdesetih letih izdelovalo kakovostne kuhinjske linije, ki so odražale mehko in eleganco. Zato so nosile imena rož in žensk: Orhideja, Dalija, Begonija, Kalipso, Medeja, Diana, Milena, Iva, Maja in podobno.⁶²⁴

⁶²³ *Tovariš*, 2. 7. 1973, str. 2.

⁶²⁴ Strlič, Marles, razveseljivo ugodje, str. 50, 51.

Poleg že naštetih podjetij so kuhinje v letu 1971 začeli izdelovati tudi v Gorenju v Velenju. Izdelovali so jih tudi v Lipi v Ajdovščini in od leta 1955 tudi v predhodnici današnjega Alples, v Medzadružnem lesnem industrijskem podjetju Češnjica iz Železnikov – danes vodilnem proizvajalcu pohištva z bogato tradicijo izdelave sestavljivega pohištva za opremo bivalnih prostorov, kot so dnevne sobe, predsobe, spalnice, mladinske sobe.⁶²⁵

V razvoju kuhinjskega pohištva so se arhitekti in oblikovalci v petdesetih in šestdesetih letih navduševali nad laboratorijsko kuhinjo, na začetku osemdesetih let pa so spoznavali slabosti take kuhinje, ker je ločevala mater oziroma gospodinjo od otrok in družine. Zato so se začeli vračati k stanovanjski, bivalni kuhinji in spominu na nekdanje čase skupnega ognjišča. V osemdesetih letih so vsi prostori v stanovanju postajali bivalni.⁶²⁶

SESTAVLJIVO MODULARNO SISTEMSKO POHIŠTVO

V novo zgrajenih stanovanjih je predvsem v mestnih naseljih osrednji prostor postala dnevna soba s sedežno garnituro – kavčem in fotelji. V njej sta poleg radia vse pogostejša postajala televizijski sprejemnik in gramofon. Stanovanjska oprema je v šestdesetih letih ostajala pri treznih čistih formah, ujetih v kvadrat in pravokotnik. Dnevne sobe so bile opremljene z lahкими kombiniranimi omarami z odprtimi železnimi konstrukcijami ali s tankimi poševnimi nogicami.⁶²⁷

Z gradnjo relativno majhnih stanovanj je postalo nujno izkoristiti celotno višino prostorov. Za pohištveno industrijo, ki je projektirala nove programe notranje opreme predvsem za družbena stanovanja (ta so ob izteku osemdesetih let predstavljala 33 odstotkov stanovanjskega sklada Slovenije, po velikosti oziroma površini pa so se v osemdesetih letih približala 70 kvadratnim metrom),⁶²⁸ je to pomenilo izdelavo visokega omarnega pohištva, ki je segalo do stropa.⁶²⁹ V omarnem pohištvu, pod katero sodi odlagalno in shranjevalno pohištvo, so se po vojni začele uveljavljati komponibilnost, sestavljivost, prilagodljivost. Pri njem se dajo elementi sestavljati v urejeno kompozicijo. Omare so se razvijale v različnih izvedbah, od kosovnih do sistemskih. V okviru koncepta kombiniranih prostorov – kombinacije spalnice in dnevne sobe – se je sčasoma izoblikovala posebna garnitura pohištva z generičnim nazivom kombinirana soba. Opremo za takšno sobo je sprva sestavljalo nekaj osnovnih kosov pohištva: en ali dva kavča, ki sta se

625 O podjetju | Alples.

626 Kralj, Mednarodni sejem pohištva Köln 1980, str. 70.

627 Lozar Štamcar, Razvoj stanovanjske kulture, str. 273.

628 Mandič, *Stanovanje in država*, str. 139; Ravnikar, Izhodišča pri projektiranju novega sestavljivo-vgrajenega pohištva (forma nova), str. 175.

629 Arh, Izhodišča pri projektiranju novega sestavljivega pohištva, str. 174.

ponoči raztegovala v posteljo, podnevi pa zlagala nazaj; dva ali trije fotelji, nizka mizica in nekaj elementov za shranjevanje in razstavljanje predmetov. Ti elementi so se do konca šestdesetih let izdelovali kot posebni kosi (omare, predalniki), v sedemdesetih letih pa je kombinirana soba dobila svoj najbolj prepoznaven del – regal od stene do stene.⁶³⁰ Regal je predstavljal kombinacijo kosov pohištva, ki so prej obstajali kot ločene celote in izpolnjevali različne funkcije. Združeval je po višini izenačene omare, vitrino in predalnik. Transformiran v moderen večnamenski kos pohištva je utelešal modernistično obsesijo z urejenostjo in čistimi oblikami. Običajno so ga sestavljali dve zaprti omari za shranjevanje oblačil, predvsem tistih na obešalnikih, zaprti deli za shranjevanje drugih vrst oblačil in blaga, kot so belo perilo, posteljnina, prti, brisače, odeje, zavese, pa tudi gospodinjskih predmetov, kot so dokumenti ali fotografski albumi, in bife z odpiranjem vrat od zgoraj navzdol. Regal je vseboval tudi nekaj zastekljenih ali nezastekljenih odprtih predalov, namenjenih razstavljanju različnih predmetov, knjig, serije družinskih fotografij, spominkov s potovanj. Imel je tudi prostor za televizor, ki je postal sestavni del regala in kombiniranih sob.⁶³¹

Razvoj omarnega pohištva je zaznamoval prehod od mobilnih oziroma premičnih do vstavljivih, vgrajenih omar. V obdobju 1969–1978 je proizvodnja kuhinjskega, sobnega, sedežnega in drugega pohištva doživela velik preobrat v kvaliteti in ponudbi. Pohištvo je postajalo vse bolj raznoliko. Postalo je odraz blaginje, okusa in želje po dobrem počutju doma. Tudi proizvodnja garnitur se je usmerila k proizvodnji kosov, ki jih je potrošnik lahko poljubno kombiniral in sestavljal.⁶³² Princip »naredi sam« (do-it-yourself) je bil del praktične družbene filozofije. Stanovanjsko opremo v slovenskih domovih so v sedemdesetih letih vse pogosteje sestavljali čokati, kubični, nizki in močno oblaženi sedeži s skrito zgradbo, pogosto brez nog. Omare so postajale vse težje in večje. Regali, sprva v temnejših tonih lesa, so bili delno sestavljeni iz omaric in delno iz odprtih polic, v sredini pa so obvezno imeli domači barček. Ta je dajal videz obilja in udobja. Materiali pa so bili bolj ceneni: lesonit, iverka, furnirne folije, penasta guma, sintetični tekstil. Priljubljene so bile kontrastne kombinacije močnih barv: bela v kombinaciji s toplo rjavo, oranžno ali rdečo. Modno je bilo oblačiti stene v papirnate tapete z velikimi cvetovi kontrastnih tonov. Razširjeni so bili tudi balonaste plastične bele Meblove luči toplih tonov, kosmate preproge, pohištvo iz krivljenega lesa in pleteno pohištvo. Najmanjši skupni imenovalec kvalitete bivanja je bila enakost opreme za mesto in za vas, za delavca in profesorja.⁶³³

630 Lozar Štamcar, Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji, str. 274.

631 Erdei, Kombinirana soba, str. 109–113.

632 Naveršnik, Lesna industrija, str. 35.

633 Lozar Štamcar, Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji, str. 274.

Sistemsko, sestavljivo, dograjevalno, modularno pohištvo, ki je omogočalo veliko število kombinacij za opremo različnih bivalnih prostorov po dostopnih cenah, so v serijski proizvodnji izdelovali vsi večji proizvajalci pohištva v Jugoslaviji; med najbolj priljubljenimi so bili Meblo Nova Gorica, Brest Cerknica, Javor Postojna, Marles, Javor in Stol. Skladno s tehnološkim razvojem in novimi obdelovalnimi tehnikami je potekalo tudi oblikovanje pohištva. Iz modula, elementa oziroma osnovne mere so bili izmerljivi vsi sestavni deli kompozicije. Šlo je za skrbno izbrana razmerja med deli in celoto. Po sistemu grajeni elementi so se gradili po pravilih in normah. Premišljeno modularno zasnovani sistemi so imeli lepše likovne in boljše komponibilne lastnosti.

Začetki izdelave pohištvenega sistema segajo v leto 1957, ko je nemški oblikovalec Hans Gugelot oblikoval pohištveni sistem M 125. Zanj so bile značilne velike ravne ploskve s furniranimi robovi elementov in demontažno konstrukcijo. Pohištvo je bilo namenjeno opremiti spalnic, dnevnih sob, pisarn. S sistemom standardiziranih elementov je bilo moč opremljati vsak stanovanjski prostor, tudi kuhinjo.⁶³⁴ Po načinu sestavljanja pri sistemskem pohištvu ločimo dva osnovna principa zasnov, zaprti in odprti sistem. Pri zaprtih sistemih se izhaja iz predpostavke, da mora biti omara samostojen kos pohištva, ki se ga lahko prestavlja; pri odprtih sistemih pa gre za elemente (kot so vertikale, horizontale, vrata), iz katerih se sestavijo željene omare.⁶³⁵ Torej so pri zaprtih sistemih osnovni elementi sistema omarice, medtem ko večina elementnih odprtih sistemov temelji na principu ene vertikale, ki se ji dodaja horizontale in nazadnje še eno vertikalo. Postopek se v dolžino ponavlja glede na število elementov za sestav. Prednosti zaprtih sistemov sta možnost prestavljanja ter lažja prodaja v primerjavi z elementnimi sistemi. Slabost odprtih sistemov je podvajanje stranic pri sestavljanju po dolžini in podvajanje stropa in dna pri dograjevanju po višini. Odprte elementne sisteme je težje prodajati, saj si neizobraženi ljudje težko predstavljajo, kaj lahko naredijo iz posameznih plošč.⁶³⁶

Novemu razvoju omarnega pohištva je z uveljavitvijo v šestdesetih letih pečat dala iverna plošča. V začetku je bila oplemenitena s furnirjem, sčasoma pa so za oplemenitenje začeli uporabljati folijo in druge materiale za prekrivanje površine, ki so omogočili še nižjo ceno in hitrejšo izdelavo.⁶³⁷ Prvi sistemi iz ivernih plošč so bili precej hladni in togi, ostrih robov in kvadratnih oblik. V velikoserijski proizvodnji pohištva je obstajala nevarnost uniformiranosti. Zato so v izogib dolgočasnosti velike gladke ploskve začeli okraševati s tiskanjem, intarziranjem, še zlasti pa z nalepki. S pojavom masivnih nalepkov na robovih je sistemsko pohištvo dobivalo mehkejše zaobljene linije.

634 Perat, *Sistemska pohištvo prof. Nika Kralja*, str. 13.

635 Čelan, *Razvoj sistemskega omarnega pohištva (Brest Cerknica)*, str. 9.

636 Perat, *Sistemska pohištvo prof. Nika Kralja*, str. 17.

637 Prav tam, str. 1, 21; Čelan, *Razvoj sistemskega omarnega pohištva (Brest Cerknica)*, str. 10.

Nekateri avtorji, denimo pionir in utemeljitelj slovenskega povojnega industrijskega oblikovanja Niko Kralj, so sčasoma opuščali iverno ploščo. Kralj se je v koraku z industrijsko razvitim svetom v drugi polovici sedemdesetih let vračal k masivnemu lesu in pristni furnirani osnovi. Začel je uvajati sisteme iz panelnih plošč, na primer pri leta 1977 zasnovanem odprtem sistemu Javor-Postojna, in sisteme iz masivnega lesa smreke, na primer pri sistemu Dota, ki ga je prav tako zasnoval leta 1977.⁶³⁸ Zavzemal se je za estetsko in funkcionalno, trdno, varno, konstrukcijsko zanimivo, potrošniku dostopno, za transport zložljivo, za stanovanje adaptibilno in komponibilno pohištvo, ki bi bilo v prid proizvajalca prilagojeno serijski izdelavi.⁶³⁹

Prvo podjetje v Jugoslaviji, ki je razvilo sestavljivo pohištvo, je bil Meblo iz Nove Gorice.⁶⁴⁰ Tako imenovani A program, ki je ustrezal potrebam in okusu sodobnega kupca, ki si je želel pohištvo, prilagojeno potrebam in razsežnostim svojega stanovanja, so razvili leta 1967.⁶⁴¹ V Meblu so izdelali tudi prve kakovostne spalnice, ki so jih v prizadevanjih po vse večjem izvozu masivnega kosovnega pohištva začeli leta 1954 pod okriljem Slovenijalesa izvažati v Anglijo.⁶⁴²

Sestavljivi program visokih omarnih elementov je bil projektiran tako, da so imeli posamezni kosi omar isto višino do stropa, dve globini (60 centimetrov za garderobne omare, 40 centimetrov za omare za dnevne sobe) in dve širini (100 in 50 centimetrov). Sestavljivi A program je potrošniku omogočil, da si je izbral omare tako po funkciji kot po širini, glede na velikost prostorov.⁶⁴³ Potrošnik je posamezne kose iz programa lahko kupil kasneje in z njimi glede na želje in potrebe spreminjal opremo stanovanja. Za A program so izdelali garderobnih omar, ki so jih v Meblu že izdelovali, dopolnili z izdelki, kot so most, bife, knjižna omara, omarica za perilo, omarica za knjige, ležišče, moška omarica, toaleta z ogledalom. S pohištvom iz A programa je bilo mogoče opremiti dnevno sobo, spalnico, samsko sobo, hotelsko sobo in počitniške hišice. A program so izdelovali v različnih izvedbah, ki so bile konstrukcijsko enake. Izvedba Lak tik je bila sodobna, z lakiranimi ličnicami (fronti) in s stranicami (korpusi) iz umetnega tikovega furnirja. Izvedba Louis XV. je bila na voljo v beli barvi, lakirana ali iz hrastovega furnirja. Izvedba Regency je bila iz luženega mahagonija.⁶⁴⁴

Meblo je leta 1970 na beograjskem pohištvenem sejmu predstavil nov sestavljivi program, E program, ki je bil z osnovami prvega hkrati tudi njegova

638 Perat, *Sistemsko pohištvo prof. Nika Kralja*, str. 21.

639 Kralj, *Mednarodni sejem pohištva Köln*, str. 71.

640 Meblo je nastal z združitvijo solkanskih mizarjev leta 1948. Sčasoma je večji del goriške lesne industrije prišel pod okrilje Mebla.

641 Vodopivec, B., *Zgodba o Meblu: prvih petdeset let*, str. 47.

642 Erdei, *Kombinirana soba*, str. 109–113.

643 Arh, *Izhodišča pri projektiranju novega sestavljivega pohištva (Forma viva)*, str. 174.

644 Vodopivec, B., *Zgodba o Meblu: prvih petdeset let*, str. 48, 49.

nadgradnja. E program avtorice Ljerke Finžgar, ki je v serijsko proizvodnjo prišel leta 1972, je omogočal sestavljanje neposredno s spajanjem pokončnih in prečnih elementov. Imel je 27 osnovnih ploskovnih elementov s 50, 60 in 100 centimetri širine. Pohištvo je imelo dvoje globin, 40 in 60 centimetrov, ter troje višin, 72, 188 in 234 centimetrov. Osnovna izvedba je bila bela. Z uvedbo več višin je potrošnik sestavljivi program lahko izbiral glede na višino omarnega pohištva (na primer višino nočne omarice ali komode). Novemu E programu je Meblo posvetil posebno pozornost z razstavo na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani leta 1973, znano pod sloganom »Moje sanje – lepo stanovanje«. E program je Meblo na razstavi potrošnikom ponujal z besedami: »Na tej razstavi boste našli vse, kar vam bo pomagalo uresničiti vaše sanje o lepo opremljenem stanovanju: od postavljenih ambientov, ki bodo morda že uresničitev vaših sanj, do popolnih informacij, kako te sanje uresničiti«. E program je Meblo ponujal kot

»tisto, kar uresničuje najidealnejše sanje o pohištvu. Za pohištvo E sistem ni značilna le izredna kvaliteta, estetska vrednost, unikatnost, ki jo dajejo neskončne kombinacije; Meblo je organiziral tudi ekipo strokovnjakov, ki bodo po vaših željah napravili načrt opreme za vaše stanovanje, povedali ceno, dostavili pohištvo na dom in ga zmontirali.«⁶⁴⁵

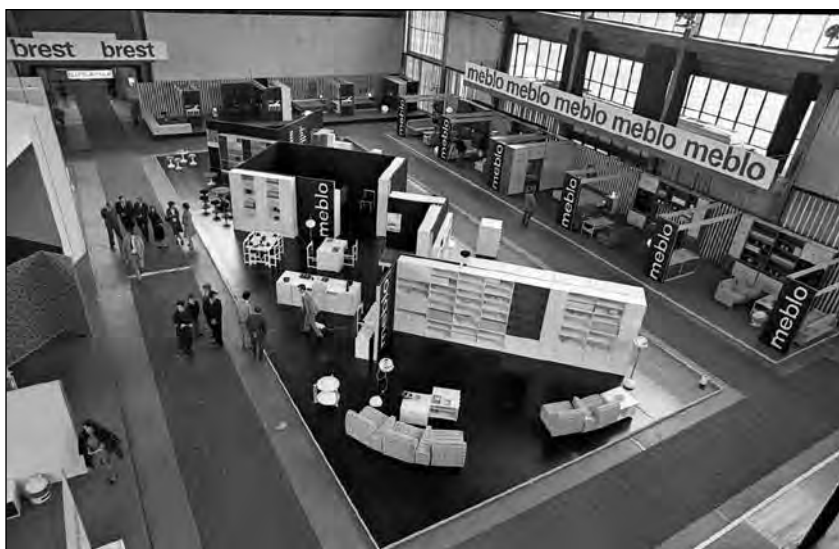
E program je oglaševal tudi kot harmonično celoto.

»Ko se boste odločali za stanovanjsko opremo, verjetno ne boste mogli urediti vseh prostorov hkrati. Morda boste zdaj opremljali spalnico, kasneje otroško sobo, pa predsobo, dnevno sobo, kabinet. Naj vas ne skrbi, kje boste kasneje našli klubsko mizico, stol, ležišče, omarico ali drugačen kos pohištva, ki bi ga želeli skladno priključiti *E sistemu*. *E sistemu* ničesar ne manjka. Izdelali smo množico dopolnilnih elementov, s katerimi spreminjate in dopolnjujete stanovanjski prostor. *E sistem* smo kreirali tako, kot da vam nikoli ne bo zmanjkalo želja, domiselnosti in prostora. Prav zaradi tega lahko ustvari *E sistem* iz vsakega prostora harmonično celoto.«⁶⁴⁶

Zlasti sestavljivo pohištvo je Meblo prodajal v lastnih trgovinah. V Meblovem salonu v Novi Gorici so nakupovale stranke iz vse Slovenije in Hrvaške. Za prodajo komponibilnih pohištvenih programov je bilo namreč značilno, da so zahtevali večjo strokovnost in večjo angažiranost prodajalca. Ker je bil strokovni nivo prodajnega osebja na nizki ravni, so bila podjetja pri prodaji sodobnega pohištva uspešnejša v lastni prodajni mreži, za katero so neposredno vzgajala

⁶⁴⁵ *Tovariš*, 10. 9. 1973, str. 26, 27.

⁶⁴⁶ Prav tam.

V ospredju E program oblikovalke za Meblo Ljerke Finžgar z otvoritve pohišvenega sejma v Ljubljani, junija 1971

(Muzej Novejše zgodovine Slovenije, foto: Svetozar Busić)

prodajni kader.⁶⁴⁷ Ker so se pri izdelavi E programa cene materialov zelo dvignile, prodajne cene pa so bile zamrznjene, so morali v proizvodnjo uvesti nov program, program E-novi. E-novi se je od E programa razlikoval predvsem likovno, saj je zaradi debelejših navpičnih linij dajal videz masivnosti. Linije so bile tudi zaokrožene in mehkejše.⁶⁴⁸

Proti koncu sedemdesetih let so se v jugoslovanski oziroma slovenski proizvodnji pohištva pojavljali novi tipi in nove oblikovne karakteristike. V skupini regalnega pohištva je bilo vse več programov komponibilnih po vertikali, elementih, ploščah in spojnica. Komponibilnost je takrat postajala *conditio sine qua non*. Pojavili so se regali do stropa z možnostjo manjših prilagoditev višin, regalski sistemi v modulu ter regali v funkciji pregradnih sten podjetij Stol, Meblo, Savinja in Brest.⁶⁴⁹ Tako je bil drugače od prejšnjih sistemov leta 1979 zasnovan na beograjskem sejmu pohištva predstavljeni Meblor program Formanova. Novi program je dajal možnost pregrajevanja prostorov do stropa ali v nižjih višinah z omarami z obojestransko funkcijo oziroma elementi z dvojnim licem; omogočal je tudi relativno enostavno spremembo namembnosti prostorov. Z lesenimi stenami in vgrajenimi elementi pohištva, kot so obešalniki ali police,

647 Ravnikar, Izhodišča pri projektiranju novega sestavljivo-vgrajenega pohištva (forma nova), str. 175.

648 Vodopivec, B., *Zgodba o Meblu: prvih petdeset let*, str. 48, 62–67.

649 Mihelič-Polić in Olujić-Nikšić, *Nove usmeritve v jugoslovanski proizvodnji pohištva*, str. 22.

je omogočal pregrajevanje. Novo pohištvo je bilo mogoče klasično postaviti ob steno, lahko se ga je montiralo na zid ali pa se je z njim pregradilo prostor. Nove tehnološke možnosti mehanske obdelave robov in oplaščenje letev so dale mehke in zaokrožene linije pohištva.⁶⁵⁰ S programom Formanova je bilo moč opremiti fleksibilna stanovanja v blokovski gradnji; to so bila stanovanja, pri katerih je bil manjši del površine natančno funkcijsko opredeljen, večjega pa si je kupec v skladu s svojimi željami in potrebami uredil sam – klasična stanovanja v blokkih, bivalne prostore v individualnih hišah, spalne in ostale prostore v hotelih.⁶⁵¹

Omejitve prodajnih cen pohištva in uvoza materialov so se iz sedemdesetih let prenesle v osemdeseta. Temu so se podjetja prilagodila tako, da so izdelke nekoliko spremenila, jim nadela drugo ime in tako pri Zveznem zavodu za cene dosegla nove, višje cene. Maja 1983 so tako v Meblu začeli prodajati sistemsko pohištvo Forma 83, ki se konstrukcijsko ni razlikovalo od programa Formanova. Leta 1988 je Meblo na trg poslal novo sistemsko pohištvo Forma 88, katerega novost so bili elementi dveh različnih globin in viseči elementi v beli in črni barvi. Izdelovali so ga v več izvedbah: Forma Line, Forma Prisma in Forma Style.

V proizvodnji systemskega pohištva so se Meblu, ki je generacijo razen s sestavljivim pohištvom zaznamoval še z vzmetnicami Jogi, oblazinjenim pohištvom, svetili, programom Jurček in počivalniki Gondola, v letu 1969 s sistemom Barbara pridružili tudi v Brestu v Cerknici. Ta program iz 57 elementov v petih različnih višinah, dveh širinah in štirih globinah, je sestavljalo škatlasto in omarno pohištvo z deli, ki so se nizali v višino in dolžino. Z njimi je bilo mogoče sestaviti najrazličnejše sobne komplete in ločene funkcionalne enote, od dnevne sobe do spalnice. 21 elementov je bilo namenjenih opremi spalnic. Postelje treh širin (zakonska, francoska, enojna postelja) so imele vgrajen poseben nemški mehanizem, ki je omogočil dviganje, s čimer je pod ležiščem nastal prostor, primeren za shranjevanje posteljnine. Postelje so imele v vzglavju tudi police, namenjene knjigam in podobnim predmetom. Ta pohištveni sistem je bil z možnostjo nadgrajevanja v treh višinah reliefno zelo razgiban. Spodnjim elementom z globino 60 centimetrov je sledil srednji del v globini 40 centimetrov, uporaben za knjižne police ali bar, nad tem pa je bila še zgornja vrsta elementov globine 40 ali 60 centimetrov. Za sistemsko pohištvo Barbara so se uporabljali furnirji fine-line, ki so bili primerni za veliko serijsko proizvodnjo. Njihova prednost je bila, da so bili globinsko luženi in so tudi po brušenju ohranili barvo in teksturo. Površinska obdelava je bila v barvi tika, palisandra z belim, na slonovo kost toniranim lakom in mahagonija v visokem sijaju.⁶⁵² Sestavljiv pohištveni program je časopisje takole ponujalo potrošnikom:

650 Vodopivec B., *Zgodba o Meblu: prvih petdeset let*, str. 48, 114.

651 Arh. Izhodišča pri projektiranju novega sestavljivega pohištva (Forma viva), str. 175.

652 Čelan, *Razvoj systemskega omarnega pohištva (Brest Cerknica)*, str. 32, 33.

»Barbara daje z raznolikimi elementi možnost kombiniranja v najrazličnejše variante. Z elementi iz programa *Barbara* lahko opremito dnevno sobo, jedilnico, študijsko sobo, spalnico itd. Vaši domiselnosti je na voljo nad trideset različnih elementov iz tikovega furnirja z lakiranimi notranjimi površinami. Prednost tega programa je v sestavljanju zaključenih enot v večje sestave. Potrebujete samo izvijač in z enim vijakom ste sestavili dva elementa. Tovarniško sestavljeni elementi so bolj čvrsti in jih je mogoče dopolnjevati.«⁶⁵³

Po oceni glasila kolektiva *Brestov obzornik* se je leta 1969 na pohištvenem sejmu na Gospodarskem razstavišču le Brest predstavil s popolnoma novim programom. Razstavljal je različne kombinacije dnevnih sob, jedilnic in stilnih sob. Jugoslovanska žirija je Brestov program kombiniranih dnevnih sob in jedilnic ABCD nagradila s priznanjem zlati spoj, kar je Brest uvrščalo v sam vrh jugoslovanske pohištvene industrije. Dnevna soba iz programa ABCD je bila sestavljena iz elementov, ki jih je bilo mogoče prilagajati po višini in dolžini. Naslednjega leta naj bi ga vključili tudi v proizvodni in prodajni program. Zanimanje tako mladih kot starejših je na sejmu vzbujala tudi dnevna soba Patricia s peštrim cvetličnim vzorcem. V blagu s cvetličnim vzorcem ni bila izdelana le sedežna garnitura, temveč je bila z njim delno tapecirana tudi omara.⁶⁵⁴

Iz programa Barbara se je kot njegova racionalizirana različica razvil program Dragica, ki se je v proizvodnji obdržal najdlje in se je od programa Barbara razlikoval le po barvni niansi furnirja. Iz Dragice se je razvil še program Zala, ki se je od Dragice razlikoval po spremenjeni klubski mizi, v povečanih širinah postelj na en meter in dva metra ter v izboljšavah pri garderobni omari. Leta 1972 je Brest predstavil nov sistem Katarina, ki ga je oblikovalec Tomaž Knafelc razvil iz prvotnega regala. Sistem elegantnega videza je obsegal 27 elementov. Iz njega je bilo mogoče sestaviti lepe in funkcionalne dnevne sobe, spalnice in otroške sobe. V prodaji se je obdržal deset let, tudi po zaslugi modne uspešnice – izvedbe s hrastovim furnirjem fine line. Tudi iz tega sistema sta se razvila dva nova, Pika, ki se ni najbolje obnesel, in Vesna, izdelan po naročilu za izvoz v Rusijo in Vzhodno Nemčijo, kasneje pa prirejen za domači trg.⁶⁵⁵

Rezultat prizadevanj po izdelavi programa, ki bi se dobro prodajal in bi bil poceni, je bil leta 1981 predstavljeni sistem Helena. Obsegal je 76 vertikal v treh širinah, dveh globinah ter dveh širinskih modulih; debelina stranic, podvojitve stropov in oblika fronte so mu dajale videz masivnosti. Slovenijales in Brest

653 *Tovariš*, 29. 1. 1973, str. 63.

654 Mele, »Zlati spoj« največje priznanje na slonu pohištva v Ljubljani in Žumer, Salon pohištva v besedi in sliki.

655 Čelan, *Razvoj sistemskega omarnega pohištva (Brest Cerknica)*, str. 36–39.

Cerknica sta ga priporočala takole:

»Zasebno življenje znova postaja oaza miru v nemirnem svetu. Premišljeno opremljen dom pomeni prijetno pribežališče iz naporenega življenja. Kraj igre, kraj ustvarjanja, kraj srečanj. Skratka dom, ki omogoča sožitje okolja in osebnosti. Slovenijales in Brest se tega zavedata, zato sta razvila pohištveni program Helena, ki vam omogoča izraziti vašo osebnost, vaš stil.«⁶⁵⁶

V Brestu v Cerknici so leta 1988 kot prvi v Jugoslaviji izdelali uspešen otroški program Igor iz ivernih plošč E 1, z nalepki in brez ostrih robov.

Kot že omenjeno, je modularne pohištvene sisteme oblikoval tudi Niko Kralj, ki je zasnoval tudi stol Rex, najbolj znani izdelek slovenskega industrijskega oblikovanja, danes kultne stole 4455 in serije stolov Lupina. Kralj, ki je nekoč izjavil, da bi rad za skromne razmere, za skromne ljudi naredil lepe, kakovostne izdelke, ki bi bili poceni in dostopni tudi tistim, ki nimajo denarja, a bi kljub temu radi živeli v lepem okolju, si je za ideal postavil sestavljive, industrijsko proizvedene enote, ki bi uporabniku omogočale preprosto sestavljanje po lastnih zamislih. Rezultat tovrstnih hotenj so bili modularni pohištveni sistemi, kot so kosovni zaprti sistemi Mozaik, Dota, Zarja, Garant in elementni odprti sistemi Futura, Viva Savinja, Javor-Postojna, Javor-Pivka, Hrast in Konstrukta. Z njimi je želel doseči »unikatnost skozi serijo«.⁶⁵⁷

Sistem Mozaik, ki se ga je prodajalo pod sloganom »Uredi dom po svoje, danes drugače kot včeraj, jutri drugače kot danes«, je leta 1972 začelo proizvajati podjetje Lesno industrijski kombinat Savinja iz Celja. Iz slogana je razvidno, da je sistem omogočal spreminjanje obstoječe postavitve v drugačno. Pri sestavljanju tega pohištva, ki je omogočalo opremo otroških, mladinskih, študentskih sob, dnevnih sob, predsob, spalnic, hotelskih in drugih prostorov, je bila poudarjena posameznikova osebna nota opremljanja prostora.⁶⁵⁸ Bistvena kakovost pohištva Mozaik je bila v njegovi modularnosti, komponibilnosti in adaptabilnosti sistema. Sistem je poleg omar vseboval tudi sedežno garnituro, pisalno in klubsko mizico, nočno omarico ter postelje. Elementi so bili v beli in zeleni barvi.

Kosovni sistem Dota iz masivnega poključkega smrekovega lesa, ki ga je bilo mogoče uporabiti za opremo dnevnih sob, spalnic, jedilnic, garderob in predsob, so začeli leta 1977 proizvajati v Lesni industriji Lip Bled. Sistem je poudarjal svojo lepoto in toplino z naravnimi lastnostmi in površinskimi premazi.⁶⁵⁹

Tudi kosovni sistem Garant, ki so ga začeli proizvajati leta 1981 v Pohištveni industriji Polzela, je bil zasnovan za potrebe zahtevnega uporabnika in za

⁶⁵⁶ Prav tam, str. 43.

⁶⁵⁷ Teržan, Niko Kralj, arhitekt, oblikovalec, izumitelj, str. 60–64; Perat, *Sistemska pohištvo prof. Nika Kralja*, str. 27.

⁶⁵⁸ Perat, *Sistemska pohištvo prof. Nika Kralja*, str. 27.

⁶⁵⁹ Prav tam, str. 35–37.

vsak prostor, saj je s svojimi tremi širinami (480, 720, 960 milimetrov), tremi globinami (249, 400, 560 milimetrov) in štirimi višinami (480, 640, 1120, 1740 milimetrov) dopuščal različne možnosti dokupovanja in dograjevanja. S tem sistemom, ki je obsegal 88 različnih elementov z gladkimi, čistimi, ravnimi linijami v različnih barvnih kombinacijah in pester nabor izdelkov, kot so police, predali, vrata, pisalne in klubske mizice, je bilo mogoče opremiti vse bivalne prostore.⁶⁶⁰ Osnovni gradnik sistema so bile iverne plošče, potiskane z barvo, s pigmentiranim enobarvnim lakom ali vzorcem. Sistem je bil na voljo v treh barvnih kombinacijah: temno lužen hrast in hrast natur, temno lužen hrast in svetlo rjava barva, temno in svetlo vijolična. Prednost sistema je bila v številu mogočih kombinacij in različic različnih sestavov. Dobro izbran modul je bil pogoj za usklajeno mersko dograjevanje. Sistem je ponujal tudi dopolnilne elemente, kot so mize, ležišča, stoli.⁶⁶¹

Med elementnimi sistemi, ki so omogočali enostavno dograjevanje, dokupovanje in spreminjanje sestava brez podvajanja stranic, kar je imelo za posledico manjšo porabo materiala, lažji transport in nižjo končno ceno, je bil poleg sistema Savinja, ki so ga leta 1974 začeli proizvajati v Lesno industrijskem kombinatu Savinja, tudi sistem Javor-Postojna, ki je bil zasnovan na skrbno izbranem programu modularnih plošč in so ga začeli proizvajati v Lesni industriji Pivka leta 1977. Sistemsko pohištvo Javor-Postojna, izdelano iz lahkih mizarskih plošč, na robovih in vogalih oblepljenih z debelimi masivnimi nalepkami, se je uporabljalo za opremljanje hotelov, motelov, študentskih sob, recepcij, šolskih in stanovanjskih prostorov ter trgovin. Z univerzalnostjo, izbranim materialom ter enostavnim sestavljanjem in kombiniranjem po želji kupca se je sistem namreč prilagajal različnim oblikam prostorov; možno ga je bilo uporabiti tudi za predelne stene.⁶⁶² Savinjo in Javor-Postojno je odlikovala visoka stopnja racionalizacije in tipizacije elementov, hkrati pa sta nudila velike možnosti kombiniranja in uporabe.

Manjši proizvajalci pohištva (podjetje 22. julij iz Idrije, Lesna iz Slovenj Gradca, Pohištvena industrija Radomlje, Sora iz Medvod, Jelka iz Begunj, Lesna industrija Kočevje, Tovarna pohištva Brežice, Tovarna lesne galanterije Rimske Toplice, Brest Cerknica, Alples Železniki, Inles Ribnica, Tovarna pohištva Stilles iz Sevnice in drugi) so v obdobju 1967–1988 zaradi političnega pritiska delovali pod okriljem leta 1948 ustanovljenega trgovskega in proizvodnega podjetja Slovenijales, ki naj bi postalo izvoznik slovenske lesne industrije. Velika podjetja za izdelavo pohištva, kot so Hoja Ljubljana, Iztok Miren, Javor Postojna, Krasoprema Dutovlje, Liko Vrhnika, Marles Maribor, Meblo Nova Gorica,

---

660 Prav tam, str. 43.

661 Hrvatin, *Niko Kralj*, str. 198.

662 Perat, *Sistemsko pohištvo prof. Nika Kralja*, str. 62–64.

Novoles Novo Mesto, Stol Kamnik in Trgovsko podjetje Lesnina, pa so se za lažje poslovanje povezala v SOZD Uniles.⁶⁶³

ZAKLJUČEK

V povojni Jugoslaviji so v Sloveniji v okviru zahtev po racionalni in ekonomični proizvodnji na področju lesnopredelovalne industrije rasli veliki lesnoindustrijski obrati oziroma pohištvene tovarne. V zasledovanju socialnega programa jugoslovanske socialistične ureditve so se usmerili na velikoserijsko proizvodnjo cenovno vsem dostopnega pohištva. Na področju oblikovanja se je začelo uveljavljati sestavljivo sistemsko pohištvo, pri katerem se je elemente dalo poljubno prilagajati in sestavljati v urejeno kompozicijo. Razvoj systemskega, sestavljivega, komponibilnega, dograjevalnega, modularnega pohištva, ki je omogočalo veliko število kombinacij za opremo različnih bivalnih prostorov po dostopnih cenah, so omogočili tehnološki razvoj, nove obdelovalne tehnike ter pojav tovarn za velikoserijsko proizvodnjo. Pohištvo je v okviru praktične družbene filozofije principa »naredi sam« postalo odraz blaginje, okusa in želje posameznika po dobrem počutju doma.

Rečemo lahko, da so v razvoju pohištva slovenska lesnopredelovalna podjetja po drugi svetovni vojni držala korak z evropskim in svetovnim razvojem. Proizvodnja ploskovnega omarnega pohištva iz ivernih plošč je razcvet doživljala sredi sedemdesetih letih, ko so bili najuspešnejši različni sistemi modularnega pohištva s komponibilnimi elementi. Slovenska lesnopredelovalna industrija, ki je še v drugi polovici osemdesetih let dajala delo desetini delavcev v Sloveniji, je po letu 1980 zašla v krizo. Velikani lesnopredelovalne industrije so imeli poleg prednosti, kot so velika delitev dela in izjemna storilnost, tudi slabosti. Zaradi velikosti in velikoserijske naravnosti so se težko prilagajali spremenjenim razmeram na domačem in tujem trgu, ki je v osemdesetih letih vse bolj začel poudarjati individualnost in unikatnost.

---

663 Vodopivec, B., *Zgodba o Meblu: prvih petdeset let*, str. 58.

Daša Ličen

TRŽENJE IZVOŽENEGA HYGGE IN »DOBRIH STARIH ČASOV«*

UVOD

Decembra lani sem bila v času svojega bivanja v Parizu povabljena k prijateljici na večerjo. Kot se za predpraznične dni spodobi, je bila miza obložena z dobrotami, zloženimi okoli adventnega venčka, na katerem so gorele svečke. Resnici na ljubo o adventnih vencih vem zelo malo, zato se mi ni zdelo nič nenavadnega, da so prijateljčinega krasili piškoti. Mojo pozornost je namizna dekoracija pritegnila šele potem, ko so me gostitelji nanjo nekajkrat opozorili in naposled razodeli, da so venček v eni bolj znanih pariških cvetličarn aranžirali prav zanje. Posebno vrednost so mu dajali danski piškoti, ki jih je po pripovedovanju gostiteljev ni spekel nihče drug kakor čisto prava Danka. Omenili so tudi, da venček ni bil prav poceni, kar je dodatno utrjevalo prepričanje gostiteljev o njegovi nespodbitni imenitnosti.

Navdušenje mojih gostiteljev je bilo povod za to, da sem v naslednjih tednih v izložbah pariških trgovin, na krožnikih, na policah knjigarn in po domovih začela slediti fenomenu, ki je splošno znan pod izrazom *hygge* (v slovenščini se izgovori kot: »huge« oziroma »hüge«). Z drugimi besedami, sredi Pariza, svetovne

---

* Za branje in komentarje sem hvaležna kolegom z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Jerneju Kosiju. Za tehnično pomoč pa zahvalo dolgujem Tisi Kučan Lah.

Adventni venček z danskimi piškoti

(Osebni arhiv avtorice)

prestolnice »lepega«, je od vsepovsod pljuskala fascinacija nad vsem danskim oziroma nad hygge. Vendar pa hygge ali umetnost dobrega življenja ni preplavila zgolj Pariza oziroma Francije, pač pa je konec lanskega leta odločno vstopila tudi v slovenske domove. Ob vrnitvi v Slovenijo sta me namreč pod božičnim drevesom presenetili kar dve v slovenščino prevedeni knjigi o pristno danskem načinu kakovostnega življenja. V naslednjih tednih pa sem tudi na družbenih omrežjih zasledila številne objave spletnih prijateljev, ki so bile označene s #hygge, #hyggelig, #afeelingyoucantdescribe, #cozy in podobno. A zdi se, da je bilo tako moje kakor tudi vseslovensko srečanje s konceptom hygge pravzaprav nekoliko zapoznelo. *Oxford English Dictionary* je na primer hygge uvrstil v ožji izbor za besedo leta že leta 2016.⁶⁶⁴

Na kaj pravzaprav sploh mislimo, ko govorimo o hygge? Po besedah avtorjev, ki so v preteklih letih o tem fenomenu napisali knjižne uspešnice, naj bi bilo bistvo koncepta hygge izredno težko pojasniti, prevesti ali fotografirati. Verjetno najbolj znani »guru hyggeja«, Meik Wiking, je tako v naslovu tretjega poglavja svoje knjige *Hygge – Umetnost dobrega življenja po dansko* hygge primerjal z »objemi brez dotikov«. Za Pio Edberg, drugo pomembno avtorico, je hygge

664 Oxford Dictionaries Word of the Year 2016 is ...

Ponudba v slovenščino prevedenih knjig o hygge in lykke

(Osebni arhiv avtorice)

prostor, »kjer se srečata srce in duša«. ⁶⁶⁵ Šlo naj bi skratka za dobre občutke in prijetno atmosfero, do katerih nas lahko pripelje samo izkušnja.

Vendar pa hygge, vsaj v svoji izvoženi obliki, bolj kot k iskanju izkušnje sledilce oziroma potrošnike nagovarja k nakupu lesenega pohištva, skandinavskih kulinarčnih dobrot, toplih pletenih nogavic, odev v pastelnih barvah in dišečih sveč iz naravnih sestavin, ki jih je zgoraj omenjeni »guru hyggeja« Wiking označil kar za »instantni hygge«. Sicer pa naj bi občutek udobja, kot ga poznajo le Danci, domnevno najsrečnejši ljudje na svetu, zagotavljal tudi nakup drugih tipičnih produktov, ki jih povezuje s hyggejem. Z nakupom predmetov iz prodajnega kataloga hyggeja naj bi torej skupaj s predmetom dobili prav tisto neprecenljivo, česar ni mogoče kupiti z denarjem. Zato najbrž ne preseneča, da produkti, ki naj bi posameznika pripeljali bližje k občutenju skrivnostnega hyggeja, dosegajo visoke prodajne cene.

Čeprav je v diskurzu, ki ga širijo avtorji uspešnic o hyggeju kot načinu življenja, hygge popolno nasprotje prestižu materialnega kot takega, pa je sama praksa precej drugačna. Pričujoči prispevek izhaja ravno iz kritike pobjagovljenja hyggeja, a si obenem prizadeva storiti korak onkraj njegove predmetnosti. Nedavno vzniklemu

⁶⁶⁵ Edberg, *The Cozy Life*, str. 20.

fenomenu hygge so namreč šteti dnevi: na priročnikih o hyggeju se že nabira prah, navdušenje nad dansko srečo v soju sveč pa tone v pozabo. Komodifikacije izdelkov, ki naj bi oddajali posebno avro sreče in nas napajali z idejo o »dobrih starih časih«, niso nič novega. Prav zato skušam na pojav pogledati širše in spregovoriti o široki paleti predmetov raznih vrst, ki že desetletja simbolizirajo utopično vračanje v preteklost in dosejajo na tej podlagi visoko tržno vrednost.

HYGGE NA DANSKEM IN ZUNAJ DANSKE

Novinarji, bloggerji, pisatelji in drugi navdušenci hygge romantično opisujejo kot »udobje duše«, »odsotnost nadlog«, »ustvarjanje intimnosti« in celo kot »kakav v soju sveč«. Gre za različne poskuse, kako ubesediti udobje, toplino in zadovoljstvo. Preprosti prevod danske besede *hygge* in njenih izpeljank (*hyggelig*, *hyg*, *hyggeligt* in drugih) po besedah razširjevalcev »filozofije hyggeja« ne obstaja. Enkratnost pojma naj namreč ne bi dopuščala prevoda ali jedrnate razlage. S takšnim skrajnim relativizmom soglaša tudi novinarka slovenske spletne strani *Dobre zgodbe*, ki pravi, da »v slovenščini ne obstaja izraz, ki bi hygge zajel v popolnosti, še najbolje ga opišemo, če rečemo, da gre za navzočnost v trenutku in občutek pripadnosti, vključuje pa tudi občutek topline, varnosti, umirjenosti in zaščitenosti.«⁶⁶⁶ Enakega mnenja je tudi avtor prispevka v reviji *Delo in dom*, ki je zapisal: »Besedo hygge je skoraj nemogoče prevesti, saj združuje občutja, ki bi zahtevala daljši opis.«⁶⁶⁷

Ravno antropologi in lingvisti ponavadi opozarjajo, da govorci različnih jezikov – skladno s Sapir-Whorfovo hipotezo o korespondenci med jezikom in družbo⁶⁶⁸ – svet doživljamo na različne načine. Jezik nedvomno določa našo percepcijo sveta, a se bralcu hvalospjevov hyggeju ta koncept z danskimi koreninami nemara ne zdi povsem tuj in neprevedljiv. Celo danski antropolog Jeppe Trolle Linnet je kritičen do ideje, da je hygge – čeprav se kot tak trži – značilen zgolj za Dance in danščino. Predlaga, da bi ga v nemščino prevedli z besedo *Gemütlichkeit*, medtem ko bi v angleščini lahko govorili o *coziness*.⁶⁶⁹ Dodamo lahko, da bi bila slovenska ustreznica morda *prijetna domačnost*.

Prav za Dance značilni hygge naj bi nosil zasluge za to, da se prebivalci Danske po stopnji srečnosti uvrščajo v sam svetovni vrh. Promotorji načina življenja, ki se ravna po načelih hyggeja, Dance izpostavljajo celo kot najsrečnejše na svetu, kar naj bi seveda odsevalo kvaliteten načina življenja, ki jim ga nudi hygge. O verodostojnosti raziskav, na katere se radi sklicujejo navdušenci nad

666 Bajc, Hygge ali kako nas lahko Danci naučijo sprostitve.

667 T. S. P., Hygge: Slog, ki mu sledi tudi Meghan Markle.

668 Barnard in Spencer, Sapir-Whorf Hypothesis, str. 752.

669 Trolle Linnet, Money Can't Buy me Hygge, str. 23, 39.

hyggejem, bi lahko razpravljali, še zanimiveje pa bi bilo upoštevati antropološke kritike srečnosti, ki v ospredje postavljajo kulturno heterogena razumevanja sreče. Zahodnjaške ideje o sreči pač le redko ustrezajo razumevanju srečnosti v drugih geografskih, časovnih oziroma, preprosto, kulturnih kontekstih. Načini, kako srečo doseči, so torej kulturno specifični in zato raznovrstni. Posledično bi lahko zapisali celo, da je sreč več.⁶⁷⁰ Raziskave, ki uperjajo prst na Dance kot najsrečnejše ljudi na svetu, je torej treba jemati s pridržkom.

Ob tem ne gre pozabiti, da ima statistično visoko zadovoljstvo Dancev verjetno več opraviti s splošno visoko ravnijo kakovosti življenja in delujočo socialno državo kot z razširjenostjo sobnih kaminov in ličnih lesenih podov. Z drugimi besedami, če so Danci res srečnejši od nas, to verjetno ne sloni na vcepljenosti hyggeja v njihove gene, pač pa na bogastvu in urejenosti države, predvsem v ekonomskem in socialnem smislu. Nezanemarljiva je tudi visoka stopnja egalitarnosti danske družbe.⁶⁷¹

Z vsem zapisanim ne želim zavreči pomena, ki ga ima hygge za prebivalce Danske oziroma Dance. Pri analizi poblagovljenja koncepta hygge se namreč ne posvečam razsežnostim, ki jih ima ta koncept v danskem kontekstu, prav nasprotno, zanima me hygge v svoji novejši, izvoženi različici, torej v obliki, ki jo je pridobil onkraj meja Danske oziroma Skandinavije. Poenostavljeni diskurz o hyggeju, ki se je razširil v zadnjih dveh letih, se namreč ne opira na hygge v vseh različicah, ki jih ima ta v svojem izvirnem kontekstu, temveč le na izbrane delce danskega hyggeja, sploh na tiste, ki so zlahka opredmeteni. Zanima me torej izvoženi hygge, ki se zunaj Danske pojavlja v obliki receptov in ponuja domnevno manj srečnemu preostanku sveta hitro pot do sreče. Hygge se, mimogrede, zdi najbolj priljubljen med specifično družbeno skupino, ki jo sestavljajo mlajši, dobro stoječi, urbani prebivalci in predvsem prebivalke tako imenovanega zahodnega sveta. Torej, med potrošniki, ki imajo možnost razmišljati o potenciranju lastne srečnosti in investirati v tovrstne mode. Sklepamo lahko, da je tako tudi v Sloveniji, čeprav se izrecno nisem posvečala ciljni skupini.

Tudi na ravni besedja se kaže, da je hygge v izvoženi obliki izgubil vsaj del svoje izvirne kompleksnosti. Iz korena *hyg* Danci tvorijo kopico različnih besed in fraz. *Hygge* v samostalniški obliki, kot smo ga spoznali onkraj meja Danske, v danskem besednjaku še zdaleč ni edina beseda s korenem *hyg*. Če bi na primer v danščini radi opisali nekaj prijetnega, boste za to verjetno uporabili pridevnik *hyggelig*, če nekomu želite veliko zabave in užitka pa mu/ji boste voščili *hyg dig*. Reduciranje kompleksnosti danskega udobja zgolj na samostalnik »hygge«, ki ga posameznik lahko *ima*, *dobi* ali *kupi*, tako dodatno priča o poenostavljeni različici danskega *hygge*, katerega podoba se je pretvorila v tržne dobrine.

670 Mathews in Izquierdo, *Pursuits of Happiness*.

671 Best Countries, Overview of Denmark.

HISTORIČNA IN IZKUSTVENA DIMENZIJA KONCEPTA HYGGE

Kakor sem skušala nakazati že v uvodu, se hygge opira na različne pozitivne vrednote; med drugim je v priročnikih predstavljen kot tesno povezan z mirom, družino in tako imenovanimi dobrimi starimi časi, ko naj bi življenje teklo po drugačnih, manj stresnih tirnicah. V minulih časih naj bi bilo med posamezniki več »pristnih« stikov in razumevanja, zato se jih po mnenju navdušencev nad hyggejem velja oklepiti. Že omenjena Pia Edberg pravi, da so sveče in kamini pomemben del doživljanja udobja oziroma hyggeja ravno zato, ker gre za nepogrešljive elemente življenja, kot je to potekalo nekoč, pri čemer avtorica časa in prostora takšnega življenja natančneje ne določi. V preteklosti naj bi si ljudje vsak večer pripovedovali zgodbe, jih poplaknili s skodelico groga ali kakega drugega toplega napitka in ob tem grizljali cimetove piškote ali, kot pravi piska, »prekletu okusna« s sladkorjem in cimetom glazirana pečena jabolka. Za večerna druženja v časih pred internetom naj bi bili značilni tudi pletenje, »dobro razpoloženje vseh, šale in nasmehi in pripovedovanje zgodb«. ⁶⁷² Edberg v nadaljevanju trdi celo naslednje: »Ko pomislim na hygge, si zamišljam staromodni način življenja: preprost, nostalgичen, samozadosten, k skupnosti usmerjen, poln kakovostnega časa, namenjenega bližnjim, odsotnost tehnologije in cenjenje narave.« ⁶⁷³

Historična razsežnost je tudi lastnost vseh izdelkov, ki imajo glavno vlogo na posameznikovi poti do hyggeja oziroma kvalitetnega načina življenja. Meik Wiking, tudi ustanovitelj, direktor in *lastnik* kopenhavskega Inštituta za raziskovanje sreče (*Happiness Research Institute*), piše o z zgodbami nasičenih nostalgичnih predmetih, a poudarja, da jih ni moč kupiti. Po njegovih besedah so najboljše stvari brezplačne: torej niso stvari. »Prava« atmosfera zato ni povezana z razpoložljivimi finančnimi sredstvi. Po Wikingu denar ne prispeva k višanju faktorja hyggeja, nasprotno, raba denarnih sredstev celo ovira uresničevanje njegove vizije. In še več, »hygge je morda slab za tržni kapitalizem, a se lahko pokaže kot zelo dober za osebno srečo«. ⁶⁷⁴ Evangelije hyggeja so marljivo posvojili tudi slovenski novinarji. Avtor prispevka o hyggeju, ki je pred slabim letom romal na spletno stran *Svet24*, je bil mnenja, da »več denarja ne pomeni več sreče. Saj ne gre za veliko resnico, sami vemo, da nas samo denar ne more osrečiti.« ⁶⁷⁵ Tudi v eni izmed letošnjih številčk ljubljanskega *Snagazina* oziroma *Revije za boljši življenjski slog* najdemo članek z naslovom: »Hygge ali ne išči sreče v stvareh«. ⁶⁷⁶

⁶⁷² Edberg, *The Cozy Life*, str. 27–29.

⁶⁷³ Prav tam, str. 53.

⁶⁷⁴ Wiking, *The Little Book of Hygge*, str. 182.

⁶⁷⁵ J. K., Hygge – Danska beseda za srečo.

⁶⁷⁶ Snagazin, str. 20–22.

NAJBOLJŠE STVARI (NI)SO STVARI

Diskurz o hyggeju, ki zadnja leta polni strani revij, spletne portale, police knjigarn, jedilne liste, turistične ponudbe, dnevne sobe in druge koticke našega vsakdanjika, je torej na deklarativni ravni povsem nasproten prestižu in denarnemu kot takemu. Po hyggeju je treba visoko vrednotiti izkušnje in ne stvari, a kaj ko so ravno predmeti tisti, ki omogočajo in krepijo izkušnje: dnevna soba s kaminom, kožuhi in dišečimi svečami je za doseganje udobja oziroma hyggeja nadvse priročna, če ne kar nujna. Pri doseganju hyggeja tudi topli danski piškoti, jope iz kašmirja in ročno pletene odeje iz drugih naravnih materialov niso odveč. Pravzaprav se vsaka pot do danskega načina življenja začne z desetimi koraki, katerih stalnica so raznovrstni lični, starinski in navsezadnje ne prav poceni pripomočki. Koraki, ki jih na primer predlaga Wiking, zajemajo uvedbo oblazinjenega bralnega koticčka ali *hygge*krog (v danščini), vgraditev kamina, dnevno prižiganje sveč, ki jih opredeljuje kot »instantni hygge«, leseno in »vintage« pohištvo, veliko sobnih lončnic, uživanje kakovostne čokolade, nakup dobre keramike, mehkih blazin itn.⁶⁷⁷

V enem izmed številnih, nedavno nastalih *podcastov* oziroma *poddaj*, kot nekateri slovenijo to obliko digitalnega medija, so tudi sogovornice v središče pogovora postavile hygge. Poslušalci smo ob tej priložnosti lahko prisluhnili trem prijateljicam, mlajšim Američankam, ki so si prizadevale izboljšati kakovost svojega življenja in vanj vpeljati več hyggeja. Ena se je odločila, da bo poslej namesto plastičnih »take-away« kavnih lončkov uporabljala zgolj keramične, medtem ko se je njena prijateljica pri doseganju hyggeja spoprijemala z znatnejšimi preglavicami. Zdelo se ji je namreč, da se življenje v toplem Los Angelesu, kjer ni snega, skandinavskih vršacev, toplih kaminov, volnenih dokolenk, pletilk in drugih pletilnih pripomočkov oziroma, kot je rekla, »božičnega duha«, le stežka ujema z danskim hyggejem.⁶⁷⁸ Voditeljica ene izmed podobnih radijskih oddaj se je hygge odločila doseči tako, da je preuredila svoje delovno okolje, potezo pa nadgradila z novo rutino: po novem ob vsakem obisku pisarne prižge svečko. Pred koncem iste oddaje sta s sogovornico poslušalcem razkrili še sestavine svojega »kompleta hyggeja za prvo pomoč« (»hygge emergency kit«), ki je med drugim vseboval tudi biorazgradljive čajne vrečke podjetja Teapigs z okusom pokovke, tablico Lindtove čokolade s slano karamelo, dišeče sveče, organski čedar Godminster in druge po njunem mnenju nepogrešljive izdelke.⁶⁷⁹

Zdi se, da je hygge v obliki svetovnega fenomena pozabil na svojo domnevno izvirno navezanost na ambient in s tem intimno občutenje oklestil na trgovske

677 Wiking, *The Little Book of Hygge*, str. 89–109.

678 Fisher, Delanie, Cook, Kelsey in Tomlinson, *Hygge*.

679 Mills, *All About Hygge*.

izdelke. Hygge tako v naš vsakdanjik morda ni vstopil toliko kot miselnost oziroma način življenja, temveč bolj kot trgovska znamka, ki jo spretno tržijo in obenem kujejo dobiček tako pisci priročnikov kot velike korporacije. Tržniki pohištvenega podjetja Ikea tako strankam v svojem reklamnem materialu prišepetujejo, kako kar najlažje začutiti hygge v lastnem domu.⁶⁸⁰ Hygge je »zagrabila« tudi trgovska multinacionalka Amazon, ki je na svojih spletnih straneh ustvarila posebno kategorijo prodajnih artiklov hygge, medtem ko iskanje gesla hygge v Amazonovem iskalniku ponuja dostop do več kot tisoč zadetkov. Fasado hyggeja so si naredila tudi številna druga podjetja, ki ponujajo prasketajoče sveče, tople volnene nogavice, keramične čajnike, celo plišaste igrače v obliki severnih jelenov in medvedov ali pa opremo za vrt in terase. Skrbniki spletne strani podjetja Jysk so, na primer, zapisali: »S pravim vrtnim pohištvom in dodatki ste pripravljeni na veliko poletnega ‚hygge‘ na svoji terasi ali na balkonu.«⁶⁸¹ Mimogrede, trgovska veriga Jysk se ponaša tudi z danskim poreklom in celo tesno povezanostjo z dansko kraljevo družino, kar ji pri prodaji hyggeja koristi.⁶⁸²

Raznovrstni zbirki produktov je skupna zunanja podoba avtentičnosti, ki potrošnika pretanjeno nagovarja k nakupu in s tem povezanemu približevanju hyggeja. Izdelki, povezani s hyggejem, vsaj na prvi pogled zanikajo vpetost v množično produkcijo in kapitalistični produkcijski način, saj na njih ni sledi množične proizvodnje. Zaviti so v estetske in na videz nekomercialne ovoje, ki jih delajo privlačne in prepričljivo skrivajo njihovo vpetost v globalni trg. Onkraj embalaže, romantično-nostalgičnega besednjaka in vtisa, da je produkt plod alternativne ekonomske sfere, se seveda skriva poblagovljena narava ponujenih »hyggejevskih« in drugih z duhom zgodovine napojenih produktov. V naslednjem poglavju se bom zato posvetila tako imenovanim starinskim izdelkom in razlogom za njihovo privlačnost.

KUPOVANJE IDILIČNE PRETEKLOSTI

Oddih od naglice sodobnega življenja ponujajo tudi proizvajalci, ki svoje izdelke prodajajo v neindustrijski, domači in avtentično oblikovani embalaži, s katero sugerirajo, da se izdelkov drži nekakšna avra preteklih časov. Težko je opisati, kaj točno si kot »dobre stare čase« predstavljamo, saj gre za heterogeno kopico idej o »zlati« preteklosti, ki so opredeljene predvsem v odnosu do tega, kaj »dobri stari časi« naj ne bi bili. Če na primer o sodobnih sestavinah materialne kulture radi govorimo kot o umetnih in cenениh rezultatih masovne produkcije,

680 Ikea. How to »Hygge«.

681 JYSK. Poletne noči.

682 Prav tam.

naj bi bili v nasprotju s tem predmeti v nedoločnem nekoč manj številčni, pristnejši in zato tudi dragocenejši.

V tem trenutku imam pred sabo vrečko piškotov italijanskega živilskega velikana Mulino Bianco, ki dobro ilustrira tržni potencial ideje o uravnovešeni preteklosti. Embalažo krasi podoba idiličnega mlina, ki kupca sicer le težka prepriča, da so bila žita pripravljenih pekovskih izdelkov zmleta na kamnu v njem, a implicira proizvajalčevo naklonjenost tradiciji. S podobno patino želijo svoje izdelke prekriti tudi v tržaškem slaščičarskem podjetju Eppinger. Njihova marketinška strategija sloni na zgodbi istoimenske družine, ki naj bi leta 1848 z Ogrske prišla v Trst in tam ustanovila pekarno oziroma slaščičarno. Svojo »sladko zgodovino«, kot so zapisali na spletni strani, poudarjajo tudi z ovoji posamičnih peciv – med drugim tudi *putize* –, ki kupca prepričujejo, naj kupi okusno zapuščino davnih časov.⁶⁸³

Nedavni trend hyggeja sicer ne sloni izključno na ideji o »dobrih starih časih«, nedvomno pa historična dimenzija prispeva k njegovi privlačnosti in opredmetenju. Dihotomičen vzorec, ki svet loči na (dobri) nekdaj in (slabši) danes, predstavlja osnovo »strukturne nostalgije«, kakor je to imenoval antropolog Michael Herzfeld. Gre za kombinacijo intimnega in kolektivnega hrepenenja po časovno skopo definiranim oziroma povsem nedefiniranim preteklem obdobju, ko naj bi stvari potekale po »pravih« tirnicah.⁶⁸⁴ Herzfeld s tem ponudi del razlage za sodobni uspeh obujanja starejših tradicij, predvsem raznih oblik dediščine in folklore.

Podobo idealizirane preteklosti, ki nam polzi iz rok, bi radi zadržali prav s pridobivanjem starinskih predmetov. Arjun Appadurai, eden najodmevnejših glasov sodobne antropologije, je že pred več kot desetletjema pisal o nostalgiji kot vplivni tržni strategiji. »Lubrikant nostalgije«, ki ga proizvajalci nanašajo na svoje produkte na načine, ki jih povzemajo zgoraj opisani primeri, v dobi poznega kapitalizma in globoko zasidrane potrošniške logike služi kot sredstvo, ki potrošnika pripravi do hrepenenja po – četudi nikdar izkušenem – preteklem.⁶⁸⁵ Podobno stališče, a s povsem drugega zornega kota, kaže tudi deset let mlajša knjižna uspešnica dveh ameriških poslovnih svetovalcev, v kateri sta avtorja razkrila, kaj naj bi si potrošniki v resnici želeli. Povprečni potrošnik naj bi po njunih besedah svet videl črno-belo, ga delil na pravo in ponarejeno oziroma umetno. Podjetjem sta zato svetovala, naj stavijo na avtentičnost, po kateri hrepeni sodobni potrošnik.⁶⁸⁶

683 Več Ličen, *Reinventing Habsburg Cuisine in Twenty-first Century Trieste*, str. 49.

684 Herzfeld, *A Place in History*.

685 Appadurai, *Modernity at Large*, str. 76.

686 Pine in Gilmore, *Authenticity*.

TUDI NEPRECENLJIVO IMA SVOJO CENO

Duh pristnosti in izgubljene preteklosti je torej s pomočjo različnih strategij komodificiran in ponujen kot blago, ki ga je mogoče kupiti. Posledično smo tako priče nekakšnemu shizofrenemu stanju, v katerem upravljamo ravno zato, da bi občutili nekaj, česar naj ne bi bilo mogoče kupiti. Tudi simbolni pomeni so torej konvertibilni in imajo svojo ceno; najsi bodo to utopične ideje o vračanju v čase harmoničnega sožitja ali pa podobe zadovoljstva, miru, narave, sreče in drugih segmentov fenomena hygge. Iz tega izhaja, da (skoraj) nič ni dovolj enkratno, da bi se izognilo polju monetarnega in ostalo neprevedljivo v jezik kapitala. Še enkrat, poblagovljeni sistem menjave produktov tako uspešno monetarizira tudi občutke, ki naj jih ne bi bilo moč poblagoviti.

Tako izdelki, ki se tržijo kot bližnjice do občutenja hyggeja, kot mnogi drugi, ki na misel priključijo nostalgicne ideje o krasnih predindustrijskih časih, navadno dosegajo visoke prodajne cene. Navzlic dejstvu, da gre navadno za izdelke, ki se zgolj oglašujejo kot domači, ročno izdelani in kot taki pristni (kar koli že to pomeni), pa je zanje običajno treba odšteti večje vsote kot za izdelke primerljive kakovosti, a brez eminentnega porekla. Tržna vrednost blaga ne izhaja iz materiala samega, prav tako ne gre za seštevek letega s časom, investiranim v izdelavo, oziroma delom, pač pa dobi izdelek svojo ceno šele na trgu. Spretni oglaševalci in tržniki tako šele v zadnjem koraku z opominjanjem na kvalitete posamičnih izdelkov ustvarjajo zgodbe, s katerimi apelirajo na potrošnika in ustvarjajo fetišističen značaj blaga. Paradoksalno smo potem pripravljene zapraviti celo premoženje v hrepenenju, da bi dosegli duševna stanja, ki naj bi bila povsem v nasprotju s finančnimi sredstvi.

POBLAGOVLENJE KOT UTELEŠENJE ZLA?

Zapisano bi veljalo osvetliti še v eni, za bralca morda presenetljivi luči. V nasprotju z mnogimi izrazito negativnimi ocenami procesov poblagovljenja pričujoča kritika prodajnih dimenzij fenomena hygge in njegove navezave na preteklost ne želi podpihovati poenostavljenih sodb, ki poblagovljenje enačijo s skrutitvijo izvirne pristnosti »nečesa resničnega«. Četudi izvožen in očitno poblagovljen koncept hygge še vedno sloni na že danih bolj ali manj enkratnih kulturnih prvinah, ki jih simbolizira in verjetno do neke mere uspešno širi tudi sam, vstop na trg sam po sebi ne prinese nujno izgube nekakšne avtentičnosti;⁶⁸⁷ procesi poblagovljenja lahko namreč z »avtentičnostjo«, s tem ko ji priskrbijo

⁶⁸⁷ Macdonald, *Memorylands*, str. 135.

potrebne artefakte, srečno sobivajo. Vse nas obdaja s pomeni nasičen materialni svet, v katerem se zrcali družba, a ne zgolj to. Reči so obenem tudi tiste, ki kulture, družbene odnose in ne nazadnje tudi nas same ustvarjajo oziroma reproducirajo.⁶⁸⁸

Je mar večer s svečo, okusnim kuhanim vinom in toplim kožuhom potem nujno nekaj slabega? Izdelki, kupljeni po načelih hyggeja, marsikoga pripeljejo do občutka prijetnega udobja. Slednje pa – čeprav dostikrat drago in kratkotrajno – predstavlja drobec velikega mozaika, ki sestavlja naše življenje. Nakupovanje ni le golo zapravljanje, je obenem tudi realizacija želja, čeprav vnešenih od zunaj. Tudi antropologa Jean in John Comaroff sta v svoji odmevni monografiji *Ethnicity, Inc.* potrdila, da je trg zmotno razumeti kot a priori neavtentičen in obremenjen zgolj z dobičkom. Njuna etnografska študija je na primer osvetlila dejstvo, da trženje specifičnih etničnih identitet kulturne identitete tudi potrjuje.⁶⁸⁹ Nakup kot tak torej pristnosti nujno ne škoduje, poblagovljenja in morebitne vpetosti v globalne mreže pa ni moč označiti kot preprosto utelešenje zla.

ZAKLJUČEK

Za razliko od avtorjev ostalih prispevkov v pričujočem zborniku se sama nisem posvečala materialni kulturi potrošniške družbe v preteklosti oziroma preteklosti kot taki, prav tako nisem ponudila sistematičnega diahronega pregleda potrošniške družbe. Prizadevala sem si osvetliti rabo preteklosti v sodobnih procesih poblagovljenja, in sicer predvsem na primeru danskega fenomena hygge, ki je v zadnjih dveh letih prišel tudi v Slovenijo. V središču mojega zanimanja so bile predvsem prodajne dimenzije danskega koncepta hygge oziroma občutenja posebnega, z »dobrimi starimi časi« tesno zvezanega udobja, ki ni nekaj, kar bi bilo mogoče monetarizirati. Pregled je pokazal, da so ravno množično poblagovljeni predmeti bistveni nosilci tega trendovskega načina kakovostnega življenja. Komodifikacija seveda ni zgolj onesnaževalec čistih in pristnih podob preteklosti. Kljub svoji materializiranosti ima namreč hygge v očeh potrošnika – tako v domači kot v izvoženi obliki – lahko v sebi kanec take ali drugačne pristnosti, ki vodi v občutenje udobja. Proces produkcije pač ni enosmeren: kakor ljudje proizvajamo stvari, so tudi stvari tiste, ki oblikujejo nas.

S primeri sem skušala prikazati tudi, da blago, olepšano z nalepko hygge, še zdaleč ni edino, ki se napaja pri izviru idilične preteklosti. Na strune potrošnikovega hrepenenja po zamišljenem izvirnem, minulem in avtentičnem načinu življenja skušajo igrati tudi številni drugi, s preteklostjo nasičeni produkti. Potrošniška

688 Miller, *Materialna kultura*.

689 Comaroff in Comaroff, *Ethnicity, Inc.*

družba poznega kapitalizma se želi tudi s pomočjo nakupov vrniti v zlate čase, v dobo domnevne uravnovešenosti. Komercialna uspešnost danskega življenjskega sloga je zato zgolj simptom širših družbenih in političnih praks, ki določajo naš vsakdanjik. Fenomen hygge in podobni trendi nas še enkrat opozarjajo, da je udobje in zadovoljstvo vsaj na videz veliko lažje doseči s fetišizacijo produktov kakor pa s temeljitim premislekom o družbeni ureditvi, za katero nakupovanje, kot ga narekuje potrošniški etos, gotovo ni najboljša pot. Dancem bi tako bilo razen kaminov in največje količine porabljenih sveč na gospodinjstvo smiselno zavidati še kaj drugega.

Za poglobitev napisanega bi bila zanimiva tudi posebna etnografska študija, s katero bi pridobili odgovor(e) na vprašanje, kaj hygge v vseh svojih odtenkih pomeni za Dance danes, nekaj let po svojem mednarodnem razmahu. Se je Danska spremenila v lunapark sreče? So že tako gmotno dobro preskrbljeni Danci z izvažanjem artiklov, povezanih s hyggejem, dobili priložnost to stanje še izboljšati? Je izvoženi hygge popolnoma preobrazil emsko, torej Dancem lastno, razumevanje tega koncepta? Morda vse izmed naštetega? Posebno pozornost bi veljalo nameniti tudi novemu trendovskemu konceptu – *lykke*. Hygge namreč ni ne prva ne zadnja postaja, novi hit je lykke, ki bi hygge lahko povsem odplaknil. Leta 2017 izdana knjiga o lykke oziroma sreči je tako kot knjiga *Hygge – Umetnost dobrega življenja po dansko* plod peresa Meika Wikinga. Nova danska knjižna uspešnica, ki nam bo pomagala vnesti kanček lykkeja v naša življenja, je à propos že prevedena v slovenščino, in sicer pod naslovom *Lykke: dansko iskanje najsrečnejših ljudi na svetu*.

Veronika Zavratnik

»O, ČEVLJI, KAKO VAS LJUBIM!«*

RDEČE ALLSTARKE

Če moram izbrati najljubši par čevljev, nimam nikakršnih težav. Kljub temu da jih že dolga leta nisem obula, ker so praktično nenosljive, se ob tem vprašanju v moje misli nemudoma prikrađejo rdeče allstarke. Tiste, ki sem jih v drugem letniku gimnazije izprosila pri očetu – ravno tako, kot sem nekaj let poprej izprosila superstarke. Oba para, se spomnim, sta v nekih obdobjih utelešala točno to, kar sem želela postati: upornica, samosvoja, rokerka. Rdeče allstarke sem nosila še pozno v prvi letnik faksa. Dobro uhojene, z razpokano gumo, gubami in raztrganinami na tkanini, popisane s krilaticami in imeni ter z luknjo v podplatu. Nekje na poti sem zamenjala tudi vezalki: desna rumena in leva v rastafarijanskih barvah; dobro se spomnim, kako je slednjo nekega poletnega večera iz las snel prijatelj prijatelj in mi jo podaril. Prav tako dobro se spomnim večine priložnosti, ob katerih so nastali napisi, prijatelj, ki so jih napisali, in pogovorov, ki so nas obkrožali. Občasno so moje allstarke dobile kak nov dodatek, največkrat pripravo za odpiranje pločevinke – to, kar je sleng poimenoval sntnt –, medtem ko smo pozno zvečer popivali na bližnjem prizorišču boljšega sejma. Trije Rock Otočci, štiri poletja, prezebli zimski dnevi (ko je bilo najbolj nespodobno priznati, da te v platnenih čevljih pač zebe), nešteti skoki skozi okno dijaškega doma (ob prepovedanih urah, seveda!), na

---

* Remar, O, čevlji, kako vas ljubim.

skrivaj prepirsani jezik, prepiri, ljubezni. Po štirih letih in nekaj ponesrečenih poskusih sem dokončno spoznala, da nobena metoda pritrjevanja podplata ni več učinkovita in sem vse to skupaj s čevlji zapakirala in pospravila v kartonasto škatlo, ki počiva vrh omare ...

Rdeče allstarke so mi pomagale skozi obdobje identitetnega preizpraševanja, predstavile so me novim prijateljem v nekem novem obdobju in ker so bile ultimativna izbira, so razrešile tudi marsikatero modno dilemo, značilno za obdobje najstništva. Seveda jih nisem mogla zavreči!

Ko me kombinacija težav prvega sveta in tegob odraslega življenja preveč ukalupi, mi rdeče allstarke olajšajo težnost problemov. Spomnijo me na že skoraj usahlo »uporniško« žilico, trmo, odločnost, optimizem. Spomnijo me na očeta. Spomnijo me na prijateljstva in na neskončni občutek moči. Rdeče allstarke niso le par mojih najljubših čevljev. Rdeče allstarke so del tega, kdo sem in kako sem to postala. Le zaradi njih sem začela nositi krila. Včasih si celo želim, da bi bila kot rdeče allstarke – univerzalna in trpežna. V resnici pa sem jim še najbolj podobna v tem, da oboji pomnimo enake dogodke in hranimo iste spomine ...

Sprašujem se le, zakaj moram čevlje sedaj zamenjati že po dveh letih – je za to kriva oznaka »made in China«?

(Samorefleksija, januar 2019)

Spomin, zapakiran z rdečimi allstarkami. Nekje na Jadranu, poletje 2008

(Osebni arhiv avtorice)

UVOD

Ni mogoče zagotovo trditi, da je bila obutev v katerem koli obdobju preteklosti zgolj in samo predmet s funkcionalno vrednostjo. Veliko verjetneje je, da jo je skozi celotno zgodovino zaznamovala izrazita dvojnost razumevanja/prisotnosti.⁶⁹⁰ Na eni strani je šlo vedno za funkcionalen predmet, namenjen zaščiti stopala pred vremenskimi nepravilnostmi in vplivi iz okolja, ki ljudem olajša premikanje po zemeljskem površju. Po drugi strani pa kaj kmalu trčimo ob obuvala, ki jih lahko označimo za čisto nasprotje funkcionalnosti: steklena, okrašena z biseri in diamanti, z vrtoglaviimi, tankimi petami, tako debelimi podplati, da se v njih zlahka spotaknemo – naletimo skratka na obuvala, ki so s poudarjeno simbolno (okrasno, družbeno-statusno, ekonomsko) ravniyo zaščiti in tako imenovani funkcionalnosti postavila paralelno razumevanje.

Pričujoče poglavje, ki se v luči obravnave materialne kulture osredotoča na obutev in njeno prisotnost v dobi potrošništva, se ne more in ne sme osredotočiti na ozke vidike bodisi same materialnosti bodisi le simbolne ravni obravnavanih predmetov. Ravno nasprotno, namen poglavja je o tematiki spregovoriti skozi preplet obojega. Z vključevanjem drobcev pripovedi in podatkov, zbranih v etnografski raziskavi, poglavje prebuja spomine, govori o barvah, vzorcih, materialih, se premika od »hladne«⁶⁹¹ obravnave in vključuje ljudi. Obravnava potrošnje materialnih dobrin brez razumevanja njihove vloge pri konstituiranju družbe in posameznikov je izpraznjena konteksta in na koncu ostanejo le še številke.⁶⁹² Vključevanje bojazni, tegob, aspiracij in družbenih vlog je za razumevanje zato-rej – kot sem nakazala že v samorefleksiji – nujno.

Po kratki teoretični osvetlitvi (splošno uveljavljenega pojma) obutve in raziskovalnega pristopa se prispevek dotakne nekaterih faktografskih podatkov, ki so pomembni za razumevanje potrošnje obutve v sodobnosti. V nadaljevanju se osredotoči na intimne/individualne vidike (upo)rabe, nakupovanja, shranjevanja in negovanja obutve ter njene umestitve v kontekstu oblačilnega videza. V razdelku o negi je poseben poudarek tudi na razumevanju razmerja med tistimi, ki čevlje izdelujejo in popravljajo (čevljarji), in tistimi, ki čevlje obujemo. Poudarek je na mestu, predvsem ker ponudi vpogled ne le v procese negovanja in vzdrževanja, temveč razkriva tudi globlja razmerja, ki se spletajo med čevlji in ljudmi. Kljub temu da se poglavje dotakne pomembnih vidikov vsakodnevnega življenja predmetov in ljudi, pa mora zavoljo konsistentnosti marsikaterega vendarle pustiti ob stani.

690 Shawcross, *Shoes: An illustrated history*, str. 6.

691 Miller, *Materialna kultura*, str. 66.

692 Mlekuž, *Prisluhnimo tišini?*, str. 16.

SKOZI STOPINJE ZGODOVINE

Kdaj v človeški zgodovini se je obutev v resnici pojavila, ni popolnoma razjasnjeno. Najstarejše najdene materialne ostaline, povezane z obutvijo, datirajo okrog leta 3500 pred našim štetjem. Obuvalo, ki so ga leta 2010 našli v Armeniji, je sestavljeno iz kosa usnja, sešitega na nartu, in sicer tako, da je usnje v celoti obdajalo stopalo. Obuvalo je bilo napolnjeno s suho travo/slamo, vendar ni popolnoma jasno, ali je ta služila za izolacijo ali le za to, da je obuvalo obdržalo obliko – podobno vlogo imajo danes čevljarska kopita.⁶⁹³ Približno dve stoletji mlajši obuvali, ki ju je nosil »ledeni mož« Ötzi, sta bili prav tako napolnjeni s suho travo. Sestavljeni sta iz več plasti – zunanje, ki je bila usnjena, in notranje, ki jo je predstavljala iz vrvi spletena mreža, najverjetneje namenjena fiksaciji sena, ki je služilo za izolacijo. Oba dela sta pritrjena na ovalen podplat iz medvedjega usnja. Na podplat je pritrjena tudi usnjena vrstica, ki je omogočala boljši oprijem.⁶⁹⁴ Iz mlajših obdobj z zgodovine nato izvirajo še številne egipčanske, antične in srednjeveške najdbe. Rimska obuvala je, na primer, mogoče smiselno povezati z družbenim ustrojem oziroma hierarhijo, zapovedano glede na pripadajoči družbeni status ali etnično pripadnost.⁶⁹⁵

Ker gre zgolj za eklektični pogled v preteklost obutve in obuvanja, v nadaljevanju tega poglavja razvejanih vzporednic, potegnjenih med slovenskim in širšim evropskim prostorom, ne obravnavam podrobneje. Namen posameznih, sproti izpostavljenih primerov je osvetliti vpetost obutve (in širšega oblačilnega videza) v različne družbene (in politične) kontekste ter prikazati večplastnost njene prisotnosti. Kratek tipološki pregled v nadaljevanju povzemam po Bojanu Knificu.⁶⁹⁶

Petnajsto stoletje so najpogosteje zaznamovale na podplatih utrjene hlačne nogavice, za plemiče pa so bili značilni čevlji zašiljenih oblik v rdečih, črnih in rjavih odtenkih. V šestnajstem stoletju so se nato uveljavila obuvala z zaobljenim prednjim delom. V sedemnajstem in osemnajstem stoletju so bili za slovensko kmečko prebivalstvo značilni čevlji in škornji iz usnja, cokli, ponekod tudi opanke. Kmetje so se »z zamudo zgledovali po obutveni modi meščanov in plemičev.«⁶⁹⁷ To je še zlasti veljalo od prve polovice osemnajstega stoletja dalje, ko se je v modi obuval vedno bolj uveljavljalo okrasje; zaponke, ki so prej predstavljale praktični del čevlja, so se začele pojavljati tudi zgolj v okrasnih funkcijah.⁶⁹⁸ To je bilo obdobje, ko so na okrasju pridobile tudi pete, ki so bile tedaj značilne za moško in

693 Shawcross, *Shoes: An illustrated history*, str. 14.

694 Prav tam, str. 16; Konovšek, Mikša in Zorn, *Od cokel do gozjarjev*, str. 53.

695 Shawcorss, *Shoes: An illustrated history*, str. 18–21; Knific, *Tržiški šuštarji*, str. 46–47.

696 Prav tam, str. 50–65.

697 Prav tam, str. 50.

698 Brook, *Footwear. A short history of European and American shoes*, str. 70–74.

žensko obutev.⁶⁹⁹ V evropskem merilu je na tem mestu nujno omeniti Sončnega kralja, Ludvika XIV. V enem izmed pravnih določil, ki so zapovedovala načine oblačenja glede na pripadnost družbenemu sloju, je uveljavil prepoved nošenja rdečih pet za vse, razen za pripadnike dvora.⁷⁰⁰ V preteklosti so bila pravna določila, ki so določala oblačilni videz (in s tem tudi obutev) ljudi, nekaj pogostega in so največkrat delovala v smeri utrjevanja družbenega statusa ali morale.⁷⁰¹ Čeprav danes oblačilnega videza in vrste obutve ne omejujejo več oblačilni redi, pa velja spomniti na to, da je tudi pri nakupovanju obutve prisotna socialna neenakost. Za večino ljudi so denimo še posebej zaželeni »čevlji z rdečimi podplati«, ki so se uveljavili z oblikovalcem Christianom Louboutinom, povsem nedostopni.

Glede na vire je za devetnajsto stoletje na Slovenskem mogoče razločiti tri oblačilna območja – alpsko, panonsko in mediteransko. Ta so določala tudi različne tipe obutve. Za alpsko območje so bili značilni leseni cokli, za ženske nizki usnjeni čevlji ter za moške usnjeni čevlji različnih oblik, tudi visoki škornji. Panonsko in mediteransko območje so prav tako zaznamovali nizki usnjeni čevlji in škornji, ponekod so bile pogoste še opanke. V drugi polovici devetnajstega stoletja se je začelo obdobje poenotenja. Poudariti je treba tudi, da je za (niti ne tako oddaljena) zgodovinska obdobja pri obravnavi obutve osredotočenost na obuvala morda nekoliko pretirana. Podobno kot je za zgodovino preteklih nekaj stoletij izpričano na slovenskem ozemlju,⁷⁰² so ljudje tudi v časovno bolj oddaljenih obdobjih vsakdan velikokrat preživljali bos. Kot navaja Marija Makarovič za pretekli stoletji:

»Okrog doma pa tudi na polje so ženske tudi še proti koncu 19. stoletja največkrat hodile bose. Še za dvajseta leta našega [dvajsetega] stoletja imamo na voljo pričevanja za Trento in Brkine, da so tam ženske celo ob nedeljah, ko so šle praznično oblečene k maši, hodile do cerkve bose, nato pa so pred cerkvijo obule čevlje. Revnejše ženske na Pohorju so prav tako še med prvo svetovno vojno preobule cokle šele pred cerkvijo.«⁷⁰³

Podobno spoznanje v nekoliko drugačnem kontekstu v svojem magistrskem delu *Oblačilna kultura učiteljic na Slovenskem od leta 1900 do 1970* omenja Alenka Podlogar, ki navaja, da je slovensko časopisje pisalo o tem, kako nedostopni so bili čevlji po prvi svetovni vojni celo za učitelje.⁷⁰⁴ Piše tudi, da je bilo še po drugi svetovni vojni še zlasti v kmečkem okolju moč najti čevlje, ki so jih izdelali

699 Bossan, *The art of the shoe*, str. 54.

700 Weber, *The eternal high heel: Eroticism and empowerment*, str. 18.

701 Craik, *Fashion: The key concepts*, str. 31–34.

702 Knific, *Tržiški šuštarji*, str. 47; Makarovič, *Slovenska ljudska noša*, str. 60, 61, 75.

703 Prav tam, str. 75.

704 Podlogar, *Oblačilna kultura učiteljic na Slovenskem od leta 1900 do 1970*, str. 50.

domači čevljarji.⁷⁰⁵ Bosonogost vsekakor ni zgolj stvar slovenske in evropske preteklosti: kot na primer navaja tudi Blaž Bajič⁷⁰⁶ v obravnavi bosonogih tekačev, bosonogost vztraja v različnih sferah in ponekod celo pridobiva na popularnosti.

Za drugo polovico dvajsetega stoletja za Evropo na splošno velja, da je na pomanjkanje, ki jo je pestilo bolj ali manj vsa prva desetletja, odgovorila z eleganco in razkošjem, kar se odraža tudi v svetu obutve.⁷⁰⁷

Z vsaj obrobim pogledom v zgodovino obutve in obuvanja sem se nekoliko približala obdobju, ki je v središču obravnave: etnografski sedanjik. Preden besedilu dodam obraze in pričevanja ljudi, pa je nujen še kratek ekskurz na področje teoretske obravnave materialne kulture in še zlasti obutve.

RAZUMEVANJE OBUTVE V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU

Že od šestdesetih let dalje so raziskovalna izhodišča etnologije in kulturne antropologije v svojo obravnavo začela vključevati vse družbene plasti ter se usmerjati tudi v sodobnost. Danes je tudi v kontekstu obravnave materialne kulture in materialnosti pozornost na vsakdanje življenje že uveljavljena⁷⁰⁸ in tudi v specifičnem kontekstu ukvarjanja z obutvijo so raziskovalci že posegli v sedanost. Največkrat je obutev obravnavana kot del celotnega oblačilnega videza oziroma njegov sestavni del. Na Slovenskem je dober primer take raziskave doktorska disertacija Janje Žagar Grgič, ki se je ukvarjala z osebnim videzom, in sicer z vprašanjem, kako z uporabo vsakdanjih predmetov v oblačilnem videzu človek ustvarja svoj »fragmentarni red«. Avtoričina spoznanja dobro ilustrirajo tudi pomembnost obutve za posameznike.⁷⁰⁹ Če se premaknemo izven slovenskih okvirov, so se z obutvijo ukvarjali še na Univerzi v Sheffieldu v Veliki Britaniji. Tam je med letoma 2010 in 2013 potekal projekt z naslovom *If the Shoe Fits: Footwear, Identity and Transition*,⁷¹⁰ ki je za središčno os sociološkoantropološkega raziskovanja postavil ravno obutev. Spoznanja, ki izhajajo iz te raziskave, bom podala v nadaljevanju. Z obutvijo sem se ukvarjala tudi sama v magistrski nalogi, ki se je osredotočala na allstarke in njihove družbene in materialne konotacije.⁷¹¹ V evropskem merilu je dobro raziskan in predstavljen tudi zgodovinski razvoj obutve, v ospredje pa je velikokrat postavljen tipološki

705 Prav tam, str. 29.

706 Bajič, *Running as Nature Intended*, str. 5–26.

707 Steele, *Shoe obsession*, str. 7.

708 Gl. npr. Miller, *Materialna kultura*.

709 Žagar Grgič, *Osební videz: Izbira in komunikacija*, str. 175–182.

710 Hockey, Dilley, Robinson in Sherlock, *There's not just trainers or non-trainers, there's like the degrees of trainers*, 21–42.

711 Zavrtnik, »*Ko stvari postanejo pomembne, niso več naključne*«.

pregled.⁷¹² Če pogledamo nekoliko bolj na splošno, je področje oblačenja in oblačil na Slovenskem razmeroma dobro opisano, kar predstavlja dobro izhodišče za nadaljnje raziskave, ki se bi osredotočale na obutev in njeno pomembnost.

Z antropološkega stališča se je pri osredotočanju na materialno raven sedanjosti pomembno zavedati, da materialna kultura pravzaprav ni mrtev, neživ del družbe, temveč nasprotno, saj predstavlja aktiven, tvorni in neločljivi del oblikovanja družb(e) in posameznikov.⁷¹³ Kot velja za druge predmete in oblačila,⁷¹⁴ tudi obutev izbiramo kot neke vrste ogrodja, ki nam pomagajo, da se soočimo z materialnostjo okolja pod svojimi stopali, hkrati pa tudi materialnost same obutve določa, kako bomo ta isti svet občutili.

Čevlji so torej predmeti, stvari, ki jih ljudje uporabljamo. Z rabo odnos med posameznikom in čevljem postane še posebej intimen – ko jih obujemo, se na nek način spojijo s telesom, sčasoma prevzamejo njegovo obliko, zavoljo materialov pa so dovzetni tudi na vplive iz okolja.⁷¹⁵ Tako postanejo utelešenje naših izkušenj in doživetij in zdi se, da se v obliki, ki je posledica uporabe, povežeta preteklost in sedanost. Če nekoliko posplošim: ne le za čevlje, za vsak predmet bi lahko rekli, da ima neko svojo zgodbo, spomin oziroma (preteklo) družbeno življenje.⁷¹⁶ Z osredinjenjem na čevlje lahko potujemo v času. Skozi obravnavo obutve v (pol) preteklih družbenih kontekstih se med navedenimi faktografskimi dejstvi o obutvi in njenem številu neizogibno vedno znajdejo tudi osebnejši, celo intimni spomini. Ob neki priložnosti mi je na primer Janez pripovedoval o tem, kako je v najstniških letih svoje allstarke vedno znova na različne načine pokrpal, da jih je še lahko nosil. Največkrat je to storil kar z izolirnim trakom. Iz njegovih pripovedi se poleg najstniške upornosti luščijo tudi spomini na to, kako si novih čevljev pravzaprav niti ni mogel kupiti; še dobro, da so bili strgani, razhrojani in uničeni čevlji v skladu s tem, kako se je v njih počutil – sproščeno. Maruša mi je pripovedovala o čevljih, ki so jo spominjali na njen prvi poljub, pa na dan, ko je dobila zobni aparat, in na vse njene sošolce, ki so se na čevlje tudi podpisali. Martino je par čevljev, porisan z okostnjaki, spomnil na vpis na študij medicine, drug pa Jureta na sestrično poroko. S perspektive materialne kulture se zdi, da so čevlji bistveni pri tem, kako se spominjamo dogodkov in obdobij – na eni strani se obuvala skozi uporabo obrabijo in nosijo materialne sledi te obrabe, na drugi strani pa na tak način pridobijo sentimentalno vrednost, v ospredje pa stopi njihova evokativna moč – sposobnost, da spominjajo na osebne doživljaje.⁷¹⁷

712 Shawcross, *Shoes: An illustrated history*; Bossnan, *The Art of the Shoe*; Mitchell, *Stepping out. Three Centuries of Shoes*; Brook, *Footwear. A Short History of European and American Shoes*.

713 Mlekuž, *Prisluhnimo tišini?*, str. 9–10.

714 Woodward, *Why Women Wear What They Wear*, str. 7–30.

715 Hockey, Dilley, Robinson in Sherlock, *Worn Shoes: Identity, Memory and Footwear*, str. 5.

716 Appadurai, *Introduction: Commodities and the Politics of Value*.

717 Vogrinc, *Kako so predmeti oživel in kaj jim danes vdihuje življenje?*, str. 139–141.

Skozi (upo)rabo obutev torej deli svoje življenje s tistimi, ki jo obujejo, je del vsakdanjika, toka pomembnih dogodkov, srečanj in drugega. Kljub temu, da so čevlji v resnici tudi funkcionalna potrebščina, ki naše stopalo varuje pred vplivi iz okolja, je njihova družbena funkcija izjemno pomembna. Poleg tega so neizbežno tudi del naših razmišljanj o samih sebi. Čevlji lahko služijo kot neke vrste biografski predmeti⁷¹⁸ in so lahko dobro orodje za avtobiografsko odkrivanje in spoznavanje samega sebe preko pripovedi, ki jih tvorijo. V raziskavi, ki so jo izvajali v Sheffieldu, so med drugim prišli tudi do spoznanja, kako tesno so čevlji povezani z obeleževanjem življenjskih prehodov. Veliko ljudi se je namreč spomnilo, kako so po upokojitvi lahko začeli nositi veliko bolj udobne in sproščene čevlje, kot jih je prej zapovedovalo delovno mesto – največkrat so bile to teniske.⁷¹⁹ Veliko mojih sogovornic se spominja, da so visoke pete prvič nosile na maturantskem plesu. To ponovno potrjuje tezo, da se čevlji vedno prilagajajo tudi družbenemu in ne zgolj fizičnemu okolju. Obuti ali preobuti čevlje lahko v tem smislu pomeni tudi bistveni premik v občutenju in izražanju identitete⁷²⁰ – od srednješolke k študentki ali od delovno aktive osebe k upokojeni. Daljše in nekoliko nejasno zamejeno obdobje prehoda, ki se v moji obravnavi obutve vedno znova pojavi vsaj nekje na obrobju, je povezano z obdobjem pred samostojno Slovenijo, s spomini na Jugoslavijo in skorajda nujnimi nakupovalnimi izleti v Trst, ker izbira čevljev pri nas takrat bodisi ni bila velika bodisi so bili ti dražji. Taki spomini na nakupovanje dobrin v tujini niso presenetljivi, saj so o njih pisali že starejši avtorji, med drugim Polona Sitar v svoji disertaciji, v kateri se je ukvarjala z raziskovanjem vsakdanjega življenja po letu 1945, in to ravno skozi prizmo potrošnje.⁷²¹ Bistveno pri tem prehodu je, da na nek način razmejuje obdobje, preden smo si posamezniki lastili na desetine parov obutve, od obdobja po tem, nekakšne sedanjosti.

ČEVELJ NA ČEVELJ – POLNA OMARA

Količina čevljev, ki jih posamezniki hranimo v omarah in na policah, je zelo nepredvidljiva. Janja Žagar Grgič je na primer poročala, da je bilo povprečno število obuval pri njenih sogovornicah 27,7 parov, medtem ko so sogovorniki v povprečju imeli v lasti 13,5 parov.⁷²² Sogovorniki, ki so bili vključeni v raziskavo

718 Hoskins, *Biographical Objects*.

719 Hockey, Dilley, Robinson in Sherlock, *The Temporal Landscape of Shoes: A Life Course Perspective*, str. 255–275.

720 Prav tam, str. 258–260.

721 Sitar, *Podobe vsakdanjega življenja slovenskih žensk po letu 1945 skozi vidike potrošnje*, str. 43, 83, 155, 158–160, 162–163.

722 Žagar Grgič, *Osebni videz: Izbira in komunikacija*, str. 180.

Omara s čevlji

(Veronika Zavratnik, Ljubljana, 12. 6. 2018)

o allstarkah, so si poleg ostale obutve praviloma lastili več kot en par allstark, velikokrat pa v omari s čevlji hranili tudi tiste, ki so jih le še redko obuli – tiste, ki so jih shranili za spomin. Čeprav so številke le številke, so pri obravnavi obutve lahko zelo povedne. Če je porast v številu parov, ki jih posamezniki uporabljamo, mogoče zaznati v slovenskih hišah in stanovanjih, je izrazit tudi širše, v evropskih statistikah. Za ilustracijo: med letoma 2009 in 2013 je vrednost obutve, uvožene na območje Evropske unije, narasla za približno šestindvajset odstotkov.⁷²³ Potemtakem se je na tem področju morala povečati tudi potrošnja obutve. Glavni oskrbnik Evropske unije z obutvijo je Kitajska, ki predstavlja skoraj petdeset odstotkov vsega uvoza, sledi pa ji Vietnam, od koder uvozijo štirinajst odstotkov vrednosti celotnega uvoza.⁷²⁴ Razumevanje dinamike na polju potrošnje je nujno, če želimo razumeti sodobno družbo: treba je slediti »življenju« stvari po nakupu in razumeti, kako so skozi cikle uporabe in ponovne uporabe vključene v vsakdanje življenje.

723 European Confederation of the Footwear Industry in Industrial European Trade Report.

724 The EU Footwear Industry, *Evropska komisija*.

Če je na ravni števila prodanih obuval in s tem povezane ekonomije celotni spekter obutve mogoče označiti z enotnim pojmom »obutvena industrija«, pa je na prehodu k obravnavi obutve na intimnejši ravni posameznika na mestu vprašanje, kaj sploh je čevljev oziroma obuvalo. Slovar slovenskega knjižnega jezika obutev opredeli precej ozko, kot »izdelke iz usnja, sintetične snovi za zaščito nog«. ⁷²⁵ V praksi pa se izkaže, da je kategorija obuval in praks obuvanja zelo široka in vključuje vse, kar lahko nosimo na nogah: športne čevlje, pohodniške čevlje, natikače, gojzarje, čevlje z visoko peto, balerinke, zimske čevlje in še več – skratka vse, kar lahko vidimo ljudi nositi na nogah. Posebna kategorija obuval, ki je večinoma omejena le na hišne prostore, so copati. V nasprotju z opažanji sogovornikov, ki so že potovali v različne države, je v Sloveniji navada sezivanja čevljev močno zakoreninjena in zato so copati obvezna oprema vsakega stanovanja ali hiše. Če na primer preštejem copate v svoji omari za čevlje, jih naštejem dvanajst parov – veliko več, kot je gostov kadarkoli hkrati v mojem stanovanju. Copati in čevlji predstavljajo različna tipa obutve, ki sta primerna za različna fizična in družbena okolja. ⁷²⁶ Zlasti raba copat »za po hiši« je po navadi postavljena v kontekst ločevanja sfere doma in zunanjega okolja in so ji na območju Balkana pripisane eksplicitne povezave z »orientalskimi« praksami sezivanja in nošenja copat/natikačev. ⁷²⁷

V svojih omarah imamo ljudje več parov obutve, kot je v resnici potrebujemo za opravljanje vsakdanjih opravil. Podobno kot pri oblačilih ⁷²⁸ obutev izbiramo in prilagajamo tudi družbenim kontekstom, aktivnostim, fizičnim pogojem, kjer se gibamo, urniku obveznosti, ki nas čakajo tisti dan. Včasih se na podlagi teh dejavnikov odločimo tudi za nakup novega para. Nakupovanje pa je lahko tudi posledica preproste želje. Če se spet obrnem k allstarkam, je njihovemu nakupu velikokrat botrovala želja; predvsem želja po izkazovanju pripadnosti skupini allstarkarjev (tistih, ki allstarke obuvajo, ker so prepoznali tudi njihovo reprezentacijsko raven in povezave z neke vrste subkulturnimi pripadnostmi), ⁷²⁹ kasneje pa tudi želja po udobju. Do podobnih ugotovitev je v raziskavi čevljev znamke Clarks Originals ugotovila tudi Alexandra Sherlock. ⁷³⁰

V POPRAVLJALNICI ČEVLJEV

Opazovanje tistih parov čevljev, ki so nam ljubi in morda celo najljubši, nas torej popelje v svojevrsten svet krožne ekonomije, kjer različna obuvala krožijo

⁷²⁵ Slovar slovenskega knjižnega jezika, geslo Obutev.

⁷²⁶ Surman, *Dialectic of Dualism: The Symbolic Importance of the Home/Work Divide*, str. 211.

⁷²⁷ Lokar, *Hat or Cap... Does it Matter? The Case of Kosovo Albanians in Slovenia*, str. 68.

⁷²⁸ Woodward, *Why Women Wear What They Wear*, str. 101–117.

⁷²⁹ Zavrtnik, »Allstarke so pa malo dlje ostale«, str. 155.

⁷³⁰ Sherlock, *It's Kind of Where the Shoe Takes You to I Suppose*, str. 29–40.

med različnimi priložnostmi, nameni, letnimi časi in trenutnimi počutji. Kateri pari pa se znajdejo v čevljarški delavnici?

Čevljarške delavnice in popravilnice so navzven morda videti kot prostori, kamor vstopajo le še ostarele gospe in tisti, ki si zaželijo obutve posebnega videza – vsaj tako mi ljudje zatrjujejo – v resnici pa je ravno nasprotno. V enem dnevu se tam zvrstijo ljudje vseh starosti, z vsemi vrstami želja ter različnimi modeli čevljev. Delo čevljarjev je odlično zrcalo globine sprememb v položaju obutve v kontekstu vsakodnevnega življenja. Starejši pa tudi mlajši čevljarji znajo veliko povedati o tem, kako se je spremenila ne le narava, pač pa tudi predmet njihovega dela, kako pomembno je postalo, da sledijo novim modnim smernicam, poznajo nove materiale, modele, oblike, priljubljene vzorce, zvezdnike in še bi lahko naštevali. Povejo tudi, da čevljarstvo še zdaleč ni tradicionalna obrt in da to, da znaš čevlje narediti, še zdaleč ni dovolj. Opažajo tudi, da se ljudje v nekem pogledu vendarle niso tako zelo spremenili: kljub temu da imajo v omari na desetine čevljev, za svojo obutev – ali pa vsaj del nje – še vedno skrbijo, jo negujejo, popravljajo in ji podaljšujejo življenje. V popravilo prinašajo športno, pohodno, elegantno, otroško in druge vrste obutve različnih cenovnih razredov, ki je potrebna popravila; včasih le lepotnega spet drugič nekoliko konkretnjšega. Prinašajo obutev, brez katere »ne morejo,« je »najbolj udobna,« »edina, ki jo še lahko obujejo,« ali edina, ki se dobro poda k njihovi najljubši obleki. Obrabljena obutev je temeljni in najmočnejši vezni člen med čevljarji in tistimi, ki čevlje nosijo.

Še zlasti med raziskavo, ki se je osredotočala na allstarke, je postalo jasno, da je ravno njihova obrabljenost tisto, kar jih naredi privlačne; v nasprotju s pričakovani razpokana guma in luknje v platnu niso bile spodbuda k nakupu novih čevljev. Iz tega podatka sem sklepala, da gre vrednost allstark pripisati predvsem kulturno označenim pomenom, ki so jim pripeti. Za ljudi, ki v popravilo prinašajo svoje obrabljene čevlje, sandale, škornje ali natikače, pa velja prav nasprotno. Pravzaprav je presenetljivo, kaj vse čevljarji lahko popravijo. Ljudje sprašujejo po nasvetih za nego, sredstvih za zaščito, prosijo za popravilo čevljev, ki bi jih lahko čisto preprosto tudi zavrgli. Med opazovanjem takšnega skrbnega obnašanja sem se večkrat vprašala, zakaj so ti čevlji tako posebni, da si zaslužijo »še eno priložnost«. In odgovor je zelo preprost: postali so preveč udobni, da bi jih preprosto zavrgli. To so ravno tisti čevlji, ki pristajajo tako k hlačam kot h krilu. Tisti, ki so šli na prvo potovanje. Tisti, ki se prilagodijo deformiranemu stopalu. To so tisti čevlji, ki pripovedujejo enake zgodbe kot moje allstarke. V takem kontekstu, tako se zdi, koncept udobja presega meje zgolj fizičnega udobja in se nanaša tudi na družbeno.⁷³¹ Gre za to, da so posamezniki bodisi s prakso nošenja bodisi z namernimi posegi čevlje prilagodili svojim potrebam do te mere,

731 Zavratnik, »Allstarke so pa malo dlje ostale«, str. 158.

da se je vanje pretil del njih samih. Gre za svojevrsten proces personalizacije, ki se utelesi skozi (upo)rabo.⁷³²

ZAKLJUČEK

Kljub ugotovitvam, da se je število obuval v omari povprečnega človeka povečalo, vendarle ne gre le za brezglavo nakupovanje in kopičenje. Uporaba, nega, shranjevanje in popravilo obutve, vse to sodi v sklenjeni krog potrošnje obuval. Obutev, ki je kakorkoli povezana z dogodki v življenju posameznikov, je tista, ki se velikokrat znajde na čevljarški mizi za popravila. Za razumevanje širšega fenomena potrošnje obutve je torej nujno razumeti ne le statistike prodanih čevljev ter koliko jih v svoji omari hrani povprečen posameznik; nujno je skozi procese, ki se odvijajo po trenutku nakupa, poiskati odgovore na vprašanja, zakaj in kako. Družbene in ekonomske prakse, ki se verižijo okrog potrošnje obutve, so bistvene za razumevanje, kako je obutev proizvedena ter kako se prodaja.⁷³³ Prostor, telo in družbeni kontekst obutve oživijo in jo postavijo v vlogo aktivnega člana pri definiranju identitet, družbene hierarhije, (politične) pripadnosti, obnašanja in osebnih stališč.

Potrošnja čevljev je mnogo širša, kot jo prikazuje ta razprava. Čevlji so prisotni tudi drugje, ne le na naših stopalih: v popularni glasbi, literarnih, slikarskih, risarskih delih, v muzejskih vitrinah, umetniških instalacijah in še kje. Bolj za šalo kot zares pa še to: čevlji so tudi dejavnik političnih razprtij. Dobro desetletje nazaj, leta 2008, je iraški novinar Muntazer al-Zaidi proti glavi takratnega predsednika ZDA Georga W. Busha zalučal svoja črna usnjena čevlja. To je pomenilo hudo razžalitev, ki je Busha izenačila z umazanijo na tleh.⁷³⁴ Poleg nekajmesečne zaporne kazni, ki so jo prisodili al-Zaidiju, je ta politični incident za kratek čas rodil tudi novo umetnino: v rojstnem mestu Sadama Husseina so v naslednjem letu namreč otvorili skoraj tri metre visok bronasto obarvan kip čevlja, iz katerega notranjosti je rastel grm (*bush*).⁷³⁵

732 Dant, *Material Culture in the Social World*, str. 32–38.

733 Riello, *A Foot in the Past: Consumers, Producers and Footwear in the Long Eighteenth Century*, str. 3.

734 Lee Myres in Rubin, *Iraqi Journalist Hurls Shoes at Bush and Denounces Him on TV as a „Dog“*.

735 Bush Shoe Attack Spawns Artwork.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Muzej novejše zgodovine Celje:

Prodajni katalogi Stermecki [izhajali so pod različnimi naslovi ali brez njih], št. 1–61. Celje, 1911–1941.

Narodni muzej Slovenije:

Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, *Denkbuch der Anwesenheit Ihrer k. k. Majestäten Ferdinand I. und Maria Anna in Krain und Kärnten im September 1844*, sign. II 1479.

Rokopisni viri:

Rokopisni dnevnik D. K., 1962 (zasebna last).

SI AS – Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 1086/1210 – Slovenski filmski arhiv:

Šprajc, Božo (režija). *Koštrun*. Ljubljana: Viba film, 1981.

SI_ZAC – Zgodovinski arhiv Celje:

Berložnik, 1824. 1824 II. 25., Mozirje, Zgornja Savinjska dolina – oporoka podložnice Marije Berložnik. SI_ZAC/0576, Krajevno sodišče gosposčine Žovnek; SI_ZAC/0576/001/00090 Berložnik Marija: zapuščinski spis.

Bokal, 1829. 1829 IV. 8., [Sv. Miklavž pri Taboru] – oporoka podložnice Mice (Marije) Bokal ali Živulkar. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 9, N9/12, zapuščinski spis Marije Bokal.

Brinšek, 1832. 1832 II. 27., [Pirešica pri Galiciji], Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnika Antona Brinška. SI_ZAC/0557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, š. 2, št. 65, zapuščinski spis Antona Brinška.

Drev, 1821. 1821 III. 8., Andraž nad Polzelo, Štajerska – oporoka podložnika Jakoba Dreva. SI_ZAC/0528, Krajevno sodišče gosposčine Novi Klošter, š. 1, Z 1, Zapuščine 1821–1830, zapuščinski spis Jakoba Dreva.

Javeršek, 1850. 1850, I. 12., s. 1. SI_ZAC/0795, Krajevno sodišče gosposčine Stopnik; SI_ZAC/0795/001/00136 Javeršek Anton: zapuščinski spis.

Knez, 1830. 1830 III. 30., [Loke pri Taboru], Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnice Lize (Elizabete) Knez, rojene Pirkovič. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 9, N9/35, zapuščinski spis Elizabete Knez, rojene Pirkovič.

Kolenc, 1835. 1835 IV. 23. ali malo pred tem, [Založe pri Polzeli], Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnika Antona Kolenca. SI_ZAC/0557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, š. 4, št. 122, zapuščinski spis Antona Kolenca.

Konovšek, 1828. 1828 XII. 28., Konošek (zaselek Miklavža pri Taboru), Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnice Marjete Konovšek. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 9, N9/2, zapuščinski spis Marjete Konovšek.

Livk, 1809. 1809 I. 22., [Ločica pri Vranskem], Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnika Antona Livka. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 3, Nepravdna dokumentacija za leti 1821 in 1822, IX/44.

Medvešek, 1836. 1836 I. 13., Zabukovje pri Sevnici, Posavje, Štajerska – oporoka podložnice Katarine Medvešek. SI_ZAC/0471, Deželsko in krajevno sodišče gosposčine Planina pri Sevnici, š. 6, Z 1, Zapuščine, št. 12, zapuščinski spis Katarine Medvešek.

Miklavčič, 1839. 1839 II. 28., s. 1. – oporoka podložnika Filipa Miklavčiča. SI_ZAC/0795, Krajevno sodišče gosposčine Stopnik; SI_ZAC/0795/001/00120 Miklavčič Filip: zapuščinski spis.

Pavelšek, 1829. 1829 II. 27., Marija Širje pri Zidanem Mostu, Zasavje, Štajerska – oporoka podložnice Elizabete Pavelšek ali Godlar. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 9, N9/4, zapuščinski spis Elizabete Pavelšek ali Godlar.

Plešej, 1845. 1845 III. 27., Gabrke pri Šoštanju, Šaleška dolina, Štajerska – oporoka podložnice Eve Plešej. SI_ZAC/0556, Krajevno sodišče Šalek in Turn, š. 4, št. 113, zapuščinski spis Eve Plešej.

Potočnik, 1825. 1825 III. 13., Andraž nad Polzelo, Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnika Marka Potočnika. SI_ZAC/0557, Krajevno sodišče gospostva Šenek, š. 1, št. 24, zapuščinski spis Marka Potočnika.

Požun, s. d., nelocirano. SI_ZAC/0549, Krajevno sodišče gosposčine Socka; SI_ZAC/0549/002/00011 Požun Marija: zapuščinski spis.

Razpotnik, 1837. 1837 VI. 9., Andraž nad Polzelo, Spodnja Savinjska dolina – oporoka podložnice Elizabete Razpotnik, poročene Klapel. SI_ZAC/0557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, š. 3, št. 121, zapuščinski spis Elizabete Razpotnik.

Ribar, 1822. 1822 IV. 28., Zaglink (zaselek Miklavža pri Taboru), Štajerska – oporoka podložnice Alene (Helene) Ribar. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 4, Nepravdna dokumentacija za leti 1822–1823, IX/131.

Roter, s. d., nelocirano. SI_ZAC/0795, Krajevno sodišče gosposčine Stopnik; SI_ZAC/0795/001/00080 Roter Marija: zapuščinski spis.

Sušec, 1820. Malo pred 1820 XI. 17., [Šalek], Šaleška dolina, Štajerska – oporoka podložnika Janeza Sušca, po domače Jegra. SI_ZAC/0556, Krajevno sodišče Šalek in Turn, š. 2, št. 41.

Šuperger, 1842. 1842 I. 7., Zavrh pri Galiciji, Spodnja Savinjska dolina – oporoka podložnika Antona Supergarja. SI_ZAC/0542, Krajevno sodišče gosposčine Ranšperk, š. 1, št. 25, zapuščinski spis Antona Šupergerja.

Tičar, 1827. 1827 II. 21, [Loke pri Taboru] – oporoka podložnice Alene (Helene) Tičar. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 7, N7/21, zapuščinski spis Helene Tičar.

Trofl, s. d., nelocirano. SI_ZAC/0576, Krajevno sodišče gosposčine Žovnek; SI_ZAC/0576/001/00111 Trofl Marija: zapuščinski spis.

Uranič, 1840. 1840 III. 17., Tešova pri Vranskem, Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnika Mihaela Zavrtnika, po domače Uraniča. SI_ZAC/0500, Krajevno sodišče posestva Brode, š. 1, Zapuščinski spisi, zapuščinski spis Mihaela Uraniča.

Vengust, 1844. 1844 X. 1., Železno pri Galiciji, Spodnja Savinska dolina, Štajerska – oporoka podložnice Marije Vengust. SI_ZAC/0557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, š. 5, št. 168, zapuščinski spis Marije Vengust.

Verdev, 1843. 1843 XII. 17., Galicija, Spodnja Savinjska dolina – oporoka podložnice Marije Verdev. SI_ZAC/0569, Krajevno sodišče gosposčine Zalog; SI_ZAC/0569/002/00217 Verdev Marija: zapuščinski spis.

Vodanšek, 1845. 1845 V. 17., Slivnica pri Celju, Celjsko območje, Štajerska – oporoka Jerneja Vodanška ali Moškatevca. SI_ZAC/0561, Krajevno sodišče gosposčine Tabor pri Vojniku, š. 3, št. 75, zapuščinski spis Jerneja Vodanška ali Muškatevca.

Vrhovc, 1831. 1831 III. 20., Črni Vrh pri Taboru, Spodnja Savinjska dolina, Štajerska – oporoka podložnika Martina Vrhovca. SI_ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, š. 14, II/34, zapuščinski spis Martina Ocepka, po domače Vrhovca.

Zabukovšek, 1849. 1849 V. 6., Brezova pri Vojniku, Celjsko območje, Štajerska – oporoka podložnice Marije Zabukovšek. SI_ZAC/0542, Krajevno sodišče gosposčine Ranšperk, š. 2, št. 46, zapuščinski spis Simona Majerja. Po vsebini ne spada k temu spisu.

Zupanc, 1849. 1849 XI. 17., Stopnik (Vransko). SI_ZAC/0795, Krajevno sodišče gosposčine Stopnik; SI_ZAC/0795/001/00133 Zupanc Mihael: zapuščinski spis.

SI_ZAL_LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:

SI_ZAL_LJU/0024 – Mestni šolski svet v Ljubljani.

SI_ZAL_LJU/0225 – Osnovna šola Ledina, Ljubljana.

Ustne izjave:

Kladnik, Ana. Intervju z Antonom Planincem. Črnomelj, 19. junij 2018. Zbirka intervjujev. Dresden: Hannah Arendt Institut, TU Dresden.

Kladnik, Ana. Intervju z Janezom Škrbincem. Ljubljana, 10. junij 2018. Zbirka intervjujev. Dresden: Hannah Arendt Institut, TU Dresden.

Kladnik, Ana. Intervju z Vilijem Tomatom. Kranj, 18. junij 2018. Zbirka intervjujev. Dresden: Hannah Arendt Institut, TU Dresden.

Remec, Meta. Intervju z Ervinom Černigojem, 10. maj 2018. Intervju hrani avtorica.

ČASOPISNI VIRI

Allgemeines=Blatt für technische Literatur, Industrie, Handel, Künste und Gewerbe: Beilage zum innerösterreichischen Industrie= und Gewerbe=Blatte, 1844.

Arhitekt, 1953, 1956.

Celjski tednik, 1948.

Delo, 2012, 2016.

Dolenjski list, 1958.

Gasilec, 1996.

Gorenjski glas, 1988.

Illyrisches Blatt, 1844.

Innerösterreichisches Industrie= und Gewerbe=Blatt, 1844.

Intelligenz=Blatt zur Laibacher Zeitung, 1844.

Kmetijske in rokodelske novice, 1844.

Laibacher Zeitung, 1838.

Ljudski glas, 1949.

Naš čas, 1979.

Naša skupnost, 1955, 1957, 1958.

Naše delo, 1948, 1949.

Primorske novice, 2019.

Prosveta, 1947.

Ptujski tednik, 1953.

Tovariš, 1973.

Večer, 1968.

Vjesnik u srijedu: jugoslavenski informativni tjednik, 1952–1977.

Zbor občanov, 1977.

ELEKTRONSKI VIRI

40 let »rojstva« prvega slovenskega traktorja, ki so ga izdelali v Štorah. *Celje.info*, 25. 2. 2018. Dostopno na: <http://www.celje.info/kultura/40-let-rojstva-prvega-slovenskega-traktorja-ki-ga-izdelali-v-storah/>, dostop 12. 3. 2018.

43. člen Ustave SFRJ. *Uradni list SFRJ*, št. 9, 21. 2. 1974. Dostopno na: *Wikivir. – Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije (1974)/Družbena ureditev*, [https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_federativne_republike_Jugoslavije_\(1974\)/Dru%C5%BEbena_ureditev#43._%C4%8Dlen](https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_federativne_republike_Jugoslavije_(1974)/Dru%C5%BEbena_ureditev#43._%C4%8Dlen), dostop 21. 11. 2018.

50 let Pomurskega sejma. *Pomurski sejem*. Dostopno na: <http://www.pomurski-sejem.si/index.php/sl/press/50-let-pomurskega-sejma>, dostop 8. 8. 2018.

Aaron Montgomery Ward. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Aaron_Montgomery_Ward, dostop 10. 3. 2018.

Al sam gladan, baš sam gladan. Reklama. *Youtube*. Dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=dtv_M8_hrwc, dostop 12. 2. 2019.

Bajc, Petra. Hygge ali kako nas lahko Danci naučijo sprostitve. *Dobre zgodbe*, 2018. Dostopno na: <https://www.dobrezgodbe.com/prosti-cas/hygge-ali-kako-nas-lahko-danci-naucijo-sprostitve>, dostop 30. 11. 2018.

Balkovec Debevec, Marjetka. Božič, Branko (1927–2001). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1019950/#novi-slovenski-biografski-leksikon>, dostop 17. 3. 2018.

Berčko, Zvezdana. Središče doma je vedno v kuhinji. *Večer*, 10. 6. 2017. Dostopno na: <https://www.vecer.com/sredisce-doma-je-vedno-v-kuhinji-6268776>, dostop 3. 9. 2018.

Best Countries, Overview of Denmark. *U. S. News & World Report*, 2018. Dostopno na: <https://www.usnews.com/news/best-countries/denmark>, dostop 30. 11. 2018.

BigW. Blagovna znamka Mercator!!!. *Forum MedOver.Net*, 13. 1. 2004. Dostopno na: <https://med.over.net/forum5/viewtopic.php?t=292958#p293155>, dostop 11. 2. 2019.

Brown, Rachel. The Old Fire Engine - its history and whereabouts. *The Marlow Society, Bisham*. Dostopno na: <http://www.marlowsociety.org.uk/marlow-history/the-old-fire-engine/index.php>, dostop 15. 3. 2018.

Bush Shoe Attack Spawns Artwork. *BBC News*, 29. 1. 2009. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7859444.stm, dostop 16. 7. 2016.

Carl Metz (1818-1877). *museum-digital:rheinland-pfalz*. Dostopno na: <https://rlp.museum-digital.de/index.php?t=people&id=11599>, dostop 8. 3. 2018.

Detalji: MUO-011920/3: Sljeme mesni doručak: limenka. *MUO | AthenaPlus | Digitalni repozitorij | ArhivX*. Dostopno na: <http://athena.muio.hr/?object=detail&id=9718>, dostop 23. 11. 2018.

Dobovšek, Diana. Raziskovanje naše preteklosti – Učila in učni pripomočki. *Pogled kroz prozor: Digitalni časopis za obrazovne stručnjake*. Dostopno na: <https://pogledkrozprozor.wordpress.com/2016/05/30/raziskovanje-nae-preteklosti-ucila-in-ucni-pripomocki/>, dostop 26. 4. 2018.

Dular, Andrej. Žimnata sita. *Slovenski etnografski muzej*. Dostopno na: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/zimnata-sita>, dostop 26. 3. 2018.

European Confederation of the Footwear Industry in Industrial European Trade Report. *Report. European Footwear Sector: Structure, Social Dialogue, Future*. Brussels, 2014. Dostopno na: <http://www.industriall-europe.eu/SocDial/Foot/2015/AnnualReportFutureFootwear2015-en.pdf>, dostop 11. 12. 2018.

Evropska komisija. *The EU Footwear Industry*. Dostopno na: https://ec.europa.eu/growth/sectors/fashion/footwear/eu-industry_en, dostop 11. 12. 2018.

Fisher, Delanie, Cook, Kelsey in Tomlinson, Taylor. Hygge. *Self-Help(Less) Podcast*, 2018. Dostopno na: <https://podtail.com/podcast/self-helpless/hygge/>, dostop 30. 11. 2018.

Gavrilović – povijest. *Gavrilović – obiteljska tradicija od 1690*. Dostopno na: <http://www.gavrilovic.hr/hr/povijest/>, dostop 22. 11. 2018.

Golec, Boris. *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*; ur. Ogrin, Matija. Elektronske znanstvene monografije (eZmono); Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2017. Dostopno na: <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:oporoke/VIEW/>, dostop 2. 2. 2018.

Hadley, Simpkin in Lott. *Grace's Guide to British Industrial History*. Dostopno na: https://www.gracesguide.co.uk/Hadley,_Simpkin_and_Lott, dostop 10. 3. 2018.

History of the fire service. *Firelink monster*. Dostopno na: <http://firelink.monster.com/benefits/articles/4282-history-of-the-fire-service?page=2>, dostop 10. 3. 2018.

History of Volunteer Firefighting. *Elwood Fire Rescue*. Dostopno na: <https://www.evfc160.com/main/staticpages/index.php/20080620192535477>, dostop 12. 3. 2018.

Hrastar, Mateja A. V prvem ljubljanskem supermarketu so prodajali tudi perje. *Dnevnik*, 9. 2017. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042762177>, dostop 11. 1. 2019.

If the Shoe Fits: Footwear, Identity and Transition. Dostopno na: <https://www.sheffield.ac.uk/iftheshoefits>, dostop 31. 11. 2018.

Ikea. How to »Hygge«: Take Time Out to Enjoy the Little Things. *Ikea*, 2016. Dostopno na: <https://www.ikea.com/gb/en/ideas/how-to-%E2%80%98hygge-take-time-out-to-enjoy-the-little-things-1364322454126/>, dostop 30. 11. 2018.

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno na: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>, dostop 27. 4. 2018.

Islamović, Saša. Vsako sekundo se odprejo štiri Argete. *Obala regional*, 16. 10. 2012. Dostopno na: <https://www.regionalobala.si/novica/vsako-sekundo-se-odprejo-stiri-argete>, dostop 27. 11. 2018.

J. K.. Hygge – Danska beseda za srečo. *Odkrito.si*, 8. 12. 2017, <https://odkrito.svet24.si/clanek/dobropocutje/hygge-danska-beseda-za-sreco-609228>, dostop 30. 11. 2018.

JYSK in danska kraljeva družina. *JYSK*. Dostopno na: <https://jysk.si/o-jysk-u/jysk-danska-kraljeva-druzina>, dostop 30. 11. 2018.

JYSK. Poletne noči. *JYSK*. Dostopno na: <https://jysk.si/Outdoor2018/POLETNE-NOCI>, dostop 30. 11. 2018.

Konzerva. *Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*. Dostopno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32994>, dostop 23. 11. 2018.

Kranjec, Silvo. Samassa. *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi533646>, dostop 23. 10. 2018.

Kraš, Jasenka. *Povijest DVD-ja. Dobrovoljno vatrogasno društvo Varaždin*. Dostopno na: <http://www.dvdvarazdin.hr/o-nama/iz-povjesti>, dostop 11. 12. 2018.

Lee Myres, Steve, Rubin, Alissa J. Iraqi Journalist Hurls Shoes at Bush and Denounces Him on TV as a ‚Dog‘. *New York Times*, 14. 12. 2008. Dostopno na: https://www.nytimes.com/2008/12/15/world/middleeast/15prexy.html?_r=0, dostop 15. 7. 2016.

Ličen, Daša. Proti Hygge. Posnetek prispevka na simpoziju Materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem, Ljubljana, 12. 6. 2018. *Youtube*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=-C5vZqkN0Wc>, dostop 22. 11. 2018.

Lofting, John. The new sucking worm fire engine. A new draught and description of the fire engine. *British Museum collection database*. Dostopno na: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3101411&partId=1, dostop 5. 3. 2018.

Metalna ambalaža za prehrambenu industriju. Fabrika metalnih proizvoda. Aktualna ponuda za 2007. i 2008. godinu. *Fabrika metalnih proizvoda*. Dostopno na: http://www.fmp.co.rs/pdf/FMP_limenke_prehrambena_ind.pdf, dostop 24. 11. 2018.

Milčec, Zvonimir. Jelica, zauvijek Gavrilovićeve Jelica. *Gavrilović – Priče iz Gavrilovića*. Dostopno na: <http://www.gavrilovic.hr/hr/price-iz-gavrilovica/jelica-zauvijek-gavriloviceva-jelica/132/>, dostop 23. 11. 2018.

Milčić, Mladen. Za Fiću je 1964 trebala 31 plaća. *Večernji list*, 27. 4. 2018. Dostopno na: <https://m.vecernji.hr/auti/za-ficu-je-1964-trebala-31-placa-1241809>, dostop 2. 5. 2018.

Milčinski, Fran. Pismo s taborjenja. *Wikivir – Skavt Peter*. Dostopno na: https://sl.wikisource.org/wiki/Skavt_Peter#Pismo_s_taborjenja, dostop 21. 11. 2018.

Mills, Miranda. All About Hygge. *Tea and Tattle Podcast*, 2017. Dostopno na: <https://www.teaandtattlepodcast.com/home/2016/9/2/tt-episode-three>, dostop 30. 11. 2018.

Milošević, Dejan. (Naša radnja) Jovo Šćepanović, vd generalnog direktora ad Carnex Vrbas - Srpski mit na tržištu. *eKapija | poslovni portal – investicioni portal – poslovne vesti – tenderi*. Dostopno na: <https://www.ekapija.com/people/138889/jovo-scepanovic-vd-generalnog-direktora-ad-carnex-vrbas-srpski-mit-na-trzistu>, dostop 27. 11. 2018.

Montgomery Ward. *Encyclopedia Britannica | Britannica.com*. Dostopno na: <https://www.britannica.com/biography/Montgomery-Ward>, dostop 10. 3. 2018.

Mötz, Marcus. Eine Reise in die »Welt der DDR« in Dresden. *Youtube*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=1wpUlov3xu4>, dostop 24. 11. 2018.

Muzejska značka. *Forum Gasilci.org*. Dostopno na: <http://www.gasilci.org/forum/viewtopic.php?f=24&t=7736>, dostop 6. 4. 2018.

O Frutku | Frutek. *Frutek – več kot 40 let skrbimo, da bi iz majhnega zraslo veliko*. Dostopno na: <https://www.frutek.si/o-frutku>, dostop 11. 1. 2019.

O podjetju | Alples. Dostopno na: <https://www.alples.si/sl/o-podjetju/>, dostop 15. 9. 2018.

Oxford Dictionaries Word of the Year 2016 is ... *Oxford Dictionaries*, 2016. Dostopno na: <https://www.oxforddictionaries.com/press/news/2016/12/11/WOTY-16>, dostop 30. 11. 2018.

Paperinos. *Blog kajcizmajci.blogspot*. Dostopno na: kajcizmajci.blogspot.com/2007/01/paperinos.html, dostop, 13. 3. 2018.

Petelin, David. Promet v povojni Ljubljani. *Zgodovina na dlani*. Dostopno na: <https://zgodovinanadlani.si/promet-v-povojni-ljubljani/>, dostop 28. 1. 2018.

REKLAMA – Carnex – Pašteta (Padobranci). *Youtube*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=AbM-omww4cI>, dostop 22. 11. 2018.

Remar, Sabina. O, čevlji, kako vas ljubim. *Story*, 25. 12. 2009. Dostopno na: <https://govori.se/traci/domaci-traci/sabina-remar-o-cevlji-kako-vas-ljubim/>, dostop 21. 5. 2018.

Skozi čas. *PGD Šmihel pri Žužemberku*. Dostopno na: <https://www.pgdsbihel-zbk.si/skozi-cas/>, dostop 2. 10. 2018.

Sonsale, Poonam, Gawas, Rurika, Pise, Siddhi, Kaldate, Anuj. Intelligent Fire Extinguisher System. *IOSR Journal of Computer Engineering*, l. 16., 1/2014, str. 59–61. Dostopno na: <http://www.iosrjournals.org/iosr-jce/papers/Vol16-issue1/Version-8/K016185961.pdf>, dostop 13. 3. 2018.

Statistični letopis = Statistical yearbook, 52 (2013). Statistični zavod Republike Slovenije, Ljubljana (2013). Dostopno na: <http://www.stat.si/StatWeb/sl/yearbooks&year=2013>, dostop 10. 3. 2018.

Steckel, Richard H., White, William J. Engines of Growth: Farm Tractors and Twentieth-Century U.S. Economic Welfare. *Nber Working Paper Series*, Working Paper 17879, 2012. Dostopno na: <http://www.nber.org/papers/w17879.pdf>, dostop 15. 11. 2018.

Šuligoj, Boris. Argeta: evropski hit, »ne kar ena pašteta«. *Delo*, 17. 10. 2012. Dostopno na: <https://www.delo.si/gospodarstvo/posel/argeta-evropski-hit-ne-kar-ena-pasteta.html>, dostop 28. 11. 2018.

T. S. P. Hygge: Slog, ki mu sledi tudi Meghan Markle. *Delo in dom*, 2018. Dostopno na: <https://www.deloindom.si/bivanje/svetujemo/hygge-slog-ki-mu-sledi-tudi-meghan-markle>, dostop 30. 11. 2018.

The Colonial Williamsburg Foundation. Dostopno na: <http://emuseum.history.org/view/objects/asitem/2632/0?t:state:flow=7141e416-629f-4579-abb7-664c51e8c586>, dostop 9. 3. 2018.

Umrl član PGD Velenje MIHA VALENCI. *Forum Gasilci.org*. Dostopno na: <http://www.gasilci.org/forum/viewtopic.php?f=27&t=9855>, dostop 10. 4. 2018.

Veteran Tam Pionir. *Prostovoljno gasilsko društvo Nova Gorica*. Dostopno na: <http://www.pgd-ng.si/clani/49-veteran-tam-pionir>, dostop 9. 4. 2018.

Veterani GZ Škofljica v Bistri. *Gasilska zveza Škofljica - Gasilska zveza Škofljica z vami že 20 let*. Dostopno na: <http://www.gzskofljica.si/category/nekategorizirano/>, dostop 10. 4. 2018.

Videc, Andreja. Industrijska gasilska društva na območju Celja. *Kamra.si*. Dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/industrijska-gasilska-drustva-na-obmocju-celja.html>, dostop 10. 10. 2018.

Videc, Andreja. Industrijska gasilska društva na območju Celja. *Kamra: Digitalizirana kulturna dediščina slovenskih pokrajin*. Dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/industrijska-gasilska-drustva-na-obmocju-celja.html>, dostop 15. 12. 2018.

Vurnik, Blaž. Tovarna Saturnus. *Delo*, 5. 10. 2016. Dostopno na: <https://www.delo.si/znanje/izobrazevanje/kabinet-cudes-saturnus-tovarna-plocevinaste-embalaze.html>, dostop 21. 11. 2018.

Z historie továrny. *Obec Čechy pod Kosířem*. Dostopno na: <https://www.cechypk.cz/kultura-a-sport/hasicske-muzeum/z-historie-tovarny>, dostop 10. 3. 2018.

Zelenika, Marija, Čop, Daria. Konzerve i gotova mesna jela. Powerpoint prezentacija. *Medicinska škola u Rijeci*. Dostopno na: http://ss-medicinska-ri.skole.hr/dokumenti?dm_document_id=678&dm_dnl=1, dostop 22. 11. 2018.

Zgodovina društva. *Gasilsko društvo Rače; Naj bo dan ali noč, hitimo radi na pomoč!*. Dostopno na: <http://www.pgd-raceva.si/predstavitev/zgodovina-drustva/>, dostop 2. 4. 2018.

Zgodovina. *Spletna stran Gasilskega društva Gradac*. Dostopno na: <http://www.pgd-gradac.si/PGD/o-drustvu/zgodovina.html>, dostop 29. 9. 2018.

LITERATURA

Appadurai, Arjun. Introduction: Commodities and the Politics of Value. V: Appadurai, Arjun (ur.). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986, str. 1–63.

Appadurai, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Oxford: Berghahn Books, 1996.

- Areh, Franc. Mihove aktivnosti v gasilstvu. *Gasilec*, 50, št. 11–12, 1996, str. 384.
- Arh, Viktor. Izhodišča pri projektiranju novega sestavljivega pohištva (Forma viva). V: *Les*, 1980, št. 7–8, str. 174.
- Bajalica, Dimitrije. Kadri v zadrugah in kmetijstvu. V: *Naša skupnost*, 2, 1956, št. 23, str. 8–9.
- Bajič, Blaž. Running as Nature Intended: Barefoot Running as Enskillment and a Way of Becoming. V: *Anthropological Notebooks*, 20, 2014, št. 2, str. 5–26.
- Bajželj, Lenka. Kuhinja spet žarišče doma?. V: *Kuhinja: od ideje do presežka (1954–2004)*. Slovenj Gradec: PR-časopis Koroške galerije likovnih umetnosti, 2004, str. 2.
- Balkovec Debevec, Marjetka. Božič, Branko (1927–2001). V: *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013.
- Balkovec Debevec, Marjetka. *Obleka v šoli: pregled oblačilnega videza učiteljev in učencev na Slovenskem skozi čas*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2014.
- Barnard, Alan, Spencer, Jonathan. Sapir-Whorf Hypothesis. V: Barnard, Alan, Spencer, Jonathan (ur.). *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge, 2002, str. 752–754.
- Beuer, Josef. *Feuerwehr Ausrüstungs Geschäft*. Reichenberg in Böhmen [brez letnice in založnika].
- Beutler, Christian. *Weltausstellungen im 19. Jahrhundert*. München: Klein&Volbert, 1973.
- Blažič, Štefan. Državni grb – simbol zedinjene Jugoslavije. V: *Popotnik: pedagoški list*, 53, 1931/32, št. 7, str. 209–211.
- Bossan, Marie-Josophe. *The art of the shoe*. London, New York, Bruselj: Grange Books, 2007.
- Božič, Branko. *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem (1869–1999)*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1999.
- Božič, Branko. *Razvoj gasilstva na Slovenskem*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1968.
- Božič, Branko. *Ženske v gasilstvu*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1991.
- Bračič, Vladimir. Haloze v zadnjih desetletjih. V: *Dela – Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani*, 1989, št. 6, str. 52–63.
- Brandt, Harm-Hinrich. Das Wirtschaftsbürgertum Österreichs von den Anfängen der Industrialisierung bis 1848. V: Möckl, Karl (izd.). *Wirtschaftsbürgertum in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert*. München: Haraldt Boldt Verlag im R. Oldenbourg Verlag, 1996, str. 47–82.
- Brenk, France. Moja hoja na Komno. V: Brenk, France. *Ljubljanski Amerikanci in druge humoreske*. Mladinska knjiga: Ljubljana, 1979, str. 57–60.
- Brenk, France. Najbolja pasta za zube Orange. V: *Ljubljanski Amerikanci in druge humoreske*. Mladinska knjiga: Ljubljana, 1979, str. 47–51.

- Briese, Olaf. *Freiwillige Feuerwehren im 19. Jahrhundert. Erfolge – Misserfolge – Behinderungen*. Halle: Martin-Luther-Universität, 2015.
- Brook, Iris. *Footwear. A short history of European and American shoes*. Nairobi, Victoria, Johannesburg: Pitmann Publishing, 1972.
- Brovinsky, Boris. Tam v Mariboru, kjer delajo tovornjake: od licence do lastnega programa vozil. V: Oset, Željko, Berberih Slana, Aleksandra, Lazarevič, Žarko (ur.). *Mesto in gospodarstvo: mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 2010.
- Comaroff, John, Comaroff, Jean. *Ethnicity, Inc*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.
- Craik, Jennifer. *Fashion. The key concepts*. Oxford in New York: Berg, 2009.
- Cvirn, Janez. Notranjeavstrijsko društvo za pospeševanje industrije in obrti. V: Cvirn, Janez et al. (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 221.
- Čanačič, Stjepan. Prostovoljno gasilsko društvo Ptuj 1870–2000. V: Masten Hernja, Marija (ur.). *Prostovoljno gasilsko društvo Ptuj*. Ptuj: Gasilska zveza Ptuj, 2000.
- Čebular, Marija. Spoznavanje »zemljevida« v elementarnem razredu. *Popotnik: pedagoški list*, 53, 1931/32, št. 7, str. 216–217.
- Čelan, Erika. *Razvoj sistemskega omarnega pohištva (Brest Cerknica)*. Višješolska diplomska naloga. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, 1991.
- Čepič, Zdenko et al. *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955: znanstveno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.
- Čepič, Zdenko. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*. Maribor: Obzorja, 1995.
- Čepič, Zdenko. Kmetijska politika in kmetijstvo. V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 889–893.
- Čepič, Zdenko. Kmetje in zadružništvo v pogledih Edvarda Kardelja. V: *Čarnijev zbornik (1931–1996): zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1998, str. 325–336.
- Čepič, Zdenko. Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960. V: *Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejše zgodovine*. Pijava Gorica: Aristoteles Žlahtič; Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1999, str. 175–188.
- Čepič, Zdenko. Vloga agrarnega sektorja pri modernizaciji Slovenije in Jugoslavije. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 42, 2002, št. 2, str. 51–64.
- Čoh Kladnik, Mateja. *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2012.
- Čopič, Venceslav. Pouk matematike v obvezni osnovni šoli. V: Schmidt, Vlado, Melik, Vasilij, Ostanek, France (ur.). *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 519–545.

Čopič, Venceslav. Zemljepis v obvezni osnovni šoli. V: Schmidt, Vlado, Melik, Vasilij, Ostanek, France (ur.). *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 547–570.

Damjan, Janez, Lazarevič, Žarko. Pionir kataloške prodaje. V: *Manager: revija za podjetne*, april 2011, št. 4.

Dant, Tim. *Material Culture in the Social World: Values, Activities, Lifestyles*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 1999.

Deset let socialistične graditve v Sloveniji. [S. l.]: Predsedstvo glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, 1955.

Družbeni in gospodarski razvoj SR Slovenije 1958–1962. Ljubljana: Glavni odbor SZDL Slovenije, Izvršni svet SR Slovenije, 1963.

Duda, Igor. Potrošači kao nositelji socijalizma. Zaštita potrošača u sustavu društvenog samoupravljanja i udruženog rada. V: Duda, Igor (ur.). *Stvaranje socijalističkoga čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*. Pula, Zagreb: Srednja Europa – Sveučilište Juraja Dobrile u Puli, 2017, str. 245–272.

Edberg, Pia. *The Cozy Life: Rediscover the Joy of the Simple Things Throught the Danish Concept of Hygge*. Scotts Valley: Createspace Independent Publishing Platform, 2016.

Erdei, Ildiko. Kombinirana soba. V: Petrović, Tanja, Mlekuž, Jernej (ur.). *Made in YU 2015*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2016, str. 107–117.

Erdei, Ildiko. Novi život na »malom ekranu« i oko njega: počeci televizije u socialističkoj Jugoslaviji (1955–1970). V: *Issues in Ethnology and Anthropology*, 10, 2015, št. 2, str. 405–426.

Ferlež, Jerneja. *Mariborska dvorišča*. Maribor: Mladinski kulturni center, 2001.

Ferlež, Jerneja. *Stanovati v Mariboru*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2009.

Fišer, Miran. *Možnost preusmeritve kmetijskih proizvodjalnih sredstev, posebno kmetijskih strojev, za delovanje v sistemu splošne ljudske obrambe. Diplomaska naloga*. Ormož, 1984.

Giedion, Sigfried. *Die Herrschaft der Mechanisierung. Ein Beitrag zur anonymen Geschichte*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 1994.

Giedion, Sigfried. *Space, Time and Architecture: The Growth of a new Tradition*. Cambridge: The Harvard University Press, 1946.

Gieger, Etta K. *Die Londoner Weltausstellung von 1851 im Kontext der Industrialisierung in Großbritannien*. Essen: Verlag Die blaue Eule, 2007.

Gilmore, James H., Pine, B. Joseph II. *Authenticity: What Consumers Really Want*. Cambridge: Harvard University Press, 2007.

Gombač, Maja. »Modni péle mêle« slovenske družbe med svetovnima vojnama. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011.

Gombač, Maja. Kulturni posredniki, časnikarke, uredniki, krojači, šivilje, trgovci, fotografi, ilustratorji. V: *Arhivi*, 33, 2010, št. 1, str. 39–60.

Goropevšek, Branko. *Stoletje v Celju: 1900–2000*. Celje: Fit Media, 2001.

Großbölting, Thomas. »Im Reich der Arbeit«: Die Repräsentation gesellschaftlicher Ordnung in den deutschen Industrie- und Gewerbeausstellungen 1790–1914. München: Oldenbourg Verlag, 2008.

Grozđanić, Mato. *Devedeset godina vatrogasne organizacije*. Beograd: Vatrogasni savez Jugoslavije, 1955.

Hadalin, Jurij. Unwanted Heritage? Historiographic Discourse about (Second) Yugoslavia. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, LVI, 2016, št. 3, str. 11–21.

Herzfeld, Michael. *A place in history. Social and Monumental Time in a Cretan Town*. Princeton: Princeton University Press, 1991.

Hockey, Jenny, Dilley, Rachel, Robinson, Victoria, Sherlock, Aleksandra. The Temporal Landscape of Shoes: A Life Course Perspective. V: *The Sociological Review*, 62, 2014, št. 2, str. 255–275.

Hockey, Jenny, Dilley, Rachel, Robinson, Victoria, Sherlock, Aleksandra. There's not just trainers or non-trainers, there's like degrees of trainers': Commoditisation, singularisation and identity. V: *Journal of Material Culture*, 20, 2014, št. 1, str. 21–42.

Hockey, Jenny, Dilley, Rachel, Robinson, Victoria, Sherlock, Alexandra. Worn Shoes: Identity, Memory and Footwear. V: *Sociological Research Online*, 18, 2012, št. 1, str. 1–14.

Holynski, Nada. Kmetijstvo na območju Šenčurja in sosednjih vasi v letih 1945–1980. V: *Kronika*, 35, 1987, št. 1–2, str. 81–91.

Hoskins, Janet. *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of People's Lives*. New York, London: Ruthledge, 1998.

Hrvatín, Jasna. *Niko Kralj*. Ljubljana: Visoka šola za dizajn; Politron, 2010.

Hygge ali ne išči sreče v stvareh. V: *Snagazin*, 2018, št. 3, str. 20–22.

I., II. in III. kongres Gasilske zveze Slovenije. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1984.

Javna tribuna (Ljubljana – Šiška), 9, 1970, št. 80, str. 2, Več kooperacije v kmetijstvu.

Jenčič, Raoul, Marinc, Viktor. *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1970*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1971.

Jenčič, Raoul. *Kmetijski stroji*. Ljubljana: Prešernova družba, 1967.

Jenčič, Raoul. Opremljenost s stroji v poljedelstvu. V: *Sodobno kmetijstvo*, 15, 1982, št. 6, str. 253–257.

Jenčič, Raoul et al. (ur.). *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih v Sloveniji in v Jugoslaviji glede na proizvodne možnosti ustrezne slovenske industrije*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1972.

Jugoslavija 1918–1988: statistički godišnjak. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1989.

Karadžić, Radule et al. *Pripreme saobraćaja za opštenarodnu odbranu*. Beograd, 1981.

Kardelj, Edvard. *Problemi socialistične politike na vasi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Glavna zadružna zveza Slovenije, 1959.

Kavčič, Stane. *Dnevnik in spomini (1972–1987)*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1988.

King, Jeremy. *Budweisers into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

Kladnik, Ana. A smouldering fire: the national, political and gender adaptations of volunteer firefighters in interwar Yugoslavia. V: Biomi, Fabio, Petrunaro, Stefano (ur.). *Voluntary Associations in Yugoslavia (1918–1941) / Le fait associatif en Yougoslavie (1918–1941)*. *European Review of History: Revue européenne d'histoire* [Special Issue], 26, 2019, 1, str. 19–40.

Kladnik, Ana. Local Governance, Voluntary Practices, and the Sinnwelt of Socialist Velenje. V: Donert, Celia, Kladnik, Ana, Sabrow, Martin (ur.). *Socialism as Sinnwelt. Representations of Social Order and Transformation of Authority in East Central Europe after 1945*. Budapest: Central European University Press [v pripravi za tisk].

Kladnik, Ana, Lindenberger, Thomas. Traditionen der Freiwilligkeit im Transformationsregime: Das Beispiel der Freiwilligen Feuerwehr. V: Kramer, Nicole, Krüger, Christine G. (ur.). *Freiwilligenarbeit und gemeinnützige Organisationen im Wandel: Neue Perspektiven auf das 19. und 20. Jahrhundert*. Berlin, Boston: De Gruyter, str. 249–274.

Knific, Bojan. *Tržiški šuštarji*. Tržič: Tržiški muzej, 2014.

Kodrič, Rudolf. »Banovine« – ročni izdelek učencev. V: *Popotnik: pedagoški list*, 53, 1931/32, št. 8, str. 249–250.

Kogovšek, Makso, Šega, Matija. *Zbornik Trgovinske zbornice za okraj Ljubljana: 1952–1962*. Ljubljana: Trgovinska zbornica, 1962.

Koncilija, Žiga. »Prezrti heroji velike vojne«: konji, psi, golobi in ostale živali na frontah prve svetovne vojne. V: *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 16, 2009, št. 2, str. 79–95.

König, Gudrun M. Der Schauwert der Dinge. Weltausstellung und Museum als Institutionen des Zeigens. V: Prügel, Roland (izd.). *Geburt der Massenkultur: Beiträge der Tagung des WGL-Forschungsprojekts »Wege in die Moderne: Weltausstellungen, Medien und Musik im 19. Jahrhundert« im Germanischen Nationalmuseum, 8.–10. November 2012*. Nürnberg: Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 2014, str. 12–19.

König, Gudrun M. *Konsumkultur: Inszenierte Warenwelt um 1900*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2009.

Konovšek, Tjaša, Mikša, Peter, Zorn, Matija. Od cokel do gojzarjev: Gorniška obutev na Slovenskem v 19. in 20. stoletju. V: *Glasnik SED*, 58, 2018, št. 1-2, str. 53–64.

Koren, Mirjana. Kuhinja 20. in 21. stoletja. V: *Debata o kuhinji: občasna razstava: Pokrajinski muzej Maribor*, 6. 6. 2017–31. 12. 2018 = *Kitchen debate: temporary exhibition: Regional Museum Maribor*, 6. 6. 2017–31. 12. 2018. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2017, str. 12–18.

Korže, Milena. Uvodne besede. V: *Sodobno gospodinjstvo*, 1, 1954, št. 1-2, str. 2.

Kouba, Karel, Schmarc, Vitek. »Tank míru«. Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu. V: *Slovo a smysl*, 3, 2006, št. 6, str. 110–124.

- Kozinc, Darinka. *Šolsko pohištvo – tihi spremljevalec učnega procesa*. Nova Gorica: Educa, 2008.
- Kralj, Niko. Mednarodni sejem pohištva Köln 1980. Smernice pohištvenega razvoja. V: *Les*, 1980, št. 3–4, str. 69–73.
- Kralj, Niko. Misli ob pariškem sejmu pohištva. V: *Les*, 1979, št. 3–4, str. 47–48.
- Kresal, France. *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
- Kretschmer, Winfried. *Geschichte der Weltausstellungen*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1999.
- Lapajne, Josip. Domožnanstvo. V: *Popotnik: pedagoški list*, 40, 1919, št. 10/12, str. 316–320.
- Ledinek Lozej, Špela. Frankfurtska ali švedska kuhinja? Prispevek k zgodovini migracij in prilaščanj oblik(ovanj). V: *Etnolog*, 2016, 26 (77), str. 127–146.
- Leskovec, Antoša. Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941. V: Curk, Jože, Hartman, Bruno, Koropec, Jože (ur.). *Maribor skozi stoletja. Razprave I*. Maribor: Obzorja, 1991, str. 313–414.
- Ličen, Daša. Reinventing Habsburg Cuisine in Twenty-first Century Trieste. V: *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 71, 2018, str. 37–54.
- Ličinić, Sava, Radmanović, Perica. *Neki osnovni faktori koji određuju položaj i ulogu agroindustrijskog kompleksa u pripremama za proizvodnju u uslovima ONO*. 1981.
- Ličinić, Sava. *Uloga poljoprivredne mehanizacije u pripremama na rat*. Beograd, 1979.
- Ličinić, Sava. *Karakteristike naoružane borbe i odpora u oblasti poljoprivredne proizvodnje na privremeno zaposednutoj teritoriji*. 1980.
- Ljubičić, Nikola. *Splošna ljudska obramba strategija miru*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.
- Lokar, Metka. Ha tor Cap... Does it Matter? The Case of Kosovo Albanians in Slovenia. V: *AEMI Journal*, 10, 2012, str. 64–74.
- Lozar Štamcar, Maja. Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji v evropskem kontekstu 20. stoletja. V: Troha, Nevenka, Šorn, Mojca, Balkovec, Bojan (ur.). *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008, str. 259–279.
- Luković, Petar. *Bolja prošlost: prizori iz muzičkog života Jugoslavije: 1940–1989*. Beograd: Mladost, 1989.
- Macdonalds, Sharon. *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*. London: Routledge, 2013.
- Makarovič, Marija. *Slovenska ljudska noša*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva; Slovenski etnografski muzej, 1971.
- Malešič, Martina. Arhitekta France in Marta Ivanšek. V: *Arhitekturna zgodovina*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Zavod za gradbeništvo Slovenije, 2008, str. 166–175.

- Mandič, Srna. *Stanovanje in država*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996.
- Marinc, Andrej. Zasebni kmetovalec in zadruga. V: *Teorija in praksa*, 2, 1965, št. 12, str. 1943–1954.
- Marinc, Viktor. *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1972*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1973.
- Marinc, Viktor. *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1975*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1976.
- Marinc, Viktor. *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1976*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1977.
- Mathews, Gordon, Izquierdo, Carolia (ur.). *Pursuits of Happiness: Well being in Anthropological Perspective*. New York: Berghahn, 2009.
- Matko, Ivan. Novodobna pisava v luči sodobne pedagogike in šolske higijene. V: *Popotnik: pedagoški list*, 55, 1933/34, št. 9, str. 263–279.
- Meglič, Marko, Šprajc, Ivan. Vrtne veselice v Ljubljani in okolici. V: *Problemi*, 20, 1982, št. 9–10, str. 8–47.
- Mehanizacija i unapredjenje naše poljoprivrede*. Beograd: Institut za mehanizaciju poljoprivrede NRS, 1955.
- Mele, J. »Zlati spoj« največje priznanje na salonu pohištva v Ljubljani. *Brestov Obzornik*, 30. 6. 1969, št. 21, str. 1.
- Metlika, Anton. Velika tiskana abeceda – posredovalka med naravo in knjigo. V: *Popotnik: pedagoški list*, 55, 1933, št. 2, str. 145–151.
- Meyers kleines Konversations-Lexikon*. Sechste, gänzlich umgearbeitete und vermehrte Auflage, Erster Band, A bis Golther. Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut, 1898.
- Mihelič-Polič, Stanka, Olujić-Nikšić, Ivana. Nove usmeritve v jugoslovanski proizvodnji pohištva. V: *Les*, 1980, št. 1–2, str. 21–23.
- Mikola, Milko. *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*. Celje: Zgodovinski arhiv, 1995.
- Mikola, Milko. *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952*. Celje: Zgodovinski arhiv, 1999.
- Miller, Daniel. Consumption. V: Tilley, Chris, Keane, Webb, Küchler, Susanne, Rowlands, Mike, Spyer, Patricia (ur.). *Handbook of Material Culture*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2006, str. 341–354.
- Miller, Daniel. *Materialna kultura*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2016 [2010].
- Miller, Daniel. *Potrošnja in njene posledice*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2017.
- Mitchell, Louise. *Stepping Out. Three Centuries of shoes*. Sydney: Powerhouse Publishing, 2008.
- Mitrović, M. *Priprave poljoprivredne proizvodnje za rad u uslovima ONO*. 1981.
- Mladinske muzejske poti po zbirkah in muzejih v Sloveniji*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1997.

- Mlekuž, Jernej. Prislusnimo tišini?. V: Mlekuž, Jernej (ur.). *Klepetavi predmeti: Ko predmeti spregovorijo o nas in drugih*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2011, str. 9–17.
- Mrhar, Marjan, Marinc, Viktor. *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1971*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1972.
- N. A. Kako kupujem v samopostrežni trgovini. *Ljubljanski dnevnik*, 10. 12. 1959, str. 3.
- Naveršnik, Jožica. Lesna industrija 1969–1979. V: *Prikazi in študije*, 26, 1980, št. 3–4, str. 31–39.
- Nelle, Florian. *Künstliche Paradiese: Vom Barocktheater zum Filmpalast*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2005.
- Nemanič, Ivan. *Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2002.
- Novič, Dejan. *Emigrantski kuvar: Sve što ste oduvek hteli da znate o jugoslovenskoj kuhinji, ali nemate više koga da pitate*. Beograd: Mono i Manjana, 2011.
- Nožinić, Milan. *150 godina Mesne industrije »Gavrilović« Petrinja*. Zagreb: Informator, 1970.
- Okoliš, Stane. Šolstvo na Slovenskem od 1918 do 1945. V: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja III (od 1918 do 1991)*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2002, str. 93–101.
- Okoliš, Stane. *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja II (od 1848–1918)*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1999.
- Olmstead, Alan L., Rhode, Paul W. Reshaping the Landscape: The Impact and Diffusion of the Tractor in American Agriculture, 1910–1960. V: *The Journal of Economic History*, 61, 2001, št. 3, str. 663–698.
- Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij. V: *Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana, 1939.
- Oswald, Werner, Gihl, Manfred. *Kraftfahrzeuge der Feuerwehr und des Rettungsdienstes seit 1900*. Stuttgart: Motorbuch Verlag, 1992.
- P. B. Prva samopostrežna trgovina v Ljubljani. *Ljubljanski dnevnik*, 28. 11. 1959, str. 14.
- Paquet, Alfons. *Das Ausstellungsproblem in der Volkswirtschaft*. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1908.
- Perat, Boštjan. *Sistemsko pohištvo prof. Nika Kralja. Diplomsko delo*. Ljubljana, 2007.
- Pet let dela za Ljubljano*. Ljubljana: Tiskovni referat mestne občine v Ljubljani, 1940.
- Petek, Miro. Pomoč družini. V: *Dogovori*, 11, 1983, št. 1, str. 5.
- Petek, Tone. *Gospodinjski aparati v načinu življenja*. Maribor: Pokrajinski muzej, 1998.
- Petelin, David. *Vsakdanje življenje v Ljubljani v letih 1945–1965. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.
- Počivavšek, Marija. »Brez reklame ni trgovine, ni prometa, ne življenja in ne večjega dobička«. V: Studen, Andrej (ur.). *Od prvih oglasov do interneta*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 99–115.

Počivavšek, Marija. *En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2012.

Počivavšek, Marija. Trгоvec in pionir kataloške prodaje. V: *Znameniti Celjani*. Celje: Fit Media, 2004.

Počivavšek, Marija. Veleblagovnice, znanilke moderne dobe. V: *SLO časi, kraji, ljudje*, maj 2014, št. 2, str. 46–51.

Podlogar, Alenka. *Oblačilna kultura učiteljic na Slovenskem od leta 1900 do 1970. Magistrsko delo*. Nova Gorica: Fakulteta za podiplomski študij, 2013.

Pogačar, Martin. *Fičko po Jugoslaviji, zvezda domačega avtomobilizma med cestami in spomini*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2016.

Pogačar, Martin. Kaj je ostalo od avtomobilskega fenomena Fičko. V: Petrović, Tanja, Mlekuž, Jernej (ur.). *Made in YU 2015*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016, str. 118–123.

Pokorný, Jiří. Praktische Erziehung, Gewerbsgeist und Entstehung der tschechischen Unternehmerschaft. V: Stekl, Hannes, Urbanitsch, Peter, Bruckmüller, Ernst, Heiss, Hans (izd.). *»Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit«: Bürgertum in der Habsburgermonarchie II*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1992, str. 222–230.

Potočar, Terezija. *Vloga in naloge kmetijstva v splošni ljudski obrambni vojni s poudarkom na dolnjiški regiji. Diplomsko naloga*. Ljubljana, 1987.

Praprotnik, Tanja. *Posebnosti obračunavanja davka od dohodka pravnih oseb v društvih: specialistično delo*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta Maribor, Univerza v Mariboru, 2005.

Premrl, Katja. Opremljenost gospodinjstev z nekaterimi trajnimi potrošnimi dobrinami 1978. V: *Prikazi in študije*, 26, 1980, št. 1–2, str. 1–13.

Prügel, Roland. Die Welt als Vitrine: Weltausstellungen im 19. Jahrhundert. V: Zander-Seidel, Jutta, Prügel, Roland. *Wege in die Moderne: Weltausstellungen, Medien und Musik im 19. Jahrhundert*. Nürnberg: Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 2014, str. 18–33.

Pučnik, Jože. O dilemah našega kmetijstva. V: *Perspektive*, 4, 1964, št. 33–34, str. 437–462.

Radmanović, Perica. Specifičnosti priprava poljoprivredne proizvodnje u ratu. V: *Vojno delo*, 31, 1979, št. 6, str. 119–133.

Ravnikar, Tine. Izhodišča pri projektiranju novega sestavljivo-vgrajenega pohištva (forma nova). V: *Les*, 1980, št. 7–8, str. 175.

Razvoj privede FNRJ. Beograd: Nolit, 1956.

Rendla, Marta. Oris osebnega in družbenega standarda v Sloveniji 1946–1991. V: Lazarević, Žarko, Lorenčič, Aleksander (ur.). *Podobe modernizacije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 342–345.

Rendla, Marta. Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji. V: Čepič, Zdenko (ur.). *Slovenija v Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 171–199.

Riello, Giorgio. *A Foot in the Past: Consumers, Producers and Footwear in the Long Eighteenth Century*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006.

Rozman, Smiljan. *Mesto*. Maribor: Obzorja, 1961.

Ruffini, Monika, Sivulka, Juraj. *Die historische Entwicklung der Sokolbewegung in Böhmen und Mähren im 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Bezug auf das deutsche Turnen*. Bremen: Universität Bremen, 2005.

Rusinow, Denison. The Supermarket Revolution. V: Stokes, Gale (ur.). *Dennison Rusinow. Yugoslavia. Oblique Insights and Observations*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008, str. 26–41.

Rusinow, Mary. Foreword. V: Stokes, Gale (ur.). *Dennison Rusinow. Yugoslavia. Oblique Insights and Observations*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008, str. VII.

Sagadin, Janez. Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini. V: Schmidt, Vlado, Melik, Vasilij, Ostanek, France (ur.). *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 65–170.

Salecl, Renata. *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.

Samassa, Maks. K zgodovini zvonarstva v Ljubljani. V: *Kronika slovenskih mest*, 1, 1934, št. 3, str. 174–179.

Samassa, Max. *Festschrift zur Feier des 125-jährigen Bestandes der Firma Samassa in Laibach 1767–1892*. Laibach: Kleinmayr&Bamberg, 1892.

Samassa, Max. *Festschrift zur Feier des 150-jährigen Bestandes der Firma Samassa in Laibach 1767–1917*. Laibach: Kleinmayr&Bamberg, 1917.

Sandgruber, Roman. Die Landwirtschaft in der Wirtschaft – Menschen, Maschinen, Märkte. V: Bruckmüller, Ernst et al. (ur.). *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft im 20. Jahrhundert: Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Volume 1*. Wien: Ueberreuter, 2002, str. 191–408.

Schinnerl, Adolf (ur.). *Feuerwehr- und Turnerbewegung*. Příbyslav: CTIF, 2011.

Sever, Franc, Škrabec, Janez, Tomše, Franc, Trajbič, Štefan (ur.). *Ljubljanski gasilci skozi čas*. Ljubljana: Gasilska zveza Ljubljana, 2004.

Shawcross, Rebecca. *Shoes: An illustrated history*. London, New Delhi, Sydney: Bloomsbury, 2014.

Sherlock, Alexandra. 'It's Kind of Where the Shoe Takes You to I Suppose': Materializing Identity With Footwear. V: *Critical Studies in Fashion & Beauty*, 5, 2014, št. 1, str. 25–51.

Sitar, Polona. Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjsko delo: vpliv nakupa pralnega stroja v individualnem gospodinjstvu na uvajanje javnih pralnic v socialistični Jugoslaviji. V: *Zgodovinski časopis*, 69, 2015, št. 3–4, str. 448–473.

Sitar, Polona. *Podobe vsakdanjega življenja slovenskih žensk po letu 1945 skozi vidike potrošnje*. Doktorska disertacija. Ljubljana, 2015.

Slokar, Johann. *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.: mit besonderer Berücksichtigung der Großindustrie und unter Benützung archivalischer Quellen* verfaßt von J. Slokar. Wien: Verlag von F. Tempsky, 1914.

Slovec, Mateja. »Kdor je šel s časom, lahko živi«: čezmejni kmetijski nakupi v času Jugoslavije. V: *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 25, 2017, št. 1, str. 72–84.

Slovenski biografski leksikon. Tretji zvezek. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1960–1971.

Speil, Hugo, Bernaschek, Paul (ur.). *Feuer steh still! Ehrenbuch der Feuerwehr Österreichs*. Wien: Edition für Volksbildung und Kultur, 1956.

Statistični letopis SR Slovenije 1953–1990. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1953–1990.

Steele, Valerie. Shoe obsession. V: Stelle, Valerie, Hill, Colleen (ur.). *Shoe obsession*. New Haven, London: Yale University Press, 2012.

Strlič, Nataša. Marles, razveseljivo ugodje kuhinje Cocktail variant. V: *Nikoli jim ni bilo bolje?. Modernizacija vsakdanjega življenja v socialistični Sloveniji*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2016, str. 50–51.

Studen, Andrej (ur.). *Od prvih oglasov do interneta: k zgodovini oglaševanja na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino, 2016.

Studen, Andrej. Modernizacija načina življenja. V: *Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšjo zgodovino, 2006.

Surman, Emma. Dialectics of Dualism: The Symbolic Importance of Home/Work Divide. V: *Ephemera*, 2, 2002, št. 3, str. 209–223.

Šink, Fran. Razvoj trgovine. V: *Spominski zbornik Slovenije – ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej, 1939.

Škrbinc, Janez. *95 let PGD Vižmarje-Brod (1904–1999)*. Vižmarje: PGD Vižmarje – Brod, 1999.

Šmidovnik, Janez. *Lokalna samouprava*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Šubic Prislán, Jana, Petruša Štrukelj, Elizabeta (ur.). *Vodnik po slovenskih muzejih in galerijah*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2008.

Šuštar, Branko. *Zgodbe šolskih zvezkov: pogledi na razvoj šolskih zvezkov na Slovenskem od srede 19. stoletja naprej*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2011.

Tancig, Branka. Smotrna kuhinjska oprema prihrani gospodinji čas in moči. V: *Sodobno gospodinjstvo*, 1, 1954, št. 10, str. 148–159.

TB [Tancig, Branka]. Sodobna kuhinja na Mariborskem tednu. V: *Sodobno gospodinjstvo*, 1, 1954, št. 7, str. 102.

Teržan, Vesna. Niko Kralj, arhitekt, oblikovalec, izumitelj. V: *Mladina*, 6. 1. 2012, str. 60–64.

Tovšák, Slavica (ur.). *Tovarna avtomobilov Maribor: sledovi mariborskega gospodarstva v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2007.

Trček, Franc. 7 YU-veličastnih ali ljubezen gre skozi želodec. V: Petrović, Tanja, Mlekuž, Jernej (ur.). *Made in YU 2015*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 str. 15–27.

Trentmann, Frank. *Herrschaft der Dinge: Die Geschichte des Konsums vom 15. Jahrhundert bis heute*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2016.

Trolle Linnert, Jeppe. Money Can't Buy Me Hygge: Danish Middle-Class Consumption, Egalitarianism, and the Sanctity of Inner Space. V: *Social Analysis*, 62, 2018, št. 4, str. 21–44.

Turk, J. Kultura. Prosveta: šolstvo. V: Lavrič, Jože, Mal, Josip, Stele, France (ur.). *Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana: Jubilej, 1939, str. 175–226.

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, št. 36/1947.

Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 25/1930.

Uradni list Republike Slovenije, 71/93.

Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije, 53/1976.

Vannini, Phillip. Introduction. V: Vannini, Phillip (ur.). *Material Culture and Technology in Everyday Life. Ethnographic Approaches*. New York, Bern, Berlin, Brussels, Frankfurt am Main, Oxford, Vienna: Peter Lang, 2009.

Verzeichniss der zur dritten, bei Gelegenheit der hochbeglückenden Anwesenheit Allerhöchst Ihrer Majestäten des Kaisers und der Kaiserin in Laibach, am 4. September 1844 eröffneten, von der Direction des Vereins zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und Gewerbe in Innerösterreich, dem Lande ob der Enns und Salzburg veranstalteten Gewerbs – Producten – Ausstellung eingesendeten Expositions-Gegenstände, nebst den Namen der Aussteller und der Bezeichnung der verkäuflichen Artikel. Laibach: Druck des J. Blasnik, 1844.

Vidrih, Petra. Iz upora nad enolično prehrano se je rodila – pašteta. *Primorske novice*, 11. 1. 2019, str. 18–19.

Vodopivec, Beno. *Zgodba o Meblu: prvih petdeset let*. Nova Gorica: Meblo Holding, 1998.

Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Vogrinc, Jože. Kako so predmeti oživali in kaj jim danes vdihuje življenje? Sociologove opazke. V: *Argo*, 48, 2005, št. 2, str. 139–141.

Vonta, Jože. Uspešno gospodarjenje. V: *Javna tribuna (Ljubljana-Šiška)*, 9, 1970, št. 80, str. 3.

Vovko, Andrej. O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani v obdobju 1848–1941. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 29, 1981, št. 2, str. 150–159.

Weber, Caroline. The Eternal High Heel: Eroticism and Empowerment. V: Small, Lisa (ur.). *Killer Heels. The Art of the High-heeled Shoe*. München, London, New York: Brooklyn Museum, 2014, str. 15–23.

Wiking, Meik. *Hygge – Umetnost dobrega življenja po dansko*. Tržič: Učila international, 2017.

Wiking, Meik. *The Little Book of Hygge: Danish Secrets of Happy Living*. London: Penguin Books, 2016.

Woodward, Sophie. *Why Women Wear What They Wear*. Oxford, New York: Berg, 2007.

Wyss, Beat. *Bilder von der Globalisierung: Die Weltausstellung von Paris 1889*. Berlin: Insel Verlag, 2010.

XII. kongres Gasilske zveze Slovenije. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1993.

XV. kongres Gasilske zveze Slovenije. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 2008.

Zapiski iz metodike. *Popotnik: pedagoški in znanstveni list*, 40, 1919, št. 10/12, str. 322–324.

Zavratnik, Veronika. »Ko stvari postanejo pomembne, niso več naključne«: Pomen materialne kulture pri tvorbi identitete posameznika. *Magistrsko delo*. Ljubljana, 2014.

Zavratnik, Veronika. »Allstarke so pa malo dlje ostale«: Čevlji kot del materialne kulture. V: *Etnolog*, 26, 2016, str. 147–163.

Zvezni družbeni plan in družbeni plan LRS za leto 1960. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1960.

Žagar Grgič, Janja. *Osebni videz: Izbira in komunikacija. Doktorska disertacija*. Ljubljana, 2011.

Žigon, Rozika. Novosti na lesnem sejmu. V: *Naša žena*, 1962, št. 6, str. 185.

Žumer, Pepca. Salon pohištva v besedi in sliki. *Brestov Obzornik*, 30. 6. 1969, št. 21, str. 1, 3.

Imensko kazalo

A

A., N. 163, 227
Aichholzer, Josef 37
al-Zaidi, Muntazer 210
Ana Marija, cesarica 29
Apel, Marija 36
Appadurai, Arjun 195, 205, 219
Appert, Nicolas 159
Areh, Franc 149, 220
Arh, Viktor 175, 178, 181, 220
Augustin, Franz Paul 43

B

B., P. 162, 227
Bajalica, Dimitrije 111, 220
Bajalski, Risto 161
Bajc, Petra 190, 215
Bajič, Blaž 204, 220
Bajželj, Lenka 171, 220
Balkovec Debevec, Marjetka 56, 148, 215, 220
Balkovec, Bojan 225
Barnard, Alan 190, 220

Baumgarten, Johann 37
Beckmann, Uwe 38
Beecher, Catherine 169
Benz, Karl 94
Berberih Slana, Aleksandra 221
Berčko, Zvezdana 172, 215
Berložnik, Marija 10, 11, 16, 22, 211
Bernaschek, Paul 135, 230
Beuer, Josef 135, 137, 220
Beutler, Christian 41, 220
BigW 152, 215
Biomi, Fabio 224
Blaznik, Jožef 75
Blažič, Štefan 78, 220
Bleiweis, Janez 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 42, 43
Bohinec, Valter 76
Bohinc, Viktor 139
Bokal, Marija (Mica) 21, 211
Bossan, Marie-Josephe 203, 220
Božič, Branko 132, 137, 139, 148, 149, 215, 220
Bračič, Vladimir 103, 220

Brandt, Harm-Hinrich 27, 220
 Brenk, France 152, 159, 220
 Briese, Olaf 134, 221
 Brinšek, Anton 11, 13, 21, 212
 Brook, Iris 202, 205, 221
 Brovinsky, Boris 144, 221
 Brown, Rachel 215
 Broz, Josip – Tito 158
 Bruckmüller, Ernst 228, 230
 Bush, George W. 210, 215, 217

C

Capuder, Karl 75
 Ciril, sveti 79
 Codelli, Anton 94
 Comaroff, Jean 197, 221
 Comaroff, John 197, 221
 Craik, Jennifer 203, 221
 Curk, Jože 225
 Cvijić, Jovan 76
 Cvirn, Janez 28, 221

Č

Čanačič, Stjepan 136, 221
 Čebular, Marija 77, 221
 Čeferin, L. 43
 Čelan, Erika 177, 181, 182, 221
 Černigoj, Ervin 214
 Čenc, Johan 13
 Čenc, Matevž 13
 Čepič, Zdenko 105, 106, 107, 108, 109, 111, 123, 221
 Čoh Kladnik, Mateja 109, 221
 Čop, Daria 156, 219
 Čopič, Venceslav 75, 76, 221, 222
 Črnivec, Anton 76

D

Damjan, Janez 45, 222
 Dietrichstein, Josef grof 27

Dilley, Rachel 204, 205, 206, 223
 Dobaja, Dunja 67, 241
 Dobovičnik, Franc 48
 Dobovšek, Diana 81, 216
 Donert, Celia 224
 Drev, Andrej 13
 Drev, Anže 23
 Drev, Jakob 12, 13, 20, 23, 212
 Drnovšek, Francišek 76
 Du Mouriez du Périer, François 133
 Duda, Igor 161, 164, 222
 Dular, Andrej 33, 216
 Durand, Peter 159

E

Edberg, Pia 188, 189, 192, 222
 Elizabeta II., kraljica 85
 Erdei, Ildiko 85, 86, 87, 88, 89, 176, 178, 222

F

Fanajhaus, Irma grofica 137
 Ferdinand, cesar 29, 31, 211
 Ferlež, Jerneja 83, 87, 88, 90, 94, 98, 222, 241
 Fichtenau, Julian 37
 Finžgar, Ljerka 179, 180
 Fišer, Miran 117, 126, 222
 Forman, Miloš 146
 Franc I., cesar 37, 230
 Franc Jožef, cesar 72
 Franc Karl, nadvojvoda 27
 Franklin, Benjamin 47
 Franzoy, Johann 43
 Frederick, Christine 168
 Fürst, Danilo 167, 168

G

Gabršek, Franc 74
 Gangl, Engelbert 74
 Gavazzi, Artur 76

Gavrilović, Djuro 154, 157
 Gavrilović, Djuro III. 158, 159
 Gavrilović, Jelica 217
 Gawas, Rurika 218
 Giedion, Sigfried 26, 102, 103, 222
 Gieger, Etta K. 27, 38, 222
 Gihl, Manfred 134, 227
 Gilberth, Lillian 168
 Gilmore, James H. 195, 222
 Globačnik, Mica 19
 Globočnik, Anton 33
 Globočnik, Jožef 36
 Golec, Boris 9, 216, 241
 Golob, Albina 75
 Gombač, Maja 52, 53, 222
 Goropevšek, Branko 60, 222
 Gril, Neža 13
 Gril, Simon 13
 Großbölting, Thomas 38, 41, 42, 223
 Grozdanić, Mato 141, 223

H

Hadalin, Jurij 151, 153, 223, 241
 Hartman, Bruno 225
 Hautsch, Hans 133
 Heiss, Hans 228
 Henn, Ana 137
 Hernja Masten, Marija 221
 Herzfeld, Michael 195, 223
 Hockey, Jenny 204, 205, 206, 223
 Hočevar, Josipina 137
 Hočevar, Maks 70, 73, 74, 77
 Hočevar, Martin 137
 Hoffmann, Nikolaus 36
 Holynski, Nada 119, 120, 223
 Hölzl, Erwin 75
 Hoskins, Janet 206, 223
 Hradecky, Janez Nepomuk 37
 Hrastar, Mateja 162, 216
 Hrvatin, Jasna 166, 167, 184, 223

Hübscher, Alfred 139
 Hussein, Sadam 210

I

Islamović, Saša 157, 217
 Ivanšek, France 167, 172, 173, 225
 Ivanšek, Marta 172, 173, 225
 Izquierdo, Carolina 191, 226

J

Jakovlić, Kr. 139
 Jamšek, Jože 156
 Janez, nadvojvoda 27, 29, 37
 Javeršek, Anton 15, 212
 Jeanneret, Charles-Édouard
 [gl. Le Corbusier] 167
 Jeglič, Janko 71
 Jelen, Matija 16
 Jelenc, Andrej 33
 Jenčič, Raoul 111, 113, 117, 119, 120, 121,
 122, 223
 Josin, Maks 74
 Jovanović, Milorad 161
 Juch, Franz 36

K

Kaldate, Anuj 218
 Karadžić, Radule 126, 223
 Karađorđević, Aleksander I., kralj 73
 Kardelj, Edvard 105, 107, 108, 109, 115,
 116, 221, 223
 Karel I., cesar 72
 Karinger, Josef 37
 Karo, Franc 156
 Kavčič, Stane 116, 223
 Keane, Webb 226
 King, Jeremy 134, 224
 Kladnik, Ana 131, 132, 136, 140, 143,
 145, 146, 147, 148, 214, 224, 241
 Knafelc, Tomaž 182

- Knez (Pirkovič), Elizabeta 16, 212
 Knific, Bojan 202, 203, 224
 Kodrič, Rudolf 77, 224
 Kogovšek, Makso 161, 224
 Kolenc, Anton 17
 Kolenc, Barba 18
 Kolenc, Martin 18
 Kolenc, Matijas 17
 Kolenc, Mica 17
 Kolenc, Neža 17
 Kolenc, Janez 17
 Koncilija, Žiga 104, 224
 König, Gudrun M. 25, 41, 43, 44, 224
 Konovšek, Marjeta 21, 212
 Konovšek, Martin 21
 Konovšek, Miklavž 21
 Konovšek, Tjaša 202, 224
 Koren, Mirjana 169, 224
 Koropec, Jože 225
 Korže, Milena 170, 224
 Košir, Fran 139
 Kouba, Karel 125, 127, 224
 Kozinc, Darinka 81, 225
 Kranjec, Silvo 139, 217
 Krajnc, Martin 19
 Kralj, Niko 166, 167, 170, 175, 178, 183, 184, 223
 Kramer, Nicole 224
 Kraš, Jasenka 135, 217
 Kresal, France 56, 225
 Kretschmer, Winfried 41, 225
 Krüger, Christine 224
 Küchler, Susanne 226
 Kučan Lah, Tisa 187
 Kugli, J. 76
 Kunšek, Matevž 18
- L**
- Lanthieri, Karl 137
 Lapajne, Josip 77, 225
- Lavrič, Jože 231
 Lavtar, Luka 76
 Lazarevič, Žarko 45, 221, 222, 228
 Le Corbusier [gl. Jeanneret, Charles-Édouard] 167
 Ledinek Lozej, Špela 168, 169, 172, 225
 Lee Myers, Steve 210, 217
 Leopold II., cesar 26
 Leskovec, Antoša 94, 225
 Lichtenberg, Leopold baron von 37
 Ličen, Daša 153, 187, 195, 217, 225, 241
 Ličinić, Sava 126, 225
 Lindenberger, Thomas 143, 147, 224
 Livk, Anton 10, 18, 20
 Ljubičić, Nikola 126, 225
 Lofting, John 133, 217
 Lokar, Metka 208, 225
 Lorenčič, Aleksander 228
 Louboutin, Christian 203
 Lozar Štamcar, Maja 167, 175, 176, 225
 Ludvik XIV., kralj 133, 203
 Ludvik XV., kralj 134
 Ludvik, Jožefa 22
 Lukovič, Petar 125, 225
- M**
- Macdonald, Sharon 196
 Majer, Simon 213
 Makarovič, Marija 203, 225
 Mal, Josip 231
 Malešič, Martina 172, 225
 Malyhowski, Ferdinand 36
 Mandič, Srna 175, 226
 Marinc, Andrej 108, 112, 113, 116, 226
 Marinc, Viktor 121, 122, 123, 223, 226, 227
 Matko, Ivan 80, 226
 Matthews, Gordon 226
 Maurer, Florian 43
 May, Ernst 168
 Medved, Anton 16

Medvešek, Katarina 18, 212
 Meglič, Marko 146, 226
 Mele, J. 182, 226
 Melik, Vasilij 221, 222, 229
 Mešiček, Jožef 76
 Metlika, Anton 79, 226
 Metod, sveti 79
 Metz, Carl 134, 216
 Mihelič-Polić, Stanka 180, 226
 Miklavčič, Filip 22, 24, 212
 Mikola, Milko 48, 226
 Mikša, Peter 202, 224
 Milčič, Mladen 96, 217
 Milčinski, Fran 153, 217
 Miller, Daniel 45, 46, 197, 201, 204, 226
 Milošević, Dejan 151, 218
 Mitchell, Louise 205, 226
 Mitrović, M. 126, 226
 Mlekuč, Jernej 201, 205, 222, 226, 227, 228, 231
 Möckl, Karl 220
 Močnik, Franc 76
 Modestin, Josip 76
 Mötz, Marcus 131, 218
 Montgomery Ward, Aaron 45, 215, 218
 Moro, brata 35
 Moškatevc, Jera 19
 Mrhar, Marjan 121, 227

N

Naveršnik, Jožica 176, 227
 Nelle, Florian 41, 227
 Nemanič, Ivan 146, 227
 Newsham, Richard 133
 Novačić, Dejan 154, 227
 Novak, Viktor 75, 76
 Nožinić, Milan 151, 158, 159, 227

O

Ogrin, Matija 10, 216
 Okoliš, Stane 68, 227

Olmstead, Alan L. 102, 103, 104
 Olujčić-Nikšić, Ivana 180, 226
 Ornig, Josef 136
 Orožen, Franc 75
 Oset, Željko 221
 Ostanek, France 221, 222, 229
 Oswald, Werner 134, 227
 Ötzi 202

P

Paquet, Alfons 26, 27, 227
 Paulšek, Josef 18
 Pavelšek (Godlar), Elizabeta 18, 212
 Paxton, Joseph 41
 Perat, Boštjan 177, 178, 183, 184, 227
 Petek, Miro 170, 227
 Petek, Tone 90, 93, 227
 Petelin, David 95, 96, 161, 218, 227
 Petrović, Tanja 222, 228, 231
 Petrungaro, Stefano 224
 Petruša Štrukelj, Elizabeta 149, 230
 Pfeifer, Viljem 137
 Pine, B. Joseph II. 195, 222
 Pirc, Matija 76
 Pise, Siddhi 218
 Planinc, Anton 146, 214
 Pleiweis, Josef 37
 Plešej, Eva 19, 212
 Pleterski, Janko 148
 Pobeheim, Joseph 36
 Počivavšek, Marija 45, 46, 48, 227, 228, 241
 Podlogar, Alenka 203, 228
 Pogačar, Martin 96, 228
 Pogačar, Milan 174
 Pokorný, Jiří 27, 228
 Potočar, Terezija 126, 228
 Potočnik, Marko 16, 212
 Potočnik, Matej 23
 Požun, Marija 212
 Praprotnik, Tanja 147, 228

Premerl, Katja 228
 Prügel, Roland 42, 43, 224, 228
 Pšeničnik, Miloš 48
 Pučnik, Jože 105, 106, 110, 112, 113, 122, 228

R

Radmanović, Perica 126, 225, 228
 Ravnikar, Edvard 167
 Ravnikar, Tine 175, 180, 228
 Razinger, Anton 74
 Razpotnik, Elizabeta 13, 213
 Remar, Sabina 199, 218
 Remec, Meta 101, 214, 242
 Remec, Vladimir 81
 Rendla, Marta 86, 93, 95, 100, 161, 165, 228, 242
 Resman, Janez 35
 Reštar, Blaž 15
 Rhode, Paul W. 102, 103, 104, 227
 Ribar, Helena 20, 213
 Riello, Giorgio 210, 229
 Robinson, Victoria 204, 205, 206, 223
 Roter, Marija 22, 24, 213
 Rowlands, Mike 226
 Rozman, Smiljan 86, 229
 Rubin, Alissa 210, 217
 Ruffini, Monika 134, 229
 Rusinow, Dennison 160, 162, 229
 Rusinow, Mary 161, 229
 Rutar, Simon 75

S

Sabrow, Martin 224
 Sagadin, Janez 68, 229
 Salecl, Renata 47, 65, 229
 Samassa, Albert 41, 139, 143, 144
 Samassa, Anton 31, 39, 40, 41
 Samassa, Max (Maks) 41, 42, 229
 Sandgruber, Roman 101, 102, 105, 229

Sava, nadškof 79
 Scherbaum, Carl 94
 Schinnerl, Adolfn 134, 229
 Schmarc, Vitek 125, 127, 224
 Schmidt, Vlado 221, 222, 229
 Schütte - Lihotzky, Margharete (Grete) 168, 169
 Sever, Franc 136, 229
 Shawcross, Rebecca 201, 202, 205, 229
 Sherlock, Alexandra 204, 205, 206, 208, 223, 229
 Sitar, Polona 92, 93, 206, 229
 Sivulka, Juraj 134, 229
 Slak, Lojze 146
 Slokar, Johann (Ivan) 26, 27, 29, 37, 38, 230
 Slomšek, Anton Martin 79
 Slovenc, Mateja 119, 122, 123, 230
 Smith, Adam 27
 Sombart, Werner 44
 Sonsale, Poonam 218
 Souvan, Franz 37
 Speil, Hugo 135, 230
 Spencer, Jonathan 190, 220
 Spyer, Patricia 226
 Steckel, Richard H. 102, 103, 105, 218
 Steele, Valerie 204, 230
 Stekl, Hannes 228
 Stele, France 231
 Stermecki, Rudolf 48, 49, 50, 51, 57, 211
 Steudte, Johann 136
 Stipanič, Anton 145
 Strlič, Nataša 174, 230
 Studen, Andrej 8, 25, 55, 138, 140, 141, 143, 144, 151, 227, 230, 242
 Supan, Andrej 139
 Supan, Matias 139
 Supergar, Jernej 18
 Suppan, Josip 136
 Surman, Emma 208, 230
 Sušec, Janez 18, 20, 23, 213

Š

Šćepanović, Jovo 151, 218
 Šega, Matija 224
 Senoa, Milan 76
 Šink, Fran 50, 230
 Škrbinc, Janez 145, 214, 230
 Šmidovnik, Janez 135, 140, 142, 230
 Šorn, Mojca 225
 Šprajc, Božo 146, 211
 Šprajc, Ivan 146, 226
 Šubic Prislán, Jana 149, 230
 Šuligoj, Boris 156, 218
 Šuperger, Anton 12, 18, 21, 213
 Šuštar, Branko 80, 230
 Švabić, Miloš 173

T

Tancig, Branka 168, 171, 230
 Taylor, Frederick Winslow 168
 Teržan, Vesna 183, 230
 Tičar, Helena 11, 17, 24, 213
 Tilley, Chris 226
 Toman, Amalija 43
 Tomat, Vili 148, 214
 Tomše, Franc 136, 229
 Tovšak, Slavica 144, 230
 Trajbič, Štefan 136, 229
 Tratnik, Fran 71
 Trček, Franc 154, 155, 157, 231
 Trofl, Marija 22, 213
 Troha, Nevenka 225
 Trolle Linnet, Jeppe 190, 231
 Trost, Fran 78
 Turk, J. 69, 71, 231

U

Unger, Steffi 132
 Uranič, Mihael 14, 15, 213
 Urbanitsch, Peter 228

V

Valenci, Miha 149, 150, 219
 Van der Heyden, Jan 133
 Vannini, Phillip 132, 231
 Vengust, Jurij 24
 Vengust, Marija 12, 19, 24, 213
 Verdev, Gašper 19
 Verdev, Marija 11, 21, 213
 Videc, Andreja 142, 148, 219
 Vidrih, Petra 156, 231
 Viher, Maks 172
 Viljem I., cesar 134
 Vitenc, Andrej 35
 Vodanšek (Moškatevc), Jernej 19, 213
 Vodopivec, Beno 178, 180, 181, 185, 231
 Vodopivec, Peter 27, 231
 Vogrinc, Jože 205, 231
 Volheim, Viljem 35
 Von Haardt, Hölzel Vinzenz 76
 Vonta, Jože 119, 231
 Vovko, Andrej 68, 69, 71, 231
 Vrhovc, Martin 11, 17, 21, 213
 Vurnik, Blaž 160, 219
 Vurnik, Ivan 169

W

Waldherr, Josip 68
 Weber, Caroline 203, 231
 White, William J. 102, 103, 105, 218
 Wiking, Meik 188, 189, 192, 193, 231, 232
 Woodward, Sophie 205, 208, 232
 Wrempin, Frančiška 36
 Wyss, Beat 43, 232

Z

Zabukovšek, Marija
 Zabukušek, Blaž
 Zabukušek, Franc
 Zajc, Niko
 Zander - Seidel, Jutta

Zavratnik, Veronika 199, 204, 207, 208,
209, 232, 242

Zavrtnik (Uranič), Mihael 213

Zelenika, Marija 156, 219

Zorn, Matija 202, 224

Zupan, Herman 139

Zupanc, Mihael 213

Zupančič, Janez Nepomuk 37

Ž

Žagar Grgič, Janja 52, 204, 206, 232

Žigon, Rozika 172, 232

Žižek, Aleksander 9, 242

Žumer, Pepca 182, 232

Avtorice in avtorji

DOBAJA, Dunja, dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana. dunja.dobaja@inz.si

FERLEŽ, Jerneja, dr., Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna ulica 10, SI-2000 Maribor. jerneja.ferlez2012@gmail.com

GOLEC, Boris, dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana. boris.golec@zrc-sazu.si

HADALIN, Jurij, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana. juriyh@inz.si

KLADNIK, Ana, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut Hannah Arendt pri Tehniški univerzi v Dresdnu (*Hannah-Arendt-Institut an der TU Dresden*), Helmholtzstraße 6, D-01069 Dresden. akladnik@gmail.com

LIČEN, Daša, mlada raziskovalka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana. dasa.licen@zrc-sazu.si

POČIVAVŠEK, Marija, dr., muzejska svetnica, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje. marija.pocivavsek@mnzc.si

REMEC, Meta, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana. meta.remec@inz.si

RENDLA, Marta, dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana. marta.rendla@inz.si

STUDEN, Andrej, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana. andrej.studen@inz.si

ZAVRATNIK, Veronika, magistrica, doktorska študentka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Laboratorij za telekomunikacije na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Ljubljani, Tržaška cesta 25, SI-1000 Ljubljana. veronika.zavratnik@gmail.com

ŽIŽEK, Aleksander, dr., arhivski svetnik, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje. aleksander.zizek@zac.si

91789616386999

Cena: 20 EUR

Inštitut za novejšo zgodovino

